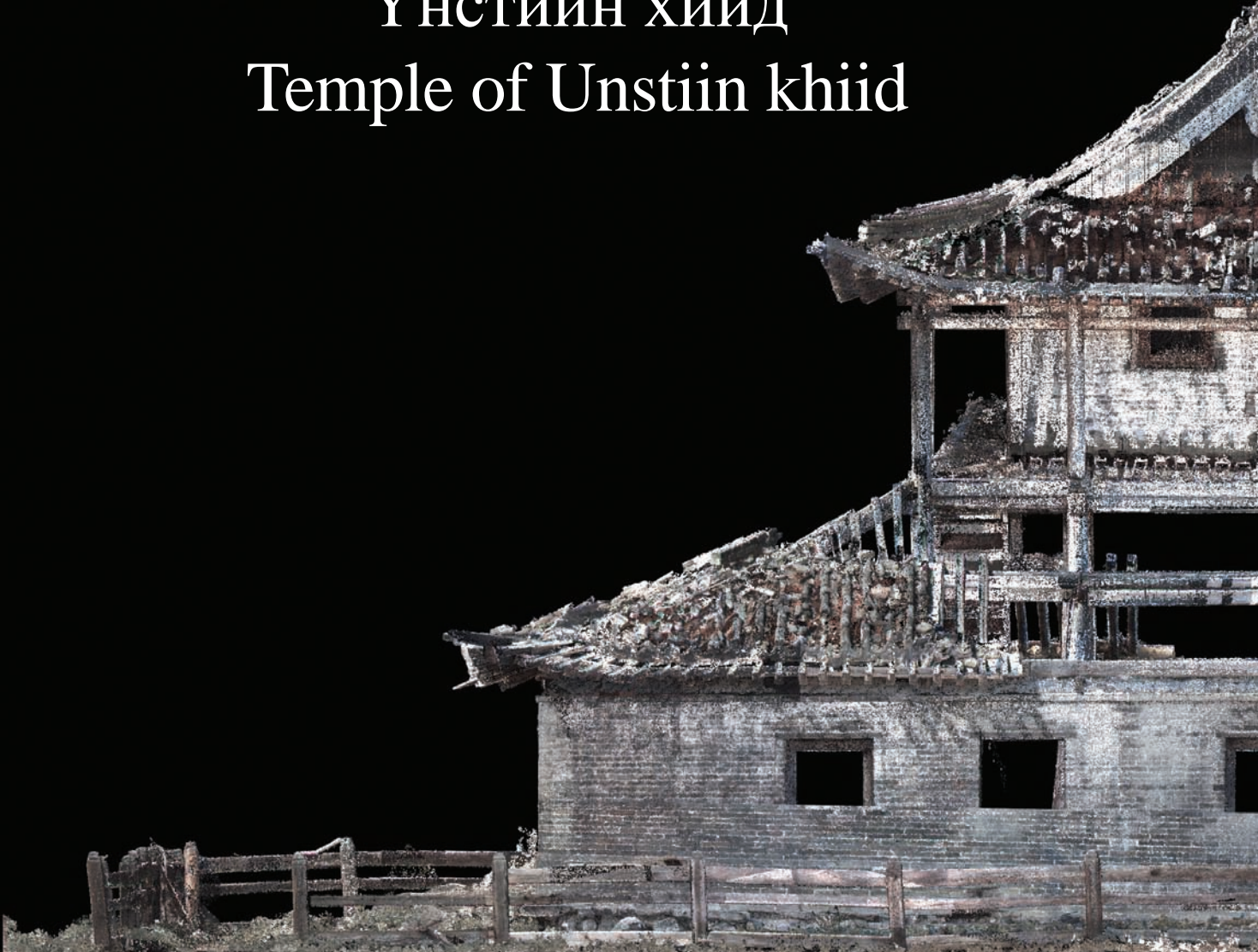

운스트 히드 사원

Үнстийн хийд Temple of Unstiin khiid

운스트 히드 사원

Үнстийн хийд Temple of Unstiin khiid

한국 문화재청 국립문화재연구소와 몽골 교육문화과학스포츠부 국립 문화유산센터는 2015년 '고대 건축유산 3D 실측 및 실측설계도 작성을 위한 MOU'를 체결하고 '몽골의 건축유산에 대한 기록화 사업'을 공동으로 추진하고 있습니다.

본 사업은 몽골의 건축문화유산을 대상으로 최신 기술인 3D 정밀실측기법을 통해서 상호 기술교류 및 한민족 고대문화 네트워크 연구의 일환으로 양국의 전문가들이 연구정보를 공유하고 인적교류를 추진하는 것을 목적으로 하고 있습니다.

이번에 발간하는 보고서는 '한국 - 몽골 건축문화유산 공동 기록화 사업'의 두 번째 결과물로써 2016년 8월에 양국의 전문가들이 20일간 몽골의 돈드고비에 위치한 운스트 히드 사원에 대한 현장조사와 3D 정밀실측조사를 진행한 내용을 정리한 것입니다.

운스트 히드 사원은 1808년 티베트에서 공부를 마친 체베그 승려가 돈드고비 아이막 에르덴달라이 슝 소재지 근교에 불당을 건립한 것을 시작으로 하여 1894년 지어진 척칭 도강 법당을 중심에 두고 주변건물들을 배치한 불교사원으로 고비지역의 불교건축의 특징을 잘 보여주고 있습니다. 하지만 현재는 대부분의 건물이 훼손되고 법당과 미륵 불전만 일부 남아있습니다.

본 사업을 통해서 몽골의 사라져 가는 건축문화유산을 기록하고 문화재를 보존 관리 하는데 기여하기를 바라며, 앞으로도 한국과 몽골의 건축문화유산 전문가들이 상호 간에 신뢰를 바탕으로 인적교류와 기술교류를 확대해 나가는 계기가 되기를 기대합니다.

마지막으로, 본 사업에 물심양면으로 지원을 아끼지 않은 G.Enkhbat 몽골 국립 문화유산센터장과 D.Narantuya 유형문화재과장에게 감사드립니다. 몽골의 초원에서 장기간 게르 생활을 하면서 현장조사에 참여한 한국과 몽골의 연구자들에게 뜻 깊은 학술교류의 장이 되었기를 바라며, 그들의 노고에 진심으로 경의를 표합니다.

몽골 교육문화과학스포츠부 국립 문화유산센터와 한국 문화재청 국립문화재연구소 건축문화재연구실은 '몽골 고대 건축유산 3D 실측 및 실측 설계도 작성을 위한 사업'을 2015년부터 실시하였습니다.

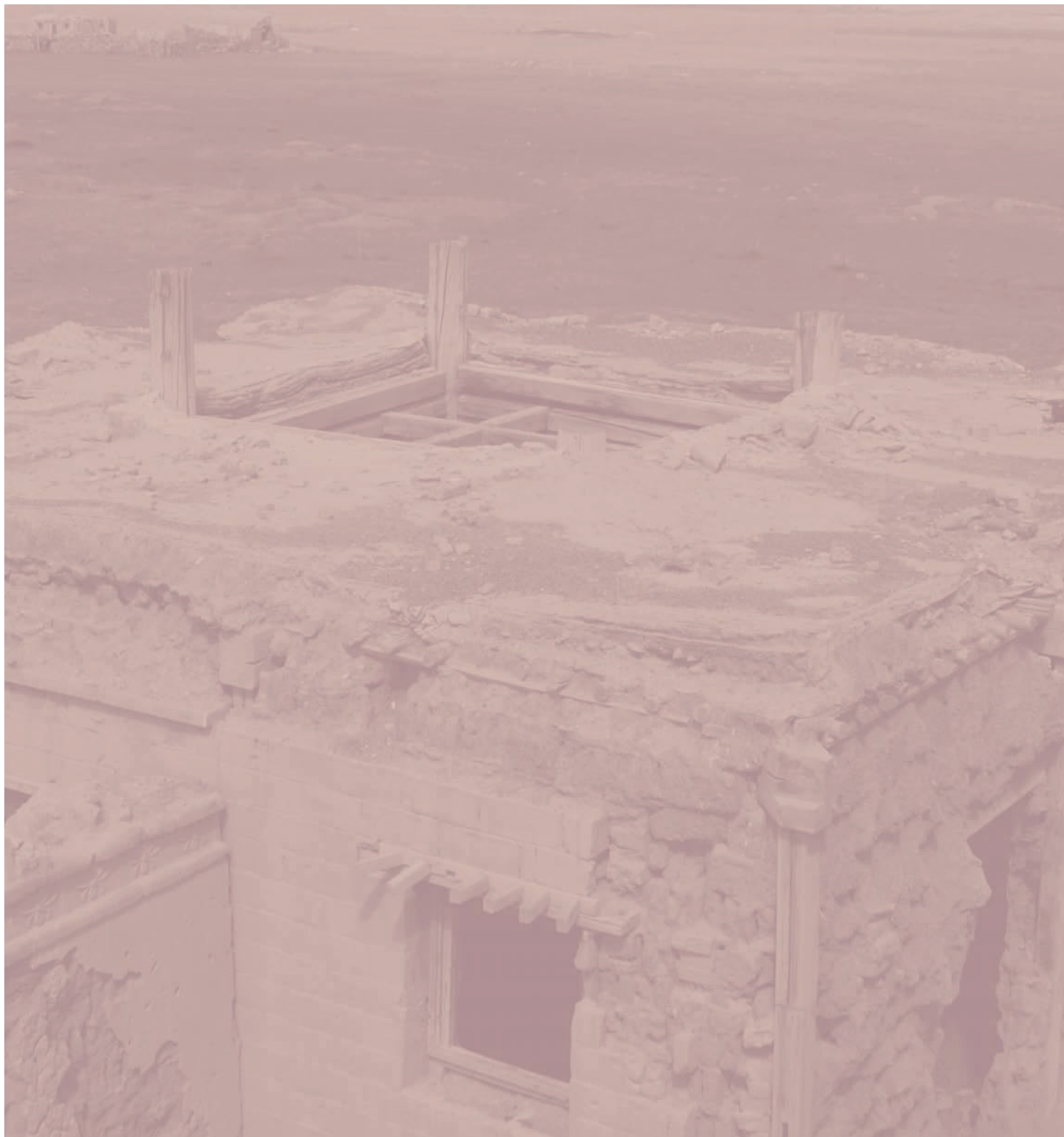
이 사업 일환으로 2015년 아르항가이 아이막(州) 울지트 슴(郡)에 소재한 우우드 베이스 후레에 대한 기록화 조사를 성공적으로 완료하고 조사결과보고서를 발간하여 연구자 및 일반 독자들에게 소개한 바 있습니다. 또한 양국 전문가들은 서로의 경험과 기술을 공유하고 훈련시키는 면에서도 적지 않은 성공을 이루었습니다.

공동조사팀은 2016년도에는 몽골 돈드고비 아이막 에르덴달라이 슴 차간오보 바그에 소재한 운스트 히드 사원의 현존하는 건물지에 대한 실측조사를 실시하여 몽골문화유산 정보시스템에 관련 데이터베이스를 구축함으로써 해당 건축유산의 전체적인 현황과 개별 건물의 현황을 기록하는 사업을 성공적으로 수행했습니다.

본 조사사업을 통해 한국 국립문화재연구소 건축문화재 관련 전문가들과 공동으로 문화유산 보존 및 보호에 대한 경험과 기술을 서로 교환한 것은 향후 우리 문화유산센터 연구원들의 기술 향상에도 의미를 가질 것으로 생각합니다.

또한 이번 운스트 히드 사원에 대한 3D 실측 및 기록화 사업 보고서에서는 몽골 불교 전파와 시대별 발전 과정에 대한 부분까지 포함시켜 국내외 연구자들이 몽골 불교 및 불교 관련 건축물의 구조와 양식에 대한 지식을 얻는데 일조하리라 믿어 의심치 않습니다.

기록화 사업에 지원을 해 주신 돈드고비 아이막 에르덴달라이 슴 사무소와 슴 문화센터의 관계자 분들, 그리고 주민들과 학자들에게 감사의 말씀을 드립니다.

БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэн болон Монгол Улсын Боловсрол Соёл Шинжлэх Ухааны яамны харьяа Соёлын өвийн үндэсний төв нь анх 2015 онд ‘Эртний барилга, архитектурын дурсгалыг 3D хэмжилт болон техникийн зураг боловсруулах санамж бичиг’ байгуулж цаашид Монголын барилга архитектурын дурсгалыг баримтжуулах хамтарсан төслийг хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Уг төсөл нь Монголын барилга архитектурын дурсгалд 3D нарийн хэмжилт хийх аргаар харилцан технологийн туршлага солилцох болон Солонгос үндэстний эртний соёлын харилцаа судалгааны нэг хэсэг болж, хоёр орны мэргэжилтнүүд судалгааны мэдээлэл болон хүн хүч солилцон харилцан холбоотой ажиллах зорилготой.

Энэ удаагийн тайлан нь ‘Монгол-Солонгосын соёлын өвийг баримтжуулах хамтын ажиллагаа’-ны үр дүн болсон хоёр дахь тайлан төдийгүй, хоёр талын мэргэжилтнүүд 2016 оны 8 сард 20 хоногийн турш Монгол Улсын Дундговь аймгийн Үнстийн хийдэд хамтарсан судалгааны ажил болон 3D нарийвчилсан судалгааны ажлын үр дүнг нэгтгэн гаргасан бүтээл юм.

Дундговь аймаг Эрдэнэдалай сумын нутагт байрлах Үнстийн хийд нь 1808 онд Түвдэд ном сурч ирсэн лам Цэвэг гуайн эзэмшлийн сүмийн барилгаар анх суурь тавигдаж. Түүнээс хойш 1894 онд баригдсан Цогчин дуганын барилгыг төвөө болгон нэмэлт барилгуудыг хүрээлэн хэлбэрээр төлөвлөсөн нь говь нутгийн буддын шашны барилгын онцлогийг маш сайн харуулж байна. Гэвч өнөөдөр дийлэнх барилга байгууламж үрэгдэн үгүй болсноор Цогчин дуган болон Майдарын сүмийн барилга л үлдсэн байна.

Уг төслөөр дамжуулан Монголын элэгдэн үгүй болж буй барилгын соёлын өвийг баримтжуулан цаашлаад соёлын өвийн дурсгалыг хадгалан хамгаалах ажилд бага ч гэсэн хувь нэмэр оруулахыг хүсэн, цаашид Монгол -Солонгосын барилга, архитектурын соёлын өвийн мэргэжилтнүүдийн харилцан итгэлцэл дээр тулгуурласан мэргэжилтэн болон технологийн солилцоо улам өргөжнө гэдэгт итгэж байна.

Эцэст нь хэлэхэд, тус төслийн төлөө сэтгэл болон эд материалын дэмжлэгээр харамгүй тусалсан Соёлын өвийн үндэсний төвийн захирал Г.Энхбат болон Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга Д.Нарантуяа нарт чин сэтгэлийн талархал илэрхийлэхийн ялдамд Монголын тал нутагт урт хугацааны турш монгол гэрт амьдран судалгаанд оролцсон Солонгос болон Монголын судлаачдынхаа хичээл зүтгэлд чин сэтгэлээсээ талархаж байна. Мөн энэхүү ажилд оролцсон хоёр талын судлаачид арвин туршлага хуримтлуулан авсан гэдэгт итгэж байна.

Монгол Улсын Боловсрол, Соёл, Шинжлэх ухаан, Спортын яамны харьяа Соёлын өвийн үндэсний төв, БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэнгийн Барилга, архитектурын судалгааны хэлтэстэй хамтран “Монгол нутаг дахь түүх, соёлын үл хөдлөх дурсгал болох сүм хийд, уран барилга, архитектурын дурсгалыг 3D цахим хэлбэрээр баримтжуулах, техникийн зураг боловсруулах, мэргэжилтэн бэлтгэх” төслийг 2015 оноос амжилттай хэрэгжүүлж эхлээд байгаа билээ.

Энэ судалгааны хүрээнд 2015 онд Архангай аймгийн Өлзийт сумын нутагт орших Өөлд бэйсийн хүрээний үлдэгдэл дуганы баримтжуулалтыг амжилттай хэрэгжүүлж дуусгасан төслийн тайланг хоёр тал товхимол бүтээл болгон судлаачид, олон нийтэд зориулан хэвлэж, хүртээл болгов. Мөн хоёр улсын мэргэжилтнүүд харилцан туршлага солилцох, мэргэжилтнүүдийг чадавхжуулах тал дээр ахиц дэвшил гарсан байна.

Манай хамтарсан судалгааны баг 2016 онд Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай сумын Цагаан овоо багт орших Үнстийн хийдийн үлдэгдэл дуганд хэмжилт судалгаа хийн соёлын өвийн улсын бүртгэл, мэдээллийн санд цахим дата бааз үүсгэн баяжуулах, тус барилга, архитектурын дурсгалыг өнөөгийн байгаа төрхөөр нь баримтжуулах судалгааг амжилттай хийлээ.

Энэхүү судалгааны ажилд БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэнгийн дурсгалт барилга, архитектурын чиглэлийн мэргэжлийн судлаачидтай хамтарч ажиллаж, соёлын өвийн хадгалалт хамгаалалтын талаарх туршлага солилцсон явдал нь цаашдаа манай төвийн судлаач нарын ур чадварын хувьд ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Мөн бид Үнстийн хийдийн 3D хэмжилт, баримтжуулалтын тайландаа Монголд бурханы шашин хэрхэн дэлгэрсэн түүхийн товч тоймыг оруулж өгснөөр дотоод, гадаадын судлаачид маань Монголын бурханы шашин, барилга, архитектурын бүтэц зохион байгуулалтын талаар ойлголт авах болов уу гэдэгт итгэж байна.

Судалгааны ажилд гар бие оролцон ажилласан Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай сумын Засаг даргын Тамгын газар, сумын Соёлын төвийн хамт олон, ард иргэд, эрдэмтэн судлаачдад талархал илэрхийлье.

차례

Агуулга

Contents

I. 조사 경위	14
1.1. 한·몽 공동 기록화사업 추진	14
1.1.1. 추진 배경	14
1.1.2. 공동 기록화사업 협약(MOU) 체결	15
1.2. 운스트 히드 사원 현장조사	15
1.2.1. 추진 개요	15
1.2.2. 조사 내용 및 방법	17
II. 몽골 불교 및 운스트 히드 사원의 역사	22
2.1. 몽골 불교사의 개요	22
2.1.1. 몽골 고대 국가의 불교 전래	22
2.1.2. 13~14세기 몽골 불교의 역사	27
2.1.3. 16~18세기 몽골 불교의 역사	31
2.1.4. 할하(Khakha) 일부 사원의 역사	33
2.2. 몽골 불교사원 건축의 지역적 특징	36
2.3. 운스트 히드 사원의 약사(略史)	43
III. 각 건물별 조사 내용	48
3.1. 운스트 히드 사원의 평면 계획	48
3.2. 척칭 도강 법당(Tsogchin dugan)	51
3.2.1. 건축양식	51
3.2.2. 실측조사내용	54
3.3. 메이다르 법당(Maitreya temple)	65
3.3.1. 건축양식	65
3.3.2. 실측조사내용	66
IV. 맺음말	74
V. 부록	230
- 3D스캔 실측도	232
- 실측도	250
- 사진	262

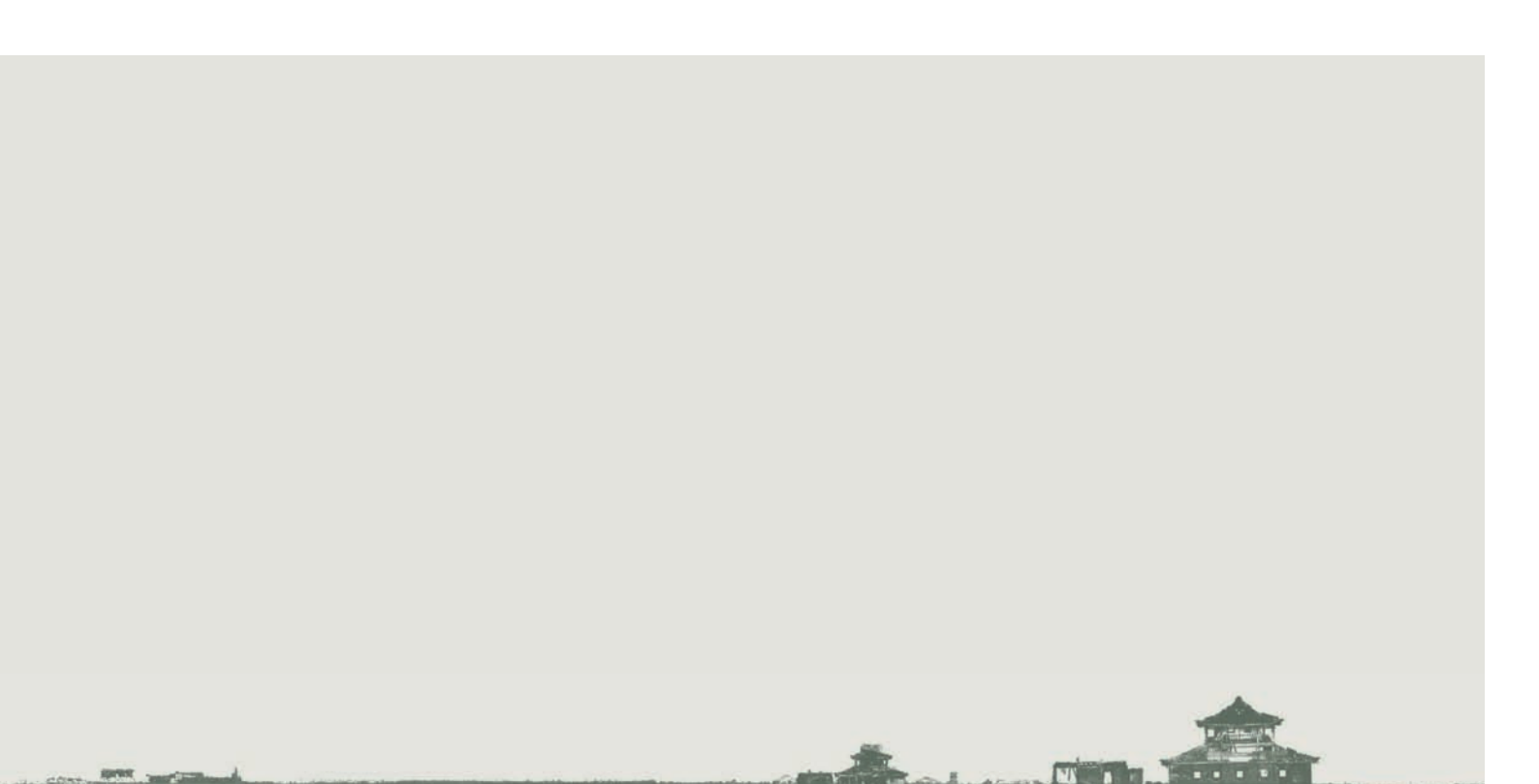
I. Судалгааны тойм	78
1.1. Монгол-Солонгосын хамтарсан баримтжуулах төслийг хэрэгжүүлсэн нь	78
1.1.1. Хэрэгжүүлэх үндэслэл	78
1.1.2. Хамтарсан баримтжуулах төслийн гэрээ (харилцан ойлголцлын Санамж бичиг) байгуулсан нь	79
1.2. Үнстийн хийдийн судалгаа	80
1.2.1. Судалгааны ерөнхий тойм	80
1.2.2. Судалгааны агуулга, арга зүй	83
II. Монголын бурханы шашин хийгээд Үнстийн хийдийн түүх	88
2.1. Монгол дахь бурханы шашны түүхийн зарим асуудал	88
2.1.1. Монгол нутаг дахь эртний улсуудад бурханы шашин дэлгэрсэн асуудалд	88
2.1.2. XIII-XIV зууны үеийн Монгол дахь бурханы шашны асуудалд	95
2.1.3. XVI-XVIII зууны үеийн Монгол дахь бурханы шашны асуудалд	102
2.1.4. Халхын зарим сүм хийдийн түүхийн асуудалд.	105
2.2. Монголын сүм хийдийн барилга архитектурын бүс нутгийн онцлог	110
2.3. Үнстийн хийдийн түүхэн тойм	119
III. Барилга тус бүрийн судалгаа	124
3.1. Үнстийн хийдийн ерөнхий төлөвлөлт	124
3.2. Цогчин дуган	128
3.2.1. Архитектурын хэв маяг	128
3.2.2. Хэмжилт судалгааны агуулга	130
3.3. Майдарын сүм	145
3.3.1. Архитектурын хэв маяг	145
3.3.2. Хэмжилт судалгааны агуулга	147
IV. Дүгнэлт	156
V. Хавсралт	230
- 3D хэмжилтийн зураг	232
- Хэмжилтийн зураг	250
- Гэрэл зураг	262

I. Details of Investigation	160
1.1. Promoting the Korea-Mongolia Joint Documentation Project	160
1.1.1. Background	160
1.1.2. Memorandum of Understanding(MOU) for the Joint Documentation Project	161
1.2. Site investigation at Unstiin Khiid	162
1.2.1. Introduction	162
1.2.2. Description and method of investigation	165
II. History of Mongolian Buddhism and Unstiin Khiid Temple	168
2.1. Some Problems of Mongolian Buddhist History	168
2.1.1. Introduction of Buddhism to Ancient Mongolia	168
2.1.2. History of 13th ~ 14th-Century Mongolian Buddhism	174
2.1.3. History of Mongolian Buddhism in the 16th ~ 18th Centuries	178
2.1.4. History of Some Temples of Khalkha	181
2.2. Regional features of the Buddhist temple buildings of Mongolia	184
2.3. Brief History of Unstiin Khiid Temple	193
III. Investigation of Each Building	198
3.1. Plan of the Unstiin Khiid Temple	198
3.2. Tsogchin Dugan	202
3.2.1. Architectural style	202
3.2.2. Description of the survey	205
3.3. Maitreya Temple	218
3.3.1. Architectural style	218
3.3.2. Description of the survey	219
IV. Conclusion	228
V. Additional materials / Appendix	230
- 3D scanning drawings	232
- Practical survey drawings	250
- Photos	262

몽골의 고건축 | 02

운스트 히드 사원

- Ⅰ 조사 경위
- Ⅱ 몽골 불교 및 운스트 히드 사원의 역사
- Ⅲ 각 건물별 조사 내용
- Ⅳ 맺음말

I. 조사 경위

1.1. 한·몽 공동 기록화사업 추진¹⁾

1.1.1. 추진배경

국립문화재연구소에서는 2000년대 들어 동아시아 목조문화권에 대한 비교연구를 추진해 왔다. 이와 함께 2005년부터는 아시아권 문화재 보존과학 국제연수(Asia Cooperation Program on Conservation Science, ACPCS) 프로그램을 통해 아시아권의 문화재 관련 전문인력을 선발하여 보존 관련 기술과 경험을 공유하는 연수를 진행하는 사업을 시행해 왔다. 이 연수 프로그램을 통해 아시아 각국의 보존과학, 고고, 미술, 건축 분야 등 다양한 문화재 보존 분야에 종사하고 있는 전문인력이 서로의 경험과 기술을 공유하고 상호 신뢰 하에 문화재 보존 관련 교류를 시행할 수 있는 기반을 구축하고 있다. 한국-몽골 건축문화유산 공동 기록화 사업은 이러한 인적 교류의 토대 위에 이루어졌다.

그 동안 ACPCS 프로그램에 참여한 몽골측 전문가들이 많았는데, 그 중 특히 몽골 교육문화과학스포츠부 국립 문화유산센터 소속 전문가들로부터 공동사업에 관련한 의견이 개선되었다. 한국-몽골 건축문화유산 공동 기록화 사업에 대한 구체적인 논의가 이루어지기 시작한 것은 2014년으로, 이 때 서신 등을 통한 실무협의를 통해 사업의 구체적 방향이 논의되었다. 이러한 논의의 결과 2014년 후반기에 몽골에서 직접 양국 당사자들이 만나 MOU 체결에 대한 사전 협의를 실시하였다. 2014년 11월 17일(월)~21일(금) 최병선(건축문화재연구실장)과 지성진(학예연구사)이 몽골 국립 문화유산센터를 방문하여 사업추진에 필요한 사항과 협약 체결에 대한 대강의 내용을 협의하여 합의를 하고, 첫 번째 조사대상으로 고려되던 우우드 베이스 후레(UULD BEISIN KHUREE) 수도원을 사전 답사하여 대강의 2015년도 조사계획을 수립하였다.

이와같이 조사대상과 조사방법에 대한 논의를 거쳐 2015년에는 양국 기관장이 한국-몽골 건축문화유산 공동 기록화 사업에 관한 기관간 MOU를 체결하고 실무합의서를 채택함으로써 구체적인 사업이 진척되기에 이르렀다.

1 1. 1절의 내용은 국립문화재연구소, 『몽골의 고건축1-우우드 베이스 후레 사원』, 2016년 보고서의 내용을 참고하였다.

1.1.2. 공동 기록화사업 협약(MOU) 체결

앞에서 언급한 사전 실무협의 과정을 거쳐 한국 - 몽골 건축문화유산 공동 기록화 사업 협약을 체결한 것은 2015년 6월이다. 한국 - 몽골 건축문화유산 공동 기록화 사업의 주요 내용은 대한민국 문화재청 국립문화재연구소와 몽골 교육문화과학스포츠부 국립 문화유산센터가 협력하여 몽골의 건축문화유산 보존 관리를 위한 기초작업으로 공동 기록화 사업을 수행하는 것을 그 내용으로 하고 있다. 사업기간은 우선 5개년 사업으로 기획되었으며, 매년 양기관 실무협의를 통해 조사대상을 선정하고 공동으로 조사를 실시하기로 하였다. 2015년 6월 협약의 체결과 동시에 1차년도 조사대상에 대한 현장조사를 진행하였으며, 차기년도 사업에 대해서는 지속적으로 협의를 계속하여 사업을 추진하기로 하였다. 그 개요는 아래와 같다.

〈개요〉

- ▶ 협약명 : 한국 문화재청 국립문화재연구소 - 몽골 교육문화과학스포츠부 국립 문화유산 센터 간 고대 건축유산 3D 실측 및 실측 설계도 작성을 위한 협약서(MOU)
- ▶ 체결일시 : 2015년 6월 9일(화)
- ▶ 체결기관 : 한국 문화재청 국립문화재연구소, 몽골 교육문화과학스포츠부 국립 문화유산센터
- ▶ 체결대표 : 한국 문화재청 국립문화재연구소 강순형(소장)
몽골 국립 문화유산센터 Galbadrakh Enkhbat(센터장)
- ▶ 주요내용 : 협약기간(2015~2020) 내 몽골 문화유산 기록화사업 관련 양 기관의 활동, 권리와 의무, 예산 등에 관한 사항

1.2. 운스트 히드 사원 현장 조사

1.2.1. 추진 개요

가. 실무 협정서 체결

한국 문화재청 국립문화재연구소와 몽골 교육문화과학스포츠부 국립 문화유산센터는 2015년 공동 기록화 사업 협약(MOU)에 따라 2015년~2016년 1차 우울드 베이스 후레 사원 조사를 완료하고 2016년 2차 운스트 히드(UNSTIIN KHIID)사원 조사를 실시하였다.

2016년도에 실시된 한국 - 몽골 건축문화유산 공동 기록화 사업 제 2차 조사 대상지는 몽골의 남쪽 고비사막 근처의 돈드고비(Dundgovi, 위도 45° 46', 경도 105° 14')로, 현존하는 건물은 중심 불전 1동과 부속 건물 1동이며, 주변에 다수의 건물지들만 남아있는 상황이다.

2016년 조사는 1차 대상지인 우울드 베이스 후레 사원의 2차 조사와 2차 대상지인 운스트 히드 사원의 3D스캔 조사에 관한 실무협정에 대해 한국과 몽골 양측이 협의하여 진행하였다.

〈협정서 개요〉

- ▶ 협정서명 : 몽골 돈드고비 아이막 에르데네 달라이 슴 운스트 히드 사원 3D 스캔 실측조사를 위한 실무 협정서
- ▶ 체결대표 : 대한민국 문화재청 국립문화재연구소 건축문화재연구실 김덕문(실장)
몽골 교육문화과학스포츠회부 국립 문화유산센터 유형문화재과
D.Narantuya(과장)
- ▶ 주요내용 : 운스트 히드 사원 조사기간(2016. 8. 8.~ 8. 18.) 및 조사계획, 조사단의 권리와 의무, 응급상황 조치사항, 당해연도 사업 수행자 등

나. 조사단의 구성

현장 조사단은 2015년도와 마찬가지로 대한민국 문화재청 국립문화재연구소의 건축 분야 전문인력과 몽골 교육문화과학스포츠회부 국립 문화유산센터의 기록화 전문인력 및 지원인력으로 구성되었다. 2016년도 현장조사에 참여한 인원은 다음과 같다.

■ 2016년도

- 대한민국 문화재청 국립문화재연구소 건축문화재연구실(6명)
 - 조사 총괄 김덕문
 - 현장조사 책임자 강 현
 - 조사원 박성호
 - 조사원 정춘화
 - 조사원 김선미
 - 조사원 Tumendelger Erdenetsogt
- 몽골 교육문화과학스포츠회부 국립 문화유산센터(7명)
 - 조사 총괄 Dalkhaa Narantuya
 - 조사원 Badam Altansukh
 - 조사원 Ganbold Burentugs
 - 조사원 Jargalsaikhan Davaatseren
 - 조사원 Ganbaatar khaliunaa
 - 조사원 Purevsuren Chinbat
- 몽골과학대학교
 - 건축자문위원 Z.Oyunbileg(Ph.D)

다. 조사 일정

〈표 1〉 2016년 조사 일정표

일 자	내 용	비 고
8월 8일(월)	• 자료수집 • 몽골조사팀 돈드고비 이동	
8월 9일(화)	• 울란바토르 AM 10:00 출발, 돈드고비 PM 7:00 도착 • UNSTIIN KHIID 주변 정리	이동 317km(9시간)
8월 10일(수)	• 3D스캔조사팀 : Tsogchin 외부 사면 윤곽 3D 스캔 • 실측조사팀 : Tsogchin 내부 실측 및 주요 구조부 실측, 사진촬영	
8월 11일(목)	• 3D스캔조사팀 : Tsogchin 외부 광대역 3D 스캔 보완 • 실측조사팀 : Tsogchin 내부 실측 및 주요 구조부 실측, 전체 배치 및 주변건물 조사	
8월 12일(금)	• 3D스캔조사팀 : Tsogchin 외부 남, 남동, 동측면 3D 스캔 보완, 내부 3D 스캔 시작 • 실측조사팀 : 주변건물 창호 및 문 실측, 드론 항공촬영	
8월 13일(토)	• 3D스캔조사팀 : Tsogchin 내부 3D스캔 • 실측조사팀 : Tsogchin 하층 부재의 결구 조사, 주변건물 사진촬영	
8월 14일(일)	• 3D스캔조사팀 : 주변건물 3D스캔 • 실측조사팀 : 드론 항공촬영	
8월 15일(월)	• 3D스캔조사팀 : 주변 배치 광대역 3D스캔 • Erdenedalai Sum 내 Sangiindalai 조사(참고자료 조사)	건축자문위원 등 합류 (Z.Oyunbileg, 통역)
8월 16일(화)	• 3D스캔조사팀 : 주변 배치 광대역 3D스캔 • 실측조사팀 : 보완 실측 및 사진촬영, 드론 항공 촬영 • UNSTIIN KHIID 관련 회의 - 강현(건축문화재연구실), Z.Oyunbileg(몽골대학교 교수)	
8월 17일(수)	• 돈드고비 AM 9:00출발, 울란바토르 PM 6:00 도착	이동 317km(9시간)
8월 18일(목)	• Gandan Tegchenling Monastery 조사(참고자료 조사) • 자료 수집	

1.2.2. 조사 내용 및 방법

가. 3D 스캔 실측

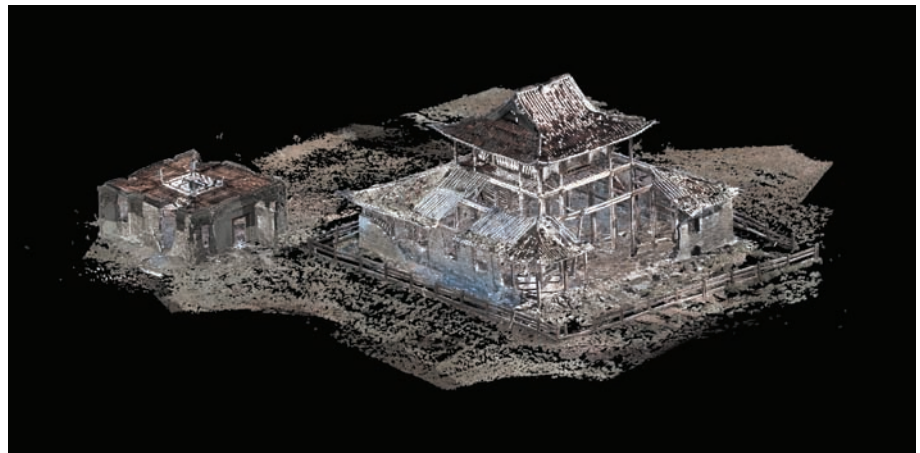
운스트 히드 사원의 현장조사는 2016년 8월 9일부터 8월 16일의 8일간으로 조사기간의 시간적 제한에 따라 3D 스캔 장비를 사용한 실측조사를 중심으로 진행하였다.

3차원 형상정보 데이터의 정보량은 학술적으로 활용하느냐, 일반적인 콘텐츠로 활용할 것이냐에 따라 데이터의 취득 및 정밀도가 달라진다. 일반적으로 문화재의 기록화에 활용되고 있는 스캐너는 광대역 및 정밀 스캐너를 병용하고 있다. 문화재의 특성상 비접촉식 스캐너는 문화재의 훼손 없이 기록화가 가능하므로 매우 유효한 수단이다.

스캔의 방식은 크게 광대역 스캔과 정밀 스캔 방식의 2가지 방식으로 진행하였다. 광대역 스캔 방식으로는 척칭 도강 법당과 매이다르 법당의 내·외부 스캔, 주변 건물지를 포함한 배치스캔을 실시하였다. 정밀스캔 방식으로는 척칭 도강 법당 건물의 초석 하부의 트렌치 조사부에 대한 스캔을 실시하였다.

작업에는 Leica C10과 Mantis vision f5 두가지 장비가 사용되었다. 대상 건물의 내·외부 스캔 및 배치스캔의 광대역 스캔작업에는 Leica C10을, 초석 하부 트렌치부와 같은 정밀 스캔 작업에는 Mantis vision f5를 사용하였다.

척칭 도강의 스캔작업은 외부 스캔부터 시작하였다. 남측면을 시작으로 역광이 되지 않게 외부 스캔작업을 진행하였으며, 이후 내부 스캔작업을 수행하였다. 내부 기둥 하부의 트렌치 조사부는 핸드스캐너를 이용하여 정밀스캔하였다. 부속건물인 매이다르 법당 건물은 건물의 규모가 중심건물에 비해 작아 하루동안 내·외부 광대역스캔 작업을 실시하였으며 개별 건물의 광대역 스캔 작업을 완료한 이후 주변 건물지를 포함한 사역의 배치현황을 스캔하였다.

윤스트 히드 사원 3D스캔 조감도

3D 스캔 실측 1

3D 스캔 실측 2

나. 수실측 조사

조사대상인 운스트 히드 사원에는 2동의 건물이 남아 있다. 현재 상태는 훼손이 심하여 붕괴의 우려가 있고 가축들의 출입에 의한 훼손 또한 심한 상태여서, 현재의 모습 그대로 3D SCAN과 수실측을 통해 3차원 형상정보를 취득하고 2D의 CAD 도면화 작업을 시행하여 향후 건물에 대한 연구와 보수를 할 수 있는 기초 데이터를 확보하는 것을 목적으로 하였다.

3D 스캔 실측과 병행하여 수실측 작업을 진행하였으며, 수실측 방법으로는 정밀실측보다는 3D 스캔 데이터의 보완이 필요한 부분을 중심으로 약실측조사를 실시하였다. 먼저 지붕 상부 또는 구조체의 결구부와 같은 부분은 3D 스캔 실측을 통해서도 정확한 정보를 확보하기 어렵다. 지붕 상부와 같은 부분의 스캔을 위해서는 일정 높이 이상의 작업 공간을 확보한 후 스캔을 해야하는데, 이번 운스트 히드 사원의 경우 필요한 높이의 작업공간을 확보하지 못해 지붕부와 상층 가구부의 조사는 수실측 및 사진촬영을 통해 보완하도록 하였다. 또한 구조체 결구부의 경우 3D 스캔 실측을 통해 정확한 정보를 확보할 수 없어 이음 또는 맞춤법 같은 정보는 수실측을 통해 야장에 기록하는 방식으로 조사를 진행하였다.

운스트 히드 사원의 중심 건물인 척칭 도강 법당의 경우 중심 구조체는 목구조이며, 벽체는 벽돌을 쌓아 조적식 벽체를 구성한 중층의 팔작지붕 건물이다. 조사당시 건물은 서측과 남측 벽체의 무너짐이 심하게 진행되어 내부 기둥이 노출되어 있었다. 이에 건물의 주칸 및 너비, 기둥의 높이와 같은 중심 치수를 중심으로 실측조사를 진행하였다.

척칭 도강 법당 하층 도리 및 창방 가구재 실측

척칭 도강 법당 상층 창호 실측

다. 드론 항공촬영

운스트 히드 사원의 사역 내에 현존하는 건물은 2동이지만 주변에 수많은 건물지가 남아있어 전체적인 현황조사가 필요하였다. 사역 전체에 따른 배치도를 작성하기 위해서는 배치측량과 같은 보다 정밀한 조사방법이 있지만 운스트 히드 사원의 현장 여건상 제한된 시간 내에 조사를 완료하기 위해 항공사진을 통한 대략적인 배치현황을 파악하는 방법을 택하였다. 이에 드론 장비를 사용하여 항공 촬영을 실시하였으며, 이를 통

해 전체 지역의 배치현황을 파악할 수 있었다.

촬영에 사용된 장비는 DJI Inspire 1 pro 모델로 주변에 전봇대나 산과 같은 위험요소가 없고 주변환경의 제약이 적어 최대고도까지 올려 항공촬영을 실시하였다.

운스트 히드 사원 경내에 잔존하는 건물지는 동서의 길이방향으로 측면 1칸의 건물이 열을 지어 배치되어 있었음을 확인하였으며, 적칭 도강 법당 건물의 동북방향으로 대형 건물지가 있었음이 확인되어 주목된다.

이상과 같은 배치조사 결과 현존하는 2동의 건물 외에 훨씬 큰 영역을 형성하여 사원이 있었음을 확인할 수 있었다.

드론 촬영

드론으로 촬영한 운스트 히드 사원 항공 사진 1

드론으로 촬영한 운스트 히드 사원 항공 사진 2

II. 몽골 불교 및 운스트 히드 사원의 역사

2.1 몽골 불교사의 개요

몽골 불교의 역사는 여러 시대의 학자들이 연구하여 많은 저서를 남겼다.

다르마달라(Darmadala)는 “몽골에 불교가 전파된 역사에는 세 가지가 있는데 부처님이 예언하여 불교의 기초를 닦은 것, 불교가 어떻게 전파되었느냐에 대한 본론(本論), 그들의 뜻을 간략하게 밝혀 주는 것이다”고 하였으며, “또한 몽골 불교 전래의 역사는 네 가지가 있는데 첫 번째로 불교를 주도하는 성상(聖上)들이 몽골에 어떻게 오셨는지에 대한 역사, 둘째로 몽골어로 불경을 번역하게 된 역사, 세번째로 사원을 세워 불교를 정착시킨 역사, 마지막으로 불교 신도들이 어떻게 생겼는지에 대한 역사다”² 라고 하였다.

따라서 본고에서는 몽골에 불교가 언제 최초로 들어오고, 어떻게 전파된 것인지에 대해 간략하게 소개하고자 한다.

2.1.1. 몽골 고대 국가의 불교 전래

가. 흉노시기

흉노인들은 하늘에 제사를 지냈으며 흉노의 선우³는 아침에는 해를 보고 절하고, 저녁에는 달을 보고 절했다. 흉노에 불교가 전래되었는지 여부에 대해서는 학자들이 서로 다른 의견을 가지고 있다. 예를 들어, 기원전 121년에 흉노에게 점령당하여 지배 받았던 휴도왕(休屠王) 궁전에 중국 한나라 장군 광거병이 노획한 높이가 3m 정도의 금인은 불상이 맞는지 여부에 대한 문제가 거론된다. 몽골의 역사가인 고편잡 공(公) (Duke Gombojav)은 “제5대 황제인 무제가 …(중략)… 승리 후 전리품으로 금제 불상 하나를 얻었으며 그것을 내전에 안치하여 숭배하고 항상 제사를 지내곤 했으며 중요한 세 가지 숭배대상 중 첫번째가 그것이다”⁴ 라고 하였는가 하면, 숭배 함바 이쉬발지르(Sumbe hamba Ishbaljir)는 “한번 몽골과 싸웠을 때 불상 하나를 얻어 창고에 안치하

2 Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой(Монголын бурхан шашны түүх).Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гомбожав. УБ.,1995.т.82,89.

3 선우는 “탱리고도(撐犁孤塗)” 즉 “천재(天子)”를 뜻한다.

였으며 그것이 중국의 최초 숭배대상이다⁵라고 썼다. 후대에 역사학자인 Sh.담딩(Sh. Damdin)은 “제5대 황제인 무제가 …(중략)… 노획하여 온 호르 몽골(Hor Mongol) 물건 중 큰 금불상 하나를 얻었으며, 그것을 내전에 안치하여 숭상하고 항상 제사를 지냈는데 그것이 중국 숭배대상의 시초였다⁶”라고 기록하였다. 또한 그것에 대해 현대 몽골의 역사학자인 G.수흐바아타르(G.Sukhbaatar)는 “불교가 흉노의 변경지대에 전래된 것에 지나지 않았을 것으로 보인다. 흉노의 선우 및 그 측근 사이에서 불교가 영향력을 발휘하였는지에 대한 사료기록이 보이지 않는다⁷”라고 하였다. 그러나 그의 다른 책에서는 불교가 이미 흉노시대에 몽골에 전래되어 몽골 고유의 샤머니즘과 조화되어 혼합주의(syncretism)적 성격을 갖게 되었으며, 그 결과 몽골의 정신문화의 한 구성원이 되기 시작했다⁸는 결론을 내렸다. 따라서 흉노시기 변경의 일부 귀족들에게 불교가 전래된 것은 B.C 2~1C경에 해당된다고 할 수 있다. 한편 위에 언급된 숭배대상은 불교와 관련 없고 다만 샤머니즘의 숭배대상 또는 하늘에 제사지낼 때 쓰는 것이었다는 견해⁹도 있다. 이런 견해에 따르면 몽골 고대 국가에 불교가 전래된 것은 흉노시기 이후에 해당될 것이다.

『몽골국 역사』라는 몽골 정사(正史)에 따르면 “불교는 쿠샨(Kushan)문명, 호탄(Hotan)을 통하여 주로 탕구트와 티베트계 여러 부족이 살았던 휴도왕 궁전에 전래되어 영향을 주기 시작했을 것으로 보인다. 따라서 그곳은 흉노의 본토가 아니었으며, 소수의 흉노인들을 통치하며 지방을 지배했던 변왕의 궁전에서 하늘에 제사지낼 때 불상을 사용한 사례만을 가지고 흉노 본토에 불교가 이미 전래된 것처럼 이해하여 흉노시대에 몽골에 불교가 전래되었다고 볼 이유는 없다¹⁰”고 하였다. 따라서 위의 주장들을 비교해 보면, 흉노시대에 몽골땅에 실크로드를 통해 인도-이란 및 다른 문화권과의 교류를 통해 차츰 불교가 전래되고 더 나아가 전파될 배경이 형성되었다고 볼 수 있다.

나. 선비계 탁발 위(Tuoba wei) 시기

탁발 위를 세운 선비족들은 흉노와 마찬가지로 태양을 숭배했으며 탁발 위시기에 불교가 전파되었다. 태조 탁발 규(拓跋珪, Tuoba Gui)가 386년에 황제로 추대되어 평성(平城, 현재 대동시 부근)을 탁발 위의 수도로 삼음으로써 정사에 한족 관리들이 많이 참가하게 되었다. 이후 한족 관리들에 의해 중국식 불교 사원들이 많이 세워지게 되었는데 당시 돈황 및 윈강 석굴 벽화에 그려진 불상은 당시의 종교 상황을 잘 보여준다.

태조는 438년 해서(海西)지역 불교신자들과 전쟁을 치를 때 탁발 위의 불교신자도 탄압하는 이중정책을 실시하여 승려들을 군대에 징발하기도 하였는데, 승려들이 전국적으로 영향력을 확대하여 권력을 다투게 되었기 때문이었다. 태조를 뒤이은 문성제(文成帝, wén chéng dì, 재위 452~466년)는 죄를 지은 농민과 관노비를 사원에 넘겨주어 일하도록 하였다. 그를 계승한 효문제(孝文帝, xiào wén dì, 재위 471~499년)는 493년에 수도를 낙양으로 옮겼는데, 그곳에는 2,000여 명의 승려가 있는 100여 곳의 불교 사원이 있었고 전국적으로는 6,478여 곳의 사원과 77,258명의 승려가 있었다. 선무제(宣武帝, xuān wǔ dì, 재위 499~515년) 재위 기간인 510년에는 사원수가 13,000곳이

- 4 Гүн Гомбожав. Их Хятадын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсний түүх хэмээх оршвой Түвд хэлнээс орчуулж оршил үг, зүүлт тайлбар хийсэн Долгорын Цэдэв. УБ., 1996.т.20.
- 5 Ишбалжирын Бурханы шашны түүх. Цэнгэл, М.Боужу харгуулан тайлбарлав. Хөх хот., 1993.т.663.
- 6 Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр. Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гантөмөр. УБ.,2014.т.37.
- 7 Г.Сүхбаатар. Монголчуудын эртний өвөг. УБ.,2011.т.98.
- 8 Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555).УБ.,1992.т.152.
- 9 Ишбалжирын Бурханы шашны түүх. Цэнгэл, М.Боужу харгуулан тайлбарлав. Хөх хот., 1993.т.852; Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх . Их Монгол улсын үе(1206-1271). Хөх хот. 1998. т.88-89.
- 10 Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ., 2003.т.238.

되어 승려 수가 백만에 달하였다.¹¹ 또한 탁발 위시기 낙양의 불교사원에는 인도의 고승 라드나만티(Ratnamanti)가 있었다.¹²

『몽골국 역사』에서는 “탁발 위인들은 처음에 불교를 중국으로부터 도입한 것으로 보인다. 그러나 그 이후로는 불교국가인 쿠산국 및 그 지배를 받고 있었던 호탄(Hotan), 토하르(Tohar), 소그드(Sogd), 더 나아가 인도로부터 직접 도입하여 전파시켜 나갔다. 탁발 위의 국교가 불교였다. …(중략)… 탁발 위에 중국식 불교사원과 승려들이 많아 영향력이 많았던 것은 탁발 위 사람들이 위에 언급한 것처럼 서역의 여러나라 및 인도 자체로부터 불상, 승려, 불경을 모셔 불교를 본격적으로 연구하는 것을 중요시하였기 때문이다. 그 배경으로는 종교를 통해서 중국의 영향을 받아 정책 상의 실수를 하는 것을 경계할 목적에서 나온 것으로 보인다.”¹³ 라고 결론을 내렸다. 선비인들이 교유의 신앙을 유지하는 동시에 지리적 위치에 따라 여러 국가들과 교류를 하였던 것은 불교가 전래될 수 있는 요인이 되었다. 따라서 그 시기를 몽골지역 일부에 불교가 기초를 닦은 시기로 볼 수 있으며 그 전과 과정은 해당 지역의 종교와 문화 변화에 영향을 주었다.

다. 유연(柔然) 시기

유연의 종교는 샤머니즘이었는데 후대에 불교가 전파되었다. 유연의 카간이 불교에 능통한 승려 다르마프리아(Dharmapriya)를 국사로 임명하여 그에게 3000호를, 무녀(醫巫) 시두혼지만(是豆渾地萬)의 남편에게는 가축 3000여 마리를 하사하였다는 기록¹⁴은 불교 승려가 유목국가의 국사가 되어 자기 속민을 가진 것을 보여주는 귀한 사료기록이다.

475년 남제 승려 법현(法顯, 424~498년)이 유연땅을 거쳐 호탄에 도착하였으며 돌아갈 때 서쪽의 우미(Umi)국에서 부처님의 어금니 및 사리와 불경, 금제 불상 등을 얻었다. 511년 9월 유연의 추누(Chunu, 재위508~520년) 카간은 탁발 위 황제에게 승려 홍슈안(Hong Xuan)을 통해 진주로 만든 불상을 보내기도 하였다. 550년대에 북인도의 승려 나론드라야샤스(Narondrayashas, Nalyantilieshe, 489~589년)가 그 친구 5명과 함께 유연땅을 여행했다고 한다.¹⁵ 몽골 역사학자인 G.수호바이타르는 유연 무녀 시두혼지만이 7일 동안 재계(齋戒)를 할 때 샤머니즘 의식을 거행한 것, 낙양에 간 유연 무당이 불교에 능통해 그를 인도 승려 라드나만티(Ratnamanti)가 높이 평가한 사례 등은 유연 시기에 불교가 샤머니즘에 영향을 미쳤고, 다른 한편으로는 불교와 샤머니즘의 혼합주의가 형성되기 시작했다는 사실을 보여주고 있다¹⁶고 하였다.

『몽골국 역사』에 따르면 “유연의 카간들이 시호와 연호를 사용한 것을 불교의 영향으로 보는 학자도 있다. …(중략)… 불교는 유연의 왕족 및 관리를 통해 전파되어, 유연의 국가이론에도 어느 정도 영향을 미쳐 그들의 정신과 문화에 반영되기도 하였다”¹⁷고 한다. 유연시기에 불교의 기초가 닦여 왕족 사이에 전파됨으로써 인도의 과학과 학문을 소개되었을 뿐만 아니라 탁발 위 등 불교가 전파되고 있던 이웃국가들과의 교류 등 어떤 때는 국가정책 수단의 역할까지 하였다. 또한 불교 전파의 일부가 실행되기도 하였다.

11 Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ., 1966.т. 105.

12 Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555).УБ.,1992.т.133.

13 Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.283.

14 Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555). УБ.,1992.т.27, 96.

15 Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.331.

16 Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555).УБ.,1992.т.154.

17 Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.311-312.

라. 돌궐 시기

돌궐은 샤머니즘 국가였다. 『몽골국 역사』에서는 “종교와 신앙에 있어 돌궐인들은 샤머니즘을 숭상하였다. 고대 돌궐 비문 기록에 따르면 그들이 숭상하는 주 대상은 아버지인 하늘(Tenger), 어머니인 우마이(Umai, 여성의 자궁), 지(地)신인 이에르쑤(Iyer-Sub) 등의 이름이 언급된다. 돌궐인들은 해뜨는 동쪽을 중요시하고 하늘과 땅에 제사지내 조상들을 숭상하였다”¹⁸고 한다.

돌궐의 키긴(Kigin) 카간 의 뒤를 이어 그의 동생 토보(Tobo)가 즉위하여 572~581년에 집권하였는데, 그는 샤머니즘과 동시에 불교를 지원하여 사원을 세우고 중국에서 불경들을 가져오게 하였다. 630년에 당나라 군대에게 돌궐의 카간이 사로잡힘으로써 돌궐 제1 카간국의 역사가 막을 내리게 되었다. 다만 불교에 대한 기록이 토보 카간 시기에만 언급된 것을 보면 불교가 귀족 사이에서만 전래된 것으로 보인다. 몽골 투브 아이막(Tuv aimag) 자야마르 쑤(Zaamar sum) 지역에서 발견된 7세기 후반에 해당되는 돌궐-위구르 귀족 무덤 유적에서 외국의 영향이 반영된 혼합적인 매장풍습이 일시적으로 확인되는데, 이것은 주변 국가의 정치적 영향 및 새로운 종교의 전래와 관련이 있었을 것으로 보인다.¹⁹

귀족 출신 쿠틀룩(Kutlug)과 그의 재상 톤요쿱(Tonyukuk) 등을 우두머리로 하여 당나라의 지배에서 벗어나 독립함으로써 돌궐 제2카간국의 역사가 시작된다. 693년 쿠틀룩이 사망한 후에 그의 동생 모조(Mojo, 재위 691~716년)가 즉위하였다. 쿠틀룩 재위 시기(682~693년)에는 불교와 도교 신도들을 지원하기 시작했으나 오래되지 않아 상황이 다시 바뀌었다. 위에 언급한 것처럼 돌궐카간국 시기에 불교가 일부 왕족 사이에서만 전래된 것은 당시 국·내외 상황과 관련이 있었다.

마. 위구르 제국 카간 통치시기

위구르인들은 744년 돌궐에 대항하여 반란을 일으켜 성공하고 페일로(Peilo)를 카간에 추대함으로써 위구르 제국이 건국되었다. 위구르제국은 모윤추르(Moyunchur, 재위 745~759년) 카간 시기에 오르혼 강 유역에 바쉬간(Bashgan) 즉 오르두 발릭(Ordubalik, Khara balgas)성을 쌓아 수도로 삼는 등 그 세력이 점점 강력해져 755년 중국 당나라에서 일어난 안록산 반란 진압에 군대를 보낼 정도로 영향력이 커졌다.

람스테트(Ramstedt)는 “소그드(Sogd)인들은 일 타르바가타이(Ili Tarvagatai)지역에서 왔으므로 장사를 하는 동시에 두 가지 새로운 종교를 전파하였다. 하나는 인도지역에서 흥성한 석가모니의 종교이고, 또 하나는 해지는 쪽에서 전파된 마니교라는 것이다. 이 두 가지 종교는 셀렝게 강 유역에 있는 바얀(Bayan)성터에서 위구르, 몽골, 오이라드 등에게 전파된 것이다. 마니교는 현재 남아있지 않지만 산에 제사를 지내는 풍습은 마니교에서 나왔다. 위구르, 돌궐, 몽골 모두가 그때까지는 복을 치는 무당을 숭배하는 나라였으며 책과 공책을 쓰는 것을 보지 못했다. 그러나 보고초르(Bogochor) 카간 때에는 소그드의 선생들이 위구르의 카간의 궁전에 행차하여 사원을 세우고 종교를 전

¹⁸ Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.332-333.

¹⁹ А.Очир, С.В.Данилов, Л.Эрдэнэболд, Ц.Цэрэндорж. Эртний нүүдэлчдийн бунхант булшны малтлага, судалгаа. УБ.,2013.т.130.

파시켜 정착하였다. 젊은 위구르인들에게 소그드문자를 가르쳐 주었다. 소그드문자를 배우면서 비석에 쓰는 옛 문자를 버리고 불경들을 소그드문자와 위구르어로 번역하였다²⁰라고 썼다. 한편 자와 담딩(Zava Damdin)은 “몽골땅에 보고초르(Boguchor) 카간이 즉위했을 때부터 부처님 석가모니의 교훈이 전파되었으며, 소그탁(Sogtag)의 현명한 승려들은 위구르와 몽골에 자기 문자를 가르쳐 주었다. 문자와 종교뿐만 아니라 대부분의 불교 용어는 위구르와 소그탁어, 그리고 아자린(azaryn khel)어가 섞여 있었으므로 몽골인들이 위구르로부터 배운 특이하고 우수한 지식들이 많이 있다”²¹고 서술하였다.

위구르에서는 마니교가 760년대 중반까지 국교로서 발전하고 있었다. 예를 들어, 이디간(Idigan) 카간은 수도 오르두발릭(Ordubalik)성에 소그드의 마니교 승려들을 많이 초대하였다. 780년대에 이르러 몽골땅에 있었던 위구르제국과 동투르케스탄 사이의 관계가 악화됨으로써 위구르의 수도 오르두발릭에서 소그드인들과 마니교를 반대하는 반란이 일어나게 되었다. 위구르 제국에서 마니교가 국교가 된 것은 이웃 국가들과 충돌하는 이유 중 하나가 되었다.

위구르인들은 10세기에 이르러 다양한 종교를 믿었으나 인구 대부분은 여전히 샤머니즘을 숭상하였다. 바이발릭(Baibalik), 오르두발릭 등 도시에서 소그드에서 온 마니교와 불교 승려들이 집중적으로 거주하여 종교에 종사했던 것은 위구르 카간들의 종교 정책의 일환으로 그 이유는 위구르 제국의 국외 상황과 관련이 있었다.

바. 거란제국 시기

거란인들은 조상을 매장할 때 하늘과 땅에 제사 지내고, 또한 봄과 가을에 제사를 지냈다. 거란 귀족 사이에는 불교, 유교, 도교가 전래되어 불교 승려와 사원이 많아졌으나 정치에는 유교의 영향이 비교적 컸다. 『요국시말전(遼國始末傳)』에 따르면 1031~1055년 거란족들이 ‘간주르(티베트어로 Dk'a)’ 대장경 5천 권을 인쇄한 기록이 남아있다.²² 거란의 귀족들은 불교 및 도교의 사원을 짓고 승려에게 토지와 부하를 하사하는 등 지원하였다. 따라서 거란제국시기는 사원이 소유하는 토지가 경제적으로 많은 역할을 하게 되었으며, 946년에 5만 명이었던 불교 승려 수가 1078년에는 36만 명에 달하였다. 거란에 전파된 불교는 중국의 영향이 상당히 컸다. 거란제국 외교의 한 형태로 문화교류를 들 수 있으며, 또한 불경을 외국에 선물로 보내고 또 외국에서 선물로 받기도 하였다.

몽골 고대 국가의 불교 전파 역사는 타국으로부터 전래, 전파, 쇠퇴, 소멸 등의 과정이 잇따라 지속되었다. 예를 들어, 흉노 및 선비족 국가들 시기에 전래된 불교가 선비족 탁발 위와 유연에 전파되어 주된 종교가 되었는데가 하면 돌궐에서는 전래만으로 그쳤고 위구르 제국에서는 다른 종교와 함께 전파되었다.

몽골 고대 국가에서는 고유의 샤머니즘이 자기 지위를 확고히 유지하였으나 국가의 발전이 일정한 단계에 이르렀을 때에는 정착문명의 영향을 받아 이중적인 성격을 띠게 되기도 하였다. 유연에서 불교 승려를 국사에 추대한 것, 위구르 제국 및 거란시기 승려들을 국가에서 지원했던 것 등은 몽골의 고대 국가들이 불교를 국가정책과 연관시켰던

20 Рамстедт. Уйгур улсын хураангуй түүх. Уб., 1929.

21 Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр. Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гантөмөр. Уб., 2014. т.31-32.

22 Ц. Шүгэр. Монгол модон барын ном. Уб., 1991. т.62.

사실을 보여주는 사례이기도 하다. 또한 불교와 다른 종교를 숭상하는 당시 주변국에 대항하여 통합을 추구하고 정치적으로 이용하기도 하였다.

즉, 중앙아시아로부터 몽골 고대 국가들에 전래된 불교는 강대한 주변국의 종교적 영향을 견제하는데 일정한 역할을 담당하고, 국가의 통일성과 안정, 문화적 전통에 서로 영향을 미쳤다.

고대 실크로드 시기에는 중앙아시아를 통하여 흉노와 선비족에 외국문화가 전래되었는가 하면, 그 이후 시기인 탁발 위, 유연 시대에는 상기한 종교 및 문화적 영향과 동시에 남쪽의 주변국과의 대응관계에도 영향을 미쳤다. 다만 그 이후로부터는 이슬람교 전파 시기에 돌궐에는 남쪽의 정치와 함께 불교의 영향이 아주 짧은 기간에 미쳤는가 하면, 위구르 제국에서는 소그드의 마니교와 불교를 숭상하였다. 이후 전환기에 거란에는 남쪽 불교 영향력이 컸을 것으로 보인다. 몽골과 돌궐의 문화권이 때때로 인도-이란 문화권과 연결되어 일부 영향을 받았던 것이 몽골제국 시기에 다시 부흥되어 몽골의 대칸들은 불교를 지원하는 정책을 실시해 나갔다.

2.1.2. 13~14세기 몽골 불교의 역사

몽골제국이 건국되기 전까지 몽골인들의 주된 신앙은 이전과 같이 샤머니즘이었으나 나이만(Naiman), 헤레이드(Khereid), 위구르(Uigur) 등 부족국가에서는 기독교, 경교, 마니교, 이슬람교, 불교 등의 종교가 전파되어 영향력을 미치고 있었다.

『몽골비사(The Secret History of the Mongols)』에 언급된 ‘복드(聖人)’라는 단어는 칭기스 칸 씨족의 불가침적 특권을 나타내는 상징적인 의미를 가지며 칭기스 칸의 ‘길상한 벗’이자 주 경쟁자인 구르 칸(Gur Khan) 자무카(Jamukha), 그리고 호르치(Khorch) 등이 인정한 사람으로 기록하였다. 1345년 거용관 비문(Tsavchaal boomtyn)에 나오는 ‘위복(威福)을 가진 보살 군주(sutu bodisadu-a ezen)’, ‘성인 및 복이 있는 자(bogdas khutugtan)’, ‘복(buyan khutug)’ 등의 단어는 그들 단어의 원래 뜻 이외에 불교문학에서 의미를 지니고 있음을 보여준다.

1247년 몽골 황족 출신의 고단(Godan)과 티베트 사카(薩迦) 사원의 궁가잘찬(Gungaajaltsan) 주지스님의 만남 이후 티베트는 몽골의 속령이 되어 티베트 불교가 몽골 황족 사이에서 전파될 수 있는 배경이 되었다. 우게데이 칸(Ogedei Khan) 시대부터 카라코룸(Karakorum)에 세우기 시작한 불교사원은 1256년, 즉 몽케 칸(Mongke Khan) 시기에 이르러 완공되었고, 그 해에 몽케 칸이 티베트 승려 초이지 라마(Choiiji lama, 즉 Garma bagshi)를 초대하여 경의를 표하였다.

현재 몽골 수굴 아이막(Khuvsgul aimag) 아르불락 쉼(Arbulag sum) 지역에서 발견된 ‘석가원비(釋迦院碑, 1257)’에서 당시 몽골 불교의 종교적 위상을 확인할 수 있다. 비문은 몽골문자와 한문으로 쓰여있는데 당시의 전통적 신앙사상과 불교적 신앙사상이 함께 반영되어 있다. 비석에는 몽케 칸 시기에 그의 사위인 바르스 투게(Bars Tuge)라는 사람이 불교 사원을 후원하여 세웠다는 기록이 남아있다. “황제의 은총에 힘입어 천지

의 덕 대칸(國王)에게 수도(水土)의 은혜를 받았기 때문에 이를 갚기 위해서 이 사원을 세웠다”²³는 전통적 신앙 사상의 반영과 함께, 한문비문의 7, 8, 11, 12행에서는 “몽케 칸의 만수무강을 축원한다 / 자손대대에 이르기까지 / 복덕을 내려주시기를 기원하며 바르스 투게가 이 비석을 세웠다”²⁴라는 기록이 나오는데, 이러한 기록은 불교적 신앙사상을 반영한다. 내몽골 학자인 초이지는 이 비문을 당시 대몽골국에 불교를 강제로 전파시키고 있던 중국 선종(禪宗) 승려들이 세웠을 것이다²⁵라고 하였는데, 이는 재고될 필요가 있다. 이 비석은 당시 유목민 귀족들이 정착사원을 건립하고 있었음을 보여주는 흥미로운 사례이다.

윌리엄 루브룩(William Rubruck)의 동방여행기에 “제사장들은 모두 다 머리를 깎고 면도하였으며 황색 옷을 입었다. 머리를 깎은 이후부터 사원을 지키며 백 명이나 이백 명 단위로 공동체를 만들어 살아야 한다. 사원에 들어오면 두 개의 긴 의자를 놓고 그 뒤에 불상이 안치된 단을 바라보면서 앉는다. 그들은 불경을 손에 들기도 하고 가끔은 그 긴 의자 위에 놓기도 하며 사원 안에 있을 때는 아무 소리도 내지 않는다. 내가 카라코룸에 있을 때 한 사원에 들어가서 그 승려들에게 말을 걸려고 노력했지만 그들은 아무말도 하지 않았다”²⁶라고 기록한 것을 보면 카라코룸에 있던 불교 사원에는 주로 위구르 승려들이 있었던 것으로 보인다.

몽골의 불교사는 쿠빌라이 칸의 행적이 중요한 자리를 차지한다. 다음의 저서에 서술된 쿠빌라이 칸의 행적을 밝혀 몽골의 불교사를 확인하고자 한다. 내몽골 학자인 초이지는 『고통을 극복하게 해 주는 고승이자 법왕 잔지아 랄리다바자르 게젠(Jangjia Lalidabazar geegen)의 전생(前生)의 전기- 소원을 이루는 보물』이라는 책에 수록된 「중생의 믿음을 얻은 법왕 파스파 라마 전기」라는 저서가 사카파(薩迦派) 고승 왕궁가소드놈(Agvaangungaasodnom)이 사카파 성인 및 고승들의 역사를 기록한 『사카 동라브(Sakya dunrab, 1629)』에 실린 파스파 라마 전기와 그 부친인 소드놈잘산(Sodnomjalsan)의 전기를 모아놓은 번역서로 보고 있다.²⁷

위 저서의 4장에 따르면 쿠빌라이가 명을 내려 파스파 라마를 탕구트(티베트, 필자註)에 군사정발과 군수물품을 징수하는 일로 보내고자 했다. 파스파는 “변방의 탕구트 지역에 있는 국가와 땅은 작지만 중요하기 때문에 군사(軍事)를 따르지 못하겠다”라고 아뢰었으나 칸은 허락하지 않았다. 이에 파스파 라마가 “일을 원하는대로 이루지 못하였다”라고 근심하며 “내가 이곳에 와서 살 필요가 없는 것 같다. 내 나라에 돌아가겠다”라고 아뢰었더니 칸이 “아뢰 대로 하라”고 허락하였다²⁸고 한다.

초이지는 1253년 여름 쿠빌라이 칸이 티베트에서 군사정발과 군수물품을 징수하는 일을 위해 파스파 라마의 도움을 빌리려 노력하였다고 보았다.²⁹ 필자 또한 이 견해에 찬성하는 바이다. 당시 상당한 영향력을 가졌던 티베트 사카 사원은 몽골의 힘을 빌려 사원의 영향력을 확대해 나가는 동시에 파스파 라마를 통해 몽골 행정에도 영향을 미칠 정도의 정책을 펼쳤다고 볼 수 있겠다.

또 다른 기록³⁰으로 사카 반디다 궁가잘찬(Sakya bandida Gungajaltsan, 1182~1251)의 서신이 있다. 사카 반디다는 귀족들의 이름과 부하의 수, 공물의 양을 자세히 기록

23 О.Намнандорж. Мөнх хааны гэрэлт хөшөө ба ордуг олж судалсан тухай. УБ., 1956. т.24-28.

24 Ш.Ёнхор. Мөнх хааны гэрэлт хөшөөний монгол бичгийг дахин уншсан нь// Улсын их сургуулийн манж-монгол хэлний ангийн оюутнуудын эрдэм шинжилгээний бичиг. УБ., 1962. т.64-65.

25 Чойжи. Монголын бурханышашны түүх. Их Монгол улсын үе(1206-1271). Хөх хот. 1998. т.303.

26 ЖиованнидельПланоКарпини. Монголчуудын түүх. ГильомдеРубрук. Дорно этгээдэд зорчсон минь. УБ., 1988. т.147.

27 Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав. Хөх хот. 1999.9-р тал.

28 Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав. Хөх хот. 1999.14-р тал.

29 Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх. Их Монгол улсын үе(1206-1271 он). Хөх хот. 1998.209-210-р тал.

30 Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр”. Түвд хэлнээс орчуулсан С. Гантөмөр. УБ., 2014. 102-103-р тал.

한 서신을 3부 만들어 전 티베트의 라마승과 귀족에게 보냈다. 위 서신을 이용해 그들이 몽골에 항복하도록 압박하기도 하였다. 항복하지 않은 지역은 지도에 따로 표기하고 현지 귀족들은 금폐를 휴대하는 사카파 사절과 합의하여 몽골의 법을 따르도록 하였다. 이런 지시는 몽골 왕족의 궁전에 5~6년간 살았던 파스파 라마의 영향을 나타낸다. 파스파 라마 전기의 또다른 기록에 따르면 쿠빌라이의 왕비가 아뢰기를 “황제에게는 이런 라마(파스파 라마, 역자 註)가 중요합니다. 찰바 라마(Tsalba lama)를 우두머리로 하는 라마들은 파스파 라마가 지닌 학식의 몇분의 일마저 없기 때문입니다. 이에 파스파 라마를 탕구트에 보내지 마시고 황제와 라마는 서로 불교에 대한 이야기를 나누면 좋을 것입니다”라고 하였다. 황제가 이를 허락하여 여러가지로 이야기를 나누었는데 라마가 너무 자만하였기에 황제가 명을 내리기를 “자네가 지금 이렇게 자만한 이유가 무엇인가?”라고 물었더니 파스파가 이르기를 “아무런 이유도 없습니다. 다만 제가 예부터 미낙(Minag), 인도, 문(Mun), 탕구트 등의 군주들의 라마가 되었기 때문에 제 말이 자만해진 것 같습니다”³¹라고 하였다.

당시 찰 궁탕(Tsal Guntan) 사원과 우게데이 칸 후손들이 지원하는 사카사원에 대한 쿠빌라이 황제의 입장이 왕비의 영향을 받아 어떻게 바뀌었는지를 이 사건을 통해서 알 수 있다. 파스파 라마가 본국에 귀국하지 않고 쿠빌라이의 라마가 될 의지를 표현한 위의 대답은 당시의 정치상황을 대변한다. 또한 몽케 칸이 낭모(Nangmo)라는 라마에게 국사의 칭호를 수여하여 톨로이(Tolui) 후손들의 입장을 대변했는데, 이러한 종교인들의 정치적 영향에 티베트의 라마승들이 관심을 기울인 것이다.

쿠빌라이는 쿠빌라이의 스승이 된 파스파 라마에게 1254년 몽케 칸의 허가를 얻어 불교 승려들은 균역, 세금 등을 면제받도록 하는 조서를 내렸다.³² 이는 쿠빌라이가 티베트의 라마승들에 대한 관리를 계속해서 사카사원에 맡길 것을 인정하는 동시에 고승들을 통해서 티베트의 귀족들을 통치하려는 몽케 칸의 정치적 의도가 반영된 것이었다. 티베트에서 군사를 징발하는 일은 후대에 일부 형태로 실시되었으며,³³ 1253~1257년 전쟁 당시 쿠빌라이는 군사요지로서 티베트에 더 많은 관심을 가졌다. 1260년에 쿠빌라이 칸은 파스파 라마에게 ‘제사(帝師, Dishri)’라는 칭호를 수여하여 대보(大寶, 즉 인장)와 함께 의복 및 귀중한 물품들과 짐승인 낙타와 타는 노새, 금제 말안장, 말의 끈 등을 하사하였으며, 파스파 라마가 아뢰대로 라마승들의 집에 금폐를 휴대하는 사절이 머무르지 않도록 하고 라마승들을 역참에 징발하거나 그들이 공물을 납부하지 않도록 특권을 내렸다.³⁴ 또한 해지는 서쪽의 라마승들을 어떻게 처리하는가를 사카파가 알아서 하라는 명을 내리고 더 나아가 1264년에는 상도(Shangdu)에서 쓴 이른바 ‘진주 명령(Suvdan zarlig)’을 통해 파스파 라마를 티베트의 종교 지도자로 임명했음을 선포하였다.³⁵

사카파 파스파 라마가 티베트 정교 사무를 관리하게 된 것은 쿠빌라이 칸의 정책과 관련이 있다. 예를 들어, 1264년에 쿠빌라이 칸은 전국 불교 승려 및 티베트의 군정 사무를 전문적으로 관장하는 기구인 총재원(總制院)을 설립하고 파스파에게 전권을 위임하였다. 또한 파스파 라마의 동생 차그나도르지(Chagnaadorj)를 ‘술 티베트의 지도자’

31 Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав. ӨМАХХ., Хөх хот. 1999. 14-р тал.

32 Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх. Их Монгол улсын үе(1206-1271). Хөх хот. 1998. 174-р тал.

33 С.Кучера. Монголчууд Түвдийг байлдан дагуулсан нь // Монгол-татаарууд Ази, Европт. УБ., 1984. 312-р тал.

34 Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр”. Түвд хэлнээс орчуулсан С. Гантөмөр. УБ., 2014. 106-107-р тал.

35 Монгол улсын түүх. Дэд боть. УБ., 2003. 324-р тал.

로 삼았으나 1267년에 사망하였다. 사카파의 주 경쟁자였던 브리궁바(bri-gung bka') 파 승려들이 반란을 일으키자 군대를 파견하여 1268년 몽골의 지배를 회복시켰으며 이때부터 쿠빌라이 칸은 티베트에 대한 몽골의 통치권을 강요하기 시작하였다. 그리고 티베트를 통치하는 본첸(Bonchen)이라는 티베트 관직을 두었다.³⁶ '대관리라는 칭호의 군민사(軍民事)를 관장하는 관리는 사카파 승려 옆에 관청을 두고 있었다. 파스파 라마는 1264~1265년에 티베트에 귀국하였다가 1268년에 다시 쿠빌라이 칸에게 불러들여와서 그의 궁전에 7년간 살았다.³⁷ 1276년에 파스파 라마는 티베트에 돌아가서 중부 티베트 및 캄(Kam)의 13개 성(省)의 지도자가 되었다. 이렇게 파스파 라마 등 사카파 승려들은 종교와 동시에 티베트를 통치하는 일도 관장하게 되었으며 티베트 귀족들이 공물납부와 역참용 말 제공 등을 허락하게 된 것은 쿠빌라이 칸의 목적이 달성되었음을 보여주는 하나의 사례이다. 다르마달라가 쿠빌라이 칸에 대해서 "몽골법도에 따라 20년간, 중국법도를 중심으로 하여 15년간, 모두 35년간 재위했다"³⁸고 한 것은 파스파 라마 시대와 그 이후시기에 티베트에 실시한 정책 변화와 관련이 있을 것으로 보인다.

파스파 라마는 "칭기스 칸은 전륜성왕이 되지는 못하지만 무력으로 많은 나라를 복속 시켰기 때문에 전륜성왕과 같다. 그의 손자 쿠빌라이 칸은 국가를 제대로 잘 지배한 칸으로 '전륜성왕'으로서 명성을 떨쳤다"고 하였다. 파스파 라마가 그 이전에 저술한 많은 시와 저서에서 쿠빌라이 칸을 "전륜성왕과 비슷하다"라고 하였지만 이제는 "전륜성왕과 같다"고 새로이 정의한 것에 관심을 기울여야 한다. 이에 대해서 Sh.비라(Sh. Bira)는 "이 저서에서 역사를 다룰 때 불교국가인 인도, 티베트, 몽골 등 세 대국으로 대표하여 쓰는 새로운 모형의 기초를 닦았다. 그 모형을 몽골의 역사가들이 최근까지 따라 왔다"³⁹라고 결론을 내렸다.

결론적으로, 쿠빌라이 칸과 파스파 라마의 관계를 정치적 측면에서 보면 두 사람 모두 자기 목적을 이루었으며, 후대의 역사가들이 파스파 라마의 정치적 행위의 목적 및 근거와 그에게 부여된 권력을 쿠빌라이에게 관정을 준 불교의식과 관련시켜 해석한 것, 사무를 관장했던 것에 대한 기록, 몽골의 칸들의 지배를 정당한 것처럼 인정한 저서 등은 서로 긴밀한 관계가 있었던 것으로 보인다.

쿠빌라이를 비롯한 몽골의 칸들은 여러 곳에서 불교사원을 새로 건립하거나 중건하는 작업을 수행하였으며 13~14세기에는 많은 불경을 몽골어로 번역하였다. 예를 들어, 초이지오드세르(Choiji-Odser)는 1305년에 『입보리행론(入菩提行論, Bodhicaryavatara)』, 1308년에 『Pancha ragsha』를, 샤라브생게(Sharavsengge)는 『금강경』, 『불타십이행의찬(佛陀十二行誼讚)』 등을 각각 번역하였다.⁴⁰ 원나라 황제들의 스승들이 불교 승려였던 것, 불상과 탑, 그리고 사원, 전 불경 번역, 불경을 편집하여 전파시킨 것에 대해서는 내몽골 학자 초이지가 세밀하게 검토한 바가 있다.⁴¹ 당시에 불교는 몽골의 황족 사이에서 전파되었으나 평민들은 여전히 전통적인 샤머니즘을 숭상하였다.

36 МоррисРоссаби. Хубилай хаан. Түүний амьдрал цаг үе. Орчуулсан Х.Пүрэвтогтох, Б.Чинзориг.УБ., 2011. 178-179-р тал.

37 Ю.Н.Рерих. 13-14-р зууны Монгол-Түвдийн харилцаа. Орчуулсан Д.Бүрнээ // BULLETIN. The IAMS News Information on Mongol Studies.2001. №1(27,28).Ulaanbaatar. 11-р тал.

38 Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой. Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гомбожав. УБ.,1995.47-р тал.

39 Ш. Бира. Хубилай хаан ба Пагва лам// Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа. УБ., 2001.161-р тал.

40 С.Пүрэвжав. Монгол дахь шарын шашны хураангуй түүх. УБ.,1978. т.21

41 Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх. Юань улсын үе(1271-1368).Хөх хот. 2003.

2.1.3. 16~18세기 몽골 불교의 역사

16세기 후반 몽골에 불교가 전파되어 어떤 지역에서는 샤머니즘을 몰아내기 시작하였다. 1578년 몽골의 투메드 아이막 알탄 칸(Altan Khan)이 티베트의 고승 소드놈잡초(Sodnomjamts)를 몽골에 초대하였는데 그 때부터 알탄 칸을 비롯한 많은 몽골 왕족들이 불교를 받아들여지게 되었다. 알탄 칸은 소드놈잡초를 황모파(黃帽派)의 우두머리로 추대하여 그에게 ‘달라이 라마(Dalai lama)’의 칭호를 수여했는데 소드놈잡초는 알탄 칸에게 쿠빌라이 칸의 모든 칭호를 사용하는 것을 허락하였다고 한다. 쏘 몽골의 대칸이었던 투멘 자삭투(Tumen Zasagt Khaan), 부안체첸(Buyan Setsen Khaan), 릭덴 후투투(Lindan Khutugt Khaan) 등의 칸들은 불교를 지원하여 전파시켰다. 예를 들어, 릭덴 후투투 칸은 티베트의 사라브 후투투(Sharav khutugt)⁴²라는 고승을 국사로 임명하였으며 또한 칸의 명에 의해 대장경을 몽골어로 번역하였다.

『알탄 칸 전기』에 의하면 동호르 후빌가안 라마(Donkhor khuvilgaan lama)에게 만주시리 후투투(Manzushiri khutugt)의 칭호를 수여하였는데 필자 생각에는 칭기스 칸의 황금씨족 출신 귀족들이 만주시리 후투투와 마이다르 후투투(Maidar khutugt)에게 ‘후투투’라는 몽골어로 된 칭호를 최초로 수여한 것이다.

할하에서의 평민 샤비⁴³들이 생긴 것은 1639~1640년에 운두르 게젠(Undur geegen)에게 샤비들을 바치기 훨씬 전인 16세기말~17세기 초에 해당되는 것으로 보인다. 따라서 북몽골(Ar Mongol, 오늘날 몽골국)에서 샤비라는 집단이 생긴 연대⁴⁴를 다시 한번 검토할 필요가 있다. 필자 생각에는 16세기 말~17세기 초에 할하에서 샤비가 생겨 1630년대에는 게젠(Undur geegen)의 샤비들로 확대되어 나간 듯하다. 1685년 청해(青海) 회맹(Khokhe nuurny chuulgan)에서 제정된 법전에는 ‘평민 샤비들’로 기록되기도 하였다.⁴⁵ 또한 후대 법전들에서는 “도둑질한 승려에게 평민 샤비와 가노(家奴)가 있으면 그 샤비를 오톡(otog)과 쉼(sum)에 예속시키도록 하라”, “사원에 사는 승려의 샤비 무리”, “창고의 샤비들(sangiin/khuvragiin/shavi nar)”, “승려의 샤비들(khuvragiin shavi nar)”로 기록되었다.⁴⁶ 이것은 샤비를 바치는 일이 후투투와 화신에게 샤비를 바치는 것으로만 제한되지 않았음을 보여준다. 대체로 17~18세기에는 집준담바 후투투(Jubzundamba khutugt)에게 소속된 샤비들 뿐만 아니라 다른 후투투와 화신, 그리고 사원 소속 샤비들이 있었던 것이다. 그리하여 몽골의 사회 관계의 상황의 결과물로 법전에서 극소수의 집단으로 기록되었던 ‘샤비들(shavi nar)’이라는 명칭은 그 후 100여 년의 세월이 지나면서 사회의 모든 차원과 관계되는 계층이자 행정단위의 명칭으로 바뀌게 된 것이다. 17세기에 몽골에서 후투투들의 샤비 수가 늘어난 것은 당시 정치와 종교 관계에서 라마승들의 참여를 늘어나게 한 귀족들의 입장과 관련이 있을 것으로 보인다. 또한 남몽골(South Mongolia, 현재 내몽골)의 후레 호쇼(Khuree khoshuu), 청해(Qinghai)의 차간 노몬 칸의 호쇼(Tsagaan nomon khany khoshuu)는 그 설립 과정과 구성에 있어서는 특이한 형태를 갖고 있었다. 예를 들어, 1636년에 아신 라마(Ashin lama, Sharav)가 사망한 후 그의 동생 낭수(Nangsu)에게 후금 천총제(天聰帝)

⁴² 후투투-한문사료에는 ‘呼圖克圖’로 표기하는 데 ‘활불’을 뜻한다.

⁴³ 샤비(shavi) - 원래 ‘제자, 학생’을 뜻하는데 여기에는 고승과 활불에게 예속된 자들을 의미한다. 청 지배기 때 영향력 있는 고승과 활불들의 샤비는 몽골 주요 행정단위인 호쇼와 함께 독립된 행정단위를 형성하였다.(역자 著)

⁴⁴ Монгол улсын түүх. Дөтгөөр боть. УБ., 2003. 181, 206-р тал.

⁴⁵ Хөхнуурын чуулганы цаазын бичиг. Х.Цэрэнбал, Х.Цэнгэл харгуулан тайлбарлав. Бээжин. 2009. т.86.

⁴⁶ Халхаджирум. Памятник Монгольского еодального права XVIII в. Сводный текст и перевод Ц. Ж. Жамцарано. Москва. 1965. с.196,202,207,229.

가 '시레투 다르한 초르지(Shireet darkhan tsorj)' 칭호를 수여하여 시레투 후레(Shireet khuree)의 라마승과 평민들을 그의 속민으로 만들었는가 하면,⁴⁷ 1610년 티베트의 아 기르 보디(Agir bodi) 사원 주지스님의 화신인 로도이잠초(Lodoijamts)는 몽골 투메드(Tumed) 아이막 홀루치(Kholuchi)의 집에 환생하였기에 순치제(1644~1661)시기 그를 위하여 사원을 건립하였는데 투메드 아이막에서 유목민 1,000호를 그 사원의 속민으로 바쳤다⁴⁸고 한다. 반면에 할하의 후투투들의 대부분은 칭기스 칸 황금씨족 출신이었다. 그렇게 할하의 일부 후투투들에게 도장(몽골어로는 tamga, 영어로는 seal)을 준 이유는 사비들을 관리하는 관청이 이미 설립되어 있던 것과 관련이 있다. 그러면 그들 토인(тоин)⁴⁹들은 꼭 사비가 있고 그 사비들을 대대로 이어받았던 이유를 다시한번 검토할 필요가 있다.

자야 반디다 남하이잠초(Zaya bandida Namkhajamts) 전기에 의하면 오이라드(Oirad, 즉 西몽골)에서는 불교 전파와 동시에 17세기 때에 후투투 및 다른 라마승들의 속민, 그리고 후레와 사원의 속민인 사비들이 생긴 것이다.

대체로 불교 고승에게 사비를 바치는 관습은 유목민 사회의 특징과 관련이 있으며 17~18세기에 일어난 사건들은 몽골의 좌우익 및 아이막⁵⁰과 호쇼(khoshuu)⁵¹들 사이의 관계와 관련이 있다.

운두르 게젠 자나바자르(Undur gegeen Zanabazar)의 지도하에 건립된 리보 게자이 간단 샤두블린(Ribo gejai gandan shaduvlin) 사원이 더욱 확대되면서 종교뿐만 아니라 경제, 행정, 문화의 중심이 되었으며,⁵² 운두르 게젠이 최초로 만든 일부 종교의식은 주로 이흐 후레(Ikh khuree)를 중심으로 전파되었다. 운두르 게젠이 만든 일부 의식들이 할하 몽골(Khalkha Mongol)에서 전파된 배경으로는 그는 할하 4 부(아이막) 전체가 숭상하는 라마(lama)이자 불교를 관리하는 성상(bogd deedes)으로서 몽골의 종교와 문화, 그리고 전통풍습에서 중요한 자리를 차지하는 역사적 근거가 있으므로 그가 처음 만든 예의와 개혁은 몽골의 전통풍습으로 자리 잡게 되었다. 더 나아가서 다르마달라(Darmadala)는 자기 저서에서 운두르 게젠의 사비(여기에서는 '제자'라는 뜻)였던 이름 높은 후투투와 화신들을 언급하면서 "그의 소속 내자삭(dotood zasag, 內札薩克, 대체로 현재 내몽골을 가리키는 용어, 역자 註) 49 호쇼, 외자삭(gadaad zasag, 外札薩克, 대체로 현재 몽골국을 가리키는 용어, 역자 註) 할하 몽골의 고승과 귀족, 그리고 일반 승려 및 평민들이 수없이 많았다"⁵³고 하였으며 또한 티베트, 청해 몽골, 오이라드, 중국의 후투투와 화신들, 일반 승려 및 평민 사비들이 많았음을 고려하면⁵⁴ 당시 유목민의 종교와 문화 개혁의 범위가 매우 넓었음을 알 수 있다. 청나라 강희제는 1691년에 할하의 일부 고승의 '후투투'라는 칭호를 승인하면서 그들의 사비들의 신분을 건드리지 않았다. 강희제는 특명을 내려 운두르 게젠(Undur gegeen)을 대라마(ikh lama)로 추대하여 특별한 스승 라마로서 존경하였으며, 그가 방문할 때는 후투투가 머무는 집에 상군(즉 강희제)이 직접 가서 '북방의 중생의 믿음을 얻은 법성(法聖)'이라고 시를 읊어 하사하고 황모파(黃帽派)의 지도자로 삼아 할하사람들이 특별하게 숭배하도록 하였다⁵⁵고 한다. 또한 1691년부터 1737년까지 거의 반세기 동안 집준담바 후투투 및 다른 후투투들

47 Жирэмийн сүм хийд. Хүрэлша найруулав. Улаанхад. 1993. 116-р тал

48 Хөхнуурын монголчуудын товч түүх. МиЕи Хи эрхлэн найруулав. Улаанхад. 1996.

49 귀족 출신 사내아가이 출가하면 토인이라 불렀다.

50 아이막은 청지배기 몽골의 최대 행정단위. 청지배기 때 문헌 사료에서는 한자로 '부(部)'라 표기하였다.

51 호쇼는 아이막 밑의 행정단위로 청지배기 때 문헌 사료에서는 한자로 '旗'라 표기하였다.

52 Монголын соёлын түүх. Оршихуйн аймаг. Тэргүүн боть. Уб., 1999. т.304

53 Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой. Түвд хэлнээс орчуулсан. С.Гомбожав. Уб., 1995. т.194.

54 Лхамсүрэнгийн Хүрэлбаатар. Богд. Уб., 2001. т.235.

55 Монгол Улсын Үндэсний Төв Архив. Ф№М85.Т№2.ХН№926. 1-р.

의 사비 관리에 간섭하지 않았던 이유는 당시 할하의 상황, 그리고 티베트의 불교 지도자들의 영향력이 여전히 남아 있었던 사실과 관련이 있다. 집준담바 후투투 소속 사비들 가운데 공을 세운 사람은 세금을 면제해 주는 풍습이 계속 존재했던 것은 당시에 그들이 비교적 독자적으로 살았음을 보여준다고 하겠다.

2.1.4. 할하(Khalkha) 일부 사원의 역사

17~20세기 초 몽골에서는 귀족들과 후투투와 고승들이 다수의 불교 사원을 건립하였다. 할하의 집준담바 후투투(Jibzundamba khutugtu)의 이흐 후레(Ikh khuree, 오늘날 울란바타르시의 시초)의 건립과 이동, 그리고 정착 과정에 대한 연구로는 몽골의 학자인 L. 두게르수렝(L. Dugersuren), S. 푸렝잡(S. Purevjav), Sh. 나작도르지(Sh. Natsagdorj), O. 푸렝(O. Purev), S. 이드신노롭(S. Idshinnorov) 등의 저서⁵⁶가 주목할 만하다.

1639년 할하인들은 투세투 칸(Tusheet Khan) 고펜도르지(Gombodorj)의 아들 자나바자르(Zanabazar)를 시레트 차간 노오르(Shireet Tsagaan nuur)라는 곳(현재 몽골국 우부르항가이 아이막(Uvurkhangai aimag) 부르드 쉘(Burd sum) 지역)의 후투투의 자리에 앉게 하여 게겐(gegeen, 몽골어로 ‘현자라는 뜻’)이라는 칭호와 황금 천으로 만든 천막(Shar busiin khot)을 바쳐 존중하고 숭배하게 되었다⁵⁷고 한다. 집준담바 후투투의 후레는 1640~1855년에 총 28번 이동하였다고 L. 두게르수렝이 썼다. 그는 이흐 후레 이동 배경이 후레가 유목민들이 이동하는 곳을 따라 이동했던 것은 후레가 필요로 하는 물물공급을 편리하게 해주었을 뿐만 아니라 종교 전파에도 중요한 역할을 하였다⁵⁸고 서술하였다. 반면에 푸렝잡은 이흐 후레가 몽골의 다른 사원과 마찬가지로 이동했던 한 가지 객관적인 이유는 바로 몽골인들의 전통적인 유목생활이었다⁵⁹는 결론을 내리기도 하였다.

푸렝잡은 1720년대 이흐 후레의 이동에 대해서 당시 귀족들 사이에서 두 가지 입장이 있었음을 언급하였다. 하나는 이흐 후레를 러시아와 중국 사이의 무역과 경제 관계가 이루어지는 대로 근처에 자리 잡게 하는 것, 또 다른 하나는 조상들의 고향을 존중하여 그런 곳에 이흐 후레를 자리 잡게 하는 것으로 이 두 입장을 서로 대립하고 있었던 모양이다⁶⁰라고 썼다. 또한 S. 이드신노롭(S. Idshinnorov)은 청나라 정부에서는 몽골에 러시아의 영향이 미치는 것을 예방하면서 이흐 후레를 몽골과 러시아 국경선과 먼 곳에 자리 잡도록 노력하였던 것이 이흐 후레 이동에 영향을 미쳤으며, 18세기 초부터 이흐 후레는 무역의 요충이 되었다고 언급하였다. 그는 “이흐 후레가 점점 확대되어 비록 이동에 적합하긴 하였지만 불전과 게르와 집이 많아졌기 때문에 이흐 후레에서 상주하는 승려, 평민, 수공업가, 관청에서 근무하는 서기와 관리, 화부(火夫)와 사환, 귀족 및 고승들의 사비, 귀족의 속민, 후레에 사는 상인들의 일을 도와주면서 살림을 이어 가는 이주민들의 수가 늘어나 앞으로는 이흐 후레가 자주 이동할 수 없게 되었다”⁶¹고 썼다.

56 Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1956; С. Пүрэвжав. Хувьсгалын өмнөх Их Хүрээ. Уб., 1961; Ш. Нацагдорж. Халхын түүх. (1691-1911). Уб., 1963; О. Пүрэв. Монголын улс төрийн төв. Уб., 1994; С. Идшинноров. Улаанбаатар хотын түүхийн хураангуй. Уб., 1994

57 Галдан. Эрдэнийн эрх. Ц. Насанбалжир хэвлэлд бэлтгэв. Улаанбаатар. 1960. т.91.

58 Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1956. т.15; С. Идшинноров. Улаанбаатар хотын түүхийн хураангуй. Уб., 1994. т.14; Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1999. Т.27

59 С. Пүрэвжав. Хувьсгалын өмнөх Их Хүрээ. Уб., 1961. т.21.

60 О. Пүрэв. Монголын улс төрийн төв. Уб., 1994. т.29.

61 С. Идшинноров. Улаанбаатар хотын түүхийн хураангуй. Уб., 1994. т.14, 19.

1719~1723년에 예루강 유역 다아간 델(Daagandel), 오르혼 강 우측에서 합류하는 우산세에르(Usanseer) 강 유역, 타미르(Tamir) 강 계곡, 부우랄(Buural) 산 남쪽 기슭인 자르갈랑트(Jargalant)에 각각 이동 한 것을 미뤄 보면 이동 거리는 1640~1690년 사이의 이동에 비하면 짧아졌으나, 1723~1778년의 이동과 비교하면 상당히 넓은 지역을 이동하였다. 집준담바 후투투는 할하의 네 개의 아이막 전체가 숭배하는 라마였기에 그의 사비들은 '할하의 네개의 아이막 영토 내에서 마음대로 거주하도록 결정한 옛 규칙'⁶²이 있었다. 그러나 1725년에 투세투칸 아이막으로부터 사인노온 아이막(Sain noyon aimag)이 분리된 이후로부터 집준담바 후투투의 이흐 후레의 이동은 주로 투세투칸 아이막 영토를 중심으로 이뤄지게 되었다. 더 나아가 1747년에 셀베강 유역에 자리잡은 이후로는 이동지역 범위가 더 축소되어 오늘날 몽골국 수도 울란바타르시가 위치하고 있는 복드 산(Bogd Mountain) 뒤쪽 알탄텡시(Altan tevsh) 계곡에서 그리 멀리 이동하지 않게 되었다.

1750년경 집준담바 후투투의 사비들은 투세투칸 아이막 영토에 그 공식적인 영토가 등록되어 있었으며, 1773년 이전의 집준담바 후투투의 사비들의 거주지역에 대한 옛 규칙은 집준담바 후투투의 이흐 후레의 이동과도 관련이 있었다. 다른 한편으로는 1750년경에도 투세투칸 아이막의 몇 개의 호쇼(khoshuu)가 공동으로 거주하여 호쇼들의 영토 경계를 정하지 않았으며, 1773년에 할하의 네 개의 아이막 경계를 정한 것은 몇 번의 의논을 거친 후 당시에 이미 정하다시피 했던 영토를 승인했을 뿐 새로 정한 것은 아니었다.⁶³ 따라서 1778년 이흐 후레가 셀베에 자리 잡은 이후의 시기를 '이흐 후레 시(Ikh khuree khot, 1778~1911)' 시기로 시대구분을 한 듯하다. 따라서 1723년에 1세 집준담바 후투투, 즉 운두르 게겐 자나바자르(Zanabazar)가 사망한 것은 투세투칸 아이막의 다른 친왕(親王, Darkhan chin wang) 가문에서 환생한 집준담바 후투투 2세 및 그의 이흐 후레 이동에 대한 할하의 귀족들의 입장과 태도에 일부 변화를 불러일으켰다.

운두르 게겐의 옛 규칙이 있었음에도 불구하고 1750년에 이르러 집준담바 후투투의 사비들의 영토를 정하여 기록한 것은 어떤 면에서는 이흐 후레의 이동과 관련이 있다. 1725년 사인 노온 아이막을 새로 설립한 것은 할하의 호쇼들의 경계를 바꿨기 때문에 집준담바 후투투의 이흐 후레의 이동에도 어느 정도 영향을 미쳤기 때문이다. 예를 들어, 1723년 이후에 집준담바 후투투의 이흐 후레가 항가이에서 이동한 이후로는 다시 이동하지 않았다. 이처럼 할하의 사원 양식에도 어떤 변화가 일어난 것이다.

당시에 집준담바 후투투 사비의 오tok들은 주로 투세투칸 아이막의 호쇼 지역에서 집중적으로 거주했기 때문에 이흐 후레의 이동에 필요한 비용을 납부하는데 유리하였던 점도 하나의 요인이 되었다. 따라서 집준담바 후투투의 이흐 후레의 이동은 1719~1725년 사이에는 투세투칸 아이막 옛 영토에서, 1725~1747년 사이에는 투세투칸 아이막의 새로 정해진 영토에서, 1747~1778년 사이에는 투세투칸 아이막 일부 호쇼의 영토에 한해서 이뤄지는 등 더욱 더 제한되어 나간 것은 이흐 후레의 정착과정에서 할하의 아이막 및 호쇼들의 영토를 정한 사건과 어느 정도 관련이 있었음을 보여 준다.

몽골에 불교가 크게 전파된 것은 라마승이란 사회계층을 만들었다. 이아킨프(Iakinf)

⁶² Монгол Улсын Үндэсний Төв Архив. Ф-М85. Т-1. ХН-6.

⁶³ Л. Алтанзаяа. Халхын аймаг хошуудын нутгийн захын тухай асуудалд // Түүхийн сэтгүүл. Уб., 2003. т.91.

에 따르면 1840년대에 몽골인구가 3백만명이었고 영국에서 나온 정보에 의하면 몽골인구가 260만명이었다고 한다. R.E.휴크(R.E.Huc)는 남몽골 인구의 1/3이 라마승이라고 언급하는가 하면 포즈드네예프(A.M.Pozdnyeyev)는 북몽골 남성의 5/8가 라마승이었다⁶⁴고 하였다. 그러나 이와 관련된 다른 정보도 비교 검토해 볼 필요가 있다. 18세기 초에 몽골인들은 거의 모든 불경을 몽골어로 번역하여 인쇄했다⁶⁵고 한다.

투세투칸 아이막 투세투 왕 호쇼(Tusheet wang khoshuu)에 있었던 운스트 히드(Unstiiin khiid) 사원의 역사와 관련하여 필자의 견해를 제시하고자 한다.

연구 저서⁶⁶에 따르면 운스트 히드 사원은 1915년 또는 1808년에 건립되었으며, 척칭도강(tsoqchin dugan) 건물은 1816~1818년에 건립되었다고 한다. 좀 더 자세하게 말하면, 갑주(gavj, 승려의 학위) 체베그(Tseveg)라는 사람이 티베트에서 공부하다가 1808년에 돌아와서 2칸(間)의 목조 불전 한 채와 3칸(間)의 목조 불당 한 채를 은 120냥을 들여 짓게 하여 그 건설비용으로 은 40냥을 주었다고 한다. 1937년 정보에 의하면 불당은 건립 된지 69년, 불전은 82년이 되었기 때문에 불전은 1855년에, 불당은 1868년에 각각 건립된 것이다. 그리고 척칭 쉘(tsoqchin sum)은 1894년에 벽돌로 건립되었고 라마림 자스(Lamrim jas) 건물은 1897년에 건립되었다. 다라 에흐 자스(Dara ekhiin jas) 건물은 1902년에 치메드다와(Chimeddavaa)라는 사람이 비용을 내어 건립하였다.⁶⁷ 따라서 상기한 1808년과 1816~1818년이란 연대를 재검토할 필요가 있다. 운스트 히드 역사를 보면 후랄(khural, 직역하면 ‘법회’)과 법당, 그리고 법전(sum)의 건립 연대가 서로 다르며 히드(khiid)로 확대된 것은 20세기 초에 해당된다.

이상의 내용을 정리해 보면, 몽골 고대 국가에 전래되어 전파된 불교는 왕족과 귀족이란 좁은 범위에 한정되었는가 하면 13~14세기에는 불교가 다시 전래되어 몽골제국의 황제와 황족들이 대대로 불교를 숭상하여 지원하게 되었다. 그리고 16~17세기 이후에는 불교가 몽골 사회 전체에 흡수됨에 따라 이동식 켈트제 불전과 목조 불전, 그리고 후래의 형태 및 용도가 변화되어 사원들이 차츰 정착하게 되었다.

몽골의 불교는 사머니즘의 영향 하에 ‘몽골식 불교’라 불릴 정도로 독특한 성격을 형성하여 종교의 지도자인 보드(Bogd, 즉 집준담바 후투투), 후투투, 화신들이 생겨나고 몽골 불경, 수백 곳의 사원 및 시주가 있는 통일된 제도를 만들어 많은 저서를 남겼다. 일정한 역사 시대에 전래되어 흥망을 거듭하였던 몽골 불교의 후투투와 화신, 그리고 승려들이 남긴 저서, 사원, 신도 등이 몽골사회에 어떤 영향을 미쳤는지, 그리고 20세기 전반의 개혁 과정에서 거의 다 사라져 버린 불교문화의 전통과 유산 등 문제를 연구하고 부흥시키는 일이 지금도 계속되고 있다.

64 М.И.Боголепов, М.И.Соболев. Орос, Монголын худалдааны найруулал. Уб.,2011.т.139,168.

65 Бараадын Базар. Эрдэм оюуны орон болсон хүрээ хийдүүд. Монголчилсон Ц.Цэрэн-Очир.Уб.,2008.т.15.

66 Монголын сүм хийдийн түүхэн товчоон. Уб.,2009.т.471;Ж.Өлзий. Монголын дурсгалт уран барилгын түүхээс. Уб.,1992.т.150.

67 Монголын сүм хийдийн түүхээс... Уб.,2012.т.79-80.

2.2. 몽골 불교사원 건축의 지역적 특징

몽골인들은 유목민의 특징이 있는 성시 및 궁전, 그리고 다양한 종교와 민간적인 건축 유산을 남겼을 뿐만 아니라, 민족적 건축물에 대한 지식을 동양의 건축 이론에 맞추어서 발전시켜 왔다.

17세기에 몽골인들은 간주르(티베트어로 Dk'a 'gyur) 대장경⁶⁸을 몽골어로 번역하였는데, 이러한 과정을 통해 대장경 제96권에 실린 고대 인도 및 동양의 건축이론과 학문을 깊이 있게 알게 되었다. 17~20세기 몽골의 훌륭한 지식인과 학자들은 건축이론 및 건축학 분야에서 결코 적지 않은 저서를 몽골어와 티베트어로 남겼다. 예를 들어, 비체치 초르지 악왕체렝(Bicheech tsorj Agvaantseren)은 불전의 건설 및 수리, 사원 건축법에 대한 5장으로 구성된 『법전 건축법 및 수리법』이라는 책을 썼으며 건축에 대한 자기 생각을 서술하였다. 또한 건물을 이용하는 것과 수리하는 것에 대한 『아아하르 샤아하르(Aakhar shaakhar)』라는 책을 썼다. 그는 이들 저서에서 건물이 들어서는 대지의 선정, 기초 공사, 자재 선정, 기둥과 벽체, 그리고 문 및 창호와 계단의 설치 등을 비롯해 건물의 수리에 이르기까지 자세하게 서술하였다. 쉰베 함바 이쉬발지르(Sumbe hamba Ishbaljir)가 저술한 『몸과 교훈과 마음의 숭배대상의 양식과 규모의 기초 및 주석(Biye zarlig shuteenii tig khemjeenii undsen ba tailbar zuult tsetsgeen uzegelent erikh)』라는 저서에서는 건축물 및 인체 치수 비율에 대한 흥미로운 제안을 제시하기도 하였다. 또한 짜다린 함바 악왕하이답(Jadaryn hamba Agvaankhaidav)은 미륵 불전(Maidaryn dugan)을 어떻게 세웠는가에 대한 『미륵의 목차(Maidaryn garchig zendmen erdeniin toli khemeegch orshivoi)』라는 책을 썼다.

이들 저서 및 몽골 건축 유적의 연구를 통해 당시 몽골인들은 건축물의 공간적 구조 및 입체계획, 모양과 구성, 축과 중앙의 선정, 축적, 리듬, 미적인 비율, 모듈(module, 건물의 규모를 결정하는 기본단위) 등 건축학이론 및 기법의 기본적인 원리를 잘 알고 이를 건축물로 축조할 수 있었다는 것을 알 수 있다.

불교는 몽골 사회의 정신적 생활의 모든 분야, 예를 들어 역사, 문학, 언어학, 건축학, 예술, 수학, 의학 등에 상당히 많은 영향을 미친 것으로 보인다. 불교의 영향으로 인해 비교적 큰 사원에서는 불상 및 불구 제작, 사원의 건립 및 불교장식의 특별한 예술이 생겨났다. 몽골의 여러 사원들 중에는 불교의 철학을 공부하는 차니드 다창⁶⁹(Tsanid datsan), 의학을 공부하는 의사의 다창(Emchiin or Mamba datsan), 다라니경을 공부하는 주드 다창(Jud datsan), 그리고 두인호르 다창(Duinkhor datsan), 달력과 천문학을 공부하는 역학 다창(Zurkhain datsan) 등이 있었으며, 또한 이흐 후레(Ikh khuree, 오늘날 울란바타르), 자야인 후레(Zayayin khuree), 베레웬 히드(Bereeven khiid) 등지에는 전문적인 건축학자, 화가, 건축가를 키우는 별도의 다창들이 있었다.

16세기 이후 몽골에서는 기본적으로 종교적인 건축학이 발전되었는데, 중앙과 지방의 영향력 있는 라마승과 귀족들은 목조, 토조, 조석조, 석조 건축물을 세워 정착생활을 하였으며, 또한 한인 상인과 만주 청나라 통치자들이 살았던 토조 및 석조 건물들도 적

68 108권 간주르 대장경은 몽골 마지막 대칸이었던 립단 칸 시기에 번역되었으며 220권 단주르(bstan)는 1741~1749년에 군가오드 세르를 우두머리로 하는 35명의 번역가가 공동 번역한 것이다.

69 다창(дацан, datsan)은 라마교 철학을 기본으로 하는 교육기관, 즉 학교이다. 다창은 법회의식 및 불상 제작, 몽골어와 티베트어 저서 인쇄를 주로 관리하였으며 어떤 다창은 종교학교도 있었다. 이런 학교에는 남자아이들이 5살 때부터 입학할 수 있었으며 25년간 공부한 후 30살이 되면 존경받는 라마승 수준에 달하였다. 그 이후에는 계율을 지켜 종교학위를 받기 위해서 계속해서 공부하였다.

지 않았다.

몽골 사원 건축물의 기본적인 특징은 첫째, 기후와 자연환경에 맞춰 장소를 선정하는 것, 둘째, 중앙 중심의 입체 및 평면(공간) 계획, 셋째, 가구구조 선정 및 연결부를 서로 연결하는 결구, 넷째, 전통, 풍습, 상징에 맞는 장식 및 색깔의 선정 등이다.

사원을 건립하는 입지로 자연환경이 뛰어나고 지리적으로 적절한, 바꿔 말하면 ‘모든 것들이 완벽한 곳’을 선정하는 것은 이동생활을 하는 유목민의 특징이다. 몽골 사원의 전체적인 배치의 공통점은 지도자 및 법회를 위한 주불전들은 중앙에 위치하고 동, 서, 북 삼면에는 신도를 위한 주택이나 민가들이 늘어서 있으며, 사원의 주불전 즉 척칭 도강(Tsogchin dugan) 법당 이남에는 아무 건물도 없도록 계획하는 것이다. 몽골 대부분의 사원은 공간 계획 및 구조에 있어서는 전통적인 ‘후레(khuree)’의 평면 계획에 따라 발전되었다. 바꿔 말하면, 가장 중요하게 여겨지는 불전을 중심으로 그 둘레에 나머지 불전과 불당건물, 그리고 라마승들이 사는 게르 및 다른 민가들이 위치하도록 계획했던 것이다.⁷⁰

1654년 G.자나바자르가 건립한 투구스 바야스갈랑트 노민 후레(Tugsbayasgalant nomyn ikh khuree)는 기존의 후레와는 다르게 7개의 아이막을 세워 사원의 구조를 처음으로 변경하였다. 사원에서 불도를 닦는 라마승들이 점점 늘어남에 따라 승려들을 관리할 방편으로 ‘아이막’이라는 단위조직을 만들어냈다. 각 아이막 단위의 승려들을 관리하는 일은 ‘게스구이(gesgui)’라는 승려가 관리하도록 하였으며, 사원의 모든 승려들을 관리하는 일은 ‘척칭 게스구이(tsogchin gesgui)’라는 승려가 담당하도록 권한을 주었다. 아이막의 명칭은 승려들의 직계 스승이 가장 중요시하는 다창과 학과에 따라 붙었으며, 그 외에도 해당 사원이 관리하는 일의 역할분담을 고려하여 정하기도 하였다. 예를 들어, 대체로 4~6개의 아이막이 모여 사원을 구성하고 이러한 아이막이 6~12개 모여 후레를 구성하였다. 복딘 이흐 후레(Bogdyn ikh khuree, 오늘날 울란바타르)는 30개의 아이막으로 구성되어 있다.

대체적으로 어떤 사원의 번성 여부와 사원의 명에는 불교신도가 얼마나 되는지에 따라 결정되었다. 사원 내부 또는 근처에 귀족들의 주택지역이나 아이막(aimag)⁷¹과 호쇼(khoshuu)⁷²의 관청 등 인구가 밀집한 장소가 있다는 것은 라마승들에게 유리한 조건이 되기도 하였다. 따라서 많은 사원 주변에 귀족들과 화신 및 활불⁷³들이 궁궐을 지었다. 또한, 사원 옆에 시장 및 대장간들이 생기기도 하였다. 사원 주변에 있는 주택가는 사원의 규모를 키우고 더 나아가 사원 마을을 만들었고 일부 마을은 확대되어 도시로 발전되기도 하였다.

기본적인 사원의 규모, 토지의 범위, 지리적 위치, 지방의 특징, 영향력 있는 인물(화신과 활불) 등에 따라 사원별 평면 계획은 각기 다르게 발전하였다. 건축에 필요한 자재를 공급할 수 있는 지리적 입지조건과 그에 따른 전통적인 방식의 건축구조체계는 이미 형성되어 있었다. 몽골 건축의 전통적인 기본 골조는 목조이다. 사원 내에 세워지는 건물의 구조는 조립식 목조가구로 건물 전체의 하중을 견디도록 계산하여 건립한다는 원칙이 있었다.

⁷⁰ 사원 건물의 장소 선정 및 평면 계획에 대해서는 『몽골의 고건축 1-우울드 베이스 후레(2016)』 보고서의 2.1절에 언급한 바 있다.

⁷¹ 아이막은 청 지배기 몽골의 최대 행정단위. 청나라시기 문헌 사료에서는 한자로 ‘부(部)’라 표기하였다.

⁷² 호쇼는 아이막 밑의 행정단위를 말한다.

⁷³ 활불(活佛)은 라마교의 우두머리. 몸 그대로 부처가 될 만큼 덕행이 높은 승려를 말한다.

장라이삭 슴 불전의 단면도.
울란바토르 시

몽골 사원의 건축학적 특징 중 티베트나 중국과 다른 점은 건물의 기둥열이 하층에서부터 최상층까지 연속되는 데 있다. 예를 들어, 간단 사원(Gandan khiid) 장라이삭 슴(Jangraisig sum)의 중심기둥 4개는 건물의 전체 높이에 이르기까지 기초에서부터 지붕 가구를 구성하는 방형의 대들보를 받치고 있다. 그리고 기둥의 단면은 방형 또는 원형이다. 또한, 몽골 사원 건물은 전통적으로 주로 천장이 없다. 몽골 전통 가옥인 게르 및 게르형식의 건축물은 천장이 없기 때문에 지붕 내부의 모든 공간을 불상 안치를 위한 공간으로 이용할 수 있다는 특징이 있다.

사원에서 불전 건물의 평면은 주로 원형이나 정방형인데, 정방형 평면의 단층건물이나 상층에 경형(gonkhon)이 있는 평면 또는 목조 게르식 불전도 널리 이용되었다. 건물의 벽체는 목재, 석재 또는 벽돌을 사용하였다. 건물의 입구는 개구부의 상단에 횡목을 놓고 외부로 처마를 설치한다. 공포는 간단한 문양이 있는 것과 문양이 없는 것의 두 가지로 만들었으며, 지붕은 기와를 본뜬 철판 또는 청동구조로 만들었다.

몽골 전통 건축물 단청은 다른 어느 것보다도 비교할 수 없는 뛰어난 장식성을 보여준다. 단청은 몽골인들의 신앙심을 나타내는 민간적 상징요소, 화려한 장식과 문양을 줌베르(zumber, 물감으로 약간 튀어나오게 그리는 것)기법, 조각, 쇼오말(shuumal, 틀에 발라 만든 모형), 주조, 재봉 등 모든 기법을 포함한 예술작품이 된다. 건축 가구와 공포에는 민간예술이 담긴 단청을 사용함으로써 단정하고 서정적이며, 웅장하고 평온한 느낌의 미적인 구성을 통해 전통적 풍습과 예술의 상호 관계를 보완하는 특징을 나타낸다.

몽골 장인들은 채색에 사용되는 염료의 성분을 잘 알고 있었고 모든 색상을 구분하는 명칭이 구분되어 있었다. 또한 기본 색을 64가지로 조색하여 배합했다는 사실이 고서에도 기록되어 있다. 사원 건물을 단청할 때, 금(金)과 최고로 생각하는 초록색을 비롯하여 적색, 황색, 백색, 흑색, 청색의 오색을 함께 이용하였다. 사원 건물을 단청할 때는 단색으로 그리거나(tsullakh), 무지개빛으로 채색(solongoruulakh), 수우데를레흐(suuderlekh, 음영), 사브나흐(samnakh, 빗긋기), 샤글라흐(shaglakh, 자수), 칠(chiidekh) 등 몽골 전통 회화의 모든 기법을 사용하였으며, 다만 문양을 무지개 색깔처럼 다양한 색깔로 그릴 때 이용하는 단색의 선(dagnaas)만 해도 서로 차이가 있는 할장(khalzan), 후레(khuree, 테두리), 토오르강(tuurgan), 벨베센(belevsen), 이흐 다그나아스(ikh dagnaas) 등 다양한 종류의 색상과 문양을 그렸다.

사원 건물을 단청을 할 때는 사왕천의 주신인 사천왕으로 하여금 문을 지키게 하고

자야인 후레(Zayayin khuree) 사원의 셈칭(Semchin) 정면 단청. 아르항가이 아이막

가칭 라마(Gachin lama)사원 정면의 장식과 단청. 바양홍고르 아이막

여러 길상한 제물로 상단을 장식하며, 힘센 동물과 아름다운 문양으로 정면을 장식하는 전통이 있었다.

건물을 장식할 때는 문양의 상징성을 고려하여 선정하였으며, 기본적으로 장식부분의 용도에 따라 선정하였다. 또한 미적인 특징, 광선의 굴절 등을 정확하게 계산하여 반영시켰던 것은 수세기 동안의 경험을 통해서 얻은 예술 기법이었다. 그러나 벽, 기둥, 문 등은 줌베르 기법으로 장식하였다. 줌베르 기법은 몽골에서 16세기 말부터 널리 전파되어 발전되었으며, 몽골 대부분의 사원은 줌베르 기법으로 장식되어 있었다. 줌베르 기법은 해당 지역 재료를 주로 사용했으므로 그 종류와 배합이 더욱 다양해져 석제 줌베르, 도자기제 줌베르, 재 줌베르, 토제 줌베르, 골제 줌베르, 하간 줌베르(khagan zumber), 유리제 줌베르, 석회 줌베르, 바이투 줌베르(baituu zumber), 모래 줌베르 등 다양한 종류로 만들게 되었으며, 줌베르는 몽골의 건조한 기후에 잘 맞았다.

아마르바야스갈란트 히드(Amarbayasgalant khoid) 척칭 도강 법당의 줌베르 기법으로 장식한 천장(원형), 셀렝게 아이막

위와 같이 몽골 사원의 건축기술은 다른 나라와는 다른 독자적인 특징 및 차이가 있으며 몽골 내에서도 지역적인 특징을 반영하여 지역마다 차이가 있다.

사원을 세울 때 해당 지역의 건축자재가 풍부한 곳을 우선으로 삼아 세웠다는 사실은 당시 교통 요건과 노동력, 그리고 건축기간도 관련이 있다. 이러한 주변 환경에 따라 고비사막 지대와 항가이(khangai)⁷⁴ 지역에 건설된 사원은 해당 지역별 건축특징 및 계획에서 많은 차이가 난다. 예를 들어, 항가이지역에 건립된 사원들은 건축자재가 풍부하고 노동력이 풍부하다는 이유로 주로 규모가 큰 목구조식의 불전이 세워진 반면, 고비지역의 사원들은 수도승의 수가 적고 신도들도 흩어져 살았기 때문에 노동력이 적게 드는 펠트나 굵지 않은 벽돌 또는 돌로 만들어진 규모가 작고 적은 수의 불전들로 구성되었으며, 잘긴(jalgyn)⁷⁵이라 불리는 작은 사원들이 대부분이었다.

항가이지역에서는 건물의 문, 대보, 기둥, 창호 등을 환조(丸彫)나 부조(浮彫)하고 기초, 벽, 침목, 계단, 기단 등을 잘 다듬은 화강암이나 다듬지 않은 화강암으로 장식하는가 하면, 고비지역에서는 줌베르 기법과 단청, 그리고 장식된 벽돌 쌓기 등을 이용했다는

74 산수가 많고 사람살기에 좋은 비옥한 지대라는 뜻.

75 'Jalga'라는 단어는 '골짜기'를 뜻하며 'jal-gyn'이라는 것은 '골짜기의, 골짜기 근처의'라는 의미로 몽골 초원의 골짜기처럼 아주 흔한 것을 가리킨다. 소규모 사원에는 잘긴 호랄(jalgyn khural, 법회), 잘긴 숀(jalgyn sum, 불전), 잘긴 다창(jalgyn datsan, 법당), 잘긴 자스(jalgyn jas, 사원의 재산창고), 잘긴 도강(jalgyn dagan, 법당) 등 불전 하나 밖에 없는 구조물들이 포함된다.

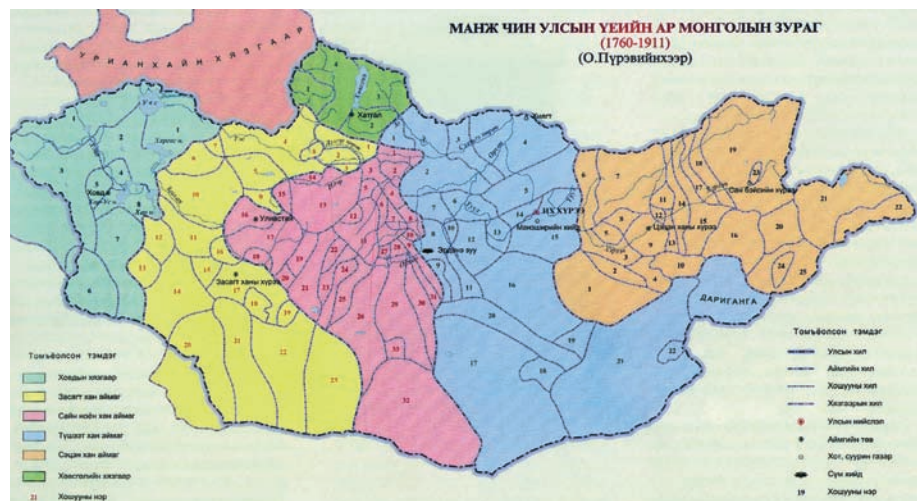
것은 기술이 부족해서가 아니라 기본적인 건축자재에 맞춘 계획 구상 때문이었다.

또한 사원의 건축물을 장식하거나 칠하는 기법의 발전상황을 볼 때 어떤 지역에서는 문양이 섬세하며 금도금을 많이 하는데, 또 다른 지역에서는 문양을 자유롭게 배치하고 전체적인 기법을 이용하기도 하였다.

고비지역에서는 주로 평평한 지붕이 있는 방형 불전을 지었는데 강수량이 적은 고비 지역에서 햇빛에 말린 벽돌, 이른바 ‘굽지 않은 벽돌(tuukhii toosgo)’을 주로 사용하였다. 굽지 않은 벽돌을 쌓고 그 벽 위에는 빗물이 새지 않도록 주로 진흙을 발랐으며, 이것은 자연환경 영향을 견디지 못해 쉽게 마모되기도 하였다. 그러나 비와 눈, 그리고 습기를 잘 유지하는 경우, 비교적 오랜 세월이 지나도 짙은 나빠지지 않고 유지된다. 목조 골격이 있는 건물에는 굽지 않은 벽돌을 쌓아 외면에는 석회를 이용하여 물이 들어가지 않도록 발랐다.

18세기 말부터 건축에 종사하는 한인(漢人) 회사와 계약을 맺어 돈으로 지불하거나 물물 교환하는 방법으로 한인들로 하여금 사원 건물들을 짓도록 하였는데, 이때부터 한인 건축가들로부터 벽돌 굽는 기술과 실력을 배워 몽골 장인들이 사원 건물을 지을 때 벽돌을 구워서 사용하게 되었다.

아무 장식도 하지 않고 순수한 기하학 모양을 이용한 운두르 게겐(Undur gegeen)이 발명한 이른바 ‘테레르 노로(teluur nuruu, 확장형 보)’가 있는 방형 불전은 투세투칸 아이막 영토에서 널리 전파되었다. ‘테레르 노로’라는 것은 몇겹으로 이뤄진 기둥열로 이루어진 평면의 각 면마다 기둥을 추가적으로 세워 보를 올린 게르형식의 건물을 말하는데, 평면을 확장시킬 수 있는 것이다. 『복드 라마 전기(Bogdyn namtar)』 38쪽에는 리보게자이 간단샤두블린(Ribogejai gandan shadublin) 사원의 대법당이 이러한 기법으로 만들어졌다. “지금은 기둥이 108개이지만 나의 제자(승려)들이 많아지면 ‘테레르 노로’를 하나 추가하면 위치와 형태를 상실하지 않는다. 척칭 도강(tsoqchin dugan) 법당의 기둥 4개를 제거하면 안 된다”라고 하였다. 그러자 “어느 기둥입니까?”라고 물어보니 “내 앞에 있는 기둥 두 개와 함바 라마(주지스님) 뒤에 있는 기둥 두 개이다. 이들 기둥

청지배기 몽골 지도. 투세투 칸 아이막 영토는 파란색으로 표시되어 있다.

을 제외한 나머지 기둥은 모두 다 조정할 수 있다”고 하였다. 이 척칭 도강 건물은 바트 차간이라는 이름으로 세상에 알려졌다.⁷⁶

‘데레르 노로’ 양식의 건물은 몽골에 널리 전파되어 다양한 형태로 발전되었다. 평면 계획이 간단하고 내부공간이 넓은 정방형 평면의 건물은 몽골 사원의 기본적인 건물로 발전되었다. 그 예로 복딘 이흐 후레(Bogdyn ikh khuree)의 아이막들과 간단사원, 그리고 다른 사원들의 척칭 도강 법당, 다창 건물 등을 들 수 있다.

헤를렌강 주운 후레(Kherlengiin Zuun khuree) 사원의 척칭 도강 법당. 현재 투브 아이막 몽궁 모리트 지역에 위치

조오긴 솜(Zuugiin sum)의 철학 다창. 현재 우부르항가이 아이막 하르호린 솜 지역에 위치

투세투칸 아이막 영역은 현재 불강(Bulgan), 오르혼(Orkhon), 다르항오울(Darkhan-Uul), 셸렝게(Selenge), 투브(Tuv) 등의 아이막의 전체 영토, 아르항가이 아이막 동단, 우부르항가이(Uvurkhangai) 아이막 동부, 돈드고비(Dundgovi) 아이막, 우문고비(Umnugovi) 아이막 동부, 도른고비(Dornogovi) 아이막 남부 지역을 포함하는 영역이었다. 투세투칸 아이막 영토에 있는 사원 건물들의 건축학적 양식은 대체적으로 비슷하며, 주불전은 운두르 게겐 자나바자르가 발명한 정방형 평면이었다. 예를 들면, 현재 돈드고비 아이막 에르텐달라이 솜(Erdenedalai sum)의 육타알 상긴 달라이 히드(Ugtaal Sangiin dalai khiid) 사원의 주불전(gol dugan) 및 운스트 히드(Unstiin Khiid) 사원 주불전(gol dugan), 우문고비 아이막 놉공 솜(Nomgon sum)의 상긴 달라이 히드(Sangiin dalai khiid) 사원의 불전이 그러하다.

운스트 히드 사원 라마승 마을의 특징.

일반적으로 몽골의 사원은 수도승 및 신도를 위한 건물, 사무용 건물, 라마승들의 주거지로 구성되었다. 사원의 주변에는 사원의 라마승들이 사는 수십 채의 게르와 그들을 둘러싼 담들이 서로 연결되어 하나의 구역을 이루었다. 중형 사원은 불전 10여 개가 있었고 200~1,000여 명의 라마승이 살았으며, 운스트 히드 사원은 중형 사원이었다.

운스트 히드 사원의 가장 흥미로운 부분은 라마승들이 사는 주거구역이다. 이러한 주거구역이 있는 사원은 아주 드물었으며, 운스트 히드 사원의 주거구역은 몽골의 마을과 주택 계획을 그대로 유지함으로써 다른 지방 사원과 다르며 귀중한 연구대상이 된다.

사원의 건설은 그 주변의 라마승들 이외에도 수공업자와 일반인들이 정착할 관심을 불러 일으켰다. 몽골의 사원들은 독자적인 재산 창고가 있었으며, 사원에 영주하는 라마승들에게 아침과 점심식사를 이 창고에서 제공해 주었다. 라마승들은 나머지 식량을 스스로 해결하기 위하여 사원 주변에 자택을 지어 불상 제작, 불경 인쇄, 옷 수선 등으로

76 Б.Даажав “Монголын уран барилгын түүх”- Монголын уран барилгын тэг зохиох үндэслэл, Гутгаар дэвтэр. Улаанбаатар.,2006 он, тал 25

생계를 유지했기 때문에 라마승 마을이 생기기도 하였다.

고비지대 사원 라마승 마을에는 가끔 토성이 있는 극소수의 경우를 제외하면 담이 없었기 때문에 집들을 일렬로 지어 그 내부 공간에 게르를 지었다. 그 이유는 생활환경으로 인한 것으로 이러한 배치는 고비지역의 마을들의 공통된 모습이었다.

운스트 히드 사원 내 주택 건물의 평면 계획과 규모, 위치와 내외 단청, 가구구조와 그 환경 등은 주택의 주인인 라마승의 지위와 재산에 달려 있었다. 재력있는 라마승들은 겨울철에는 게르에서 살고 여름철에는 주택에서 살았다. 직책을 맡은 라마승들의 주택은 사원 근처에 있었으며, 그 둘레에 담도 있었다. 그들의 주택은 방이 1~3개가 있었으며, 어떤 경우에는 주택 옆에 사무용 다른 건물을 이어 짓기도 하였다. 이 건물로 들어가는 문은 골목에서 바로 들어갈 수 있도록 한 것과 담 안의 복도를 통해서 들어갈 수 있도록 하는 것의 2개소에 출입구가 각각 있었다. 일부 주택은 작은 마구간도 달려있었다. 경우에 따라서 겨울용 주택은 점토로 만든 난로와 폐차카 등의 난방시설이 있었다.

주택은 대부분의 경우, 문이 남향이였으며, 일부 주택은 북측과 양측면에 문이 있기도 하였다. 또한 골목에서 다른 골목으로 통하는 복도가 있었으며, 그것은 양측면에 입구가 있었다.

라마승 주거지구(1981)⁷⁷

작은 주택 건물(1981)

운스트 히드 사원 내 라마승들의 주택은 몽골 남부 초원지대의 건축기법 및 건축공사 수준, 건축자재 등을 잘 보여준다. 이들 건물의 벽은 굵지 않은 벽돌을 쌓고 진흙을 발랐으며, 대규모 건물은 청색 벽돌을 쌓았다. 주요 골조는 목조이고 창호는 살창이었다. 사원의 창고와 장인들의 주택은 따로 있었다. 영향력 있는 라마승들의 주택은 석조 기초가 있고 그 벽은 청색 벽돌을 쌓았다. 양측에는 약간 기울어진 지붕이 있고 조각과 문양으로 장식되었으며, 낙수면이 있고 보다 더 아름다웠다. 그러나 작은 주택 건물들은 그 지붕이 평평하였다.

대부분의 주택 건물들은 한 줄로 늘어섰으며, 건물들의 정면은 전면에 위치하고 대부분의 건물 벽은 연결된 건물의 벽 역할을 하였다. 만약 벽이 따로 따로 있으면 그 벽들은 거의 서로 붙어져 있었다. 벽돌로 쌓은 주택건물 말고도 소수의 목조 건물들도 있었다. 목조 건물들은 보다 더 아름답고 더 많이 장식되어 있었으며, 다른 곳으로 이동할 수 있는 조립식 건물이었다.

고비 지대 주거건축의 특징을 따라 운스트 히드 사원 내 라마승 주택 건물의 대부분은 굵지 않은 벽돌로 쌓았기 때문에 내구성이 약하고 품질이 안 좋아 현재는 훼손되어 원형이 남아 있지 않다.

⁷⁷ L.Lapkina와 M.Tuya가 1981년도에 실시한 운스트 히드 사원에 대한 실측조사 자료집에서 언급한 사진을 이렇게 표시하였다.

운스트 히드 마을 터(2016)

2.3. 운스트 히드 사원의 역사(略史)

운스트 히드 사원은 투세투칸 아이막 고비 투세 공(公)의 호쇼, 즉 현재 돈드고비 아이막 에르덴달라이 슴 소재지로부터 35km 떨어져 있는 차강 오보 바그(Tsagaan ovoo bagh) 지역인 북위 45°46'190", 동경 105°14'45"에 위치한다.

운스트 히드 사원은 갑주(gavj, 승려의 학위) 체베그(Tseveg)라는 사람이 티베트에서 공부하다가 1808년에 돌아올 때 곱보(Gombo) 불상을 등에 업고 걸어 왔으며, 자기가 앞장 서서 하르가닌 흥호르(Kharganyn khonkhor)라는 곳에 마날린 닥지드(Manalyn dagjid)라는 법회를 라마승 8명으로 하여금 열게 하였다. 그러다 라마승들에게 식수가 부족하게 되자 남쪽으로 이동하였다. 그리고 정착한 곳에 2칸의 목조 불전 한 채와 3칸의 목조 불전 한 채를 은 120냥을 들여 짓게 하고 건설비용으로 은 40냥을 주었다. 그 후에 직지드 더어럼버(Jigjid doorombo)라는 승려가 1916~1918년에 척칭 도강 법당을 짓게 되었다.

운스트 히드 사원은 탄트라종(즉 다라니敎) 사원이었으며, 템칙 다창(Demchig datsan)과 두인헤르 다창(Duinkher datsan) 법당건물이 있었고 척칭 도강(tzogchin dugan) 법당, 라마림(Lamrim), 마이다르(Maidar), 다라 에흐(Dara ekh), 마날(Manal), 주드(Jud), 초이르(Choir), 도르둑(Dordov)의 법당도 있었다. 척칭 도강 법당 뒤에는 윤장 2개가, 그 동쪽에는 일렬로 늘어선 불탑 6개가 위치하고 있었다. 또한 공고르 호신(護神)(Gongor

sakhius)의 불전이 있고 미륵불 의식(Maidar ergek, 직역하면 '미륵불을 돌리다'는 뜻)을 행하기도 하였다.

미륵불은 미래의 부처님으로 간주되며 이 세계에 부처님 시대가 끝나면 미륵불이 출현한다고 본다. '마이다르 에르게흐(Maidar ergek)'라는 의식은 미륵불이 출현하셔서 모든 중생들이 안녕하게 살기를 기원하여 은혜를 베푸는 장면을 보여주는 종교의식이다. 미륵불 의식이 행해지는 길 위의 사방에 '미륵의 오보(Maidaryn ovoo)'라고 하는 작은 불탑이 있는 곳이 있었으며, 미륵불 의식을 거행할 때 거기에서는 라마승들이 불경을 외우고 차를 마시며 점심시간을 보내곤 하였다.

본 사원은 성벽과 예문(禮門)이 없었고 척칭 도강 법당 건물 남쪽에는 아무런 건물도 없고 확 트여있었으며, 나머지 불전은 척칭 도강 법당의 좌우측에 일렬로 늘어서 있었고 모두 다 남향이었다. 사원 건물들 좌우측에는 라마승들의 주택 및 개인적인 신앙을 위한 건물들이 위치하고 있었다.

운스트 히드 사원은 돈드고비 아이막 에르덴달라이 쉼(Erdenedalai sum)의 옥타알 상긴 달라이 히드(Ugtaal Sangiin dalai khiid) 및 우문고비 아이막 놉공 쉼(Nomgon sum)의 상긴 달라이 히드(Sangiin dalai khiid) 사원과 교류를 하여 라마승들을 서로 교류하였다고 한다. 사원의 공식 명칭은 '간단 궁가알린(Gandan gungaalin)'이라고 했으나 일반사람들 사이에서는 '운스트(Unstiin)', '운스테이(Unstei)'라는 이름으로 잘 알려져 있었다. 화신이나 활불을 출현시키거나 학위를 수여할 자격이 없는 중형 사원이었다. 운스트 히드에는 청 지배기 때에는 라마승 290여 명이, 복드칸국(Bogd Khaan state) 시기에는 라마승 300여 명이, 1937년에는 라마승 158명이 있었다.

사원 건물에 사용된 모든 자재는 현지에서 채취하였으며, 사원 남쪽에는 건물 짓는데 사용하는 벽돌과 기와를 굽는 가마가 있었다.

운스트 히드 사원이 폐사로 전락한 이후로 남아 있던 건물들은 1932년에 설립된 차간오보 쉼(Tsagaan ovoo sum) 관청이 이용하였으며, 일부 불전 건물의 건축자재를 재활용하여 집을 짓기도 하였다. 예를 들어, 척칭 도강 법당은 양털과 가죽을 보관하는 창고로, 콩고르 호신 불전은 쉼(sum)의 가축병원으로, 미륵불전(Maidaryn sum)은 상점으로 각각 사용되었으며, 불전들의 골조를 재활용하여 쉼의 관청 건물 및 초등학교 건물을 지었다. 1958년 석탄 광산이 개발된 이후에 1962년 차간오보 쉼이 폐쇄되면서 쉼 관청은 에르덴달라이 쉼으로 이전되었다. 그 때부터 사원터에는 차간오보 쉼 관청에서 재활용했던 불전 건물들과 라마승 주택 및 오래된 민가 한 두 채만 남게 되었다. 쉼 관청 건물 및 초등학교 건물은 에르덴달라이 쉼 소재지로 이전시켰으며, 건물의 바닥과 지붕에 이용되었던 판자를 광산으로 옮겨 창고를 지음으로써 이 마을이 폐허가 되었다.

운스트 히드 사원터에 거의 온전한 상태로 남아있는 척칭 도강 법당은 몽골 정부에서 1994년 제233호 법령에 의해서 국가보호를 받게 되었으나 국가에서 예산지원을 하지 않아서 보존사업을 실시하지 못하고 보존상태가 더 악화되어 현재는 파괴된 척칭 도강 법당, 미륵불전터만 남아 있다.

건축학자인 M. 토야(M. Tuya) 박사와 소련의 전문가인 건축학자 L. 라프키나

(L.Lapkina)는 1981년도에 최초로 운스트 히드 사원터에 남아 있는 건물인 척칭 도강 법당, 미륵불전, 공고르 호신 불전, 그리고 당시 온전한 상태로 남아 있었던 라마승 마을의 건물 몇 채에 대한 실측조사를 실시하였다. 당시 조사를 통하여 상기한 3개의 불전 건물의 조사 당시의 상태와 파괴의 정도를 파악하였으며, 라마승 주택 가운데 남아 있던 건물들의 도면 작성 및 실측조사를 실시하고 사진 촬영하였다. 현재 당시의 조사자료는 M.토야의 오빠인 건축학자 M.오르길(M.Orgil) 박사가 보관하고 있다.

그 이후 1998년에 돈드고비 아이막 차간오보 숨 출신 건축학자인 B.아디아(B.Adiya)가 운스트 히드 사원터에 대한 조사를 실시하여 그 조사를 기초로 이 사원의 전체적인 평면 계획도를 작성하였다. 그의 외삼촌인 직지드 더어럼버(Jigjid doorombo)라는 사람은 운스트 히드 사원의 척칭 도강 법당 건축공사를 맡은 로본라마(lovon lama)였다.

필자는 B.아디아씨와 다음과 같은 인터뷰를 하였다.

B.아디아는 “1932년에 돈드고비 아이막을 설립할 때 차간오보 숨이 설립되었는데 1962년에 폐쇄되어 에르텐달라이 숨 산하의 한 바그(bagh)가 되었다. 1960년경 석탄 광산이 개발됨에 따라 새로운 마을이 생겼고 차간오보 숨은 바그가 됨으로써 숨 관청은 에르텐달라이 숨으로 이전되었으며, 병원건물 및 초등학교 건물, 그리고 민가들만 남게 되었다. 불전건물의 바닥과 지붕에 이용되었던 판자를 광산으로 옮겨 공간을 지었으며, 노인 민가 한 두 채만 남아 있었다. 차간오보 숨 소재지가 있을 때 척칭 도강 법당은 양털과 가죽을 보관하는 창고로 사용되었다.

1962년 봄, 5월 9일에 갑자기 폭설이 내렸다. 그 때 척칭 도강 법당 건물 전방이 완전히 눈으로 덮혀 처마에 눈이 쌓여 있었으므로 문을 열기 위해서 광산에서 트랙터를 몰고 와서 눈을 밀고 제거하면서 처마 기둥 밑의 돌로 만든 기초를 건드렸다. 그 때문에 처마가 무너졌다고 한다. 운스트 히드 사원터가 버려진 후에 1980년경 보힌 샤르(Bukhyn Shar)라는 사람이 가족과 함께 척칭 도강 법당 앞에 게르를 짓고 살았으며 가족들을 법당 안에 가두기도 하였다. 이 가족이 1996~97년경 다른 곳으로 이동한 이후로부터 이 법당이 버려졌다. 척칭 도강 법당은 자물쇠가 없었기에 지나가는 운전자들이 지붕의 얇은 판자와 서측 벽 청색 벽돌을 헐어서 가져갔다. 그 이후로는 빗물이 새게 되었다. 2009년에 척칭 도강 법당을 둘러싸는 울타리를 세우고 앞쪽에는 안내판을 설치하였다.

평면 계획에 있어서는 척칭 도강 법당 건물 남쪽에는 아무런 건물도 없다. 이 법당에서 남쪽으로 700~800미터 떨어진 곳에 히드인 홀(khiidiin khul)이라는 작은 호수가 있고 척칭 도강 법당 서쪽에는 불등 건물(Zulyn baishin)이 있으며, 그 서쪽에는 문이 동향인 공고르 호신 불전이, 그리고 척칭 도강 법당 서북쪽에는 미륵불전이, 동북쪽에는 다라 에흐(Dara ekh) 불당이, 그 남쪽에는 불탑이 각각 있었다고 한다. 사원 양측에는 라마승들의 주택가가 있었다. 거기에서 처음에는 라마승들이 살았으며, 그 다음에는 그들의 후손들이 살았다. 척칭 도강 법당을 지을 때 에르텐달라이 숨의 육타알 상긴 달라이 히드(Ugtaal Sangiin dalai khiid) 사원의 척칭 도강 법당을 본떠서 만들었다고 한다. 그러나 육타알 상긴 달라이 히드 법당의 기둥 치수에 따라 지었기 때문에 이 법당의 크기

가 전체적으로 약간 축소되었다는 이야기도 있다. 우리 조상 중의 하나인 직지드 더어 럼버(Jigjid doorombo)가 1916~1918년 사이에 척칭 도강 법당 건축공사를 맡아서 관리 하였다. 운스트 히드 사원은 1937년에 폐사가 되었다. 나는 운스트 히드 사원에서 5살 때부터 공부했던 겹쉬(gevsh) 룽상하이답(Luvsankhaidav)씨를 1982년에 만나서 사원의 전체적인 모습에 대해서 물어보고 그의 이야기를 기초로 평면도를 그렸다. 룽상하이 답씨는 1991년부터 울란바타르시에 있는 불교신도협회 산하 라마림(Lamrim) 사원에 있게 되었다.

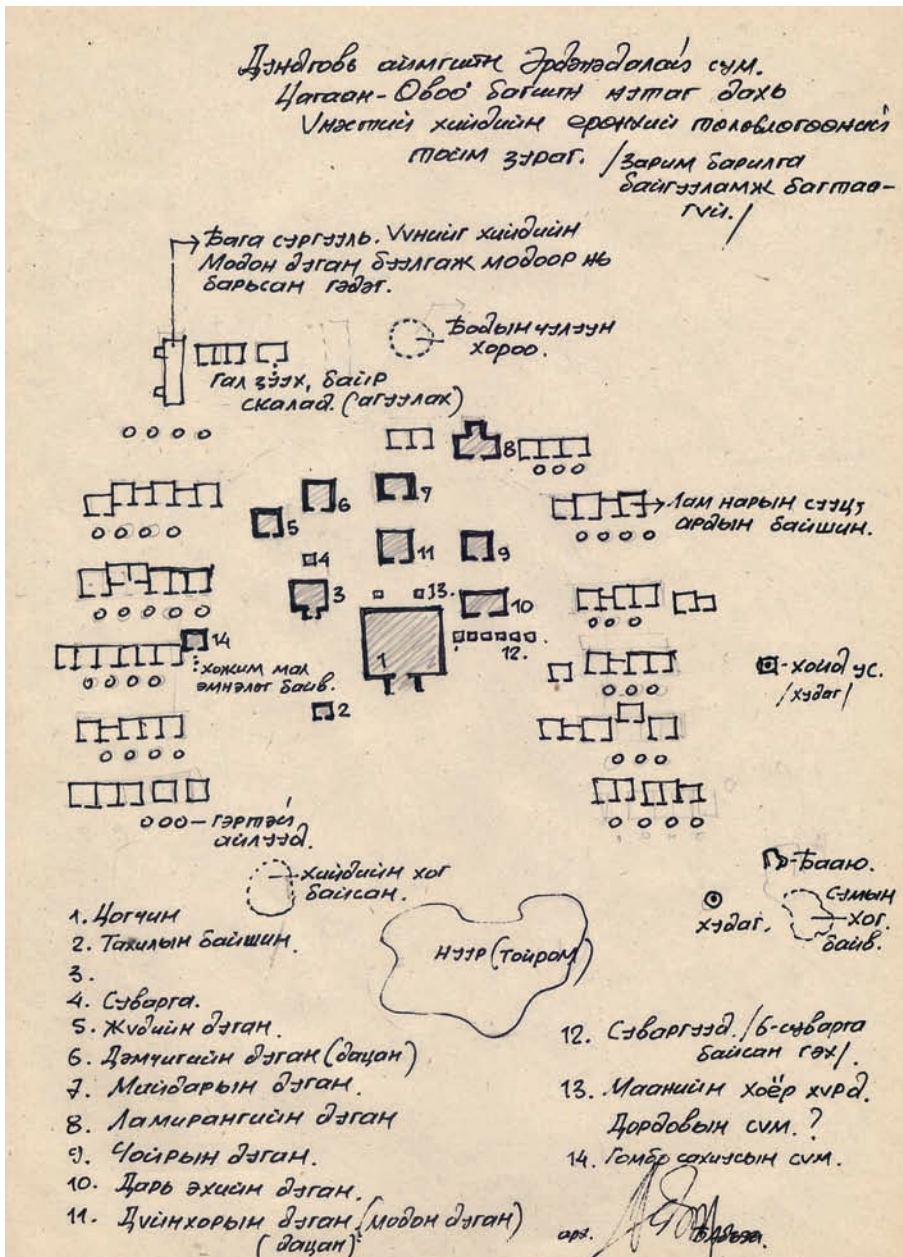
척칭 도강 법당 및 매이다르 법당(B.아디아 촬영, 1998)

서북쪽의 본 사원의 목재를 재활용하여 지은 방 5개가 있는 초등학교 건물과 불전의 목재를 재활용하여 지은 숨 관청 건물은 해체 후 에르덴달라이 숨으로 이전시켰다. 1958~59년 경 ‘올론 오보트(Olon ovoot)’라는 곳에서 돌을 채취해 와서 숨 관청 건물을 새로 지었다가 완공시키지 못하였다. 지금은 그 돌로 된 벽이 남아 있다. 거기서부터 조금 남쪽에는 ‘히드인 호그(khiidiin khog, 사원의 쓰레기라는 뜻)’라는 언덕이 있는데 1960년대, 이른바 문화운동 때 숨 관청 직원들이 민가를 돌아다니면서 불상이 있으면 거두어 거기에 묻었다고 한다. 사원터에서 남쪽으로 가면 우물이 하나 있다. 1995년에 그 우물에 ‘용(龍)이 동면했다’고 한다. 용이 동면한다는 것은 우물이 겨울에 얼지 않았다는 의미이다. 이렇게 용이 동면할 때는 우물 위를 덮고 우물에서 가축에게 물을 먹이지 않는다. 봄에 최초로 천둥소리가 날 때 용이 하늘로 올라간다고 보기 때문에 그 이후로부터 우물에서 가축에게 물을 먹이게 된다.

운스트 히드 사원에서 남쪽으로 멀리 있는 차간오보(‘하얀 언덕’이란 뜻)를 예부터 제사지냈다. 공물로 양 5마리와 소 1마리를 바쳤는데 제사가 끝난 후에 그 고기를 사람들에게 나눠 주는 풍속이 있었다. 또한 가축 몇 마리를 신성하게 여기며 타거나 잡아먹지

않도록 하였는데, 제사 지낼 때는 그 가축을 데리고 와서 줄로 매어 놓았다가 제사가 끝난 후에 다시 풀어놓았다. 1991년부터 다시 제사를 지내기 시작했는데, 매년 음력 6월 5일에 제사를 지낸다. 나는 현지인들을 모아 2002년에 차간오보 서쪽 아래에 불탑을 세우게 했다”고 말하였다.

맨 마지막으로 2010년에 몽골국립과학기술대학교 건축학대학 M.오르길(M.Orgil)교수의 지도 하에 운스트 히드 사원의 척칭 도강 범당에 대한 실측조사를 실시하였다.

운스트 히드 사원의 겐쉬(gevsh) 룽상하이답(Luvsankhaidav)의 이야기를 기초로 B.아디아가 그린 평면도 (1982)

Ⅲ. 각 건물별 조사 내용

3.1. 운스트 히드 사원의 평면 계획

사원의 평면계획은 사원을 건설할 장소를 선정하는 것부터 시작된다. 사원 건설 장소를 선정할 때는 산과 강이 두루 갖춰진 자연경관을 중요시할 뿐만 아니라 사원 건물을 짓는데 필요한 나무, 돌, 점토, 모래 등 건축자재를 채취할 수 있는 조건, 자원, 풍류(風流), 일조량, 원경 등까지 미리 검토하였다. 또한 자연환경을 파괴시키지 않고 자연의 청결함을 지키며 목초지를 파괴시키지 않고 현지의 상징성도 고려하였다. 사원을 세울 장소를 잘 연구하여 잡아주는 지관들은 모든 것이 골고루 갖춰진 곳을 선정하였다. 해당 사원을 세울 장소를 어떻게 선정했느냐에 대한 다양한 설화가 있다.

운스트⁷⁸ 히드 사원의 장소 선정에 대해서 학자 B.아디아는 “이 사원은 고비지대의 작은 언덕들 가운데 위치하며 본 사원 동남쪽에 있는 바얀울란(Bayan-Ulaan)이라는 비교적 높은 바위산을 ‘용의 머리’라 하며, 그 산 서쪽 줄기에서 흘러나오는 작은 샘을 ‘용의 목덜미’에서 나오는 약수’라 칭한다. 그 산 약간 서쪽에 위치하고 있는 새하얀 돌로 쌓아 올린 오보(ovoo)를 호신으로 여겨 예로부터 숭상하고 제사지내 왔다. 여기서부터 오른쪽으로 뻗어 있는 바위 가운데 잇따라 위치한 2개의 돌출한 바위를 ‘용의 봉’이라 하며, 바위 맨끝에 있는 사인 초히오(Sain tsokhio)라고 하는 물이 풍부한 우물을 ‘용의 꼬리’

바얀울란 산

차간오보

78 ‘운스트’란 ‘재’를 뜻하며 ‘운스트’이라고 하면 ‘재가 있다’는 뜻이다.

라 한다. 위대한 하늘의 대룡이 타고 해뜨는 쪽으로 달려가는 호신이 사는 것 같은 징조가 보이는 이곳을 찾아 운스트 히드 사원을 세운 것은 지신과 천신, 그리고 어떠한 외적(外敵)도 침입할 빈틈이 없다는 것을 상징하는 것이다.”⁷⁹라고 서술하였다.

티베트에서 오랫동안 공부한 체베그(Tseveg)라는 라마승이 귀국하기 전에 자기 스승을 찾아가서 자기 고향인 북할하(Northern Khalkha, 즉 현재 몽골국)에 가서 사원을 세울 생각이라는 것을 말씀드리면서 그 사원을 보호해 줄 호신을 달라고 청하였다. 스승이 이르기를 ‘이 일은 아주 좋은 일이다. 당신이 세울 사원의 호신은 지금이 아니라 나중에 너에게 주겠다.’라고 하였다. 체베그 라마는 티베트를 떠나 몽골땅에 들어와서 한 바위 밑에서 차를 끓이면서 쉴 때 무슨 소리가 나자 위를 올려다보니 돌출한 바위 꼭대기에 하나의 ‘펼쳐진 불상(탱화)’이 걸려 있어 바람에 날리는 것을 보고 가서 받았는데 곱보 사히우스(Gombo sakhuis)라는 호신이었다. 라마승이 상서로운 징조로 여기고 ‘이것은 내 스승이 보내주신 호신임에 틀림없다’고 하여 주머니 속에 넣어 모시고 가다가 현재 운스트 히드 사원이 있는 곳에 도착하였다. 그곳엔 염소 몇 마리를 치는 가난한 노파가 살고 있었다. 체베그 라마는 그 노파 집에 가서 인사하고 자기 소원에 대해서 이야기했는데 그 노파가 “바로 여기서 약간 동쪽에 있는 몇 개의 바위 위에 항상 까마귀가 모여들곤 합니다. 스님께서 허락하신다면 그곳에 가서 살펴보시지 않겠습니까?” 라고 했기에 거기 가서 보니 과연 까마귀가 모여드는 곳으로 이곳이 사원 세우기에 적합하다고 생각하여 사원을 세웠다. 그 이후로는 이 설화로 인하여 불교신도 가운데 헤레 운스티(Kheree unestii), 운스티 차간오보 사원(Unestii tsagaan ovoogiin khiid)이라고 하는 지명으로 알려지게 되었다.⁸⁰

운스트이라는 이름이 붙어진 것에 대한 또 다른 설화가 있는데 이 마을 근처에 고대 무덤들이 많이 있었으며 본 사원을 잣더미로 덮인 자리 위에 세웠기 때문에 이러한 이름이 붙어졌다고 한다.

운스트 히드 사원은 몽골남부 초원지대 사원 건설 규칙에 따라 중앙에는 척칭 도강 법당이, 그 서-북-동 세 방향에는 다른 불전들이 위치하도록 계획하였다. 그리고 척칭 도강 법당 남쪽에는 아무런 건물도 계획하지 않았으며, 사원 건물들 좌우 측에는 라마승들의 주택들이 위치하도록 계획한 것이다. 바꿔 말하면, 몽골 전통적인 후레 평면 계획 원칙에 의거하여 계획한 것이다.

운스트 히드 사원 동남쪽에 있는 ‘용의 머리’라고 불리는 바얀하이르한(Bayankhairkhan) 산과 그 산 서쪽에 위치하고 있는 차간오보(Tsagaan ovoo) 사이로 작은 호수가 보이는데 운스트 히드 사원을 세울 때 지관들은 일부러 이 호수가 들어가도록 계획한 것이다. 이것은 사원 앞쪽으로 강이 흐르는 곳을 선정하는 몽골 전통적인 평면 계획에 의거하여 세워졌음을 보여

운스트 히드 사원 남편의 작은 호수 및 차간 오보 상부의 ‘하단 차간(Khadan tsagaan)’ 바위

79 Б.Адъяа “Монгол архитектурын чимэг” 1998, тал 7

80 Ц.Володя, Н.Өлзийхутаг “Өгөөмөр баян Эрдэнэдалай” 2003, тал 239-240

준다. 예를 들어, 베레웬 히드(Bereeven khiid) 사원 앞쪽에 작은 호수가 있고 에르덴 조오(Erdene zuu) 사원 척칭 도강(tzogchin dugan) 법당, 만주시리 히드(Manzushiriin khiid) 사원의 척칭 도강(tzogchin dugan) 법당 앞쪽에도 각각 인공호수가 있다.

이러한 평면 계획에 대해서는 “일부 사원의 호수 즉 척칭 도강 법당에서 남쪽으로 눈에 보이는 지점에 호수를 맞추거나 도랑을 쳐서 인공적으로 물을 흐르게 하여 ‘신성한 약수’라는 수식을 만든 것은 아주 아름다운 조화를 이루는 동시에 우리 조상들이 게르 펠트제 문을 물결문양으로 장식했던 전통으로 해석한 저명한 학자인 B. 린첸(B. Rinchen)박사의 해석을 고려해보면, 사원의 문턱을 악심품은 이가 넘지 못하도록 하며 만약 누군가가 악의를 품고 들어오면 문 앞에 있는 매우 깊은 바닷물에 빠져서 청결해지기를 원하는 바람에서 비롯되었을 것으로 보인다. 또한 다른 의미로는 바닷물처럼 부유하고 사람들이 북적거리는 사원이 될 것을 상징하기도 한다. 이것은 몽골 고대 도시 계획의 민족적 특징이다”⁸¹라고 서술하였다.

몽골의 정착형태로 발전했던 사원의 계획은 고비지대와 항가이지대, 그리고 해당 지역 특징에 따라 서로 차이가 났다. 예를 들어, 운스트 히드 사원의 마을과 주택건물, 그들의 구조 및 평면 계획은 다른 사원의 평면 계획과 상당한 차이를 보이고 있다. 본 사원터는 고비지대에 있었던 사원의 평면 계획을 유지하는 유일한 사원터였으며 유감스럽게도 오늘날 척칭 도강 법당, 매이다르 도강 법당 터밖에 온전하게 남아 있지 않고 불전 및 라마승들의 주택 자리만 남아 있다.

전통적인 규칙에 따라 사원의 기도용 불전을 중심으로 그 삼면에 주민들의 주택 및 게르구역, 그리고 대장간들이 남쪽을 향하여 위치하도록 계획하였다. 운스트 히드 사원의 주택기는 현대 도시 계획처럼 게르와 건물이 서로 구별되지는 않았으며, 서로 잘 어울리고 보충해 주었다는 점이 그 특징이었다.

척칭 도강 법당 및 매이다르 법당(2016)

81 Б.Адъяа “Монгол архитектурын чимэг” 1998, тал 8

라마승 마을의 평면 계획을 보면, 라마승들의 불상이 안치되는 건물, 상업용 건물, 일반주민들의 창고 등 다양한 용도로 지어진 건물들이 양측면으로 서로 붙어 긴 골목을 이루었으며, 이들 건물의 내부 피난처에 계를 짓도록 계획되어 있었다. 즉, 고비 지대 마을에는 굽지 않은 벽돌로 쌓은 토성이 가끔 있다는 점을 제외하면 담이 없었기 때문에 집들을 일렬로 지어 그 피난처에 계를 지었다. 그 이유는 생활 조건으로 인해 생겨난 계획 필요에 따른 것으로 고비 지대 마을들의 공통된 모습이었다.

운스트 히드 사원 전경(1981)

3.2. 척칭 도강 법당(Tsogchin dugan)

3.2.1. 건축양식

몽골의 일부 소규모 사원은 해당 지역의 영향력 있는 비교적 큰 사원을 따라 발전하는데 사례로는 다음과 같다. 라민 게겐의 후레(Lamyn gegeenii khuree) 사원 영향 아래에 왕긴 후레(Wangiin khuree) 사원이, 호쇼 히드(Khoshuu khiid)를 본떠 상긴 달라이 히드(Sangiin dalai khiid) 사원, 운스트 히드 사원의 주불전들이 지어진 것이다.

운스트 히드 사원 중앙에는 척칭 도강 법당 건물이 위치해 있으며, 법당의 문은 전통에 따라 남쪽을 향해 자리하고 있다. 법당은 몽골양식의 건물로 정방형 평면의 단층 건물이다. 출입구 부분에는 동물그림과 문양을 새긴 처마나 경형⁸²(Gonkhon)이 있으며, 외관상으로는 2층의 건물로 보이지만 내부는 통칸으로 구성되어 있다. 척칭 도강 법당을 지을 때 자기 호쇼의 바론 후레(Baruun khiid)의 주불전 및 육타알 상긴달라이(Ugtaal Sangiin dalai) 사원의 척칭 도강 법당을 본떠서 지었다.

대체적으로 사원의 주불전 건물을 2층으로 축조하면, 1층에는 법회를 열고 2층에는 불상과 공물, 그리고 대장경을 안치하였다.

척칭 도강 법당의 기본적인 가구(架構)는 돌을 쌓아 기초를 놓았으며, 그 정면 및 상단부를 편암으로 만들었고 건물의 기본구조는 목조이다. 벽체는 굽지 않은 벽돌로 축조하였으며, 그 표면에 청색벽돌을 사용한 기와지붕의 2층 건물이다. 2층은 주위 사면으로 퇴를 두었다.

82 경형-법당 내부나 외부에 방처럼 세우는 구조물. 불상 경형, 출입구 경형 등이 있다.내용을 참고하였다.

법당 건물 1층 평면을 보면 중앙의 4개의 고주는 다른 기둥보다 지름이 약간 크고 바닥에서부터 대보까지 뻗어 하나의 큰 공간을 이루었으며 중앙의 4개 고주간의 너비는 다른 기둥간 간격보다 넓다. 고주로 구성된 내진기둥을 중심으로 각각 3열씩 기둥을 세우고 총 9개의 기둥이 한조가 되어 평면을 구성하도록 계획한 것은 운스트 히드 사원 주불전의 평면 계획 특징이다.

척칭 도강 법당 정면(1981)

척칭 도강 법당 정면(2016)

척칭 도강 법당 전경(2010)

척칭 도강 법당 전경(2016)

법당 건물 1층 정면에 있는 주출입구 양측에는 창호 각 2개소, 동-서 양측면에 각 5개소가 설치되어 총 14개의 창이 있고 북측에는 창이 없다. 2층에는 정면에 출입구가 있고 동-서 양측면에 창호 각 2개소가 설치되어 있으나 북측에는 창이 없다. 북측에 창을 설치하지 않은 것은 첫째, 몽골의 기후 특징과 풍향, 둘째, 상석 즉, 북측에 불상이 안치되는 것과 관련이 있다. 이 창문은 ‘용(用)’자형 창살을 가진 것으로 주출입구는 방울장식을 한 양여단이문이다.

사원 건물의 단청은 맨 먼저 기둥과 들보를 색칠하고 그 위에 문양과 그림 등을 그린 후 줌베르(zumber)를 하여 맨 마지막에는 금도금(금칠)으로 장식하는 순서이다. 척칭 도강 법당의 단청은 몽골양식으로 화려하게 꾸미고 안료로 채색한 것이다. 건물 내부 단청의 중앙 고주 4개는 용(龍) 그림으로 장식하여 줌베르를 하였으며, 그 기둥들을 연결하는 종량에는 ‘국가의 7개의 보물(七寶, khaan turiin doloon erdene)’과 ‘8개의 길한 공물(ulziit naiman takhil)’, 그리고 다른 상징적인 문양과 꽃 그림 등으로 꾸몄고 벽체 상단부는 샴바(shamba)라는 장식문양으로 채색되어 있다.

몽골의 전통적인 정방형 평면의 건물에 있어서 가장 중요한 역할을 하는 중앙의 4개 고주는 다른 기둥보다 지름이 약간 크고 더 화려하게 단청을 하며(주로 용 그림으로 꾸미고 줌베르를 한다) 나머지 기둥은 단 한가지 색으로만 칠하는 특징이 있다.

척칭 도강 법당 내부 동남부 기둥들 사이에는 목제 계단을 설치하였다. 그것은 주심 도리 밑에서부터 2층 바닥까지만 설치되어 있는데, 필요 시 1층 바닥부터 이 계단에 닿는 사다리를 별도로 사용했던 것으로 추정된다.

2층의 벽체는 청색 벽돌로 쌓았으며 정면에 문이 설치되어 있고 주위 사면으로 퇴를 두른 형식이었다. 지붕은 청색 기와로 덮였으며 용마루 위에는 금조형물이 세워져 있었다고 한다.

척칭 도강 법당 건물 출입구부에 있는 경형은 기둥 12개가 있었고 그 지붕은 기와로 덮여 있었다. 경형 삼면에는 낮은 울타리가 있었으며, 1962년 봄 갑자기 폭설이 내려 척칭 도강 법당 건물 주출입구 부분이 완전히 눈으로 덮혔는데, 그 눈을 제거하는 과정에서 처마의 기둥 밑의 돌로 만든 기초를 건드린 바람에 처마가 무너졌다고 한다. 척칭 도강 법당 건물 정면 벽체의 2/3와 서남측 모서리부의 벽이 무너져 소실되었다. 기와는 거의 모두 다 소실된 상태이다.

'국가의 7개의 보물'로 장식한 부재

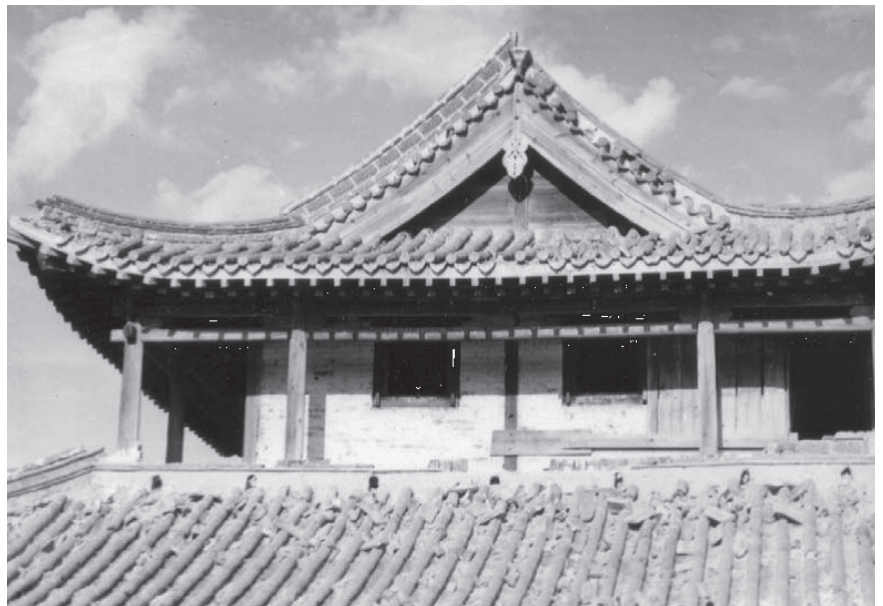
'8개의 길한 공물'로 장식한 부재

내부 벽체 상단부의 삼바 장식

척칭 도강 법당 내부 계단

척칭 도강 법당의 상층(1981)

3.2.2. 실측조사 내용

가. 건물개요

척칭 도강 법당은 운스트 히드 사원의 중심건물로 중국-몽골 양식의 중층건물이다. 건물의 좌향은 남동향 15° 방향으로 자리하고 있다. 주요 구조체는 목구조로 조성되었으며, 하층의 외벽과 상층의 내벽은 벽돌을 사용한 조적식 벽체로 구성하고 지붕에는 기와를 올렸다. 현재 건물의 현황은 남측 및 서측면의 벽체가 무너져 내부의 기둥이 노출되어 있으며, 일부분의 경우 내부 기둥마저도 탈락되어 있다. 하층의 서까래는 훼손이 심하며, 북측면의 경우 가장 잔존된 현황이 양호하다. 지붕의 기와열 또한 마찬가지로 교란이 매우 심하며, 막새의 경우 원형의 모습으로 잔존한 부위가 없다.

1998년도에 촬영된 사진과 비교하면 척칭 도강 법당 건물은 본래 남측 중앙간에 법당으로 출입하는 문이 있었으며, 그 좌우로 창문을 설치한 것으로 보이나 현재는 남측입면 중 최우측의 창호 1개만이 잔존하고 나머지는 전부 헐어져 훼손되었다. 또한 1998년 사진에서는 척칭 도강의 주변에 울타리가 없으나 현재는 목재를 사용한 울타리를 설치하여 법당 내부로의 동물이나 기타 위험요소의 진입을 경계하고 있지만 그 효과는 미비하여 지속적인 훼손이 이뤄지고 있다.

척칭 도강 법당 전경(1998)

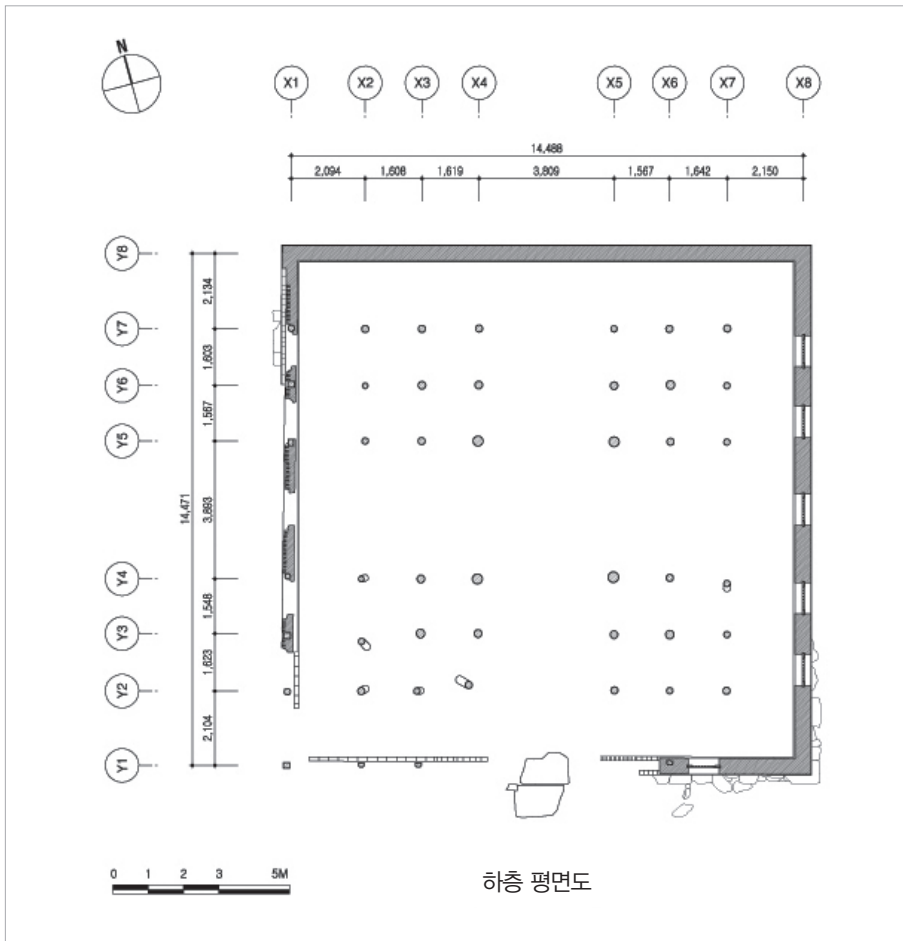
척칭 도강 법당 전경(2016)

나. 평면계획

건물의 평면은 정방형에 가까우며, 하층은 정면7칸 × 측면 7칸, 상층은 정면 3칸 × 측면 3칸의 중층 팔작건물이다. 평면계획 분석은 하층과 상층으로 나누어 설명한다.

1) 하층

하층의 평면은 정면7칸 × 측면 7칸으로 벽체 내부중심으로 남북방향 14.066m, 동서방향 14.068m의 정방형 평면이다. 기둥의 배열은 내진고주열과 외진1열, 외진2열 그리고 가장 바깥의 벽체로 구성된 퇴칸열로 구성되어있다. 칸의 너비는 가장 넓은칸이 내진고주간의 중앙칸으로 너비는 3,900mm내외이며, 그 다음은 외진2열~퇴칸으로 2,100mm 내외, 외진2열~외진1열과 외진1열~내진 고주칸의 너비는 1,600mm 내외로 같다. 중앙칸의 너비는 외진 기둥간의 간격의 2배가 넘는 너비로 배열되어 있는데, 이러한 기둥 배열은 내부공간의 확보를 위한 것으로 보인다.

하층 평면도

내부 바닥은 오랜 시간 외부에 노출되고 흙으로 덮여있어 기존의 바닥이 확인되지 않았다. 이에 바닥의 설치 형식을 확인하기 위해 내부에 쌓인 흙을 제거하면서 기존의 바닥레벨이 확인될 때까지 노출시켰다. 확인 결과 별도의 마루 또는 바닥재의 설치흔적은 확인되지 않았으며 초석이 노출되어 있었다. 초석은 자연석의 다듬지 않은 덩벙주초를 사용하였으며 초석의 형태는 판석에 가까운 형태의 것을 사용하였다. 노출된 초석 중 하나를 선정하여 그 하부의 적심 또는 기초 지정을 확인하기 위해 트렌치 조사하였다 (X5Y2). 조사 결과 하부에 큰 잡석을 놓았을 뿐 별도의 기초지정은 확인되지 않았다.

노출된 자연석 초석

X5Y2 초석 트렌치 조사

건물의 기단은 다듬은 판석을 사용하여 우주 및 탕주 없이 면석으로만 이루어진 가구식 기단으로 설치하였다. 조적식의 외벽을 따라 벽체 하부에 기단을 설치하였는데, 다듬은 판석으로 마감한 가구식 기단의 내부는 잡석 및 흙으로 다져 채워넣었다. 기단의 형식은 면석과 갑석만 있는 가구식 기단이며, 벽체의 외벽에서의 기단부 내민길이는 280mm내외로 남측과 동측 일부를 제외한 나머지 입면에서의 기단부는 주변 지반의 레벨이 상승함에 따라 묻혀있다. 정면의 중앙칸 위치에 너비 1,375mm, 폭 885mm의 판석이 남아 있는데, 과거의 중앙 어칸에 있었던 출입문과 관련된 시설로 보인다.

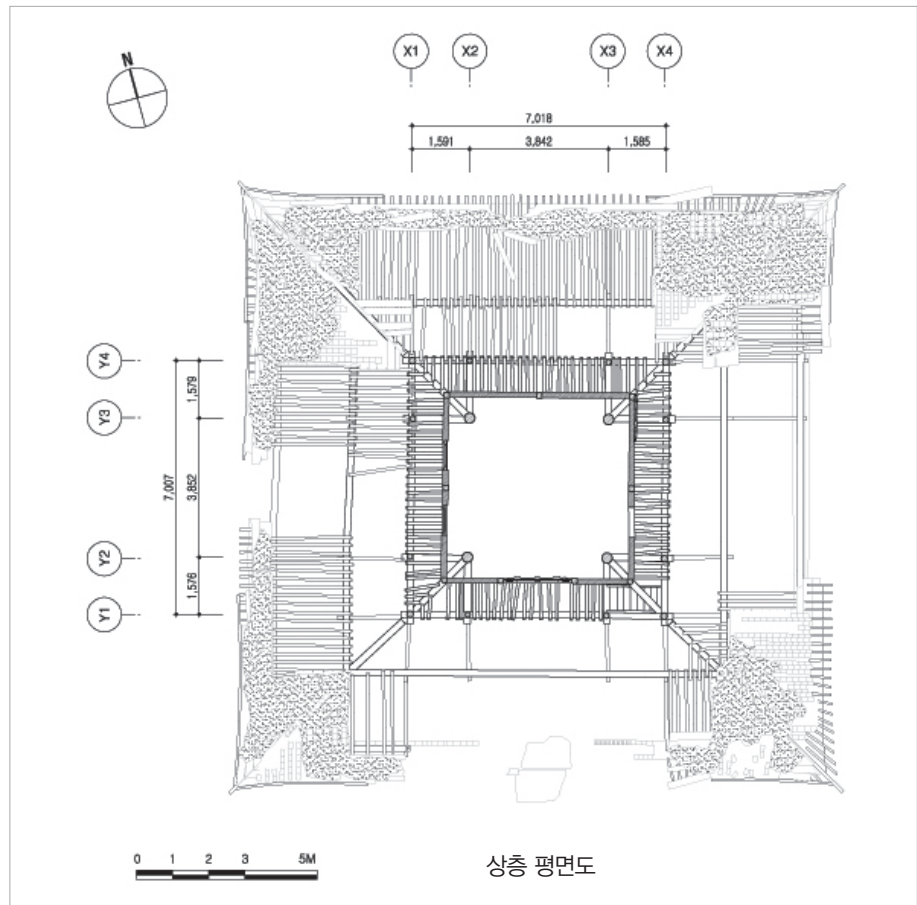

면석과 갑석으로 구성된 가구식 기단

정면 중앙 어칸 출입시설 관련 석재

2) 상층

상층 평면도

상층 평면도

상층의 평면은 총 16개의 원주로 3×3칸의 평면을 기본으로 외진열과 내진 고주 사이에 9개의 각주를 세워 벽체를 구성한 형식의 평면이다. 상층의 외진열은 하층의 외진1열과 같은 선상에서 구성되는데, 하층의 외진1열 상부에 결구된 보의 상부로 방재를 둘러 상층 변주를 세웠다. 상층 평면의 너비는 한번이 7,000mm 내외의 정방형 평면이다.

외진열과 내부 벽체 상이에는 평면에 가까운 각도의 연목을 설치한 후 상부에 두께 30mm의 널을 깔아 바닥을 두었으나 벽체 내부로는 바닥을 별도로 설치하지 않았다.

다. 가구계획

척칭 도강 법당은 가구식 기단 위에 세워진 중층의 팔각 건물로, 하층은 정면7칸 × 측면 7칸, 상층은 정면 3칸 × 측면 3 칸으로 구성되어 있다. 하층의 기둥은 내진고주, 외진 1열, 외진2열, 퇴칸열의 평주로 구성되며, 퇴칸열의 기둥은 벽체에 삽입되는 기둥이다. 내부 평주의 높이는 내진에서 외진으로 갈수록 낮아지며, 내진고주는 상층의 중도리를 받는 통주로 세우고 상층 평주는 외진 1열 선상에 세웠다.

칸을 구성하는 기둥 중 내부기둥은 모두 단면이 원형인 기둥을 사용하고 있으나 벽체에 삽입된 기둥은 대부분 단면이 방형인 기둥을 사용하고 있다. 기둥의 직경은 내진 고주의 직경이 가장 크고 그다음은 외진 1열의 기둥, 외진 2열의 기둥 순으로 직경이 작아진다. 내진 고주의 직경은 290~307mm로 300mm 내외의 직경을 사용한 것으로 보이며, 외진 1열의 기둥은 207~246mm로 평균 230mm의 직경을 사용하고 외진 2열은 173~222mm로 평균 200mm 직경의 기둥을 사용하고 있어 내진고주에서 외진으로 갈수록 사용하는 기둥의 직경이 작아진다. 내부의 기둥은 모두 민흘림 기법이 확인되는데 X6Y3기둥의 경우 기둥하부의 직경은 260mm이나 상부의 직경은 228mm로 측정되었으며, X6Y4기둥은 초석 상면 기둥 하부의 직경은 230mm, 상부의 직경은 191mm로 0.83~0.86의 흘림을 주었다.

〈표 2〉 척칭 도강 법당의 하층 기둥 직경 * (단위 : mm)

기둥위치	Y ₂	Y ₃	Y ₄	Y ₅	Y ₆	Y ₇
X ₂	218	191	180	190	173	217
X ₃	190	243	229	213	240	222
X ₄	213	224	302	290	235	202
X ₅	215	229	307	292	230	193
X ₆	195	246	218	207	243	211
X ₇	213	189	193	190	188	216

* 기둥 직경은 기초에서 약 1,200mm 높이에서 측정한 치수이다.

각 기둥은 기둥머리에서 창방과 보, 도리와 결구되는데, 창방은 양방향에서 주먹장으로 보와 함께 결구되며, 그 상부로는 방형의 도리가 주먹장이음으로 결구되었다. 보의 외단은 기둥머리에 결구되지만 내단의 경우, 그 결구방식이 서로 다르게 조사되었다. 귀부분을 제외한 일반적인 뒷보식 결구의 경우, 외부 기둥 머리에서 반턱맞춤으로 받을 장으로 결구되며, 내부 기둥의 몸통에 갈퀴맞춤 또는 쌍장부 맞춤으로 결구된다. 가장 바깥부분의 뒷보는 갈퀴맞춤으로 구성되며, 외진2열과 외진 1열간의 뒷보는 내단이 쌍

장부 맞춤형식으로 확인되었다. 킷부분의 경우 외단은 받을장의 반턱맞춤으로 같은 형식이나 내단의 경우 장부의 춤이 뒷보의 절반으로 치목된 상태로 서로 반턱맞춤 형식으로 관통되어 있으며, 관통되어 돌출된 장부는 부재의 탈락을 방지하기 위해 못으로 고정되어 있다. 킷보의 경우는 뒷보와 함께 결구되는 방식이 아니라 뒷보의 상부에서 메뚜기장부맞춤으로 결구되었으며, 장부의 탈락을 방지하기 위해 수평방향의 비너장을 꽂아 고정하였다.

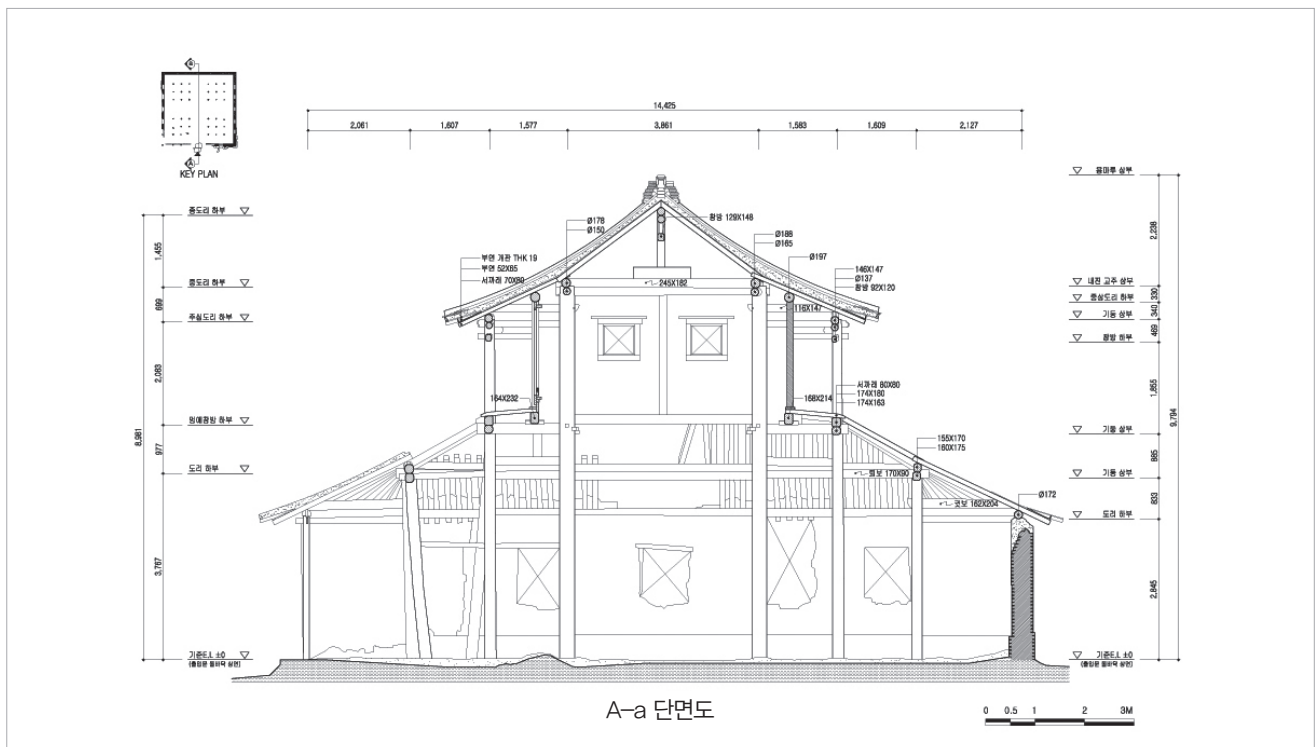
외진고주와 뒷보간 반턱맞춤

외진고주와 킷보간 메뚜기장부맞춤

또 다른 결구방식으로는 내진고주와 외진1열의 기둥간 킷부분에는 세방향의 보가 서로 삼분턱맞춤형식으로 결구되어 있으며, 삼분턱 장부의 뿔목을 기둥을 관통하도록 길게 내어 못을 박아 고정하였다.

상층 평주는 하층 외진1열 기둥과 내진고주를 잡아주는 뒷보 상부에 방형의 멩에창방을 둘러 그 상부에 축맞춤으로 세웠다. 하단의 뒷보는 폭이 90mm 내외의 부재를 사용

중단면도

하였으나, 외진1열과 내진고주간의 뒷보는 폭이 190mm내외로 폭이 커지면서 외진1열의 기둥머리에 사개맞춤되지 않고 축맞춤 방식으로 결구된 것으로 보인다. 상층의 가구 구조는 2고주 7량의 가구로서 고주 상부로는 대들보를 건너지르고 양 평주로는 맞보형의 뒷보를 건너질렀으며, 대들보 상면에 동자주형 대공을 세우고 종도리를 받치고 있는 형태의 구조이다. 내진고주와 평주 사이에는 벽돌을 쌓아 벽체를 두르고 이 벽체에 문과 창호를 설치하였는데, 실제 상층의 내부공간이 별도로 활용되지 않는 것을 보아 의장적 용도가 큰 것으로 보인다.

라. 창호 및 벽체

하층의 벽체는 전면부가 많이 훼손되어 있으나, 사원의 측면 및 배면, 상층의 벽체는 잔존상태가 양호한편이다. 건물의 창호 및 출입문의 계획은 전면의 경우 훼손이 심해 규모나 계획이 분명하지 않으나, 1998년도 사진을 참고하면 하층에 계획된 창호의 종류는 2종류이며, 전면의 중앙칸에 출입문이 있었음을 확인할 수 있다. 상층에는 마찬가지로 전면의 중앙칸에 출입문과 양 측면에 창들이 남아있다.

척칭 도강 범당(1998)

1) 하층

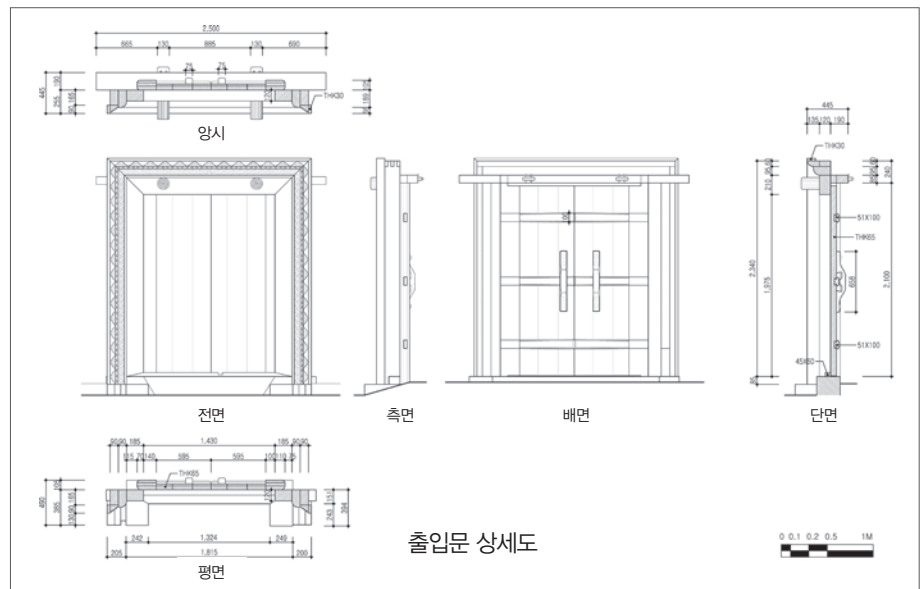
1998년도 사진에서 보이는 남측 중앙칸의 출입문과 양측의 창호시설은 모두 훼손되어 현재는 남아있지 않아 당시의 사진을 참고로 원형의 모습을 추정할 수 있다.

당시의 출입문 시설은 판재를 사용한 판문이었던 것으로 추정할 수 있다. X4Y1, X5Y1 기둥 사이에 상하인방을 결구하고 그 사이에 문설주를 양측에 설치하고 문짝을 설치한 것으로 보인다. 문짝의 설치방식을 정확하게 확인할 수 없지만, 중앙칸의 너비가 약 3,850mm로 문설주의 폭을 제외하고라도 양여단이 아닌 외여단이 방식의 문짝

을 설치하기에는 무리가 있었을 것으로 보인다. 또한 상인방에 돌출된 2개의 장식부재는 우우드베이스 후레의 주드 법당에서와 마찬가지로 형태의 문으로 유추할 수 있어 문짝의 설치에 건물의 내부 벽체부분에 상하의 문지도리를 설치하고 양여단이 판문을 설치하였을 것으로 추정할 수 있다.⁸³

우우드 베이스 후레 주드 법당 출입문 전경

우우드 베이스 후레 주드 법당 출입문 상세도

창문의 크기는 개구부의 크기가 가로 약 650mm, 세로 640mm로 정방형에 가까운 크기이다. 모든 창문은 별도의 창호시설 없이 개방된 형태로 남아있었다. 그러나 조사 결과 잔존하는 모든 창틀에 마름모형 장부홈이 확인되고 일부 창틀에는 문지도리가 남아있으며, 동측 중앙칸의 창틀에서는 일부 살대가 잔존한 것을 확인하였다. 이를 토대로 기

83 국립문화재연구소, 『몽골의 고건축 1-우우드 베이스 후레』, 2016, p. 58.

존의 창틀에는 빗살무늬의 창살이 설치되어 있었으며, 벽체 내부로는 좌우 1쌍의 양여단이 창호가 설치되어 있었을 것으로 추정할 수 있다.

문지도리가 남아있는 창문(내부)

잔존하는 창살 부재(빗살문)

건물의 벽체는 벽돌을 쌓아 올린 조적식 벽체로, 외부는 짙은 회색의 벽돌을 쌓아 올린 후 얇게 미장을 발라 마감하였고 내부로는 흑벽돌을 쌓아 올린 후 회벽을 발라 마감하였다. 외벽의 벽돌은 하단의 기단갑석 상부로 9단을 올린후 들어쌓기 방식으로 다시 상부에 10단을 장변쌓기로 올리고, 11단 위치에는 단변쌓기로 변화를 준 후 다시 장변쌓기로 총 34단을 쌓아올린후 마지막 부재는 25mm 내어쌓아 마감하였다. 내벽의 경우 최하단은 세위쌓기한 후 5단을 장변쌓기로 외벽의 마감재와 같은 종류의 벽돌을 사용하였으며, 그 상부로는 40mm 들어서 흑벽돌을 쌓아 올린 후 회벽을 발라 마감하였는데 현재는 마감이 탈락되어 내부의 벽돌이 노출되어 있다. 잔존한 회벽에는 단청이 남아있는데 청색과 적색, 흑색을 사용하여 삼마 문양으로 장식하였다.

벽체 외부

벽체 내부

2) 상층

척칭 도강 법당의 상층에는 하층과 마찬가지로 전면 중앙간에 출입문 시설과 양측면에 창문이 설치되어 있다. 중앙 출입문의 크기는 가로 1,885mm, 세로 1,930mm로 현재 문틀만 남아있고 문짝은 잔존하지 않지만, 문지도리 부재가 남아있는 것으로 보아 원형의 모습은 내부로 좌우 1쌍의 양여단이 방식의 문짝이 달려있었을 것으로 추정된다. 현재 내부에는 덧대어둔 판재가 1개 남아있는데, 어느 시점에서인가 문짝을 떼어내고 판재를 덧대어 막았던 것으로 보인다. 특이한 점은 이 문의 용도이다. 현재 상층 공간은 따로 바닥을 설치하지 않고 내부는 상층의 지붕공간까지 통층형의 구조이다. 이러한 구조 상에서 상층의 전면 중앙간에 출입문을 설치한 것은 이 문의 용도가 출입을 위한 용도가 아닌 다른 용도로서 계획되었을 것으로 보인다. 이러한 출입시설이 어떠한 용도로 설치되었는지에 대해서는 향후 추가적인 보완연구가 필요하다.

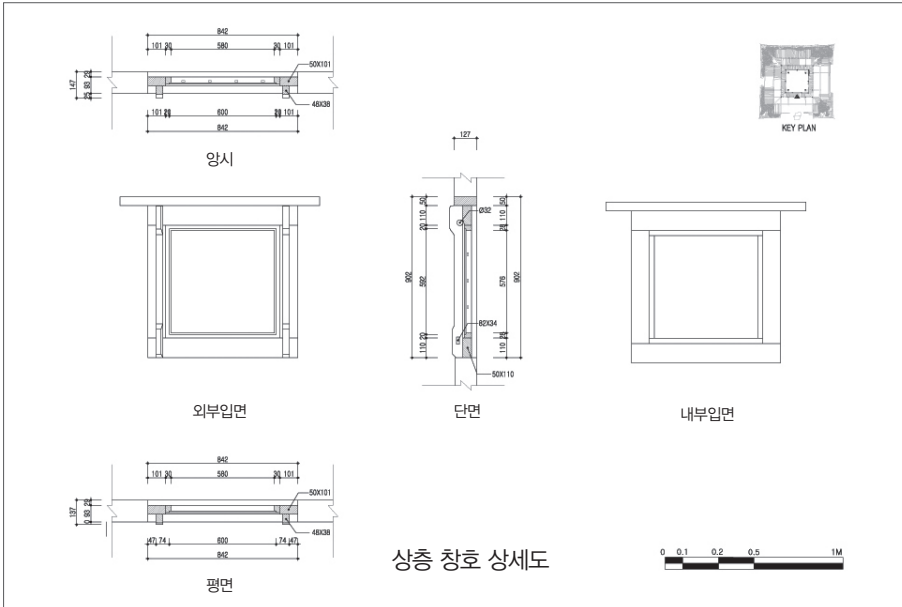

상층 중앙 출입문 외부 전경

상층 중앙 출입문 내부 입면

건물의 양 측면으로는 창문 3개가 남아있다. 서측에는 비교적 양호한 상태의 창문 2개가 있으며, 동측에는 개구부 자리만 남아있는 창문 1개만이 남아있다. 원래의 계획으로는 서측면과 마찬가지로 동측면에도 2개의 창문을 계획하였을 것으로 보이나 동측면의 경우 벽체가 허물어지면서 창문 부재가 탈락되고 무너진 자리를 판재를 덧대어 마감함으로써 임시적인 보강을 해 둔 것으로 보인다. 잔존 상태가 가장 양호한 서측면의 창문을 실측조사한 결과 개구부의 크기는 가로 580mm, 세로 583mm로 정방형의 형태이며, 하층의 창문과 비교하였을 때 그 규모가 좀 더 작게 조사되었다. 설치된 문틀의 내부로 마름모형의 홈이 조사되었는데, 하층에서와 마찬가지로 빗살형태의 문살이 설치되어있었던 것으로 추정할 수 있다. 특이한 점은 창문의 문지도리가 건물의 외부에 상하가 아닌 좌우로 달려있었다. 문지도리의 상부에는 지름 33mm의 구멍이 뚫려있으며, 하부에는 24×40mm의 방형의 구멍이 뚫려있는 것으로 보아 하층에서의 양여단이 개폐 방식과는 다른 방식으로 문짝을 설치한 것으로 보인다.

상층 창호 상세도

마. 지붕

지붕은 중층의 팔작지붕에 기와를 올려 마감하였다. 하층 지붕의 경우 네 추너부를 제외한 지붕면은 지붕재가 탈락되어 훼손범위가 매우 넓으며, 상층 지붕 또한 교란 및 탈락이 심한 상태다. 하층 지붕은 서까래 상부에 개관을 올리고 보토를 얇게 올리고 기와로 마감하였고 상층도 마찬가지로의 형태로 시공하였다. 처마는 상하층 모두 부연을 설치한 겹처마 형태며, 처마끝부분의 기와는 모두 탈락되어있으며 일부 연합판이 노출되어있다.

척징 도강 법당 지붕 현황

서까래와 단연은 모두 단면이 방형인 각재를 사용하였으며, 서까래의 마구면은 80×75mm, 부연의 마구면은 52×65mm이다. 서까래 위로 설치된 개관은 두께 20mm, 너비 220~235mm 내외의 판재를 횡방향으로 설치하였다. 초매기와 이매기는 각각 단면이 55×30mm, 50×30mm의 단면의 각재를 사용하였으며, 부연 위의 연함은 아랫면이 50mm, 높이가 90mm 규격의 부재를 사용하였다.

현재의 지붕에 사용된 기와는 연회색의 기와를 사용하였으며, 암기와와 수기와 모두 제자리에 남아 있는 막새는 발견되지 않았으나 척칭 도강 법당 주변에서 수막새와 암막새편 일부가 수습되었다. 수막새와 암막새는 크게 귀면문과 화문의 두가지 유형이 사용되었는데, 수막새는 각기 서로 다른 귀면문의 것이 수습되었고 암막새는 완형이 아닌 기와편이 수습되었다. 수막새의 직경은 유형 1의 경우 98mm, 유형 2는 93mm로 확인되며, 암막새는 드림새의 일부편이 수습되었는데 귀면문양의 경우 중심에서부터 끝단까지의 길이가 약 70mm로, 전체 기와폭은 140mm로 추정되며, 화문의 경우 중심에서부터 끝단까지의 길이가 약 90mm로, 전체 기와폭은 180mm로 추정된다. 이 기와들이 모두 척칭 도강 법당 건물에 사용되었다고 가정한다면 적어도 2회 이상의 변화 수리가 있었음을 추정할 수 있다.

척칭 도강 법당 주변 수습 수막새 유형 1

척칭 도강 법당 주변 수습 수막새 유형 2

척칭 도강 법당 주변 수습 암막새 유형 1

척칭 도강 법당 주변 수습 암막새 유형 2

바. 기타사항

법당의 외부로 노출된 부재와는 달리 내부의 부재에는 단청이 비교적 잘 남아 있었다. 내부의 도리, 창방, 장여, 보, 기둥 등 주요 구조부재에는 상면을 제외한 세면에 단청을 하고 기둥은 물론 회벽을 발라 마감한 벽체에도 단청이 남아있는 것으로 보아 본 법당의 장엄이 매우 뛰어났던 것을 알 수 있다.

본 건물에 남아있는 단청의 문양은 매우 다양하고 색채가 화려하게 남아있는데, 본 조사의 시간적 한계로 인해 사진조사만 실시하였다. 향후 운스트 히드 사원의 복원에 충실한 자료를 확보하기 위해서는 단청문양의 모사와 단청재료의 시료채취 등의 추가적인 조사가 필요하다.

사. 소결

전체적으로 보아 건물의 파손 상태가 심하기 때문에 남아 있는 부분에 대한 세밀한 기록과 잔존 유물의 보관 및 조사가 중요할 것으로 판단된다. 파손의 범위는 크지만 구조체가 변형된 것으로 보이는 부분은 없기 때문에 이번 조사를 통한 현황의 기록이 향후 운스트 히드 사원의 복원에 필요한 고증자료로서 그 의의가 크다 할 수 있겠다. 다만 본 사업의 물리적, 시간적 한계로 인해 단청문양조사와 같은 보다 상세한 기록은 이루어지지 못한 한계가 있어 아쉬움이 남는다. 향후 실제 수리 및 복원사업이 진행될 경우 사전에 이러한 부분에 대한 보완 조사가 이루어질 수 있을 것으로 기대한다.

3.3. 매이다르 법당(Maitreya Temple)

3.3.1. 건축양식

매이다르 법당은 척칭 도강 법당 서북측에 위치하며, 다라 에흐 불당(Dara ekhiin sum) 서쪽에서 나란히 위치하고 있다. 불당 문은 남향이며 정방형 평면의 건물로, 건물의 기본구조는 목조이다. 건물 내부 중앙에는 4개의 고주가 있으며 벽체는 굽지 않은 벽돌로 축조한 후 그 표면에 청색 벽돌을 쌓았다. 벽체는 올라갈 수록 약간 좁아지며 티베트-중국양식의 2층 건물이었다. 2층은 청색 기와로 덮은 금자탑 모양의 작은 경형이었을 것으로 판단된다.

매이다르 법당 정면(1981)

매이다르 법당 측면(1981)

매이다르 법당 지붕(1981)

매이다르 법당 건물 정면에는 티베트 양식의 문이 있었으며, 그 좌우측에 창호 각 1개소, 그리고 동-서 양측면에 각 2개소가 설치되어 있었는데 이들 창호는 티베트양식의 것이었다.

건물 지붕 가장자리를 막아주는 난간은 거울문양, 소염보문자(Soyombo script), 금강저(ochir), 연꽃 등으로 꾸민 청색 벽돌을 쌓아 장식하였다. 이들 벽돌의 배경을 붉은 안료와 흑색 물감으로 칠하여 그 위에 있는 그림과 문양을 더 잘 보이도록 강화해 주었다. 매이다르 법당 지붕 난간에 사용된 소염보문자가 있는 벽돌의 규격은 폭14cm, 길이 28cm, 두께 4.5cm였다. 그 위에 위치한 거울문양의 벽돌과 그 밑에 위치한 연꽃문양의 벽돌 및 금강저문양의 벽돌의 규격은 폭14cm, 길이28cm, 두께4.5cm이다. 즉, 장식문양이 있는 벽돌은 모두 다 같은 크기의 것이다.

현재 매이다르 법당은 1층 지붕이 남아 있고 상층부가 전부 소실되었다. 그리고 출입구 부분의 처마 같은 시설의 한쪽 벽만 남아 있으나 그 벽 표면에 있었던 한 단의 청색벽돌과 발라져 있었던 점토는 거의 다 소실되어 그 안의 굵지 않은 벽돌이 노출되어 있는 상태이다.

매이다르 법당 정면(2016)

매이다르 법당 전경(2016)

3.2.2. 실측조사 내용

가. 건물개요

매이다르 법당은 목재로 기둥을 세우고 조적식 벽체를 쌓아 외벽에 회벽을 발라 마감한 단층 법당이다. 주변에 있는 수많은 부속건물 중 가장 잔존상태가 양호하나 현재 매이다르 법당 건물역시 지붕부와 벽체 등의 훼손상태가 심각한 상태로 현황보존이 시급한 상태이다.

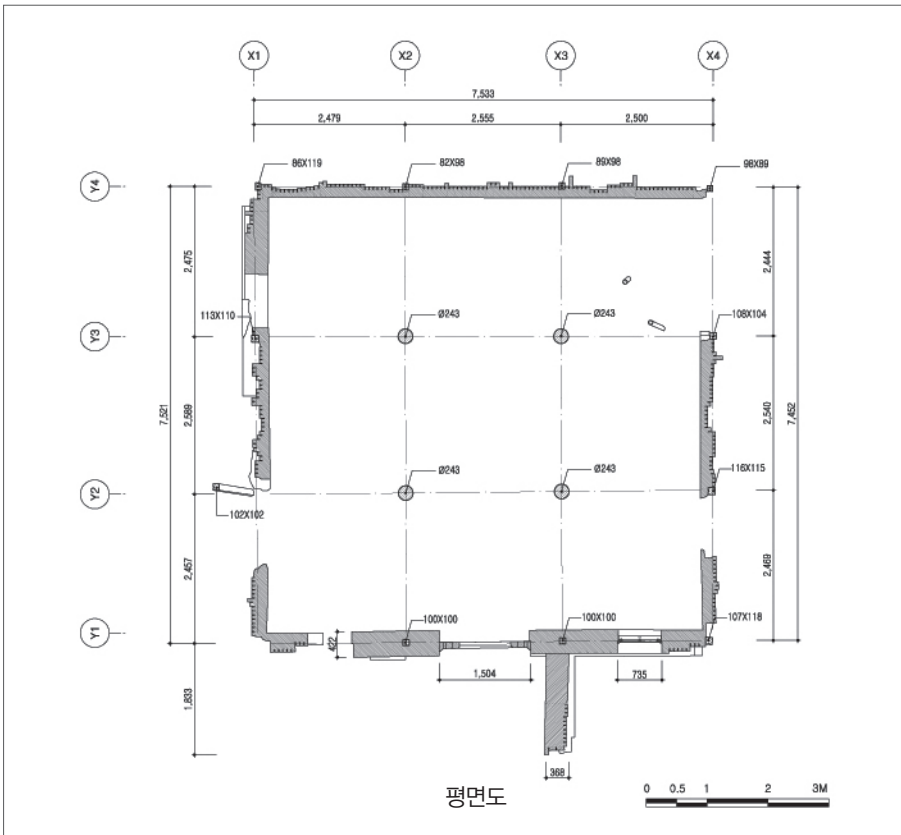

매이다르 도강 법당 전경(1981)

매이다르 도강 법당 정면(2016)

나. 평면계획

메이다르 법당 평면도

건물은 정면 3칸 × 측면 3칸의 정방형 평면에 정면 중앙칸의 전면으로 전실이 붙어있는 형식이다. 건물의 전체 너비는 가로 7,533mm, 세로 7,521mm의 정방형 평면에 1,833mm의 전실이 덧붙여진 형태이다. 주칸은 중앙칸이 너비 2,555mm, 폭 2,540mm로 가장 크고 양 협칸이 약 2,480mm 너비이다. 전실은 양 측벽을 조적식의 벽체를 쌓아올려 구성하였으나 현재 서측벽체는 무너져 훼손되어 있으며, 동측의 벽체도 일부 무너져 내렸다. 본체는 외벽에 기둥을 세우고 벽돌을 쌓아 올린 조적식의 벽체로 구성되어 있으며, 내부는 통칸으로 구성되어 있다.

건물의 기반부는 자연석의 허튼층 쌓기로 구성되어 있으나 대부분 흠에 묻혀 있으며, 기둥 하부는 판석을 초석으로 사용하였다. 건물 내부는 전돌이나 마루가 설치된 흔적이 확인되지 않고 흠으로 덮여있다

내부의 기둥은 직경 약 240mm 정도의 원기둥을 사용하였으며, 외부로는 벽체 내부로 각기둥을 사용하였다. 각기둥은 건물의 내외방향으로 흠이 나 있는데 이 흠의 정확한 기능이 무엇인지는 추후 보완조사가 필요하다. 각기둥에는 모두 엇걸이축이음이 확인되는데 이음의 위치는 기둥마다 조금씩은 다르지만 대체로 기둥 중심높이보다 상부의 위치에서 확인된다. 이러한 엇걸이축이음이 창건 당시부터 사용되었는지, 이후의 어느 시점에 수리 시 변형된 사항인지는 추후 보완 조사가 필요하다.

엇걸이 축이음

노출된 벽체 삽입 기둥

다. 가구계획

현재 매이다르 법당은 단층의 구조로 외부는 조적식 벽체로 구성되어 있으며, 내부는 벽체없이 통칸으로 구성되어 있다.

벽돌을 쌓아 올린 조적식 벽체에는 12개의 각기둥을 세우고 내부로는 원형의 고주를 4개 세웠는데 고주의 최상단은 평서까래로 구성된 천창 상부로 노출되어 있으며, 고주의 잔존 높이가 서로 다르다. 이는 창건당시 지붕가구를 지지하는 역할을 담당하였을 것으로 추정되며, 창건당시부터 고주의 높이를 서로 다르게 치목하였는지, 후대에 변형된 부분인지는 확인할 수 없었다.

가구의 구성방식은 보의 외단은 공포의 짜임 없이 기둥상부에 축을 꽂아 보와 축맞춤으로 결구되어 있고 내단은 각 3개씩 고주에 결구되어 있는데 뿔목 없이 고주 내부로 삽입된 형태이다. 꺾보를 제외한 보의 외단 머리는 반턱맞춤의 받음장으로 마감되어 있으며, 옆을장 부재는 결손 되어 원형을 확인할 수 없었다.

고주로 구성된 중앙칸은 보가 아닌 방재를 2단으로 가로질러 결구하고 있으며, 최상단에 또 하나의 방재를 두고 있다. 이 최상단의 방재는 퇴칸의 천장을 구성하는 평서까

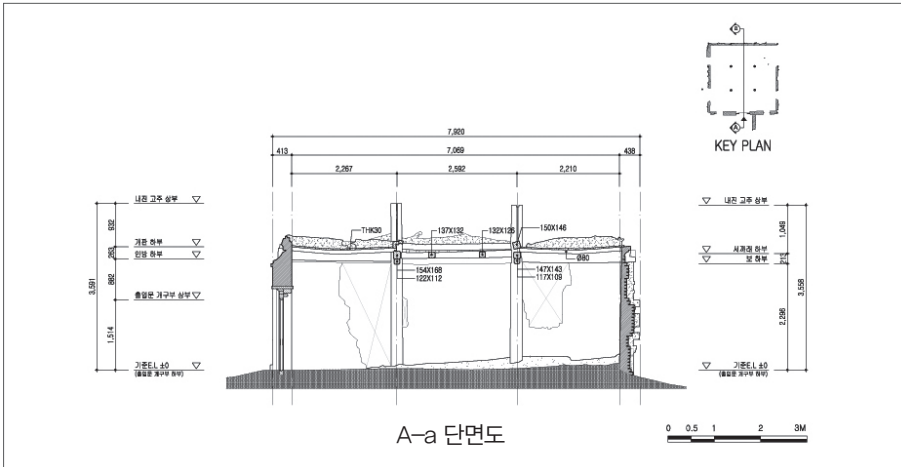

매이다르 법당 보 외단 결구부

매이다르법당 보 내단 결구부

래의 내단 상부를 눌러주는 역할을 담당한다. 천장은 중앙의 고주칸을 제외하고는 평사
 아래를 올리고 그 상부에 판재를 올린 노출천장이며, 중앙칸은 현재 정(井)자형의 반자
 틀이 남아있다. 상부의 천장이나 지붕부가 모두 소실되어 개방된 형태이며, 이 반자들
 은 중앙칸을 삼분하는 지점에서 서로 반턱맞춤으로 결구되어 있다.

메이다르 법당 종단면도

라. 창호 및 벽체

남측면 중앙칸에 법당의 주출입을 담당하는 출입문을 두고 남측면, 동·서측면에 각
 각 2개씩 창호를 두었으나 현재 창호는 남측면 우측 창호만이 잔존한 상태이며 나머지
 창호는 모두 소실되었다.

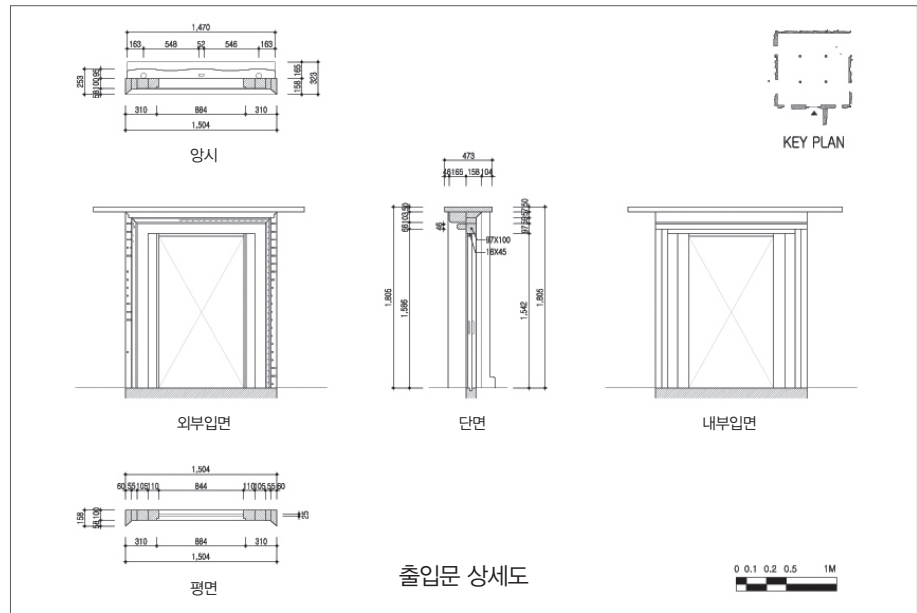
법당의 출입문은 가로폭 약 1,500mm, 세로 약 1,800mm에 개구부의 크기는 가로 884mm,
 세로 1,542mm이다. 현재 문짝은 소실되었지만 내측 상부에 문둔테가 남아있어 양여단
 이 방식의 문짝이 설치되어 있었음을 추정할 수 있다. 현재는 문틀이 4중으로 설치되어
 있는데 가장 안쪽의 문틀은 원형의 것이 아니라 후대에 변형된 것으로 보인다. 즉 기존
 의 출입문은 3중의 문틀을 설치하고 문짝은 내부에 덧달아 양여단이 방식으로 사용하
 였으나 후대의 어느 시점에 기존의 양여단이 문짝을 철거한 이후 기존의 개구부에 문틀
 을 덧대어 경첩을 사용한 문짝을 새로 덧대어 사용하다가 현재는 후대에 변형된 문짝마
 저 소실된 것으로 보인다. 이를 감안하면 기존의 개구부의 너비는 폭이 1,064mm 정도 되
 었을 것으로 추정할 수 있다.

메이다르 법당 출입문

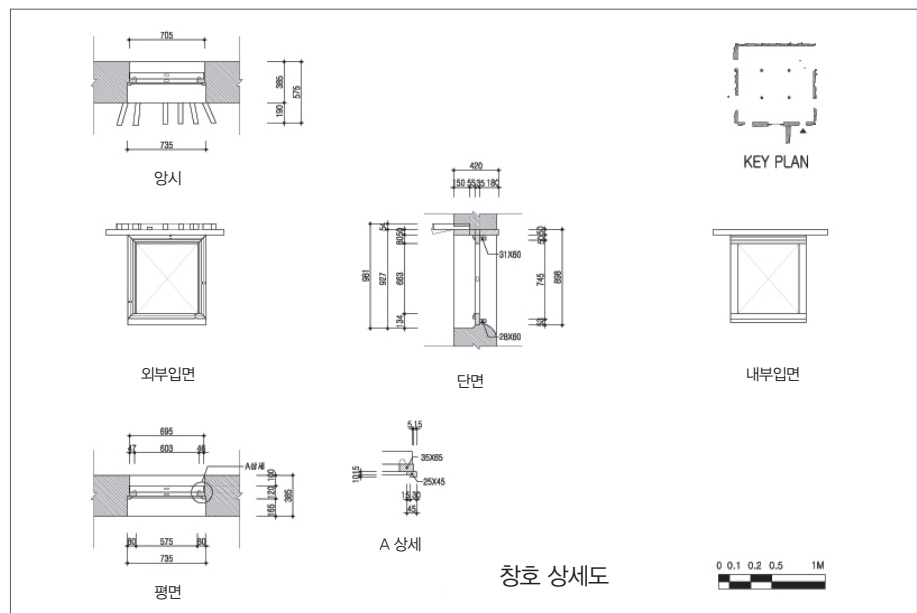
메이다르 법당 창호

매이다르 법당 출입문 상세도

창문은 출입문 좌우에 1개씩 확인되나 잔존 상태는 매우 부실하다. 그나마 양호한 동측의 창호를 기준으로 실측조사를 실시하였다. 매이다르 법당의 창호에서 가장 특이한 점은 창호의 외면 상단에 마치 건물의 지붕 처마를 연상시키는 선자연방식의 장식부재를 설치한 것이다.

창문의 크기는 가로 735mm, 세로 981mm이며, 개구부의 크기는 가로 575mm, 세로 663mm로 세로폭이 약 100mm정도 더 큰 장방형이다. 외부의 장식부재는 폭 22mm내외의 각재를 약 200mm정도 내밀어 반턱맞춤하였으며, 현재는 창호가 남아있지 않으나 내부에 상하로 창문 둔테가 남아있어 양여단이 방식의 창호가 설치되었던 것으로 추정된다.

매이다르 법당 창호 상세도

건물의 벽체는 목조를 골격으로 한 조적식 구조체로서 외부는 별도의 미장 없이 노출시켰으며, 내부는 회칠을 해 마감하였다. 현재 잔존 벽체 두께는 약 370mm이며, 외벽에 노출된 벽돌은 정제된 규격의 벽돌을 사용하여 입면을 마감하였으나 내부 벽체에는 단순한 흙벽돌을 쌓는 방식으로 벽체를 구성하였고 벽체의 하단과 모서리부분은 약 45mm 정도 내어쌓았다. 출입문 좌우로 벽체를 쌓아 올려 전실을 조성한 부분은 벽체의 내외부를 모두 회칠하여 마감하였으며, 상부에는 화염문의 문양전을 쌓아 장식하였다.

전면 벽체

전실 우측 벽체

마. 지붕

현재 매이다르 법당의 중앙칸은 별도의 지붕이 설치되지 않은 천정이 노출된 상태이다. 1981년도의 사진을 참고하면, 단층의 평지붕 상부에 벽돌로 문양을 내어 장식한 형태의 평지붕이었음을 확인할 수 있으나 현재는 모두 훼손되어 소실되었다.

법당의 천장은 평서까래를 보 상부에 걸고 두께 30mm의 개판을 깔아 천장을 마감하였으며, 개판 상부에 보토를 깔아 회마감 되어 있다. 노출된 중앙칸의 내진고주의 상부는 외부 벽체보다 높게 마감되어 있으나 각 내진고주의 높이는 서로 다르게 마감되어 있다. 노출된 기둥의 높이는 별도의 지붕이나 천장구조체를 지지하는 용도가 아니었을까 추정되지만 그 정확한 용도의 파악은 불가능한 상태이다.

현재 매이다르 법당의 지붕 현황

바. 기타사항

법당의 내부는 모두 주철 되었으며, 고주 상부에 일부 단청문양이 남아있다. 단청에 사용된 색은 청색과 녹색으로 검은색 테를 둘렀으며, 문양은 상부에 2단의 청색, 녹색 띠를 두르고 그 하단으로 청색, 녹색의 화염문양으로 채색하였다.

고주 상부 단청 문양 1

고주 상부 단청 문양 2

사. 소결

메이다르 법당은 운스트 히드 사원의 부속 건물로서 3×3칸의 조적식 단층 건물이다. 법당 건물은 벽체와 지붕, 문 및 창호 모두 심하게 훼손된 상태로 현황기록이 시급한 상황이었다. 이에 이번조사에서는 훼손된 현황의 기록과 남아있는 문, 창호등의 실측조사를 통해 향후 고증에 필요한 실측자료를 남겨두는데 그 의의가 크다 할 수 있다.

이번 조사에서는 외형적인 현황에 대한 기록을 중심으로 조사를 진행하였는데 현재 훼손된 상부의 지붕구조에 대해서는 몽골의 다른 사원건물의 사례와 더불어 검토하는 등의 추가적인 보완 조사가 필요할 것으로 생각된다. 특히 내부 기둥에 남은 단청이나 전실부분의 벽체 상부에 사용된 문양전의 경우 현재 남아있는 부분을 제외하고는 모두 소실된 상태이므로 문양의 모사와 같은 보완 조사가 필요하다.

IV. 맺음말

금번 조사 결과 보고서는 2016년 한국과 몽골의 공동 기록화 사업의 결과물을 바탕으로 나온 두 번째 결과 보고서이다. 기록화 대상인 운스트 히드 사원의 조사는 2016년 8월 8일부터 18일까지 실시되었으며, 조사의 결과물을 3D도면 및 실측도, 사진 등을 통해 정리하였다.

운스트 히드 사원은 몽골의 남쪽 고비사막 근처의 돈드고비(Dundgovi, 위도 45° 46', 경도 105° 14')에 위치하는 사원으로, 현존하는 건물은 중심 불전 1동과 부속 건물 1동이며, 주변에 다수의 건물지들만 남아있는 상황이다. 남아있는 건물의 잔존 상황은 훼손의 범위가 매우 크고 넓게 진행중으로 당장의 기록화 사업이 필요한 상황이었다. 중심 건물인 척칭 도강 법당의 경우 하층의 지붕부는 남아있는 기와열이 대부분 교란되어 있었으며, 상층의 경우에도 기와열의 교란이 심하고 용마루와 내림마루 등의 장식기와도 모두 훼손되어있었다. 내부의 가구구조의 경우 기둥이 제자리를 벗어나면서 상부 구조체의 이완으로 인해 전체적인 구조 변형이 진행되는 상황이었다. 부속건물인 매이다르 법당의 경우 지붕부와 벽체 모두 훼손이 심해 대략적인 형태만 남아있는 상황으로 신속한 현황 기록이 필요한 상황이었다.

이에 한국과 몽골의 조사팀은 3D스캔 조사를 통해 현재 사원의 전체적인 현황과 개별 건물의 현황을 기록하고 3D스캔에서 확인되지 못하는 일부 부분에 있어서는 수실측을 병행하여 현장조사를 실시하였다. 또한 운스트 히드 사원은 주변에 건물지가 매우 광범위한 범위로 남아있는 것을 확인할 수 있는데 전체적인 사원의 영역을 확인하기 위해 드론을 사용한 항공촬영으로 사원의 전체영역을 확인할 수 있었다.

중심 건물인 척칭 도강 법당 건물은 중층의 목조건축물로, 하층의 외벽은 조적식의 벽체를 쌓아 조성하였으며, 내부 공간은 중심의 고주가 상층까지 올라 통주형의 구조방식인 건물이다. 일부 이완되어 제자리를 탈락한 부분을 제외하고 전체적인 구조는 잘 남아있었다. 전체적인 구조 방식은 외부기둥과 내부기둥간 뒷보를 사용하였으며, 기둥간 연결은 도리 및 창방을 통해 연결시키는 방식이다. 내부기둥의 몸체에 뒷보의 내단이 결구되는데 결구방식이 쌍장부 맞춤, 갈퀴맞춤, 반턱맞춤 등의 다양한 맞춤법이 사용되었다.

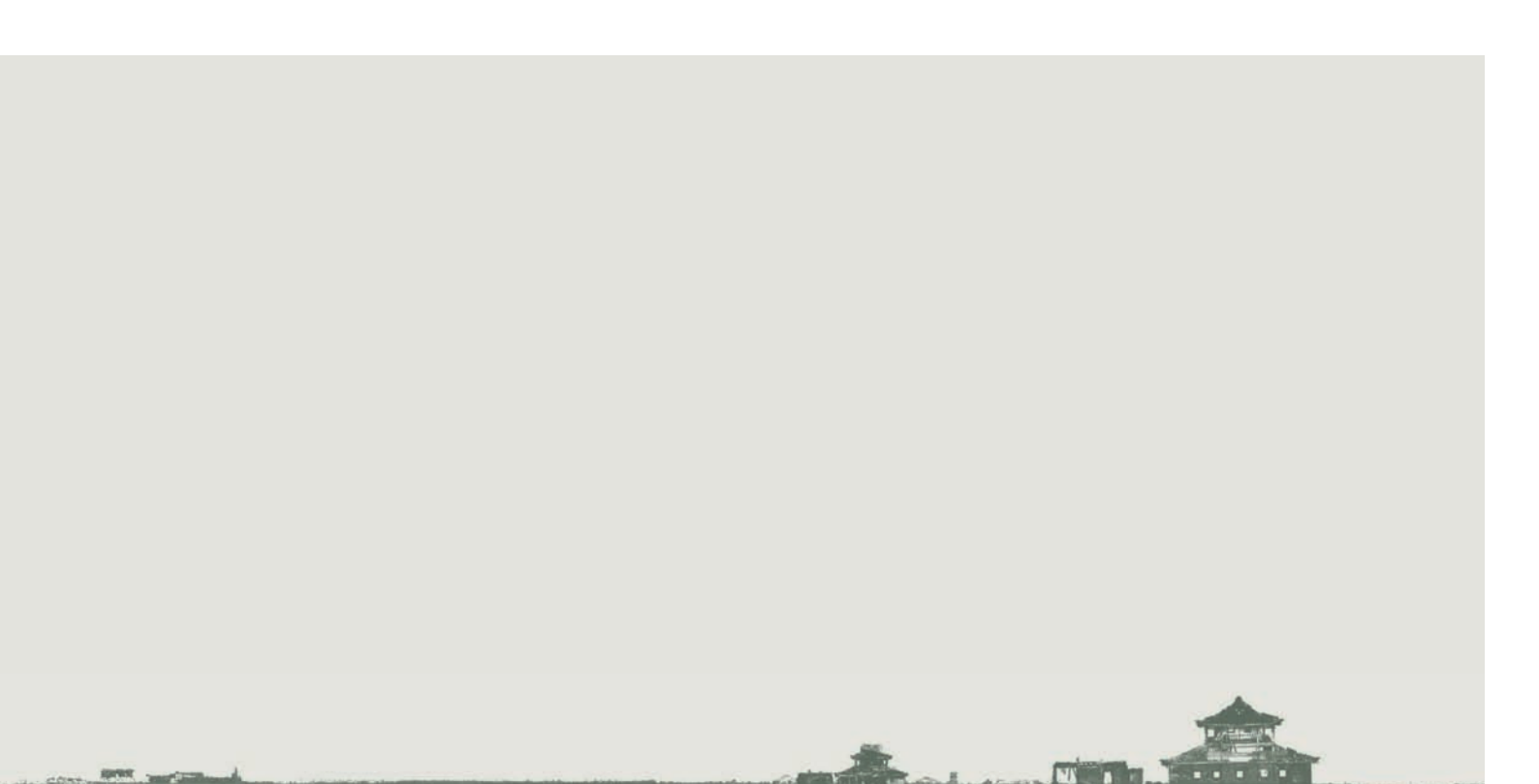
본 조사에서는 확인이 가능한 부분에 대해서는 최대한 구조체의 결구부에 대한 조사를 실시하여 기록으로 남기었다. 건축문화재의 기록화 사업은 문화유산의 원형을 기록하고 보존하는 가장 기본적인 보호방법임과 동시에 대상 건축물이 지니는 역사적 건축 기법에 대한 조사기회가 된다. 향후 실시되는 한국과 몽골의 공동 기록화 사업을 통해 보다 많은 사례에서 몽골의 목조건축 결구기법을 조사하여 건축물의 기법이나 기술 조사의 진전이 이루어 지기를 기대해 본다.

기법의 조사 외에도 현재 남아있는 건물의 조사 또한 큰 의의가 있다. 비록 현재의 모습은 변형되고 탈락되어 훼손이 심하였으나 원형의 고증 자료가 될 수 있는 부분 또한 남아 있었다. 중심건물인 척칭 도강 법당을 비롯한 부속건물은 퇴색되어 바래진 외부에 비해 내부공간에서는 당시의 화려하고 웅장했던 단청 및 문양전이 남아 있어 당시 사원의 장엄함을 엿볼 수 있었다. 또한 주변으로는 기와나 문양전, 철물 등의 유물을 수습할 수 있었다. 특히 척칭 도강 법당에서는 제자리에 남아있는 막새가 없었으나 건물지 주변으로 문양이 남아있는 수막새와 암막새를 수습할 수 있었다. 이러한 수습 유물에 대한 기록물이 향후 운스트 히드 사원의 보존에 큰 기여를 할 수 있기를 기대한다.

Монголын уламжлалт архитектур | 02

Үнстийн хийд

- Ⅰ Судалгааны тойм
- Ⅱ Монголын бурханы шашин хийгээд
Үнстийн хийдийн түүх
- Ⅲ Барилга тус бүрийн судалгаа
- Ⅳ Дүгнэлт

I. Судалгааны тойм

1.1. Монгол-Солонгосын хамтарсан баримтжуулах төслийг хэрэгжүүлсэн нь¹

1.1.1. Хэрэгжүүлэх үндэслэл

БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэнгээс 2000 оноос эхлэн Зүүн Азийн модоор үйлдсэн соёлын өв бүхий бүс нутгийн талаарх харьцуулсан судалгааг хэрэгжүүлж ирэв.

2005 оноос эхлэн Азийн бүс нутгийн соёлын өвийг сэргээн засварлах шинжлэх ухааны олон улсын сургалт дадлага(Asia Cooperation Program on Conservation Science, ACPCS) хэмээх хөтөлбөрөөр дамжуулан Азийн бүс нутгийн соёлын өвийг судалдаг мэргэжлийн боловсон хүчнийг сонгон авч сэргээн засварлахтай холбоотой технологи, туршлагыг харилцан солилцох дадлага сургалтыг явуулж ирсэн билээ. Энэхүү дадлага сургалтын хөтөлбөрөөр дамжуулан Ази тивийн олон орны сэргээн засварлах шинжлэх ухаан, археологи, урлаг, архитектурын гэх мэт олон салбарт соёлын өвийг сэргээн засварлах чиглэлээр ажиллаж буй мэргэжлийн боловсон хүчнүүд бие биеийнхээ туршлага, арга технологиосоо хуваалцаж, харилцан итгэлцлийн үндсэн дээр соёлын өвийг сэргээн засварлахтай холбоотой харилцаа хамтын ажиллагааг бий болгох үндэс суурийг тавьж байна. Монгол-Солонгосын хамтарсан барилга архитектурын дурсгалыг баримтжуулах төсөл нь дээр дурдсан хүн солилцооны [хөтөлбөрийн] суурин дээр бий болсон юм.

Өнгөрсөн хугацаанд ACPCS хөтөлбөрт оролцсон Монголын талын мэргэжилтнүүд олон байсан агаад тэдний дундаас ялангуяа Монгол Улсын Соёлын өвийн төвийн мэргэжилтнүүдээс хамтарсан төсөл хэрэгжүүлэх талаар санал тавьсан билээ. Барилга архитектурын дурсгалыг баримтжуулах

¹ 1-р бүлгийн 1.1-р зүйлийг бичихдээ Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэнгээс эрхлэн гаргасан "Өөлд бэйсийн хүрээ", 2016 тайланг лавлагаа болгон ашиглав.

хамтарсан төслийг нарийвчлан хэлэлцэж эхэлсэн нь 2014 он бөгөөд энэ үед захидал бичиг солилцох зэргээр ажил хэргийн уулзалтаар дамжуулан төслийн тодорхой чиглэлийг хэлэлцэж эхлэв. Энэхүү яриа хэлэлцээний үр дүнд 2014 оны хоёрдугаар хагаст Монгол Улсад хоёр улсын холбогдох албаны хүмүүс уулзаж Харилцан ойлголцлын санамж бичиг(MOU) байгуулах талаар урьдчилан тохиролцсон юм. 2014 оны 11-р сарын 17-ноос 21-ний хооронд Чой Бёнсонь(Барилга архитектурын дурсгалын судалгааны хэлтсийн дарга), Чи Сөнжинь(эрдэм шинжилгээний ажилтан) нар Монгол Улсын Соёлын өвийн төвд айлчилж, төслийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай асуудлууд, гэрээ байгуулахтай холбоотой ерөнхий зүйлсийг харилцан зөвшилцөн нэгдсэн тохиролцоонд хүрч, эхний судалгааны объект болгохоор төлөвлөж байсан Өөлд бэйсийн хүрээнд очиж байдалтай танилцан, 2015 оны судалгааны төлөвлөгөөг урьдчилсан байдлаар гаргасан билээ.

Ийнхүү судалгааны объект, судалгааны аргын талаар хэлэлцсэний дараа, 2015 онд хоёр байгууллагын дарга нар барилга архитектурын дурсгалыг баримтжуулах хамтарсан төслийн талаар байгууллага хоорондын харилцан ойлголцлын Санамж бичиг(MOU)-т гарын үсэг зурж, ажил гүйцэтгэх гэрээ байгуулснаар нарийвчилсан төсөл хэрэгжих болов.

1.1.2. Хамтарсан баримтжуулах төслийн гэрээ

(харилцан ойлголцлын Санамж бичиг) байгуулсан нь

Дээр дурдсан ажил хэргийн уулзалт, яриа хэлэлцээг явуулсны дараа Солонгос, Монгол хоёр улс барилга архитектурын дурсгалыг баримтжуулах хамтарсан төслийн гэрээг 2015 оны 6-р сард байгуулав. Барилга архитектурын дурсгалыг баримтжуулах хамтарсан төслийн гол агуулга нь БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэн, Монгол улсын Соёлын өвийн төв хамтран Монголын барилга архитектурын дурсгалыг сэргээн засварлах зорилготой суурь ажлын хүрээнд баримтжуулах хамтарсан төслийг хэрэгжүүлэх тухай байв. Төслийн хэрэгжих хугацааг анхандаа 5 жилээр төлөвлөсөн бөгөөд жил бүр хоёр байгууллага ажил хэргийн уулзалтаар дамжуулан судалгааны объектыг сонгож, хамтарсан судалгаа хийхээр болсон билээ. 2015 оны 6-р сард гэрээ байгуулахын хамтаар эхний жилийн судалгааны объектыг сонгох зорилгоор газар дээр нь очиж судалгаа явуулсан агаад дараа жил хийх ажлын талаар ч яриа хэлэлцээ өрнүүлж, хамтарсан төслийг хэрэгжүүлэхээр болсон юм. Түүний ерөнхий агуулга нь дараах байдалтай ажээ.

<Ерөнхий агуулга>

- ▶ Гэрээний нэр: Солонгосын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэн-Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны харъяа Соёлын өвийн төвийн хооронд
- 1) Харилцан ойлголцлын Санамж бичиг(MOU)-ийн агуулгыг хавсралтаар оруулав. Эртний барилга архитектурын дурсгалд 3D хэмжилт хийх, техникийн зураг боловсруулах тухай харилцан ойлголцлын Санамж бичиг(MOU)
- ▶ Байгуулсан огноо: 2015 оны 6-р сарын 9(Мягмар гараг)
- ▶ Гэрээ байгуулсан байгууллага: Солонгосын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэн, Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яамны харъяа Соёлын өвийн төв
- ▶ Гэрээ байгуулсан төлөөлөгчид: Солонгосын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэнг төлөөлж Кан Сүнхён(захирал)
Монгол Улсын Соёлын өвийн төвийг төлөөлж Г.Энхбат(захирал)
- ▶ Гол агуулга: Гэрээ хэрэгжих хугацаанд(2015~2020) Монголын соёлын өвийг баримтжуулах төсөлтэй холбоотой хоёр байгууллагын үйл ажиллагаа, эрх, үүрэг, төсөв санхүү гэх мэт.

1.2. Үнстийн хийдийн судалгаа

1.2.1. Судалгааны ерөнхий тойм

А. Ажил гүйцэтгэх гэрээ байгуулсан нь

Солонгосын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэн, Монгол Улсын Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, спортын яамны харъяа Соёлын өвийн төв нь 2015 оны Хамтарсан баримтжуулах төслийн гэрээ(харилцан ойлголцлын санамж бичиг)-ний дагуу 2015-2016 онд түүний эхний шат болох Өөлд бэйсийн хүрээний судалгааг дуусгаж, 2016 онд 2 дахь шат буюу Үнстийн хийдэд судалгааг хэрэгжүүлэв.

2016 онд хэрэгжүүлсэн Монголын соёлын өвийг баримтжуулах төслийн 2 дахь судалгааны объект нь Монгол Улсын өмнөд хэсэгт орших Дундговь аймгийн нутагт(хойт өргөргийн 45° 46', зүүн уртрагийн 105° 14') орших бөгөөд эдүгээ үлдэж хоцорсон барилга нь Гол дуган, дагалдах барилга, мөн түүний ойр орчимд олон тооны барилгын туурь зэрэг болно.

2016 оны судалгаа нь анхны судалгааны объект болох Өөлд бэйсийн хүрээний 2 дахь удаагийн судалгаа ба 2 дахь судалгааны объект болох Үнстийн

хийдийн 3D скан хийх судалгааны ажил гүйцэтгэх гэрээний талаар Монгол-Солонгосын тал хэлэлцэн тохиролцсоны үндсэн дээр судалгааг явуулав.

<Ажил гүйцэтгэх гэрээний ерөнхий агуулга>

- ▶ Гэрээний нэр: Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай сумын нутагт орших Үнстийн хийдийн 3D хэмжилт судалгаа хийх ажил гүйцэтгэх гэрээ
- ▶ Гэрээ байгуулсан төлөөлөгчид: БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэнгийн Барилга архитектурын дурсгалын судалгааны хэлтсийн дарга Ким Догмунь
Монгол Улсын Соёлын өвийн төвийн Биет соёлын өвийг хамгаалах хэлтсийн дарга Д.Нарантуяа
- ▶ Гол агуулга: Үнстийн хийдэд хийх судалгааны хугацаа(2016.08.08.-08.18), судалгааны төлөвлөгөө, судалгааны багийн эрх, үүрэг, онцгой байдлын үед авах арга хэмжээ, тухайн жилийн судалгааны багийн бүрэлдэхүүн гэх мэт.

Б. Судалгааны багийн бүрэлдэхүүн

Газар дээр нь явуулсан судалгааны баг нь 2015 оныхтой адил БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэнгийн архитектурын чиглэлийн мэргэжлийн боловсон хүчин ба Монгол Улсын Соёлын өвийн төвийн баримтжуулах ажилд мэргэжсэн ажилтнуудаас бүрдэж байв. 2016 оны судалгаанд дараах хүмүүс оролцов.

■ 2016 оны судалгаа

- БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэн(6 хүн)
Судалгааг ерөнхийд нь удирдсан: Ким Догмунь
Газар дээр нь явуулсан судалгааны багийн ахлагч: Кан Хёнъ
Судлаач: Паг Сонху
Судлаач: Чон Чхүнъхва
Судлаач: Ким Сонъми
Судлаач: Т.Эрдэнэцогт
- Монгол Улсын Соёлын өвийн төв(7 хүн)
Судалгааг ерөнхийд нь удирдсан: Д.Нарантуяа
Судлаач: Б.Алтансүх
Судлаач: Г.Бүрэнтөгс
Судлаач: Ж.Даваацэрэн
Судлаач: Г.Халиунаа
Судлаач:П.Чинбат
- ШУТИС-ийн БАС-ийн багш
Зөвлөх архитектор : З.Оюунбилэг(Ph.D)

В. Судалгааны ажлын хуваарь

<Хүснэгт 1> 2016 оны(хоёр дахь жилийн) судалгааны ажлын хуваарь

Сар, өдөр	Агуулга	Тэмдэглэл
8. 8(Даваа)	• Материал цуглуулав. • Монголын талын судалгааны баг Дундговь руу хөдлөв.	
8. 9(Мягмар)	• Улаанбаатараас өглөөний 10:00 цагт хөдөлж, Дундговьд оройн 7:00 цагт хүрэв. • Үнстийн хийдийн ерөнхий байдалтай танилцав.	317 км (9 цаг)
8.10(Лхагва)	• 3D сканер хийх судалгааны баг: Цогчин дуганы гадна дөрвөн талд 3D скан хийх • Хэмжилт судалгааны баг: Цогчин дуганы дотор хэсгийн хэмжилт болон гол бүтцийн хэсгийн хэмжилт, фото зураг	
8.11(Пүрэв)	• 3D сканер хийх судалгааны баг: Цогчин дуганы гадна хэсгийн өргөн бүсчлэлийн(broadband) 3D сканерыг нөхвөрлөх • Хэмжилт судалгааны баг: Цогчин дуганы дотор хэсгийн хэмжилт болон гол бүтцийн хэсгийн хэмжилт, ерөнхий байршил болон эргэн тойрны барилгын судалгаа	
8.12(Баасан)	• 3D сканер хийх судалгааны баг: Цогчин дуганы гадна талын өмнөд, зүүн өмнөд, зүүн хажуу талын 3D сканыг нөхөх, дотор хэсгийн 3D сканыг эхлүүлэв. • Хэмжилт судалгааны баг: Эргэн тойрны барилгын цонх ба хаалганы хэмжилт, дроноор агаарын зураг авах	
8.13(Бямба)	• 3D сканер хийх судалгааны баг: Цогчин дуганы дотор хэсгийн 3D скан • Хэмжилт судалгааны баг: Цогчин дуганы доод давхрын хийц бүрдлийн зангидан холбосон байдлыг судлах, эргэн тойрны барилгын фото зураг авах	
8.14(Ням)	• 3D скан хийх судалгааны баг: Эргэн тойрны барилгын 3D скан • Хэмжилт судалгааны баг: Дроноор агаарын зураг авах	
8.15(Даваа)	• 3D скан хийх судалгааны баг: Эргэн тойрны байршлын өргөн бүсчлэлийн(broadband) 3D скан • Эрдэнэдалай сумын Сангийн далай хийдийн судалгаа(Лавлах эх хэрэглэгдэхүүний судалгаа)	Зөвлөх архитектор (З.Оюунбилэг, хэлмэрч) хүрэлцэн ирж нэгдэв

Сар, өдөр	Агуулга	Тэмдэглэл
8.16(Мягмар)	• 3D скан хийх судалгааны баг: Эргэн тойрны байршлын өргөн бүсчлэлийн(broadband) 3D скан • Хэмжилт судалгааны баг: Нөхвөрлөх хэмжилт болон фото зураг авах, дроноор агаарын зураг авах • Үнстийн хийдтэй холбоотой хурал • Кан Хёнь(Барилга архитектурын дурсгалын судалгааны хэлтэс), З.Оюунбилэг(ШУТИС-ийн багш)	
8.17(Лхагва)	• Дундговиос өглөөний 9:00 цагт хөдөлж, Улаанбаатарт 18:00 цагт хүрч ирэв.	317км(9цаг)
8.18(Пүрэв)	• Гандантэгчэнлин хийдэд судалгаа хийв(Павлах эх хэрэглэгдэхүүний судалгаа) • Материал цуглуулав.	

1.2.2. Судалгааны агуулга, арга зүй

А. 3D скан хэмжилт

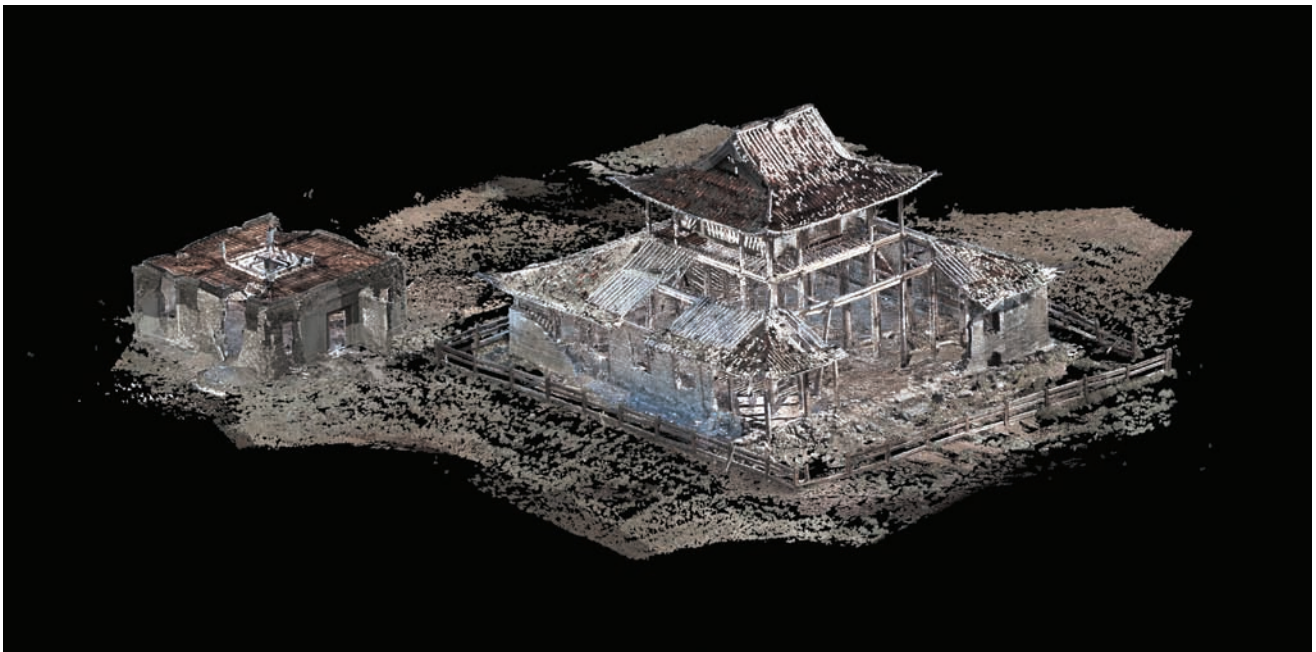
Үнстийн хийдэд явуулсан судалгаа нь 2016 онд Монгол Улсын нутагт, газар дээр нь явуулсан судалгааны явцад 2016 оны 8-р сарын 9-нөөс 8-р сарын 16-ны хооронд 8 хоногт багтаах ёстой, хугацаа нэлээд хязгаарлагдмал байсан учраас 3D скан хийх тоног төхөөрөмжийг хэрэглэсэн хэмжилт судалгааг голлон явуулав.

Скан хийхдээ өргөн бүсчлэлийн(broadband) сканер, нарийвчлал өндөртэй сканер гэсэн 2 үндсэн аргаар явуулав. Өргөн бүсчлэлийн(broadband) скан хийх аргаар Цогчин дуган, Майдарын дуганы дотор, гадна талын скан, эргэн тойрны барилгын туурийг хамруулсан байршлын скан хийв. Харин Цогчин дуганы барилгын суурь чулууны доод хэсгийн сорилын малтлага судалгаа хийсэн хэсэгт нарийвчлал өндөртэй скан хийв.

Ажилд хэрэглэсэн тоног төхөөрөмж Leica C10, Mantis vision f5 хэмээх 2 төрлийн төхөөрөмж хэрэгсэл бөгөөд судалгааны объект болох барилгын дотор, гадна талыг сканердах, байршлын скан хийх ажлын өргөн бүсчлэлийн (broadband) сканердах ажлыг явуулахдаа Leica C10-ыг, суурь чулууны доор сорилын малтлага судалгаа хийсэн хэсэг гэх мэтийн нарийвчлал өндөртэй скан хийх ажилд Mantis vision f5-ыг тус тус хэрэглэв.

Цогчин дуганыг сканердах ажил нь гадна талыг сканердахаас эхлэв. Урд талаас нь эхлэн ажлыг үргэлжлүүлсэн бөгөөд түүний дараа дотор талыг

нь сканердах ажлыг хийж гүйцэтгэв. Дотор талын баганын доод хэсэгт сорилын малтлага судалгаа хийсэн хэсгийг гар сканер хэрэглэн нарийвчлал өндөртэйгөөр сканердав. Дагуул барилга болох Майдарын дуганы барилгын хувьд барилгын хэмжээ гол барилгатай харьцуулахад бага тул нэг өдрийн хугацаанд дотор, гадна талыг нь өргөн бүсчлэлийн(broadband) скан хийх ажил явуулсан агаад тухайн барилгын өргөн бүсчлэлийн(broadband) скан хийх ажлыг дуусгаснаас хойш эргэн тойрны барилгын туурийг багтаасан нийт хийдийн талбайн байршлын өнөөгийн байдлыг сканердав

Хийдийн 3D зураг

3D скан хэмжилт 1

3D скан хэмжилт 2

Б. Гар хэмжилт судалгаа

3D скан хэмжилт хийхийн зэрэгцээ гар хэмжилтийн ажлыг явуулав. Гар хэмжилтийн аргаар нарийвчлал өндөртэй хэмжилтээс илүүтэйгээр, 3D скан дата-г нөхвөрлөх шаардлагатай хэсэгт голчлон хэмжилт судалгааг явуулав. Дээврийн дээд хэсэг, мөн барилгын бүтцийн зангидан холбосон хэсэг гэх мэт хэсэгт 3D скан хэмжилтээр дамжуулан нарийн тодорхой мэдээлэл олж авахад хэцүү байдаг. Дээврийн дээд хэсэг гэх мэтийн хэсгийг сканердахын тулд тодорхой өндрөөс дээш ажил хийх орон зайг бий болгосны дараа скан хийх ёстой агаад энэ удаа судалгаа явуулсан Үнстийн хийдийн хувьд шаардлагатай өндөрт ажил явуулах орон зайг бий болгож чадаагүйн улмаас дээврийн хэсэг болон дээд давхрын хийц бүтээцийн судалгааг гар хэмжилт, фото зургаар дамжуулан нөхвөрлөх байдлаар явуулав. Мөн барилгын бүтцийн зангидан холбосон хэсгийн хувьд 3D скан хэмжилтээр дамжуулан нарийн тодорхой мэдээлэл олж чадаагүй учраас холбоос, углуургадсан арга гэх мэтийн мэдээллийг гар хэмжилт хийн, тэмдэглэлийн дэвтэрт тэмдэглэх байдлаар судлав.

Үнстийн хийдийн гол барилга болох Цогчин дуганы хувьд гол бүтэц нь модон араг ястай, тоосгон ханатай, хоёр давхар асарласан оройтой дээвэртэй ба хаалганы саравч бөгтрөг нуруутай буюу мэлхий оройтой дээвэртэй ажээ. Судалгаа явуулах үед барилга нь баруун хажуу болон урд талын хана нь нэлээд нурсны улмаас дотор талын багана нь ил гарсан билээ. Тиймээс барилгын гол тасалгаа болон өргөн, баганын өндөр гэх мэт гол гол хэмжээг авах байдлаар хэмжилт судалгааг явуулав.

Доод давхрын дам нуруу болон баганын далбааны дээд талын банзны хийц бүтээцийн хэмжилт

2-р давхрын цонхны хэмжилт

В. Дроноор агаарын зураг авсан нь

Үнстийн хийдийн талбайн дотор талд эдүгээ 2 барилга үлдэж хоцорсон боловч тэдгээрийн эргэн тойронд олон тооны барилгын туурь үлдсэн учраас өнөөгийн байдлын талаар ерөнхий судалгаа хийх шаардлагатай байв. Хийдийн талбайг нийтэд нь хамарсан байршлын зургийг үйлдэхийн тулд байршлын хэмжилт судалгаа гэх мэтийн илүү нарийвчлал өндөртэй судалгааны арга байдаг боловч Үнстийн хийдийн нөхцөл байдал, хязгаарлагдмал цаг хугацааны дотор судалгааг дуусгахын тулд агаарын зургаар дамжуулан байршлын

Дроноор авсан зураг

Дроноор авсан Үнстийн хийдийн агаарын зураг 1

өнөөгийн байдлын талаар ерөнхий ойлголт авах аргыг сонгов. Тиймээс дрон хэрэглэн агаараас авсан зурагт тулгуурлан хийдийн талбайн өнөөгийн байдлын талаар ерөнхий ойлголттой болов.

Зураг авахад хэрэглэсэн аппарат хэрэгсэл нь DJI Inspire 1 pro загвар бөгөөд эргэн тойронд нь шонгийн мод, уул толгод гэх мэт аюултай зүйлс үгүй тул хязгаарлах зүйл бага учраас дроныг хамгийн өндөрт хөөргөж агаарын зураг авав.

Үнстийн хийдийн талбайд үлдэж хоцорсон барилгын туурь нь зүүнээс баруун тийш сунаж тогтсон бөгөөд хажуу талын 1 тасалгаатай(1 жангийн) барилга эгнээ болж байршсан байсныг тогтоосон бөгөөд Цогчин дуганы барилгын зүүн хойт талд том барилгын туурь байсан нь тогтоогдож, бидний анхаарлыг татав.

Ийнхүү байршлын судалгааны үр дүнд эдүгээ үлдэж хоцорсон 2 барилгаас гадна хавьгүй том талбай бүхий хийд байсныг тогтоож чадав.

Дроноор авсан Үнстийн хийдийн агаарын зураг 2

II. Монголын бурханы шашин хийгээд Үнстийн хийдийн түүх

2.1. Монгол дахь бурханы шашны түүхийн зарим асуудал

Монгол дахь бурхан(Будда)-ы шашны түүхийг үе үеийн эрдэмтэд судлан олон бүтээлийг туурвижээ. Дармадалаа зохиолдоо “Монгол оронд шашин хэрхэн дэлгэрсэн ёсонд гурван зүйл бий. Үүнд: Бурхан багш эш үзүүлэн, шашны эх олсон ёс, шашин хэрхэн дэлгэрсэн жинхэнэ ёс, тэдгээрийн утгыг товчлон үзүүлэх болно...Шашин хэрхэн дэлгэрсэн бодит ёсонд дөрвөн зүйл бий. Үүнд: Шашныг баригч Богд дээдэс хэрхэн заларсан ёс, монгол хэлэнд ном орчуулсан, сүм хийд байгуулан тогтсон ёс, шашны өглөгийн эзэд хэрхэн бий болсон ёс” хэмээсэн байдаг.²

Иймд Монголд бурханы шашны эхийг хэзээ олж, хэрхэн дэлгэрсэн түүхээс тодруулъя.

2.1.1. Монгол нутаг дахь эртний улсуудад бурханы шашин дэлгэрсэн асуудалд

Хүннү улсын үе.

Хүннү нар тэнгэр тахидаг, тэдний шаньюй нь өглөө наранд, үдэш саранд мөргөдөг байв. Шаньюйг “чэнлигуту” буюу “тэнгэрийн хүү” хэмээн нэрлэдэг байсан ажээ. Харин Хүннүгийн нутагт бурханы шашин нэвтэрсэн эсэх талаар эрдэмтэд харилцан адилгүй бичсэн. Тухайлбал, НТӨ 121 онд Хүннүд эзлэгдэн захирагдаж байсан Сютү вангийн өргөө ордноос Хятадын жанжин ХоЦойбиний олзлон авсан гурван метр гаруй өндөр алтан хүний хөрөг нь

² Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой (Монголын бурхан шашны түүх). Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гомбожав. Уб., 1995.т.82,89.

бурхан(будда)-ын хөрөг мөн эсэх тухай асуудал байдаг. Гүн Гомбожав “Тавдугаар Ү-ди хаан...ялсаны дотроос гарсан монголын эд агуурсан дотроос бурханы алтан дүр нэгэнг олсон тэрийг дотоод ордонд ихэд эргэн хүндлэн цаг үргэлждийн тахил үйлдэн чухаг дээд гурвын шүтээний анхных мөн гэдэг”³ хэмээсэн бол Сүмбэ хамба Ишбалжир “...Нэгэн үед Монгол лугаа байлдаан болсон цагт бурхан багшийн биеийн шүтээн нэгнийг олж санд талбисан нь Хятадын орноо болсон шүтээний эн тэргүүн мөн буй...”⁴ хэмээв. Хожим түүхч Ш. Дамдин “Хан гүрний тавдугаар хаан Ү-ди хаан... олзонд ирсэн Хор монголын эд зүйлсийн дотроос Бурхан багшийн их алтан дүр нэгнийг олоод дотоод ордондоо ихэд хүндэтгэлтэйгээр үргэлжид тахиж үйлдсэн нь Хятад орны чухаг дээдийн шүтээний эхлэл мөн байсан”⁵ хэмээн тэмдэглэв. Тэр тухайд Монголын түүхч Г.Сүхбаатар “...Бурханы шашин Хүннү улсын хязгаар нутагт нэвтрэн орсноос цааш онц хэтрээгүй мэт санагдана. Хүннүгийн шаньюй, түүний шадар түшмэдийн дотор бурханы шашин нөлөөтэй байсан тухай баримт огт олдохгүй байна”⁶ хэмээжээ. Харин өөр зохиолдоо “Бурханы шашин бүр Хүннү улсын үеэс Монгол оронд нэвтрэн монгол угсаатны бөөгийн мөргөлтэй зохицон шашны нэгдлэг үзлийн(синкретизм) шинжтэй болж, үүний үрээр монголчуудын оюуны соёлын бүрэлдэхүүн хэсэг болж эхэлсэн”⁷ хэмээн дүгнэжээ. Иймд Хүннүгийн хязгаар нутаг дахь зарим ноёны эзэмшилд бурханы шашин нэвтэрсэн нь НТӨ II-I зууны үед хамаарна. Харин дурдан буй шүтээн нь Бурханы шашны шүтээн бус онгод сахиусны шүтээн, эсвэл “тэнгэр тахих алтан хүн” юм хэмээх саналыг зарим эрдэмтэн дурддаг.⁸ Уг саналын дагуу бол Монгол нутаг дахь эртний улсуудад бурханы шашин нэвтэрсэн нь Хүннүгээс хойшхи үед холбогдоно.

“Монголын улсын түүх”-д “Бурханы шашин нь Кушаны соёл иргэншил, Хотонгоор дамжин гагцхүү гол төлөв Тангад, Түвд угсааны овог аймгууд оршин амьдарч Сютү вангийн өргөөнд нэвтрэн нөлөөлж эхэлсэн байж магад байгаа юм...Тийм учраас Хүннүгийн үндсэн нутаг биш бөгөөд тус нутгийг зөвхөн дарангуйлан сууж байсан цөөн тооны Хүннү нарын захирагч вангийн өргөөнд Буддын хөрөг тэнгэрийн тахилгад хэрэглэгдэж байснаар Хүннүгийн үндсэн нутаг оронд Буддын шашин нэгэнт нэвтрэж дэлгэрсэн байсан юм шиг ойлгон чухам тэр үеэс Монголд бурханы шашин нэвтрэн дэлгэрсэн хэмээн үзэх үндэсгүй юм”⁹ хэмээв. Иймд дээрх саналыг харьцуулан үзвэл, Хүннү улсын үед Монгол нутагт “Торгоны зам”-ын дагуух Энэтхэг, Ираны болон бусад соёлын хүрээний харилцаагаар дамжин аажмаар бурханы шашин нэвтрэх, улмаар дэлгэрэх нөхцөл бүрэлджээ.

3 Гүн Гомбожав. Их Хятадын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсний түүх хэмээх оршвой. Түвд хэлнээс орчуулж оршил үг, зүүлт тайлбар хийсэн Долгорын Цэдэв. УБ., 1996. т.20.

4 Ишбалжирын Бурханы шашны түүх. Цэнгэл, М.Боужу харгуулан тайлбарлав. Хөх хот., 1993.т.663.

5 Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр. Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гантөмөр. УБ.,2014.т.37.

8 Г.Сүхбаатар. Монголчуудын эртний өвөг. УБ.,2011.т.98.

7 Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555).УБ.,1992.т.152.

8 Ишбалжирын Бурханы шашны түүх. Цэнгэл, М.Боужу харгуулан тайлбарлав. Хөх хот., 1993.т.852; Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх . Их Монгол улсын үе(1206-1271). Хөх хот. 1998. т.88-89.

9 Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.238.

СяньбийнТобаВэй улсын үе.

Сяньби нар шүтлэгийн хувьд Хүннүгийн адил байсан бөгөөд ТабгачСяньбийнТобаВэй улсын үед бурханы шашин дэлгэрчээ. 338 онд төрийн эрх авч хаанчилсан Шейгяний ач хүү Тоба Гүй 386 онд эзэн хаанд өргөмжлөгдөж Пинчэн(одоогийн Датун орчим) хотыг ТобаВэй улсын нийслэл болгосноор төр засгийн нь хэрэгт хятад түшмэд олноор хамрагдаж, хятадажсан бурханы шашны сүм хийд олшрох болжээ. Тэр үеийн Дуньхуан, Юньганы агуй сүмийн туурганы зураг дахь бурхан багшийн хөрөг нь тухайн үеийнхний шашин шүтлэгийн байдлыг илтгэнэ.

Тухайн үеийн улс төр шашин суртлын байдлаас хамаарч 438 онд Тоба Дао хаан Хэсийнбуддистуудын эсрэг дайн хийхдээ өөрийн улсын бурханы шашинтны эсрэг давхар бодлого явуулж лам нараас цэрэг дайчилсан ажээ. Учир нь лам нар улсын хэмжээнд нөлөөгөө өргөтгөж төрийн эрхийг булаалдах болсонтой холбоотой юм. Харин түүний дараах ВэньЧэн Ди(452-466 он) хааны зарлигаар ялт халдсан тариачид, албаны боолыг сүм хийдийн мэдэлд шилжүүлж, хийдийн тариалангийн ажлыг гүйцэтгүүлдэг болов. Түүний дараах СяоВэньди(471-499) хаан 493 онд нийслэлээ Лоян хотод шилжүүлсэн бөгөөд тэнд 2000 ламтай 100 илүү бурханы шашны сүм дуган, нийт улсын хэмжээгээр 6478 сүмийн 77258 лам байжээ. Сюань Ди(499-515 он) хааны үед буюу 510 он гэхэд сүм хийд 13000 болж, лам нар нэг сая хүрэв.¹⁰ ТобаВэй улсын Лоян хотын Ашид амгалан сүмд Энэтхэгийн таван ухаан, урлахуйн онолд гарамгай эрдэмтэн лам Ратнаманьти(Ленаманьти) сууж байв.¹¹

“Монгол улсын түүх”-д “Тоба нар бурханы шашныг эхний үед Хятадаас уламжлан авсан бололтой байдаг. Гэсэн ч цаашдаа бурханы шашинт Кушан гүрэн, түүний захиргаанд байсан Хотан, Тохар, Согд улмаар Энэтхэгээс шууд авч нэвтрүүлэн дэлгэрүүлдэг болсон байна. ТобаВэй улсад бурханы шашин нь төрийн шашин болсон байжээ...Тоба улсад бурханы шашны хятад хүрээ хийд, лам нар маш олон, тэдний хүч нөлөө их байсан учир тоба нар тийнхүү Баруун хязгаарын улс орнууд болон Энэтхэгээс өөрөөс нь бурханы зураг, хөрөг, лам хувраг, ном судар залж, уг сурвалжаар нь сурч боловсрохыг чухалчлаад харин шашнаар дамжин хятадын нөлөөнд автан төрийн бодлого, улс төр дээрээ алдаж эндэхээс болгоомжлон сэргийлэхийг оролдож байжээ”¹² хэмээн дүгнэв. Сяньбичууд нь язгуур шүтлэгээ эрхэмлэсээр байсны зэрэгцээ газар нутгийн байршлаас хамаарч Сяньби угсааны ТобаВэй улсаас олон оронтой харилцаж байсан нь тэдний дунд бурханы шашны нэвтрэх хүчин зүйл болжээ. Иймд тус үеийг Монгол нутгийн зарим хэсэгт бурханы шашны

¹⁰ Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,1966.т. 105.

¹¹ Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555).УБ.,1992.т.133.

¹² Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.283.

эхийг олсон үе хэмээн үзэж болох бөгөөд тэрхүү үйл явц нь тухайн бүс нутаг дахь шашин шүтлэг, соёлын өөрчлөлтөд нөлөөлжээ.

Жужан улсын үе.

Жужанчууд бөөгийн шүтлэгтэй байсан бөгөөд хожим бурханы шашин дэлгэрчээ. Жужан улсын хаан бурханы шашны номд мэргэжсэн лам Дармаприяг төрийн багшаар томилж 3000 өрх, удган ШидоухуньДиваний нөхөрт 3000 мал соёрхсон¹³ нь бурханы шашны лам нүүдэлчдийн улсын төрийн багш болж өөрийн гэсэн харьяат нартай болсон тухай ховор мэдээ юм.

475 онд Өмнөд Ци улсын лам Фа Сянь(424-498) Жужаны нутгийг дамжин, Хотон хүрээд буцахдаа, өөрийн аялсан баруун зүгийн Уми орноос тэрбээр Бурхан багшийн нэг шүд, шарилын зүйл, ном судар, алтаар давтан хийсэн бурханы хөрөг зэргийг олж авчээ. Жужан улсын хаан Чуну(508-520 он) 511 оны 9-р сард ТобаВэй улсын хаанд лам Хун Сюанаар сувдан бурхан илгээж байв. 550-иад оны үед Умард Энэтхэгийн Удяна улсын лам Нарондраяшас (Налянтилиешэ)(489-589) таван нөхрийн хамт Жужаны нутгаар аялан явж байсан гэдэг.¹⁴ Монголын түүхч Г.Сүхбаатар “...Нирун(Жужан)-ы удган Диваньбурханы шашны долоо хоногийн бацаг барьсан тахилгын үеэр бөөгийн зан үйлээ гүйцэтгэж байсан, Лоян хотод очсон бөө, заарин нирун хүн бурханы номд гарамгай сайн байсан учир энэтхэг лам Ратнамантид ихэд тоогдож байсан зэрэг нь бүр Нирун улсын үед нэг талаар бөө мөргөлд бурханы шашин нөлөөлж байсан, нөгөө талаар бурханы шашин, бөө мөргөл хоёрын нэгдлэг үзэл(синкретизм) буй болж эхэлснийг харуулж байна”¹⁵ хэмээх саналыг дэвшүүлсэн.

“Монгол улсын түүх”-д “Жужаны хаад өргөмжилсөн нэр, оны цол хэрэглэсэн нь бурханы шашны сургаалын тусгал гэж зарим эрдэмтэн тэмдэглэсэн буй...бурханы шашин нь Жужаны язгууртан, төрийн түшмэдийн дунд дэлгэрч, тэр нь Жужаны төр ёсны үзэлд ямар нэг хэмжээгээр нөлөөлж, тэдний оюун санаа, соёлд тусгалаа олж байжээ”¹⁶ хэмээн бичжээ. Жужан улсад бурханы шашны эхийг олж, хаад, язгууртны хүрээнд дэлгэрснээр Энэтхэгийн эрдэм ухаантай танилцуулж байсны дээр хөрш зэргэлдээ Тоба Вэй зэрэг бурханы шашин дэлгэрсэн улсуудын харилцаанаас үүдсэн ил далд шалтгаанаар зарим үед төрийн бодлогын хэрэгслийн үүрэг гүйцэтгэж байв. Мөн бурханы шашны дэлгэрэлтийн бодит ёсны зарим нь хэрэгжсэн ажээ.

Түрэг улсын үе.

Түрэгүүд бөөгийн шүтлэгтэй байсан. “Монгол улсын түүх”-д “ Шашин

¹³ Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555).Уб.,1992.т.27, 96.

¹⁴ Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.331.

¹⁵ Г.Сүхбаатар. Монгол Нирун улс(330-555).Уб.,1992.т.154.

¹⁶ Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.311-312.

шүтлэгийн хувьд түрэгүүд бөө мөргөлтөн байжээ. Орхон-Енисейн бичгийн дурсгалд тэдний эрхэмлэдэг гол шүтээн эцэг Тэнгэр, эх Умай, газар усны савдаг Иер-Суб зэргийн нэрийг дурдсан байх ажээ. Түрэгүүд наран мандах дорно зүгийг эрхэмлэх ба тэнгэр газарт тахил өргөж өвөг дээдсийг хүндлэн шүтдэг байжээ”¹⁷ хэмээжээ.

Түрэгийн Кигиний дараа түүний дүү Тобо хаан 572-581 онд төрийн эрхийг барьсан. Тэрбээр бөөгийн шүтлэгтэй зэрэгцүүлэн бурханы шашныг дэмжин сүм дуган бариулж, хятадаас шашны ном судар авчруулж байв. 630 онд Тан улсын цэрэгт Түрэгийн хаан олзлогдсоноор Түрэг тусгаар тогтносон байдлаа алдаж түрүү Түрэгийн хаант улсын түүх өндөрлөсөн. Бурханы шашны талаарх мэдээ зөвхөн Тоба хааны үед дурдагдсан нь уг шашин язгууртны хүрээнд нэвтрэх төдийгөөс хэтрээгүйтэй холбоотой. Монгол улсын Төв аймгийн Заамар сумын нутгаас олдсон VII зууны II хагаст холбогдох Түрэг-уйгурчуудын язгууртны оршуулгын байгууламж, ёс заншилд гадны нөлөө тусч, холимог шинжтэй оршуулга түр хугацаанд буй болсон нь харийн улс төрийн нөлөө хийгээд шинэ шашны нэвтрэлттэй холбоотой байв.¹⁸ Түрэгүүд Тан улсын эсрэг тэмцлийг язгууртан Күтүлүг зөвлөх сайд Тоньюкук нар удирдаж ялалт байгуулж, Күтүлүг Элтэрэс хаанаар өргөмжлөгдсөнөөр Түрэгийн хожуу хаант улсын түүх эхэлдэг. 693 онд Күтүлүгийг нас барсны дараа хаан ширээнд дүү Мого(691-716 он) өргөмжлөгджээ. Күтүлүгийн үед(682-693) бурханы болон бумбын шашинтныг дэмжиж эхэлсэн боловч байдал удалгүй өөрчлөгдөв. Түрэг улсын үед бурханы шашин зарим хаан, язгууртны хүрээнд нэвтрэх төдийгөөр хязгаарлагдсан нь тухайн үеийн дотоод, гадаад нөхцөл байдалтай уялдсан байжээ.

Уйгур улсын үе.

Уйгурууд 744 онд Түрэгүүдийн эсрэг бослого гарган тэмцсэн нь амжилтанд хүрч Пэйлог хаанд өргөмжилснөөр Уйгар улсыг байгуулсан билээ. Моюнчур (745-759 он) хааны үед Орхоны хөндийд Башган буюу Ордубалик(Хар балгас) хотыг байгуулан нийслэлж хүчирхэгжсэнээр 755 онд Хятадын Тан улсын Аньлушаны бослогыг дарах цэргийг Тан улсад явуулахуйц хүч нөлөөтэй болжээ.

Эрдэмтэн Рамстедт “...Согд нь Ил Тарвагагайн чанадаас ирсэн тул наймаа хийхээс гадна хоёр анги шинэ ном шашныг заан дэлгэрүүлж ирвэй. Нэг шашны ном нь Энэтхэгийн газраас мандан гарсан Шигэмуни бичиг зарлигт ном, нөгөө нь наран шингэх зүгээс дэлгэрсэн Мани хэмээдэг болой. Ийм хоёр шашин Сэлэнгийн Баян балгаснаас Уйгур, Монгол Ойрад тэргүүтний дунд дэлгэрсэн авай. Манийн шашин одоо хаа ч үлдсэнгүй боловч уул тал тахиx ёс

¹⁷ Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.332-333.

¹⁸ А.Очир, С.В.Данилов, Л.Эрдэнэболд, Ц.Цэрэндорж. Эртний нүүдэлчдийн бунхант булшны малтлага, судалгаа. УБ.,2013.т.130.

тэр шашнаас гарсан. Уйгур, Түрэг, Монгол цөм тэр цаг хүртэл тал хэнгэрэгтэй бөө хүнд шүтэгч улс бөгөөд ном, дэвтэр бичихийг үзсэнгүй байтал Богочор хааны цагт Согдын багш нар Уйгур хааны ордонд заларч сүм барьж, шашин ном дэлгэрүүлэн суурьшив. Уйгур залууст согд бичгээр бичихийг сургав. Согд бичиг үсгийг сураад хөшөө чулуунд бичдэг хуучин бичгээн орхиод ном судрыг согд бичгээр уйгур хэлэнд орчуулав”¹⁹ хэмээв. Харин түүхч Ш.Дамдин “Монгол оронд Богочор хааны ширээнд заларсан үеэс Бурхан Шагжамунийн ном түгэн дэлгэрсэн хийгээд Согтагийн мэргэн лам нар бээр Уйгур болон Монголд өөрсдийн үсгийг бичих уншихад сургасан...Бичиг үсэг болон шашны урсгал хоёроор үл барам, ихэнх номын хэллэг нь Уйгур болон Согтаг, Азарын хэл холилдсон байгаа тул монголчууд Уйгураас суралцсан авсан онцгой сайн зүйлүүд маш олон байна” хэмээн бичжээ.²⁰

Уйгурт Манийн буюу Манихейн шашин 760-аад оны үед төрийн шашны хэмжээнд хүрэхүйц өргөжсөн. Тухайлбал, Идигань хаан нийслэл Ордубалык хотдоо Согдын Манихейн шашны лам хуврагийг олноор нь урин ирүүлсэн байв. VIII зууны 80-аад он гэхэд Монгол дахь Уйгурын улс болон Дорнод Туркестаны хоорондын харьцаа эрс хурцадсан нь Уйгурын нийслэл Ордубалыкад Согдын болон манихейн шашны эсрэг төрийн эргэлт гарахад хүргэжээ.²¹ Уйгур улсад Манихейн шашин төрийн шашин болсон нь хөрш зэргэлдээ улсуудтайгаа эвдрэлцэн зөрчилдөх шалтгааны нэг болов.

Уйгурууд X зууны үед олон шашныг шүтсээр байсан ч ихэнх нь бөөгийн шүтлэгтэй хэвээр байв. Байбалык, Ордубалык хотноо Согдоос залагдсан манихейн болон бурханы шашны лам нар төвлөрөн сууж, шашин номын хэргийг эрхэлж байсан нь Уйгурын хаадын бодлогын илрэл бөгөөд тэр нь Уйгур улсын гадаад нөхцөл байдалтай холбоотой байсан ажээ.

Хятан улсын үе.

Хятан нар дээдсээ онголох, тэнгэр газар тахих, хавар, намрын тахилгын ёслол үйлддэг байжээ. Харин сурвалжит хятан нарын дунд бурханы шашин, күнз, бумбын номлол нэвтрэн дэлгэрч байснаас бурханы шашны лам нар, сүм дуган олон тоотой, төрийн талаар күнзийн суртахуун нөлөөтэй болсон. Хятан нар 1031-1055 оны хооронд Ганжуурыг таван мянган дэвтэр хэвлээд таван мянган дугтуйд хадгалдаг байсныг “Ляо улсын эх адгийн хэргийг тэмдэглэсэн шастир”-г тэмдэглэжээ.²² Хятаны эзэн ноёд бурханы шашны болон бумбын шашны сүм хийд лам нарт газар, харьяат шавь нарыг шагнан дэмжиж байжээ. Иймээс Хятан улсын сүм хийдийн газар эзэмшил эдийн засгийн их үүрэг гүйцэтгэх болж, 946 онд 5 түм орчим байсан бурханы

¹⁹ Рамстедт. Уйгур улсын хураангуй түүх. УБ.,1929.

²⁰ Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр. Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гантөмөр. УБ.,2014.т.31-32.

²¹ Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ.,2003.т.337.

²² Ц.Шүгэр.Монгол модон барын ном. УБ.,1991. т.62.

шашны лам нар 1078 он гэхэд 3 бум 6 түм болж нэмэгдсэн байна. Хятанд дэлгэрсэн бурханы шашинд Хятадын нөлөө их байв. “Монгол улсын түүх”-д “Хятан гүрний гадаад харилцааны нэг хэлбэр нь соёлын харилцаа байжээ. Мөн ном судраар гадаадад бэлэг явуулж, гадаадаас ном судрын бэлэг хүлээн авч байсан ажээ.”²³ хэмээн бичжээ.

Монгол нутаг дахь эртний улсуудад бурханы шашин дэлгэрсэн түүхийг авч үзвэл харийн шашны хувьд нэвтрэх, дэлгэрэх, голлох, буурах, мөхөх зэрэг үйл явц дараалан үргэлжилснээр болон тасалдалтайгаар өрнөж байжээ. Жишээ нь: Хүннү, Сяньбийн угсааны улсуудын үед нэвтэрсэн бурханы шашин Сяньбийн угсааны ТобаВэй, Жужанд дэлгэрч голлох хэмжээнд хүрсэн бол Түрэгт нэвтрэх төдийгээр хязгаарлагдаж, Уйгур улсад бусад шашны хамт нэвтрэн дэлгэрчээ.

Тэдгээр улсуудад язгуур бөөгийн шүтлэг нь байр сууриа баттай хадгалсаар байсан авч тухайн улсын хүчирхэгжилтийн тодорхой шатнаа суурин иргэншлийн нөлөөлөлд шахагдан хосолмол шинжтэй болж байжээ. Жужан улсад бурханы шашны ламыг төрийн багшид өргөмжилсөн, Уйгур, Хятанд лам нарыг төрөөс дэмжиж байсан зэрэг нь Монгол нутаг дахь эртний улсуудад дэлгэрсэн бурханы шашныг зарим үед төрийн бодлоготой уялдуулж байсны жишээ юм. Ер нь тухайн үеийн хил залгаа улс орнуудад бурханы хийгээд бусад шашныг төрийн хэргээр өргөмжлөн нэгдмэл байдлын суртал, ноёд язгууртны байр суурийн илэрхийлэл, шашин соёлоор дам уламжилсан давуу талыг илэрхийлэл болгож байв. Иймд Монгол нутаг дахь эртний улсуудад Дундад Азиас нэвтэрсэн бурханы болон бусад шашин нь хөрш орны шашин суртахууны нөлөөг хязгаарлахад зохих үүрэг гүйцэтгэсэн боловч тухайн улсын нэгдмэл болоод тогтвортой байдал, соёлын уламжлалд харилцан адилгүй нөлөө үзүүлж байжээ.

Эртний Торгоны замын үед Хүннү, Сяньбид Дундад Азиар дамжсан харийн соёлын нөлөө нэвтэрч байсан бол түүний дараах үед Тоба Вэй, Жужан улсын үед дээрх шашин соёлын зэрэгцээ өмнө зүгийн нөлөө буй болов. Харин түүнээс хойш Ислам шашны дэлгэрэлтийн үед Түрэгт өмнө зүгээс улс төрийн хамтаар бурханы шашны нөлөө зуурдхан туссан бол Уйгур улсад Согдын манихейн болон бурханы шашны нөлөөг илүүтэй эрхэмлэж байжээ. Дээрх мэтчилэн дараагийн завсрын үед Хятанд өмнө зүгийн бурханы шашны нөлөө илүүтэй байсан мэт. Тийнхүү Монгол, Түрэгийн соёлын хүрээ нь тодорхой үеүдэд Энэтхэг, Ираны соёлын хүрээнд холбогдон зарим нөлөөг авч байсан үйл явц Монголын эзэнт гүрний үед дахин үргэлжилж Монголын хаад алсын хараа бүхий зорилгоор бурханы шашныг дэмжин тэтгэх бодлогыг хэрэгжүүлсэн юм.

²³ Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. УБ., 2003. т.332.

2.1.2. XIII-XIV зууны үеийн Монгол дахь бурханы шашны асуудалд

Монголын их гүрэн байгуулагдах үед монголчуудын үндсэн шүтлэг нь бөө мөргөл хэвээр байв. Энэхүү гүрний бүрэлдэхүүнд орсон Найман, Хэрэйд, Уйгур зэрэг аймгуудын дунд дэлгэрч байсан христос, несториан, манихей, ислам болон бурханы шашин нь монголчуудын дунд нөлөөтэй болох нөхцөл бүрджээ.²⁴

“Монголын Нууц Товчоон”-д дурдаж буй бусад үгстэй харьцуулбал “Богд” хэмээх үг нь Чингис хааны ургийн эн зэрэгцэж халдашгүй дээд байр суурийг илэрхийлсэн бэлгэдэл шинжтэй бөгөөд түүнийг нь уг зохиолд Чингис хааны “өлзийт хутагт анд”, гол хүчтэй өрсөлдөгч Гүр хаан Жамух, мөн Хорчи нар хүлээн зөвшөөрснөөр өгүүлжээ. Харин 1345 оны Цавчаал боомтын бичээст ”суут бодьсад эзэн”, “богдос хутагтан”, “буян хутаг” хэмээсэн нь тэдгээр үг хэллэгийг язгуур утгын зэрэгцээ бурханы шашны зохиолд утга шилжүүлэн, хоршуулан хэрэглэх болсны тусгал юм. Тэгвэл Монголын хаад, язгууртнуудын хүрээнд бурханы шашны нөлөө хэдийнээс буй болсныг тодотгон үзүүштэй.

1247 онд Монголын Годан ноён, Түвдийн Саж хийдийн их хамба Гунгаажалцан нар уулзсанаар Түвд нь Монголын албат муж болж, Түвдийн бурханы шашин Монголын язгууртнуудын хүрээнд дэлгэрэх нөхцөл бүрджээ. Өгэдэй хааны үеэс Хархорумд барьж эхэлсэн бурханы шашны сүмийг 1256 онд Мөнх хаан бариулж дуусгав.

Тус жил Мөнх хаан Түвдийн Гармавын урсгалын Чойжи лам(Гарма багш)-ийг залж уулзан хүндлэл үзүүлж байв. Мөн хааны үед бурханы шашны сүмийг хааны хүргэн Барс төгэ мөнгө гарган байгуулж, хурал ном хуруулж байсны баримт нь 1953 онд өнөөгийн Монгол улсын Хөвсгөл аймгийн Арбулаг сумын нутгаас олдсон Мөнх хааны(Шагжа сүмийн хөшөө) гэрэлт хөшөө(1257 он)-ний бичээс болно. Хөшөөний хятад бичээст эзэн хааны өршөөлд түшиж, тэнгэр газрын ивээл, хааны нутаг усны хишгийг хүртсэн ачийг хариулахын тулд сүм байгуулснаа дурдсан²⁵ нь монголчуудын уламжлалт шүтлэгийн үзэл санааны тусгал болно. Уг хөшөөний “Мөнх хаан түмэн түмэн насалтугай/ Ургийн ургаар хэдэн хэдэн үест/ хүртэл энэ дабаригту(учрал) буян хүртүгэй/ хэмээж Барс төгэ босгуул(ав) ”²⁶ хэмээсэн монгол бичээсийг хятад бичээсийн 7, 8, 11, 12 дугаар мөрнөө дэлгэрүүлэн бичсэн нь бурханы шашны номлол сургаалын агуулга бүхий ажээ. Эрдэмтэн Чойжи “Үүнийг тухайн үед Их Монгол улсад бурханы шашныг хүчлэн дэлгэрүүлж агсан Хятадын Чанзүний ёсны тойд нар үйлдсэн нь

²⁴ Монгол улсын түүх. Дэд боть. Уб., 2003. Т.318.

²⁵ О.Намнандорж. Мөнх хааны гэрэлт хөшөө ба ордыг олж судалсан тухай. Уб.,1956.т.24-28.

²⁶ Ш.Ёнхор. Мөнх хааны гэрэлт хөшөөний монгол бичгийг дахин уншсан нь//Улсын их сургуулийн манж-монгол хэлний ангийн оюутнуудын эрдэм шинжилгээний бичиг.Уб.,1962.т.64-65.

болмуй”²⁷ хэмээснийг улам нягтлууштай юм. Тус Шагжа сүм нь тухайн үед нүүдэлчдийн язгууртны дунд суурин сүм хийд байгуулж байсны нэгэн өвөрмөц дурсгал болж буй нь сонирхол татна.

Г.Рубрук “Тэдний тахилч нар цөм толгойн үс, сахлаа бүгдийг нь хусдаг бөгөөд шар өнгийн хувцас өмсөнө. Толгойн үсээ авхуулснаас эхлэн номын ёсыг сахиж, зуу буюу хоёр зуугаар нэг хүй болж суух ёстой. Сүмд орж ирэхдээ хоёр вандан тавьж түүнийхээ ард бурханы ширээ өөд харан газар сууна. Тэд гартаа судар барьж заримдаа судраа мөнөөх вандан дээр тавих ба сүмд байхдаа анир чимээ үл гаргана. Би Хархорумд байхдаа тэдний нэгэн сүмд орж, ийнхүү суугсадтай учран, яриа өдөж янз бүрээр оролдсон боловч тэднийг яриулж огт чадаагүй билээ...”²⁸ хэмээснээс үзэхэд Хархорум дахь бурханы шашны сүмд уйгур лам нар голлон сууж байв.

Монгол дахь бурханы шашны түүхэнд Хубилай хааны үйлс чухал байр эзэлдэг юм. Өвөр Монголын эрдэмтэн Чойжи “Тэтэлгэгч дээд лам шашны эзэн Жанжаа Лалидабазарын гэгээний эртэх төрлийн үеийн домог эгээрэл хүслийг хангагч чандмань” зохиолын доторх “Амьтны итгэл номын хаан Пагва ламын тууж оршив” зохиол нь 1629 онд Сажийн дээд хувраг Агваангунгаасодномын зохиосон Сажийн салбарын богдос ба дээд хувраг нарын намтар түүхийг бичсэн “Саж дүнрав” хэмээхэд бүхий Пагва ламын намтар ба түүний эцэг Содномжалсаны намтрыг нийлүүлсэн орчуулга хэмээн үзэв.²⁹

Уг зохиолын дөрөвдүгээр бүлэгт Хубилай “хаан зарлиг болж Тангуд(Түвд -Л.А)-д цэрэг алба хийгээд эд таваар хураах хэрэгт илгээе хэмээсэнд Пагва лам ихэд шамдан хичээж “хязгаар Тангудын орон дахь улс хийгээд газар нь бага бөгөөд эд таваар нь чухаг тул цэргийн хэргийг дагаж үл чадмуй” хэмээн айлтгаваас бээр хаан эс соёрхсонд “Санасан хэрэг эс бүтвэй” хэмээж сэтгэлээн чилээгээд “ Аяа би энд ирж сууснаа хэрэггүй ажгуу. Өөрийн орондоо одсугай” хэмээн айлтгаваас, хаан “Айлтгасан ёсоор ч болтугай” хэмээн зөвшөөсөн”³⁰ хэмээдэг.

Эрдэмтэн Чойжи бүтээлдээ, 1253 оны зун Хубилай хаан(1215-1294) Түвдэд цэргийн алба болон эд таваар хураах ажлыг хэрэгжүүлэхдээ Пагва лам(1235-1280) болон(Сажийн хийд)-ыг ашиглахыг хичээсэн³¹ хэмээн дүгнэжээ. Бид тэрхүү саналыг дэмжихийн сацуу тухайн үед нөлөө бүхий байсан ТүвдийнСажийн хийдийнхэн монголчуудын хүчийг ашиглан эрх мэдлээ тэлэхийн хамт Монголын захиргааны шинж чанарт нөлөөлөх бодлогоо Пагва ламаар дамжуулан хэрэгжүүлж байсан хэмээн тодотгох саналтай байна.

Өөрөөр хэлбэл, Саж бандид Гунгаажалцан(1182-1251)-аас Түвдийн лам,

27 Чойжи. Монголын бурханышашны түүх . Их Монгол улсын үе(1206-1271). Хөх хот. 1998. т.303.

28 ЖиованнидельПланоКарпини. Монголчуудын түүх. ГильомдеРубрук. Дорно этгээдэд зорчсон минь. Уб.,1988..т.147.

29 Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав. Хөх хот.1999.9-р тал.

30 Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав. Хөх хот.1999.14-р тал.

31 Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх. Их Монгол улсын үе(1206-1271 он).Хөх хот.1998.209-210-р тал.

ноёдод илгээсэн бичигтээ, ноёдын нэр, иргэдийн тоо, алба өргөлийн хэмжээг тодорхойлон гурван хувь бичээд Саж бандид, Сажийн хийд, ноёдуудад тус тус хадгалуулж Монголд дагаар орсоноо илэрхийлэхийг уриалж байв. Мөн дагаар ороогүй нутгийг газрын зурагт ялган зурахаас гадна нутгийн ноёд Сажавын алтан гэрэгээт элчтэй зөвшилдөн Монголын хуулийг дага³² хэмээсний зарим хэрэгжилт нь Монголын ноёны ордонд 5-6 жил суусан Пагва ламын байр суурийн дээрх илэрхийлэлтэй холбоотой юм. Харин тэр үед Хубилай Пагва ламыг нутагт нь буцаахад ч бэлэн байсан нь сонирхолтой. Гэвч “Пагва ламын тууж”-д “хатан нь айлтгаруун “Хаанаа ийм блам чухаг ажгуу. Урьд Цалба блам тэргүүтэн эдгээр блам нарт үүний эрдмийн хувь төдийхөн бээр үгүйн тул Тангудад илгээлгүй, хаан блам хоёр өгүүлэлдэн номын үгсийг асгаваас сайн” хэмээснийг хаан зөвшөөгөөд жич бас олон зүйл зарлиг болон өгүүлэлдвээс Пагва блам их дийлэмгий оморхог бүхийд хаан зарлиг болж “Чи өдий их оморхохуй учир юун буй?” хэмээсэнд Пагва блам “Надад учир юун бээр үгүй. Тийн боловч би эртнээс Минаг(Тангуд улс-Л.А), Энэтхэг, Мун, Тангуд(Түвд-Л.А)-ын хаан тэргүүтний блам болж явснаар айлтгал минь дээгүүр шиг болсон буйяа”³³ хэмээн Пагва лам нутаг буцсангүйгээр үл барам Хубилайн блам болох санаагаа илтгэхдээ өмнөх төрлийн талаар дурдсан нь тухайн үеийн улс төрийн үйл явцыг анхааралтай шинжсэнийх байв. Уг хэргийг харгалзан тухайн үед хаан болоогүй байсан Хубилайн хувьд өөрийн мэдэлд байсан Түвдийн Цал Гунтан хийдийнхний зэрэгцээ Өгэдэйнхний дэмждэг Сажийн хийдийнхний талаарх байр сууриа хатныхаа нөлөөгөөр хэрхэн өөрчилснийг тодотгох боломжтой. Мөнх хаан Нанмо хэмээх ламд улсын багш цол өргөмжлөн Тулуйнханы хандлагыг илэрхийлснийг Түвдийн лам нар анхаарсан юм.

Хубилайн багш болох зорилгодоо хүрсэн Пагва ламд Хубилайгаас 1254 онд жуух бичиг олгож Мөнх хааны зөвшөөрлөөр “тойдод цэрэг, алба, үйл гурав үгүй” болгов.³⁴ Тийнхүү Хубилай Түвдийн лам нарын хэргийг Сажийн хийдийнхэнд мэдүүлсэн хэвээр болохыг баглан илэрхийлсэн төдийгүй дээд лам нараар дамжуулан Түвдийн ноёдыг эрхшээх хэмээсэн Мөнх хааны бодлогыг хэрэгжүүлэхийг зорьсон ажээ. Түвдээс цэрэг татах зорилт хожим зарим хэлбэрээр хэрэгжсэн³⁵ бөгөөд 1253-1257 оны дайны үед Хубилай Түвдийг цэргийн түшиц газрынх нь хувьд илүүтэй анхаарч байв. Харин 1260 онд Хубилай хаан Пагва ламд “Дишири(Улсын багш-Л.А)” хэмээх алдар соёрхоод их эрдэнийн тамга өргөж, их ламын өмсгөл, их үнэт чухал хэрэгсэл, ачлаганы тэмээ, унах луус, алтан эмээл, хударга сэлтийг өргөсөн бөгөөд Пагва ламын айлтгаснаар “ламын байшинд алтан гэрэгээт элчийг үл суулгах,

³² Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр”. Түвд хэлнээс орчуулсан С. Гантөмөр. УБ.,2014. 102-103-р тал.

³³ Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав.ӨМАХХ., Хөх хот.1999.14-р тал.

³⁴ Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх.Их Монгол улсын үе(1206-1271). Хөх хот. 1998. 174-р тал.

³⁵ С.Кучера. Монголчууд Түвдийг байлдан дагуулсан нь// Монгол-татаарууд Ази,Европт. УБ.,1984. 312-р тал.

(лам нарыг) өртөө, улаад үл дайчлах, алба үүрэх хэрэггүйн онцгой нөхцөлийг ч хайрласан” байна. Хаан “Наран шингэх зүгийн лам нарыг хэрхэхийг Сажаба мэдтүгэй” хэмээн зарлиг буулгав.³⁶ Улмаар 1264 онд Шанду хотод бичсэн “Сувдан зарлиг”-аар Пагва ламыг Түвдийн шашны тэргүүнээр өргөмжилснийг тунхаглажээ.³⁷

Уг зохиолын тавдугаар бүлэгт “блам зарлиг болруун “Тийн бөгөөс таны Монгол төрд их хүчин эс өгвөөс их үл болох мэт. Бидний ном төрд сэрид эс бүтээвээс авшиг өгч үл болох тул сэрид бүтээсүгэй” хэмээгээд сэрид бүтээхийн зуур элч зарж хэлмэрчийг яаран дуудаж ирүүлээд хаан тэргүүлэн хорин таван хүнээс асхияпа(Саж)-ийн ялангуяат ном цогт хэочирын ванг огоот төгсгөж гурвантаа өгсөнөөр Монгол орноо Очирт хөлгийг сая эхэлсэн болой. Түүнээ тэргүүн хайрласан вангийн өргөлөгт арван гурван түмэн аймаг тангудыг өргөвэй. Тэр хэмээвээс нэжгээд бүр түмэн аймаг бүхнээ хувраг шавь нар(lha-sde) нь дөрвөөд мянга, хар шавь нар(mi-sde) нь зургаан мянга болой. Дундад хайрласан вангийн өргөлөгт нэгэн төсөр сонсдохуй дуут цагаан лавай тэргүүлэн гурван чуулган тангуд(гурван чүлгэ түвд- Чойжи) шар хар бүгдийг нэгэн муж болгон тооцож өргөв...Хойд ван хайрласны өргөлөгт бламын зарлигийн ёсоор нанхиад тариалангийн их нутгийг өргөсөн”³⁸ хэмээжээ. Мөн 1270 онд Пагва ламаас Хубилай хаанд дахин авшиг буюу ван өгсөнд Минаг жа год хааны шил тамгыг зассан зургаан талт болор тамга, жуух бичиг “Тэнгэрийн доор, газрын дээр Энэтхэг бурханы хөвгүүн, хувилгаан бурхан, үсгийг туурвигч, дэлхий дахиныг энхжүүлэгч, таван ухааны орныг ухсан бандида Пагва дишири” хэмээх цол өргөв. Бас эдийн өргөлөг нь “нэг мянган өлгий мөнгө, таван түм есөн мянга хив торго тэргүүтэн, хийгээд бас бараалах бүр мөргөлийн бэлэг тасралгүй барисан хадаг, мөнгө тэргүүлэн хааны өргөсөн бага сага бүгдийг хольтгосон(холисон)-д алт нь зуу гаруй их өлгий, мөнгө нь нэг мянга гаруй их өлгий, хив торго нь дөрвөн түм тэргүүтэн”³⁹ болжээ.

Авшиг хэмээх нь тарнийн номыг судлах бясалгах эрх авахыг хэлнэ. Тухайлбал, тэнцэшгүй ёсны бурхадыг бясалгах эрхийг олгож, аргачлал хөтөлбөрийг заахыг авшиг буюу ван тавих хэмээдэг. Урьдын төрөлдөө олон хаадын багш байсан хэмээх Пагва ламаас авшиг хүртэх нь Мөнх хааны дүү Хубилайн хувьд чухал хэрэг боловч эхлээд хатандаа авшиг авахыг нь зөвшөөрөв. Тэрхүү Хубилайд авшиг өгсөн түүхэн үйл явдлын он цагийн тухайд дараах саналууд байдаг. Үүнд, Дармадалаа дээрх мэдээг давтан бичсэн⁴⁰ бол Зава Дамдин “1253 онд Хубилай хаан авшгийн харамжинд “том алтан мандалын дээр нүх сүвгүй хонины хорголын чинээ сувднуудаар цоморлиг байгуулж, бас нэгний дээр алтан сүмбэр уул, арван хоёр тив

³⁶ Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр”. Түвд хэлнээс орчуулсан С. Гантөмөр. УБ.,2014. 106-107-р тал.

³⁷ Монгол улсын түүх. Дэд боть. УБ.,2003. 324-р тал.

³⁸ Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав.ӨМАХХ., Хөх хот.1999.20-21-р тал.

³⁹ Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав.ӨМАХХ., Хөх хот.1999.139-140-р тал.

⁴⁰ Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой. Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гомбожав. УБ.,1995.47,103-р тал

тэргүүтнийг байгуулж, Шилим хотын газар нутгийг орны хүмүүсийн хамт, мөн бас адуу, луус, тэмээ, алт, мөнгө, даавуу торго тэргүүтнийг өргөсөн бөгөөд 1270 оны авшигийн харамжинд Түвдийн гурван чолхааг өргөв⁴¹ хэмээн тодотгожээ. Зава Дамдины бичсэнээр бол 1253,1270 онд авшиг буюу ван өгсөн аж. Эрдэмтэн Чойжи “Пагва ламын тууж” дахь тэрхүү мэдээний эргэлзээтэй зүйлсийн талаар хянаж үзээд Пагва ламаас Хубилай хаанд авшиг хүртээсэн нь 1253, 1260, 1270 оны үйл явдал хэмээн тодорхойлсон.⁴² Харин төрийн ёслол, шашны зан үйл, засгийн хэргийн уялдаа, ялгамж хийгээд авшиг, түүний харамж өргөлийг үл алагчлах ёсыг баримталвал Пагва ламаас Хубилайд авшиг хүртээсэн тухайд Зава Дамдины санал нэлээд үндэстэй болов уу хэмээн үзэж байна. Өөрөөр хэлбэл, хаан болохын өмнөх 1253 оны болон хааны багшаар өргөмжлөгдсөн 1270 оны үйл явдлууд бөгөөд Монгол хаанаас багшдаа өргөл барих ёсны жишээ болсныг үзвэл Пагва ламын зорилго нэгэнт биеллээ олжээ.

Зохиолд авшгийн өргөлд олон шавь нар хийгээд тариалангийн газар өргөсөн тухай дурдсан нь Сажийн хийдийнхний эрхшээсэн нутаг орон хийгээд угсаа залгамжлан өмчилдөг эд баялгийн талаар тодотгох шаардлага тулгарсан цаг үеийн нөхцөл байдалтай уялдсан хэрэг юм. Тэгвэл Сажийн хийдийнхний эрх хүчний өрнөлттэй Пагва ламын үйлс хэрхэн холбогдсоныг тодотгууштай юм.

Уг зохиолын 15-р бүлэгт “Энэ Пагва лам дээд эзний дэргэдээс өөд болж ирээд Үюүг хэмээх орноо суух цагт зүг бүрээс алба татаж авсанд Шан лхабү дахины Жогдан хэмээх нэгэн лам учраан айлтгаар ирвээс хүрээний гадуур нь амьтныг хөнөөгч олон монголчууд хүрээлэн, Пагва лам нэгэн дамнуур дээр суун баруун этгээдэд нь зохиох номыг бичээч суун, зүүн этгээдэд нь гашог(албан бичиг) бичээч суун өмнө нь нэгэн усан билин бэлтгэснийг талбимаар болж суугаад сацаж орхихыг Жогдан лам үзээд сэтгэрүүн “Ай! Лам юун лам! Амьтныг хөнөөгч монголчууд гадуур нь тойрон, зүүн этгээд дэх энэ гашогийг намайг гуйхаар ирсэн хэвтэй бөгөөтөл бусдад өгөн буй. Баруун этгээд дэх энэ зохиохуй номоор юун хийх? Сэтгэл ном хоёр нь нийлсэнгүй. Гагц ч үг үл урих энэ хоосон билингээр юун хийх? Чухам сайн лам бус ажгуу” хэмээн сэтгэсэнд энэ богд Пагва лам бээр Жогдан ламыг ихэд ширтэн айлдаад “Энэ билинг бэлтгэснээр олох түүнийг тэр бэлтгэсэн буй. Сэтгэлгээр олох үүнийг би үйлдмүй. Зорихуйгаар олох түүнийг чи өгмүй” хэмээсэнд Жогдан маш их айгаад “Ай! Чухам төрвөл үгүй зөн билиг төгсгөсөн ажгуу. Би буруу үзэлт болсон миний муу болов” хэмээж бүхий биеэ хөсөр сунан мөргөж наминчлан маш их хайлаад, яруу үгсээр магтаж

⁴¹ Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх “Алтан дэвтэр”. Түвд хэлнээс орчуулсан С. Гантөмөр. УБ.,2014. 105-106; 108-р тал.

⁴² Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх.Их Монгол улсын үе(1206-1271). Хөх хот. 1998. 223-224-р тал.

зүг бүхнээ алдаршуулан “Ламын зохионгуй явдал бүгдийг алиныг алинаар номхотгох, түүнээ тиймийг үзүүлэх ажгуу хэмээж мэдэн, амь нядлах хийгээд алба авах, улаа барих тэргүүтэн бүгдийг өөр өөрийн үйлийн үр ажгуу” хэмээн магадлахуй ялангуяат мэдэл төрсөн ажгуу. Тэдгээр тэргүүтэн тийм олон зүйл учир шалтгааны үүднээс ахуй их зөн билиг төгсгөсөн нь төгс шинжлэлтэн бүхнээ огоот алдаршсан болой”⁴³ хэмээдэг.

Сажийн Пагва лам Түвдэд тийнхүү шийдэхэд хүрсэн нь Хубилай хааны бодлогтой шууд холбоотой юм. Тухайлбал, 1264 онд Хубилай хаан улсын бурханы шашны лам нар болон Түвдийг захирах “Ерөнхийлөн тохинуулах хүрээлэн”(Цун цзюан)-ыг байгуулж Пагва ламаар захируулжээ. Мөн Пагва ламын дүү Чагнаадоржийг “Бүх Түвдийн тэргүүн” болгосон ч 1267 онд тэрбээр зуурдаар өөд болов. Сажийн гол өрсөлдөгч Бригунбагийн бүлэг бослого гаргасанд цэрэг илгээж 1268 онд Монголын хаанчлал сэргэсэн бөгөөд Хубилай хаан жинхэнээсээ Түвдэд Монголын эрх мэдлийг тулгаж эхэлжээ. Түвдийг захирах Бон-чэн хэмээх түвд түшмэлийн тушаалыг бий болгов.⁴⁴ Тэрхүү “их түшмэл цолтой” иргэний ба цэргийн асуудал эрхэлсэн түшмэл нь Сажийн ламын дэргэд сууж байсан бөгөөд Пагва лам 1264-1265 онд Түвдэд нутагтаа буцсан ба 1268 онд дахин хааны өргөөнд уригдан очиж 7 жил суужээ.⁴⁵ 1276 онд Пагва лам Түвдэд эргэж ирээд Түвдийн төв болон Кам мужийн 13 мужийн(khri-bskor-bcu-gsum) тэргүүнээр суув. Тийнхүү Пагва лам тэргүүтэй Сажийн зарим лам нар шашны үйлийн зэрэгцээ Түвдийг захирах үйлийг хамтран эрхлэх болсон бөгөөд Түвдийн ноёдоос алба, улаа барихыг хүлээн зөвшөөрөхөд хүрсэн нь Хубилай хаан зорилгоо биелүүлж чадсаны жишээ юм. Харин Дармадалаа зохиолдоо, Хубилай хааныг “Монголын ёсоор хорин жил, Хятадын хууль цаазыг голлон арван таван жил, бүгд гучин таван жил хаан төрийг барьж оршсон”⁴⁶ хэмээсэн нь Пагва ламын болон түүний дараах үед Түвдэд хэрэгжүүлсэн бодлогын хувиралтай холбоотой бололтой.

Чухам энэ учраас 1278 онд Хубилай хааны хүү Чингим тайжийн санаачлагаар Пагва ламын бичсэн “Мэдэгдэхүүнийг сайтар тодруулагч” зохиолд, “...Бурхан нирваан болсноос гурван мянга хоёр зуун тавь илүү жил нөгчсөнд умар зүгийн Монгол оронд урьдын буян хураасны үр боловсорсон Чингис хаан хэмээх гарч, тэрээр умар зүгээс эхлэн хэл язгуур нэгэн бус олон орон улсыг эрхэндээ хураагаад хүчний хүрд орчуулагч Загарварди хаан адил болов. Түүний хүү нь Өгөдэй хэмээх хаан хэмээн огоот алдаршсан тэрээр тэндээс хаан болсон бөгөөд хаан төрийг өмнөхөөс ч илүү хүчирхэг уудам болгов. Түүний хүү нь Хүлүг хан гэх бөгөөд тэрээр ч хаан төрийг барьсан

43 Пагва ламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав. ӨМАХХ., Хөх хот.1999.154-155-р тал.

44 МоррисРоссаби. Хубилай хаан. Түүний амьдрал цаг үе. Орчуулсан Х.Пүрэвтогтох, Б.Чинзориг.УБ., 2011.178-179-р тал.

45 Ю.Н.Рерих.13-14-р зууны Монгол-Түвдийн харилцаа. Орчуулсан Д.Бүрнээ // BULLETIN. The IAMS News Information on Mongol Studies.2001. №1(27,28).Ulaanbaatar. 11-р тал.

46 Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой. Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гомбожав. УБ.,1995.47-р тал.

хаан болжээ. Чингис хааны отгон хүү нь Толой(Тулуй) хэмээгдэх мөн бөгөөд түүний ууган хүү нь Мөнх нэртэй бөлгөө. Тэрээр бас хааны өндөр зэргийг олж хааны төлөөлөгч болж байв. Тулуйн отгон хүү нь Хубилай хэмээн алдаршсан тэрээр хааны эрх мэдлийг олоод урьдах хаадаас ч илүү олон хаант улсыг эрхэндээ хурааж, шашин их эрдэнийн үүдээр ороод, хаан төрийг номчлон сайтар тэтгээд бурханы шашныг ч гийгүүлсэн юм.”⁴⁷ хэмээхэд хүрсэн юм. Бурханы шашны ном зохиолд тэмдэглэснээр, Загарварди(Sakravarti) хаан нь хүрд хэмээх зэвсэг бүхий, биедээ 32 бэлгэ шинж төгсгөсөн байдаг бөгөөд тэнгэрийн мандалаар эрдэнийн хүрд олж, эрдэнийн хүрдээ эргүүлэн дөрвөн зүгийг номхотгосноос Загарвард(Хүрд орчуулагч)-ийн хаан хэмээгджээ. Алтан, мөнгөн, зэс, төмөр хүрдтэй дөрвөн зүйлийн Загарвардийн хаан байж тус тус дөрвөн тив, гурван тив, хоёр тив, нэг тивийг эзэлдэг хэмээнэ. “Мэргэд гарахын орон”-д “Хүмүүс цаглашгүй наснаас найман түм хүртэл Загарварди гарах болой. Түүнд алтан, мөнгөн, зэс, төмөр хүрдэн орчуулагч дөрөв болой” хэмээдэг.⁴⁸

Харин Пагва ламын бичсэнээр Чингис хаан нь Загарвардийн хаан болж чадахгүй ч хүчээр олон улсыг хураасан тул түүнтэй дүйцэхүйц буюу “хүчний хүрд орчуулагч Загарварди хаан адил” бөгөөд түүний ач Хубилай хааныг “хаан төрийг номчлон тэтгэсэн” хэмээн онцолсон алдаршуулсан ажээ. Пагва лам урьд өмнө туурвисан олон шүлэг зохиолдоо Хубилай хааныг “Загарвардийн хаан мэт” хэмээдэг байсан боловч “хүчний хүрд орчуулагч Загарварди хаан адил” хэмээн шинээр тодорхойлсныг нь анхаарууштай юм. Энэ тухайд эрдэмтэн Ш.Бира “энэ зохиол нь түүхийг бичихдээ Буддын сурталт Энэтхэг, Түвэд, Монгол гурван их хаант улсаар төлөөлүүлэн бичдэг шинэ загварын үндсийг тавьсан юм. Тэрхүү загварыг монгол түүхчид сүүлийн үе болтол мөрдөн дагасаар иржээ”⁴⁹ хэмээн дүгнэсэн байдаг.

Товчдоо, Хубилай хаан ба Пагва ламын харилцааг улс төрийн талаас авч үзвэл хэн хэн нь зорилгодоо хүрч чадсан бөгөөд хожмын түүхч Пагва ламын уг зорилгын үндэс, түүнд оногдсон эрх дархыг хаанд ван буюу авшиг хүртээсэн бурханы шашны зан үйлтэй холбосон тайлбар, захиргааны хэргийг эрхэлсэн тухай тэмдэглэл, Монгол хаадын эрхшээлийг зүй ёсны болгон хүлээн зөвшөөрч бичсэн зохиол зэрэг нь уялдаа холбоотой байжээ.

Хубилай тэргүүтэй Монголын хаад олон газарт бурханы шашны сүм хийдийг шинээр байгуулах, хуучныг нь сэлбэн засах ажлыг хийж байсан бөгөөд XIV зууны үед бурханы шашны олон ном судрыг монгол хэлнээ орчуулжээ. Жишээлбэл, Чойжи-Одсэр 1305 онд “Бодичаръяавадара”, 1308 онд “Банзрагча”, Шаравсэнгэ “Алтангэрэл”, “Бурханы арван хоёр зохионгуй”

⁴⁷ Мэдэгдэхүүн машид тодорхой хэмээх нэрт судар. Ж.Ерөөлтийн орчуулга.

⁴⁸ Ишбалжирын бурханы шашны түүх. Цэнгэл, М.Боу Жу харгуулан тайлбарлав.Хөх хот. 1993. 784-р тал.

⁴⁹ Ш. Бира. Хубилай хаан ба Пагва лам// Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа. УБ., 2001.161-р тал.

зэргийг орчуулсан юм.⁵⁰ Юань улсын хаадын багш нар бурханы шашны лам нар байсан болон бурхан шүтээн, суварга, сүм хийд байгуулсан, ном судрыг орчуулсан, цуглуулан эмхтгэж дэлгэрүүлсэн зэргийг Өвөр Монголын эрдэмтэн Чойжи нарийвчлан бичсэн⁵¹ нь бий. Тухайн үед бурханы шашин нь Монголын хаад, язгууртнууд болон чинээлэг хэсгийнхний хүрээнд дэлгэрсэн боловч тэдний албат харьяат нарын дунд уламжлалт бөөгийн шүтлэг зонхилсон хэвээр байжээ.

2.1.3. XVI-XVIII зууны үеийн Монгол дахь бурханы шашны асуудалд

XVI зууны II хагаст Монголд бурханы шашин дэлгэрч зарим нутагт бөөгийн шүтлэгийг шахан зайлуулж эхэлсэн юм. 1578 онд Түмэдийн Алтан хан Түвдийн лам Содномжамцыг залж, Монголд ирүүлээд өөрөө тэргүүлэн олон ноёдыг шашинд оруулжээ. Алтан хан Содномжамцыг шарын шашны тэргүүлэгч хэмээн өргөмжилж түүнд “Далай лам” хэмээх цолыг өргөсөн ба Содномжамц нь Алтан ханд Хубилай хааны бүх цолыг зүүхийг зөвшөөрсөн ажээ. Монголын Түмэн засагт, Буян сэцэн, Лигдэн хутагт зэрэг хаад бурханы шашныг дэмжин дэлгэрүүлж байв. Тухайлбал, Лигдэн хаан Түвдийн Шарав хутагтыг улсын багшаар өргөмжилж, хааны зарлигаар Ганжуурыг бүрэн монголчилжээ.

“Алтан хааны тууж”-д бичсэнээр Донхорын хувилгаан ламд Манзушир хутагт цол өргөсөн бөгөөд бидний үзэхээр Манзушир хутагт, Майдар хутагт нарт Чингис хааны алтан ургийнхнаас “Хутагт” хэмээх монгол үгээр анх цол өргөжээ. Донхор Манзушир хутагт Жалбажамц(1588-1639) нь Халхын ноёдын хамт 1606 онд Төрбайхад “Их гүүш” хэмээх цол өргөжээ. Монголын ноёд язгууртнуудын хувьд бурханы шашны хутагт хувилгаадын хойд төрлийг өөрийн удмаас тодруулж улмаар шавь захирах эрх олох хэмжээнд хүртэл өглөгийн эзэн болж байсан юм. XVI-XVII зууны эхэн бичсэн “Зургаан хошуун цааз”-д “Сигэчин, өрлөг, тугч, бүрээч, дархад, шавьнар, тайш нар эд хулгай хийвээс хоёр ес дутуу ав”⁵² хэмээн тэмдэглэжээ. Мөн “Мичин жилийн их цааз”-д “Сигэчин, өрлөг, тугчин, бүрээчин, тайш, дархад, хорчин, шувуучин, шавьнар, хиа нар эд бүгд хулгай хийвээс цаазны нэгэн болов. Эм нь арван ест, эр нь найман ест болов.”⁵³ хэмээдэг. Энэ тухайд эрдэмтэн Х. Пэрлээ “Ямтаны тоонд явсан шавь нар нь лам хар алин болох, мөн хутагтын буюу сүм хийдийн шавь нарын алин болох нь бас л тодорхой үгүй”⁵⁴ хэмээжээ.

50 С. Пүрэвжав. Монгол дахь шарын шашны хураангуй түүх. УБ., 1978. т.21.

51 Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх. Юань улсын үе(1271-1368).Хөх хот. 2003.

52 Монгол ба Төв Азийн орнуудын соёлын түүхэнд холбогдох хоёр ховор сурвалж бичиг. УБ., 1974. 16-р тал.

53 Мөн тэд. 70-р тал.

54 Мөн тэнд. 112-р тал.

Бидний үзэхээр дээр дурдсан шавь нар нь хар шавь нарыг зааж байна. Учир нь “Номын цааз”-д банди нар хэмээн лам шавь нарыг тодорхой заасан бөгөөд харин цаазад дурдсан шавь нарт эм, эр хэмээн хүйс заасан үг хамаатаж байгаа юм. Мөн Сайн Очир хааны сүмийн “сүмчин” хэмээн тэмдэглэж буйн дээр “багш нар”, “Чин зоригт Даваач дархан сэцэн багш” хэмээх нэр гарч буй тул бурханы шашны томоохон ламын шавь нар хэмээн үзэж болохуйц юм. Гэхдээ хожмын үеийн гэгээний шавь нараас ялгаатай нь цөөн тоотой бүлэг бөгөөд нийгмийн ноёлог хэсгийн хүрээлэлд хамаарагдаж байсан ажээ. Мичин жилийн цаазыг Япон улсын эрдэмтэн Х.Фүтаки судлаад 1608 онд бичигджээ хэмээн үзсэн байдаг.⁵⁵ Иймд Халх дахь хар шавь нарын үүсэл нь 1639-1640 онд Өндөр гэгээнд шавь нар өргөснөөс нэлээд өмнө буюу XVI зууны сүүлчээс XVII зууны эхэн үед холбогдох ажээ. Чухамдаа Ар Монгол дахь шавь нарын үүслийн он цагийг⁵⁶ нягтлан үзүүштэй юм. Бидний саналаар XVI зууны сүүлчээс XVII зууны эхэн үед Халхад шавь нар үүсч, 1630-аад оны үед Гэгээний шавь нар болон өргөжсөн байна. 1685 оны Хөхнуурын чуулганы цаазын бичигт “Хар шавь нар” хэмээн тэмдэглэдэг.⁵⁷ Мөн хожмын үеийн цаазын бичгүүдэд “Хулгай хийсэн хувраг хүн хар шавь гэрийн боолтой болвоос тэр шавийг нь отог суманд гаргая”, “Хийдэд суусан хуврагийн сүрэг шавь нар”, “Сангийн(хуврагийн) шавь нар”, “Хуврагийн шавь нар” хэмээн тэмдэглэсэн байдаг⁵⁸ нь шавь өргөх ёс зөвхөн хутагт хувилгаадад шавь өргөхөөр хязгаарлагдаж байгаагүйг илтгэнэ. Ер нь XVII-XVIII зуунд Жавзандамба хутагтын харьяат шавь нар төдийгүй бусад хутагт хувилгаадын болон сүм хийдийн шавь нар байсан юм. Тийнхүү Монголын нийгмийн харилцааны нөхцөл байдлын үр дагавар болж цаазын бичигт цөөн тооны хүмүүсийг нэрлэн тэмдэглэгдэж байсан “шавь нар” хэмээх нэр нь зуу гаруй жил өнгөрөхөд нийгмийн бүхий л түвшинд холбогдох харилцаа бүхий давхаргын болон засаг захиргааны нэгжийн нэрийдэл болон өөрчлөгджээ. XVII зуунд Монголд хутагтуудын шавь нарын тоо олширсон нь тухайн үеийн улс төр-шашны харилцаанд лам нарын оролцоог ихээхэн нэмэгдүүлсэн ноёд язгууртнуудын байр суурьтай холбоотой билээ. Мөн өмнөд Монголын Хүрээ хошуу, Хөх нуурын Цагаан номун ханы хошуу нь үүсэл, бүрэлдэхүүний хувьд өвөрмөц хэлбэрийг хадгалсан байжээ. Тухайлбал, 1636 онд Ашин (Шарав) лам таалал болсны дараа дүү Нансуд нь Манжийн Сэцэн хаан “Ширээт дархан цорж” цол өргөмжилж Ширээт хүрээнд лам хувраг, харц ардыг харьяат болгосон⁵⁹ бол 1610 онд Түвдийн Агир бодь хийдийн хамбын хойд дүр болох Лодойжамц нь Түмэдийн Хулучийн гэрээс тодорч Эээр засагчийн(1644-1661) үед хийд байгуулсанд Түмэдээс 100 өрх малчныг

⁵⁵ Х. Фүтаки. Гомбодорж Түшээт хаан ба Халхын дөрвөн хошуу// Түүхийн судлал. Tomus XXX. Fasc.3.УБ.,1997.34-р тал.

⁵⁶ Монгол улсын түүх. Дөтгөөр боть. УБ.,2003. 181, 206-р тал.

⁵⁷ Хөхнуурын чуулганы цаазын бичиг. Х.Цэрэнбал, Х.Цэнгэл харгуулан тайлбарлав. Бээжин.2009.т.86.

⁵⁸ Халха джирум. ПамятникМонгольског офеодальногправа XVIII в. Сводный текст и перевод Ц. Ж. Жамцарано. Москва. 1965. с.196,202,207,229.

⁵⁹ Жирэмийн сүм хийд. Хүрэлша найруулав. Улаанхад. 1993. 116-р тал.

хийдийн албатаар барисан⁶⁰ хэмээдэг. Харин Халхын хутагтуудын дийлэнх нь Чингис хааны алтан ургийн хойчис болох ноёдын гэрээс тодорч өргөмжлөгдсөн байдаг. Тийнхүү Халхын зарим хутагтыг тамгатай болгосон түүхэн учир шалтгаан нь тэдний шавь нарын захиргаа нэгэнт байгуулагдсан байсантай холбоотой аж. Тэгвэл тэдгээр тойд заавал шавь нартай, тэднийгээ төрөл улиран харьяалж байсны учрыг лавлууштай юм.

Зая бандида Намхайжамцын намтарт тэмдэглэснийг үндэслэвэл Ойрадад бурханы шашин дэлгэрэхтэй холбоотойгоор XVII зуунд хутагтын болон бусад лам нарын, мөн хүрээний буюу сүм хийдийн албат шавь нар бий болсон байна. Мөн Хүрээний сангийн зэрэгцээ Хутагтын сан байсан тухай тодорхой тэмдэглэдэг. Ойрадын Жидшод хувилгаан, Бэнсаабүрэлгүү, Хутагт сэцэн равжамба, Хан Очиртын агь Цаваа гүн, Хөх хотын Нэйж тойн хутагт нарын зэрэг олон лам нарыг бурханы шашны дээд лам нарын тоонд оруулан бичдэг билээ. Өөлд Жидшод хувилгаан Агваанданзанпэрэнлэй нь “Өөлд нутагт морилж дэг дэглэм тэргүүтэн нь Дашлхүнбийг дагуулсан нэг дацан байгуулжээ. Винайн гол хэмээх судар урд монгол хэлэнд орчуулагдсан байсанд шинээр засвар хийгээд бас нэгэн хийд байгуулжээ. Мөн тэр газрын дацан хийгээд шар хар олонд ван жинан тэргүүтэн олон ном хайрлажээ”⁶¹ хэмээснийг үндэслэвэл Ойрадад бурханы шашны сүм хийд дацан байгуулсныг зөвхөн хаад ноёдын нэртэй холбосон тайлбарын нөгөө тал тодорхой болж байна. Мөн уг зохиолд Галдан бошогт, Цэвээнравдан, Галданцэрэн нарын үед 4-5 дацан байгуулж түм гаруй хувраг цуглуулж цанид чойрын сургууль тэргүүтэнг дэлгэрүүлээд ариун шашны журмыг байгуулжээ” хэмээх мэдээ нь Зүүнгар улсын лам нарын тоог 6000-аар хязгаарлан үздэг байсан судалгааг дахин нягтлууштайг илтгэнэ. Зүүнгар улс дахь 5 сүүлд нэмэгдсээр 9 болсон жасын харьяат отгуудын хүн амыг 10600 өрх хэмээх тоогоор авч үзэх нь бодтой юм. Гэхдээ 9 жасын харьяат шавь нар болох отгуудын бүрэлдэхүүн хаанаас ирснийг тодотгууштай. Өөрөөр хэлбэл, Галдан бошготын үеэс аль нэгэн хутагт лам нарын шавь нар бус харин сүм хийдийн шавь нарын захиргаа бий болсон билээ.

Ер нь бурханы шашны ихэс лам нарт шавь өргөх ёс нь нүүдэлчдийн нийгмийн харилцааны онцлогтой холбоотой бөгөөд XVII-XVIII зууны холбогдох үйл явц нь Монголын баруун, зүүн гар, аймаг, хошуудын хоорондын харилцаатай холбогджээ.

Өндөр гэгээн Занабазарын санаачилга, оролцоотойгоор байгуулсан Риво-гэжэй-гандан-шадүвлин хийд нь өргөжин шашны төдийгүй эдийн засаг, засаг захиргаа, соёлын гол төв болж ирсэн⁶² бөгөөд Өндөр гэгээний

60 Хөхнуурын монголчуудын товч түүх. МиЕи Хи эрхлэн найруулав. Улаанхад. 1996.

61 Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой (Монголын бурхан шашны түүх). Түвд хэлнээс орчуулсан С.Гомбожав. Уб., 1995. т.197, 198.

62 Монголын соёлын түүх. Оршихуйн аймаг. Тэргүүн боть. Уб., 1999. т.304.

үүсгэсэн шашны зарим зан үйл нь Их Хүрээнд голчилж эхлэн дэлгэрсэн ажээ. Өндөр гэгээний үүсгэсэн зарим ёс Халх Монголд түгэн дэлгэрсэн учрыг тодруулбаас, тэрбээр Халхын 4 аймгийн бүгдээр тахисан блам төдийгүй шашныг баригч богд дээдсийн хувьд монголчуудын шашин соёл, уламжлалт зан заншлын учир холбогдолд чухал байрыг эзэлсэн өвөрмөц түүхэн үндэстэй тул түүний үүсгэсэн зарим ёс журам, шинэчлэл нь монголчуудын уламжлалт ёс заншил болж хэвшжээ. Цаашилбал, Дармадалаа зохиолдоо Өндөр гэгээний шавь нар болох хутагт хувилгаадын алдрыг дурдаад “өвөр дөчин есөн хошуу, гадаад Халх Монголын лам ноёд шар хар ардууд тоолж баршгүй байжээ.”⁶³ хэмээсний дээр Түвд, Дээд Монгол, Ойрад, Хятадын хутагт хувилгаад, лам хар шавь нар олон байсныг⁶⁴ харгалзан үзвэл тухайн үеийн нүүдэлчдийн шашин соёлын шинэчлэлийн нэгэн томоохон түрлэг нь өргөн хүрээг хамарч байжээ. Манжийн Энх-Амгалан хаан 1691 онд Халхын зарим лам нарын хутагт цолыг баталгаажуулж, тэдний шавь нарын байдлыг хөндсөнгүй. Тэрбээр тусгай зарлигаар Өндөр гэгээнийг “их блам өргөмжилж онц багш блам болгон хүндэлж”, бараалхахаар очиход нь “хутагтын суусан гэрт эзэн гэгээнээр үзээр(үзэхээр) заларч, умар зүгийн амьтны итгэл номын богд хэмээн шүлэглэл зохион шагнаж, шарын шашны тэргүүлсэн итгэл болгож халхчууд дор тусгайлан тахиулж”⁶⁵ байсан хэмээдэг. Түүнчлэн 1691-1737 он хүртэл бараг хагас зууны турш Жавзандамба болон бусад хутагтын шавь нарын захиргааны асуудалд оролцсонгүй нь тухайн үеийн Халхын нөхцөл байдал хийгээд Түвдийн бурханы шашны эрх баригчдын нөлөө хэвээр байсантай холбоотой. Жавзандамба хутагтын харьяат шавьд дархлах ёс оршоор байсан нь тухайн үед тэдний харьцангуй бие даасан байдлыг илтгэнэ.

2.1.4. Халхын зарим сүм хийдийн түүхийн асуудалд

XVII-XX зууны эхэн үеийн Монголд хаад, ноёд, хутагт лам нар бурханы шашны сүм хийдийг олноор байгуулжээ. Халхын Жавзандамба хутагтын Их хүрээний үүсэл хийгээд түүний нүүдэллэлт, суурьшлын талаар Монголын эрдэмтэн Л.Дүгэрсүрэн, С.Пүрэвжав, Ш.Нацагдорж, О.Пүрэв, С.Идшинноров нарын бүтээлийг⁶⁶ онцлон дурдууштай юм.

1639 онд Халхын Түшээт хан Гомбодоржийн хүү Занабазарыг “Халхын газраа халхчууд бүгдээр Ширээт цагаан нуурын газар(Монгол Улсын Өвөрхангай аймгийн Бүрд сумын нутаг) ширээнд анх суулгаж, Гэгээн хэмээх цол, шар бүсийн хот өргөж, эрхэмлэн тахив”⁶⁷ хэмээдэг. Жавзандамба хутагтын хүрээ 1640-1855 онд 28 удаа нутаг сэлгэн нүүдэллэсэн талаар

⁶³ Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой. Түвд хэлнээс орчуулсан. С.Гомбожав. Уб.,1995.т.194.

⁶⁴ Лхамсүрэнгийн Хүрэлбаатар. I Богд. Уб.,2001.т.235.

⁶⁵ Монгол Улсын Үндэсний Төв Архив. Ф№М85.Т№2.ХН№926. 1-р.

⁶⁶ Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1956; С.Пүрэвжав. Хувьсгалын өмнөх Их Хүрээ.Уб., 1961; Ш.Нацагдорж.Халхын түүх. (1691-1911).Уб., 1963; О. Пүрэв. Монголын улс төрийн төв. Уб.,1994; С. Идшинноров. Улаанбаатар хотын түүхийн хураангуй. Уб.,1994.

⁶⁷ Галдан. Эрдэнийн эрих. Ц. Насанбалжир хэвлэлд бэлтгэв. Улаанбаатар. 1960. т.91.

эрдэмтэн Л. Дүгэрсүрэн бүтээлдээ бичжээ. Тэрбээр Их хүрээний нүүдэллэлтийн үндсэн шалтгааныг малчдын нүүдэллэн нутаглах газрыг дагаж нүүх нь хэрэгцээт зүйлээр тасралтгүй хангах ажлыг дөхөмтэй болгож байснаар барахгүй шашныг дэлгэрүүлэхэд ихээхэн чухал холбогдолтой байсантай холбон тайлбарласан байна.⁶⁸ Харин эрдэмтэн С. Пүрэвжав бүтээлдээ “Их Хүрээ нь Монголын бусад сүм хийдийн адил нүүдэллэж байсны нэг объектив шалтгаан бол монголчуудын нүүдлийн амьдралтай байсан явдал даруй мөн.”⁶⁹ хэмээн дүгнэжээ.

Эрдэмтэн О.Пүрэв зохиолдоо, 1720-иод онд Их хүрээний нүүдэллэлтийн талаар ноёд дээдсийн дунд хоёр өөр бодлого баримтлал байсныг дурджээ. Тухайлбал, Их хүрээг орос хятадын худалдаа, эдийн засгийн харилцааны их замын дагуу нутагтай байлгах, нөгөө нь ихэс дээдсийн нутгийг хүндэтгэж тэнд Их хүрээг байрлуулах гэсэн бодлого баримтлагчид байсан бөгөөд тэрхүү бодол санал өөр хоорондоо нэлээд сөргөлдөж байсан бололтой хэмээв.⁷⁰ Мөн эрдэмтэн С. Идшинноров бүтээлдээ, Манжийн төрөөс Монголд Оросын нөлөө тусах явдлаас сэрэмжлүүлэн Их хүрээг Монгол-Оросын хилээс хол, нутгийн гүнд байлгахыг оролдож байсан нь Хүрээний нүүдэлд нөлөөлсөн бөгөөд XVIII зууны эхэн үеэс Их хүрээ худалдаа зах зээлийн чухал зангилаа газар болсныг тэмдэглэжээ. Тэрбээр “Их хүрээ томорч, хэдийгээр нүүдлийн байдалд тохирсон боловч сүм дуган, гэр хашаа, байшин олширч байсан учир Их Хүрээнд байнга аж төрөх лам, хар, урчууд, үйлчин эмэгтэйчүүд, Яам тамгын газрын бичээч, түшмэл, галч зарлага, шар хар ноёдын шавь, хамжлага, хүрээ хийд худалдаачдыг бараадан элдэв зүйл хийн амь зуух хэрмэл цагаачдын тоо өсч, цаашдаа Их Хүрээ байнга нүүдэл хийх нөхцөлгүй болжээ.”⁷¹ хэмээв.

Жавзандамба хутагтын Хүрээний нүүдэллэлтийн хамрах нутгийн хэвчээ 215 жилийн хугацаанд хэрхэн өөрчлөгдсөн нь бидний анхаарлыг татаж байна. Эрдэмтэн Л. Дүгэрсүрэн 1921 оноос өмнөх Их хүрээг Өргөө(1639-1706), Их Хүрээ(1706-1778), Их Хүрээ хот(1778-1911), Нийслэл Хүрээ(1911-1921) гэж хуваан үзсэн⁷² тул бид Их хүрээний нүүдэллэлтийг 1706-1778 оноор хязгаарлан авч үзлээ. Гэхдээ 1706 оноос өмнөх нүүдэллэлтийн талаар товч танилцуулъя.

1706 оноос өмнө Жавзандамба хутагтын өргөө 1640 онд Ширээт цагаан нуураас Орхоны хөндийд нүүн очиж 14 жил болжээ. Уг нутаг нь Монгол улсын Архангай аймгийн Хашаат сумын нутагт бий.⁷³ 1654 онд Орхоны хөндийгөөс нүүж Хэнтий ханы өвөрт очиж, тэндээ 34 жил болсон бөгөөд уг нутаг нь Монгол улсын Хэнтий аймгийн Өмнөдэлгэр сумын Хэнтий,

68 Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1956. т.15 ; С. Идшинноров. Улаанбаатар хотын түүхийн хураангуй. Уб., 1994. т.14; Л.Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1999. Т.27.

69 С.Пүрэвжав. Хувьсгалын өмнөх Их Хүрээ.Уб., 1961. т.21.

70 О. Пүрэв. Монголын улс төрийн төв. Уб., 1994. т.29.

71 С. Идшинноров. Улаанбаатар хотын түүхийн хураангуй. Уб., 1994. т.14, 19.

72 Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1999. т.27.

73 О. Пүрэв. Монголын улс төрийн төв. Уб., 1994. т.27.

Батширээт сумын Хурх багуудын нутгийн зааг хавьд Хурх Жаргалантын голуудын савд Сайхан-Өндөр, Буурал уулсын хавьд байжээ. Улмаар 1688 онд нүүж Өгөөмөрийн хөндийд 2 жил болжээ. 1690 онд Өвөр Монголын Долон нуур хотын орчимд 10 жил болоод 1700 онд Халхдаа буцан Эрдэнэ толгой хэмээх газар ирж 19 жил болжээ. Энэ нутаг нь Монгол улсын Архангай аймгийн Цэнхэр сумын Эрдэнэ толгойн багийн нутагт хамаарах газар ажээ. Жавзандамба хутагтын өргөө 1706 оноос Их хүрээ хэмээн нэрлэгдэх болсон байна.⁷⁴ Дээрх 59 жилийн хугацаанд 5 удаа нүүсэн бөгөөд ихээхэн хол зайг туулан нүүдэллэж буусан газраа ч удаан хугацаагаар байх нь давамгайлж байжээ. Өөрөөр хэлбэл, Өндөр гэгээний өргөө, Их хүрээний нүүдэллэлт нь Халхын нутгийн томоохон хэсгийг хамарч байв.

Галдангийн “Эрдэнийн эрих”-д дурдсанаар үзэхэд 1719 онд Даагандэлд, 1720 онд Усансээрт, 1722 онд Тамирт, 1723 онд Хангайгаас Жаргалантад, дараа нь Ийвэн голд, 1724 онд Угтаал Жаргалантад, 1729 онд Хужиртбулан буюу Жаргалант, Бургалтай, 1732 онд Сөгнөгөр, 1733 онд Тэрэлжид, 1735 онд Улиастайд нүүж буужээ. Ийнхүү 16 жилд 11 удаа нүүсэн байна. Харин 1736 онд Улиастайгаас Хүй мандалд, 1740 онд Хунцалд, 1742 онд Үдлэгт, 1743 онд Өгөөмөрт, 1747 онд Сэлбэд, 1756 онд Улиастайд, 1762 онд Сэлбэд, 1772 онд Хүй мандалд, 1778 онд Сэлбэд нүүжээ. Ийнхүү 43 жилийн турш 9 удаа нүүсэн нь Хүрээ өсч суурьшилтай болох төлөвтэй болж байсан хэмээн эрдэмтэн Л. Дүгэрсүрэн үзжээ.⁷⁵ Иймд Жавзандамба хутагтын хүрээний нийт 28 нүүдэллэлтийн дийлэнх нь буюу 20 нь 1719-1778 оны үед хамаарах ажээ. Энэ үед ямар шалтгаанаар олон удаа нүүдэллэсэн тухай судалсан эрдэмтдийн дүгнэлтийн зэрэгцээ Жавзандамба хутагтын Их хүрээний нүүдэл хийх нутгийн зай хэрхэн өөрчлөгдсөн талаар анхааран лавлууштай санагдана.

1719-1723 онд Ерөө голын савд орших Даагандэл, Орхон голын баруун талаас цутгасан Усан сээрийн голд, Тамир голын хөндий, Буурал уулын өвөр Жаргалант(Монгол улсын Төв аймгийн Жаргалант сумын нутаг)-д нүүдэллэж байснаас үзэхэд нүүдэл хийх зай 1640-1690 оныхоос багассан боловч 1723-1778 оныхтой харьцуулахад нэлээд удам нутгийг хамарч байжээ. Тэгвэл 1723-1778 онд Жавзандамба хутагтын Их Хүрээний нүүдэллэх нутгийн хэвчээ хэрхэн багассан тухай асуудал гарч байна. Үүнийг бид эрдэмтдийн дээр дурдсан шалтгаануудын зэрэгцээ Халхын аймаг хошуудын нутгийн асуудалтай холбоотой. Учир нь Жавзандамба хутагт Халхын дөрвөн аймагт тахиулсан блам учир түүний шавь нар Халхын “дөрвөн аймгийн дотор адил аль дураар нутаглаж явтугай хэмээн тогтоосон хуучин журам”⁷⁶ байсан ажээ. Гэвч 1725 онд Түшээт ханы аймгийн хошуудаас таслан Сайн ноёны

⁷⁴ О. Пүрэв. Монголын улс төрийн төв. Уб., 1994. Т. 28-29.

⁷⁵ Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1999. т.25-26.

⁷⁶ Монгол Улсын Үндэсний Төв Архив. Ф-М85. Т-1. ХН-6.

аймгийг байгуулснаас хойш Жавзандамба хутагтын Их хүрээний нүүдэллэлт нь Түшээт ханы аймгийн нутагт голлох болсон байна. Улмаар 1747 онд Сэлбэ голын хөвөөнд бууснаас хойш нүүдэл хийх нутаг нь улам багасч одоогийн Монгол улсын нийслэл Улаанбаатар хот орших Богд хан уулын ар талд Алтан тэвшийн хөндий хавийн нутгаас төдийлөн холдоогүй юм.

1750 оны үед Жавзандамба хутагтын шавь нар Түшээт ханы аймгийн нутагт дансанд тэмдэглэсэн нутагтай байсан бөгөөд 1773 оноос өмнө Жавзандамба хутагтын шавь нарыг нутаглуулах хуучин журам нь Жавзандамба хутагтын хүрээ хийдийн нүүдэллэлттэй холбогдож байжээ. Нөгөө талаар 1750 оны үед ч Түшээт ханы аймгийн хэд хэдэн хошууд хэд хэдээрээ хамтдаа нийгэм нутаглаж, хошууны нутгийн тодорхой зааггүй байсан бөгөөд 1773 онд Халхын дөрвөн аймгийн нутгийн заагийг тодорхойлсон нь удаа дараа хэлэлцсээр тухайн үед хэвшиж тогтсон нутгийг баталсан хэрэг байжээ.⁷⁷ Иймд 1778 оноос Их хүрээ Сэлбэд бууснаас хойших үеийг Их хүрээ хотын үе хэмээн үечлэн үзсэн болов уу. Иймд 1723 онд Жавзандамба хутагт буюу Өндөр гэгээн Занабазар жанч халсан нь Халхын ноёдын зүгээс Түшээт хан аймгийн Дархан вангийн гэрээс тодорсон Жавзандамба хутагтын дараах дүр, түүний Их хүрээний нүүдэллэлтэд хандах хандлагад зарим өөрчлөлт гарахад хүргэжээ. Учир нь Өндөр гэгээний үеэс уламжилсан хуучин журам байсаар атал 1750 он болоход Жавзандамба хутагтын шавь нарын нутгийг тодорхойлон тэмдэглэсэн нь Их хүрээний нүүдэллэлттэй зарим талаар холбоотой. 1725 онд Халхад шинээр Сайн ноён аймгийг байгуулсан нь засаг хошуудын нутгийн хил хязгаар өөрчлөгдөхөд хүргэсэн тул Жавзандамба хутагтын Их хүрээний нүүдэллэлтэд зохих нөлөө үзүүлсэн байна. Тухайлбал, 1723 оноос хойш Жавзандамба хутагтын Их хүрээ нь Хангайгаас нүүдэллэснээс хойш дахин нүүсэнгүй. Тийнхүү Халхын сүм хийдийн хэв маягт ч зарим хувьсал өөрчлөлт гарах болсон ажээ.

Тухайн үед Жавзандамба хутагтын харьяат шавь отгууд их төлөв Түшээт хан аймгийн зарим хошуудад тодорхой нутагт голлон төвлөрч байсан тул Их хүрээний нүүдэл хийхэд оролцох албыг ногдуулахад ихээхэн дөхөмтэй байсан нь бас нэгэн хүчин зүйл болжээ. Иймд Жавзандамба хутагтын Их хүрээний нүүдэллэлт 1719-1725 онд Түшээт хан аймгийн хуучин нутаг, 1725-1747 онд Түшээт хан аймгийн шинэ нутаг, 1747-1778 онд Түшээт хан аймгийн зарим хошууны нутгийг хамарч, улам хязгаарлагдсаар байсан нь Их хүрээний суурьших үйл явц Халхын аймаг, засаг хошуудын нутгийн хэрэгтэй зарим талаар уялдаатай байсныг илтгэж байна.

Монголд бурханы шашин ихэд дэлгэрсэн нь лам нарын өргөн давхрааг

⁷⁷ Л. Алтанзаяа. Халхын аймаг хошуудын нутгийн захын тухай асуудалд // Түүхийн сэтгүүл. Уб., 2003. т.91.

буй болгосон юм. О.Еакинфийн XIX зууны 40-өөд оны үед тогтоосноор Монголын хүн ам 3 сая, Английн мэдээллээр бол Монгол даяар амьдардаг оршин суугчдын тоо 2 600 000 байсан. Э.Р.Гюкийн тогтоосноор Өвөр Монголын хүн амын гуравны нэг нь лам нар байсан бол А.М. Позднеевийн тогтоосноор Ар Монголд эрэгтэй хүмүүсийн наймны тав нь лам нар байсан⁷⁸ хэмээдэг ч бусад баримтыг харьцуулан үзүүштэй юм. XVIII зууны эх гэхэд монголчууд бурханы шашны бараг бүх номыг эх хэлээрээ барласан байсан хэмээн эрдэмтэн Бараадын Базар бичжээ.⁷⁹

Дашрамд тэмдэглэхэд, Түшээт хан аймгийн Түшээт вангийн хошуунд байсан Үнстийн хийдийн түүхэнд холбогдуулан саналаа илэрхийлье.

Судалгааны бүтээлд Үнстийн хийдийг 1915 онд, эсвэл 1808 онд буй болсон, Цогчин дуганыг 1816-1818 онд барисан хэмээдэг.⁸⁰ Эдгээр саналыг тодруулбал, гавж Цэвэг хэмээх хүн Баруун зууд сууж байгаад 1808 онд эргэж ирээд хоёр жангийн хэмжээний модон сүм нэг, гурван жангийн модон дуган нэгийг 120 лангаар бариулж хөлсөнд нь 40 лан өгч байжээ. 1937 онд дуган нь 69 жил, сүм нь 82 жил болсон хэмээснийг үндэслэвэл сүмийг 1855 онд, дуганыг 1868 онд тус тус байгуулжээ. Мөн Цогчин сүмийг 1894 онд туйпуугаар бариулж, Ламирам жасыг 1897 онд шинээр бариулжээ. Харин Дарь эхийн жасыг 1902 онд Чимэддаваа гэгч туйпуугаар бариулжээ.⁸¹ Иймд дээр дурдсан 1808, 1816-1818 он хэмээснийг нягтлан судлууштай. Үнстийн хийдийн түүхийг үзвэл хурал, дуган, сүм байгуулсан онууд нь ялгаатай бөгөөд улмаар хийд болон өргөжсөн XX зууны эхэн буюу Монгол Улсын үед холбогдоно.

Дээр дурдсаныг харьцуулан үзвэл, Монгол нутаг дахь эртний улсуудад нэвтрэн дэлгэрсэн бурханы шашин нь хаад, язгууртны явцуу хүрээг хамарч байсан бол XIII-XIV зууны үед Монголын улсын хаад, ноёд бурханы шашныг үе улиран ивээж эрхэмлэх болжээ. Харин XVI-XVII зуунаас хойш бурханы шашин Монголын нүүдэлчдийн нийгмийн бүхий л хүрээг хамрах болсноор нүүдлийн эсгий болон модон гэр дуган сүм, хүрээний хэлбэр, хэрэглээ өөрчлөгдөн аажмаар суурьшмал шинжтэй болсон ажээ.

Тийнхүү түүхийн зарим үед харийн улсуудаас зэрэгцэн болон дангаар нэвтрэн дэлгэрч, бөөгийн шүтлэгт нөлөөлөн улмаар дангаар голлох болсон бурханы шашин нь Монголын бурханы шашин хэмээн нэрлэгдэх өвөрмөц шинжүүдийг бүрэлдүүлсэн бөгөөд шашныг баригч Богд, хутагт, хувилгаан, лам нар, монгол ном судар, олон зуун сүм хийд болон өглөгийн эзэд бүхий нэгдмэл тогтолцоо болж түүний утгыг дурдсан олон бүтээлүүдийг туурвисан юм. Түүхийн тодорхой үеүдэд нэвтрэн дэлгэрч, голлон мандаж, бууран

⁷⁸ М.И.Боголепов, М.И.Соболев. Орос, Монголын худалдааны найруулал. Уб.,2011.т.139,168.

⁷⁹ Бараадын Базар. Эрдэм оюуны орон болсон хүрээ хийдүүд. Монголчилсон Ц.Цэрэн-Очир. Уб.,2008.т.15.

⁸⁰ Монголын сүм хийдийн түүхэн товчоон. Уб.,2009.т.471;Ж.Өлзий. Монголын дурсгалт уран барилгын түүхээс. Уб.,1992.т.150.

⁸¹ Монголын сүм хийдийн түүхээс... Уб.,2012.т.79-80.

доройтож байсан Монголын бурханы шашны хутагт хувилгаад, лам нарын бүтээл туурвил, сүм хийд, сүсэгтэн олны хандлага зэрэг нь нийгмийн амьдралд хэрхэн нөлөөлсөн талаар болон XX зууны эхэн хагас үеийн Монгол улс дахь эрс өөрчлөлтийн үйл явцад өртөн сарнисан бурханы шашны соёлын өв уламжлалыг нэхэн судлах, сэргээн шинэтгэх их үйлс өнөө ч үргэлжилсээр буй билээ.

2.2. Монголын сүм хийдийн барилга архитектурын бүс нутгийн онцлог

Монголын ард түмэн нүүдэлчдийн онцлог бүхий хот балгад, орд өргөө шашны ба иргэний уран барилгын баялаг дурсгалыг үлдээгээд зогсохгүй, үндэсний уран барилгын тухай мэдлэг ухааныг дорно дахины онолын сэтгэлгээний ололттой хослуулан хөгжүүлж байсан билээ.

XVII зуунд Ганжуурыг⁸² монгол хэлнээ орчуулснаар Ганжуурын 96 дугаар ботид орсон эртний Энэтхэг болон дорно дахины уран барилгын онол, дэг сургуультай гүнзгий танилцах боломжийг нээсэн байна. XVIII-XIX зууны үеийн монголын шилдэг сэхээтэн, бичиг номын мэргэд уран барилгын онол, судлалын талаар чамгүй олон ном зохиолыг монгол, түвд хэлээр туурвиж байжээ. Бичээч цорж Агваанцэрэн сүм дуганы барилгыг барих, засварлах, хүрээ хийд байгуулах тухай 5 бүлэг бүхий “Сүм дуган барих ба засах ёсон” хэмээх ном туурвиж, барилга барих талаар өөрийн бодол саналыг өгүүлснээс гадна барилгыг ашиглах засварлах тухай “Аахар шаахар” хэмээх ном бичжээ. Тэрбээр эдгээр бүтээлдээ барилга барих газрыг сонгох, суурь довжоо тавих, материал сонгох, багана босгох, хана өрөх, хаалга цонх, шат хийхээс эхлээд сэргээн засварлах ажлыг хүртэл нарийвчлан өгүүлсэн байна. Сүмбэ хамба Ишбалжирын туурвисан “Бие зарлиг сэтгэлийн шүтээний тиг хэмжээний үндсэн ба тайлбар зүүлт, цэцгийн үзэсгэлэнт ирэх” бүтээлд барилгын болон хүний биеийн харьцаа хэмжээний тухай сонирхолтой санал эргэцүүллийг дэвшүүлжээ. Мөн Жадарын хамба Агваанхайдав Майдарын дуганыг хэрхэн байгуулсан тухай “Майдарын гарчиг, зэндмэнэ эрдэнийн толь хэмээгч оршвой”⁸³ гэдэг ном бичжээ.

Эдгээр зохиол болон монголын уран барилгын дурсгалыг судлан үзэхэд уран барилгын орон зайн зохион байгуулалт, эзлэхүүн төлөвлөлт, дүр дүрслэл, зохиомж, тэнхлэг ба төвийн сонголт, барилга байгууламжийн

⁸² 108 боть Ганжуурыг Лигдэн хааны үед орчуулсан ба 225 боть Данжуурыг 1741-1749 онд Гунгаа-Одсэр тэргүүтэй 35 хэлмэрч мэргэд хамтран орчуулсан байна.

⁸³ Д.Майдар “Монголын архитектур ба хот төлөвлөлт”, 1972 он. тал 38-41

масштаб, хэмнэл, гоо сайхны харьцаа, модуль(барилгын хэмжээ тогтоогч үндсэн нэгж) зэрэг уран барилгын онол, арга зүйн үндсэн зарчмуудыг сайн мэддэг байсан нь харагддаг.

Буддизм Монголын нийгмийн оюун ухааны амьдралын бүх салбарт тухайлбал: түүх, уран зохиол, хэл шинжлэл, уран барилга, урлаг, тоо, анагаах ухааны салбарт үлэмж хүчтэй нөлөө үзүүлсэн юм. Буддизмын нөлөөгөөр томоохон хүрээ хийдийн дэргэд бурхан, тахил бүтээх, шашны эд зүйлс хийх, хүрээ хийдийн барилга барих, гоёж чимэглэх өвөрмөц урлаг бий болжээ. Монголын хүрээ хийдэд буддын гүн ухааныг судлах Цанидын дацан,⁸⁴ анагаах ухааны Эмчийн буюу Мамба дацан, тарнийн сургаал, бясалгал судлах Жүд дацан, мөн Дүйнхор дацан, хуанли ба одон орон судлалын Зурхайн дацангууд байснаас гадна Их хүрээ, Заяын хүрээ, Бэрээвэн хийд зэрэгт мэргэжлийн уран барилгач, зураач, барилгачдыг бэлтгэдэг тусгай дацангууд байжээ.

XVI зуунаас хойших үед Монголд хэдийгээр шашны уран барилга зонхилох байр суурьтай хөгжиж байсан боловч төв, хөдөөгийн томоохон лам, ноёд мод, шавар, тоосго, чулуун байшин сууц байгуулан суурин маягаар аж төрж байсан ба басхүү хятад худалдаачид, манжийн эрх баригчдын сууж байсан шавар ба чулуун барилга цөөнгүй байсныг дурдвал зохино.

Монголын сүм хийдийн уран барилгын үндсэн онцлог нь *нэгдүгээрт*, цаг уур, байгалийн байдалтай зохицуулан газар сонгох; *хоёрдугаарт*, төвийн зохиомжтой эзлэхүүн, орон зайн төлөвлөлт; *гурвдугаарт*, хийцийн сонголт ба хийцийн хэсгүүдийг өөр хооронд нь холбосон зангилаа заадал; *дөрөвдүгээрт*, уламжлал, ёс заншил, бэлэг зүйд зохицсон чимэглэл, өнгө будгийн сонголт болно.

Аливаа сүм хийдийг байгуулах газрыг сонгохдоо байгалийн хүчний сөрөг үйлчлэлд автахгүй, газар зүйн байршлын хувьд нэн тохиромжтой, өөрөөр хэлбэл “юм бүхэн тэгширсэн сав” газрыг сонгодог байсан нь зөвхөн нутаг сэлгэн нүүдэллэж явдаг нүүдэлчдийн онцлог юм. Монголын хүрээ хийдийн ерөнхий зохиомжийн нийтлэг шинж нь мөргөлийн ба хурлын гол дуганууд төвдөө түүний гурван талаар мөргөлчдийн болон суурин суугчдын гэр байшин, хашаа хороо үргэлжилж, хийдийн Гол дуган буюу Цогчин дуганаас урагш задгай төлөвлөдөгт оршино. Монголын ихэнх хийдүүд орон зайн зохион байгуулалт, бүтцийн хувьд уламжлалт “хүрээ” төлөвлөлтийн загварыг даган хөгжсөн байдаг. Өөрөөр хэлбэл, гол төвд чухал ач холбогдолтой сүм дуган түүнийг хүрээлээд бусад сүм дацан, лам нарын оршин суух гэр болон бусад оршин суугчид байрладаг байжээ.⁸⁵

⁸⁴ Дацан гэдэг нь шарын шашны гүн ухааны үндэслэл дээр тулгуурласан сурган хүмүүжүүлэх газар буюу сургууль юм. Дацангуудад хурал ном хурах, бурхан шүтээний зүйл болон монгол, түвд хэлээр бичсэн ном зохиол барлах, бүтээхээс гадна зарим нь шашны сургуультай байжээ. Энэхүү шашны сургууль эрэгтэй хүүхдийг 5 настайгаас нь элсүүлэн сургах ба цааш тасралтгүй үргэлжлүүлэн 25 жил сурч, 30 насны үед эрхэм хүндэт ламтаны зэрэгт хүрнэ. Үүний дараа номын мөр хөөж, шашны ёс дэгийг сахин эрдмийн зэрэг цолд хүрэхийн тулд номын бясалгал хийнэ.

⁸⁵ Сүм хийдийн барилгын газрыг сонгох болон төлөвлөлтийн талаар “Өөлд бэйсийн хүрээний тайлан”-гийн 2.1 дэх зүйлд дурдсан болно.

Г.Занабазар 1654 онд Төгсбаясгалант Номын Их хүрээг байгуулж долоон аймгийг үүсгэн, хүрээ хийдийн зохион байгуулалтыг анх өөрчилжээ. Хүрээ хийдийн газар олноор шавилан суугчид олшроход хэрэг явдлыг эмхлэн цэгцлэх зорилгоор аймгийн зохион байгуулалт хийсэн байна. Аймаг бүрд хуврага нарын хэргийг “гэсгүй” хэмээх журам сахиулагч нар зохицуулах ба бүхэл хүрээ хийдийн хуврага нарын хэргийг “Цогчин гэсгүй” нар захиран зохицуулах эрхтэй. Аймгийн нэрийг багш ламтны ямар дацангийн сургууль номыг илүү эрхэмлэх байдлаар нэрлэхээс гадна хүрээ хийдийн ажил хэрэгт оролцох үүргийг харгалзан нэрлэдэг байжээ. Тухайлбал, Монголын хийд нь 4-6 аймаг, хүрээ нь 6-12 аймагтай байсан бол Богдын Их хүрээ 30 аймагтай байв.

Ер нь хийдийн өсч хөгжих, баян чинээлэг байх нь сүсэгтэн олны дунд тэдгээрийн нэр хүнд ямар байхаас шалтгаалдаг байжээ. Түүнчлэн сүм хийдэд буюу түүний ойр орчимд хаад ноёдын өргөө, аймаг хошуудын захиргаа зэрэг хүн ард олноороо цугларах газар байх нь лам хуврага, ноёдод ашигтай байв. Ийм учраас олон сүм хийдийн дэргэд ихэс, дээдэс, хутагт хувилгаад орд харшаа барьж байгуулдаг байжээ. Мөн сүм хийдийн дэргэд худалдаа наймааны пүүс, мухлагууд, уран дархны газар үүсэн байгуулагдаж байв. Сүм хийдийн орчин тойрны гэр хороолол нь хийдийн гадаад төрх байдлыг өөрчлөн улмаар сүм хийдийн сууринг үүсгэх ба зарим нэг суурин нь өргөжин хөгжиж хот болжээ.

Үндсэн эзлэхүүн, эзэмших хүрээ, газар орны байршил, зах хязгаар нутаг болон нэр нөлөө бүхий хувь хүмүүс(хутагт, хувилгаад) зэргээс үүдэж тухай хүрээ хийд, уран барилгын төлөвлөлт, уран сайхны шийдлүүд харилцан адилгүй байсан байна. Гэхдээ барилгын үндсэн материалын олдоц, түүнд тохирсон хийцийн болон бусад өвөрмөц шийдэл буюу хийц хэлбэрийн биеэ даасан уламжлал нэгэнт тогтож хэлбэржсэн байжээ. Монголын барилгын урлагт бүх гол даацын хийцийг өөрөөр хэлбэл араг ясыг модоор хийдэг. Сүм дуганы хийц бүтээц, угсармал модон хийцэд даацыг тохируулах сурвалж болсон оньсон сүлжээ, углуурга, заадал зангилааны тооцоонд үндэслэгддэг нэгэн зарчимтай байв.

Монголын сүм хийдийн барилга архитектур түвд, хятадынхаас ялгаатай нэг чухал зүйл бол барилгын тулгуур багана нь байшингийн шалнаас орой хүртэл тууш үргэлжилдэгт оршино. Ихэвчлэн голын дөрвөн баганын огтлол буюу диаметр нь бусад баганаас том байх бөгөөд луугаар ороож үүлэн хээ, шамба зэргээр хээлж зүмэрлэн будсан байдаг. Жишээлбэл, Гандан хийдийн Жанрайсиг сүмийн голын дөрвөн багана бүх барилгын өндөрт үргэлжлэн(тооно мэт) тус дээврийн дөрвөлжлөн заасан дам нуруун

системийг тулж байхаар хийсэн байдаг. Мөн баганын хөндлөн огтлол дөрвөлжин буюу дугуй хэлбэртэй байна. Түүнчлэн монголын сүм дуганы барилгыг заншсан ёсоор голдуу таазгүй хийдэг. Монгол гэр, гэр маягийн барилга таазгүй байдаг учраас дээврийн дотор талын бүх орон зайг бурхан шүтээний ашигтай талбай болгон хэрэглэх онцлог ялгаатай.

Хүрээ хийдийн сүм дуганы барилга голдуу дугуй ба тэг дөрвөлжин хэлбэртэй өөрөөр хэлбэл дөрвөлжин байгуулалттай дан буюу дээрээ 2 давхар мэт гонхонтой монгол загварын барилга байсан ба мөн модон гэр дуганыг өргөн хэрэглэж байжээ. Барилгын ханыг мод, чулуу, тоосгоны аль нэгээр хийнэ. Орох хаалгыг шулуун ялуугаар хучиж, урд талд нь саравч босгоно. Доу-гүнийг хялбарчилсан зурагтай буюу зураггүй хийдэг ба дээврийг ваарыг дуурайлгасан төмөр буюу зэсээр хийдэг байв.

Монгол үндэсний уран барилгын өнгө будгийн сүнс сүлд нь юутай ч харьцуулшгүй гоёл чимэглэлд орших бөгөөд шүтлэг бишрэл, ямба хүндэтгэлтэй уялдан, ардын бэлгэ зүйд нийцсэн, зөн бэлгэдлийн аяст уран тансаг гоёл, дүрслэл, хээ угалзын чуулбар буюу зүмбэр, өнгө будаг, сийлбэр, баримал, шуумал, хөөмөл, цутгамал, оёмол зэргийг бүгдийг нь хамруулсан урлагийн бүтээл байдаг. Архитектурын хийц, хэсэглэл, бүтээцэд ардын урлагийг ингэж далайцтай хэрэглэснээр түүнийг намбалаг, уянгалаг, догшин сүрлэг агаад амарлингуй зэрэг гоо сайхны бүхий л дүрслэлийг чуулуулж, уран сайхны зохиомж болон зан заншлын амьд холбоог бий болгодгоороо онцлог юм.

Монголын урчууд өнгө будгийн шинж найрлага зүйг гүнээ мэддэг, өнгө бүрийг ялгаж нэрлэж сурсан, үндсэн өнгийг 64 янзаар хувилгаж, алт будганд хүртэл үнэр амт оруулан найруулж байсан талаар эртний шүтээн судрын мэдээ байдаг. Сүм дуганыг өнгө ялган будахдаа эрдэнийн зүйл алт, таван өнгийн тунарал хэмээн дээдлэгдэх ногоон өнгө тэргүүлж, таван махбодын буюу улаан, шар, цагаан, хар, хөх өнгүүдээр хоршуулан буддаг байжээ. Сүм дуганыг өнгө будгаар дагнах, цуллах, солонгоруулах, сүүдэрлэх, самнах, шаглах, чийдэх зэрэг монгол зурагт буй бүхий л аргачлалаар гүйцэтгэх бөгөөд зөвхөн дагнаас гэхэд өөр хоорондоо ялгаатай халзан, хүрээ, туурган, бэлэвсэн, их дагнаас гэх мэтчилэн төрөл ялгамж гарган будаж өгүүлшгүй олон ангиар сүм дуганын яс модыг хээлж угалзлан чимдэг байсан байна.

Сүм хийдийн барилгын өнгө чимгийг тааруулахдаа өнгөт дөрвөн тивийн эзнээр үүдээ сахиулж, өлзийт олон төрлийн тахил, эд идээгээр дээд биеийг чимж, онцгой их хүчтэнгүүд, уран шаглабарт хээ угалзаар нүүрэн талыг гоёдог байсан эртний уламжлалтай байжээ.

Жанрайсигийн сүмийн хөндлөн огтлол, УБ хот

Заяын хүрээний Сэмчингийн нүүр талын өнгө будаг, Архангай аймаг

Гачин ламын сүмийн нүүр талын чимэглэл, өнгө будаг, Баянхонгор аймаг

Уран барилгыг чимэглэж будаж хээлэхдээ хээ угалзны бэлгэдэл шинжийг анхааран үзэж сонголт хийх ба сонголтонд баримтлах гол зарчим нь барилгын чимэглэх хэсгийн зориулалттай уялдуулахад оршино. Түүнчлэн харагдах гоо сайхны онцлог, гэрлийн хугарлыг нарийн тооцож бодож бүтээсэн нь олон зууны баялаг туршлагаар хуримтлагдсан чухал зүйл юм. Харин туурга, багана, хаалга зэргийг зүмбэрийн урлагаар чимдэг. Зүмбэрийн урлаг нь Монголд XVI зууны сүүлчээс өргөн дэлгэрч хөгжсөн бөгөөд монголын сүм хийдийн ихэнх нь зүмбэр чимэгтэй байжээ. Зүмбэрийн урлагт орон нутгийн хэрэглэгдэхүүнийг өргөн ашиглаж ирсэн тул түүний төрөл найруулга олон янз болж чулуун зүмбэр, шаазан зүмбэр, үнсэн зүмбэр, шавар зүмбэр, ясан зүмбэр, хаган зүмбэр, шилэн зүмбэр, шохойн зүмбэр, байтуу зүмбэр, элсэн зүмбэр гэж хийдэг болсон бөгөөд зүмбэр нь монголын хуурай уур амьсгалд нэн зохицсон байна.

Амарбаясгалант хийдийн Цогчин дуганы зүмбэртэй дүүжин таазны хавтан(анх хийснээрээ), Сэлэнгэ аймаг

Ийнхүү Монголын сүм хийдийн барилга архитектур нь бусад улс орныхоос ялгагдах өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлог, ялгаатай байснаас гадна дотроо

тухайн орон нутгийнхаа онцлогийг тусгасан, хоорондоо ялгаатай байжээ.

Сүм хийдийг оршин буй орон нутгийн барилгын материалын олдоц элбэг газрыг түшиж байгуулдаг нь тухайн үеийн зам тээвэр, ажиллах хүчин, хугацаанаас шалтгаалсан хэрэг бөгөөд үүнтэй уялдаж говь, хангайн бүсэд баригдсан сүм дуганууд нутгийн онцлог болон төлөвлөлтөөрөө ялгаатай байдаг. Тухайлбал, хангайд байгуулсан хүрээ хийдүүд материал элбэг, хүн зон олонтой зэргээс үүдэж модон ба нүсэр хүнд хийц бүхий дугануудтай байхад, говийн бүсэд хурах ламын тоо цөөн, эргэл мөргөлчид таруу учир эсгий ба түүхий тоосго, зөн чулуу зэргээр үйлдсэн сүр бараа авсаархан, жижгэвтэр дацан сүмүүдтэй, жалгын⁸⁶ гэж нэрлэх багахан хүрээ хийдүүдтэй байжээ.

Хангай нутагт сүмийнхээ хаалга, нуруу, багана, цонхыг нэвт буюу ухмал хээ угалзтай модон сийлбэрээр, суурь, мөгийн өрлөг, дэр, шат, довжоо, хашлага зэргийг цулгүй ба гоёж зассан боржингоор чимсэн байхад говь нутагт зүмбэр, өнгө будаг, ханын гоёлтой өрлөгөөр сүм дуганаа гоёдог байсан нь уран гар, ухаан дутсандаа биш барилгынхаа үндсэн материалд тохирсон төлөвлөлтийн өвөрмөц шийдлүүд гаргасан нь тэр байжээ.

Түүнчлэн сүм хийдийн уран барилгыг чимэглэх, будаж хээлэх урлагийн хөгжлийг үзэхэд зарим нутагт зураглал сайтай, алт их оруулсан, хийц урлал нарийн байхад нөгөө нэг газар нь хээ угалзыг чөлөөтэй байрлуулж, ерөнхийлсөн арга ажиллагаатай гүйцэтгэсэн байдаг.

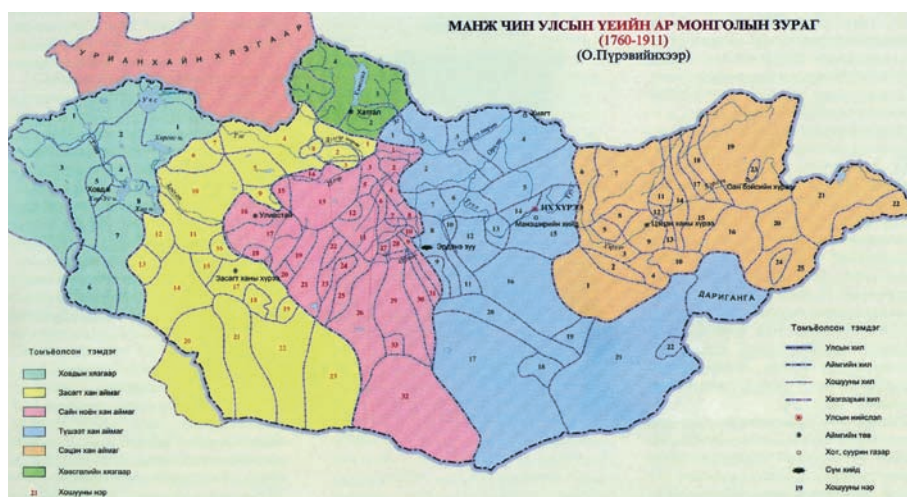
Говь хээрийн бүсэд хавтгай дээвэртэй дөрвөлжин дуган барих нь элбэг байсан бөгөөд бороо хур багатай говийн бүсэд наранд хатаасан тоосго буюу бидний хэлж заншсанаар түүхий тоосгыг ихэвчлэн хэрэглэдэг байв. Түүхий тоосгон өрлөгийг гол төлөв шавар зуурмагаар ус нэвтрэхгүй болтол нь шавдаг байсан ба цаг агаарын нөлөөнд тэсвэр муутай учир амархан элэгддэг. Гэхдээ бороо, цас болон ус чийгээс сайн хамгаалж чадвал нэлээд удаан хугацаанд чанараа алддаггүй. Модон араг ястай барилгад түүхий тоосгыг дүүргэгч маягаар хийж гадна талаас нь шохойн зуурмагаар ус нэвтрэхгүй болтол нь шавдаг байжээ.

XVIII зууны сүүлчээр хятадын барилгын ажил эрхэлдэг пүүсүүдтэй гэрээ хийж мөнгө, эд бараа солилцох замаар сүм дуганы барилга бариулах болсон ба хятад урчуудаас тоосго шатаах арга техник, ур чадварыг сурч, сүм дуган барихдаа хөх тоосгыг өөрсдөө шатааж хэрэглэх болсон байна.

Өндөр гэгээний зохиосон ямар нэг чимэглэх урлаггүй, цэвэр геометрийн дүрсийг ашиглан өвөрмөц маягийн тэлүүр нуруут дөрвөлжин дуганыг Түшээт хан аймгийн нутагт түгээмэл хэрэглэж байснаас гадна нэлээд

⁸⁶ Бага хийдийн тоонд Жалгын хурал, Жалгын сүм, Жалгын дацан, Жалгын жас, Жалгын дуган зэрэг ганц сүмтэй бурхан шүтээний байгууламж орно.

тархжээ. “Тэлүүр нуруу гэдэг нь нэг төвтэй давхар цагаригууд багтах дөрвөлжин өнцөг бүрд байрлуулсан тулгуур баганатай дам нуруун хийцтэй, нугачаат дүр хэлбэртэй мөн цаашид долгио мэт нугалаа үүсгэн тэлж болох гэр хэлбэрийн барилга юм. Богдын намтрын(гар бичмэл) 38-р талд: “Рибогэжайганданшадублин их дуган ийм гэж зааж, 108 баганатай миний шавь нар олон болвоос нэг нуруу тэлүүрээ нэмж бариваас байр хэлбэрээ үл алдах Цогчин дуганын дөрвөн баганыг бэрээгээр⁸⁷ цохиж үл болно” гэсэнд – Аль дөрвөн багана вэ? гэвээс –Миний өмнөх хоёр багана, хамба ламын ар дахь хоёр эд дөрөв болно. Эднээс бусад бэрээнд захирагдах ёстой гэсэн байна.” Энэ Цогчин олны дотор Батцагаан гэж алдаршжээ.”⁸⁸

Манжийн үеийн Монголын газрын зураг. Түшээт хан аймгийг цэнхэр өнгөөр тэмдэглэжээ.

Тэлүүр нуруун бүтэцтэй барилга нь монгол газар ихэд дэлгэрч олон хувилбар болгон барих ухааныг хөгжүүлжээ. Энгийн төлөвлөлт хийцтэй, орон зайн багтаамж сайтай, тэг дөрвөлжин байгуулалттай хэв маягийн барилга нь монголын сүм хийдийн үндсэн барилга болж хөгжсөн байна. Тухайлбал, Богдын Их Хүрээний аймгууд, Гандан бусад хүрээ хийдийн Цогчин дуган, дацангийн барилга зэргийг нэрлэж болно.

Түшээт хан аймгийн нутагт одоогийн Булган, Орхон, Дархан-Уул, Сэлэнгэ,

⁸⁷ Бэрээ – толгой тийш бүдүүрч, доош барих хэсэг рүүгээ жигд нарийссан дэлдэх зэмсгийг хэлнэ. Эрдэнэт бэрээ, Очирт бэрээ, Хохимойт бэрээ, Үхээрт бэрээ.

⁸⁸ Б.Даажав “Монголын уран барилгын түүх”- Монголын уран барилгын тэг зохиох үндэслэл, Гутгаар дэвтэр. Улаанбаатар.,2006 он, тал 25

Хэрлэнгийн Зүүн хүрээний Цогчин дуган, Одоогийн Төв аймгийн Мөнгөнморьт суманд байжээ.

Зуугийн сүмийн Гүн ухааны сургуулийн дацан, Одоогийн Өвөрхангай аймгийн Хархорин суманд байжээ.

Төв аймаг, Архангай аймгийн зүүн зах, Өвөрхангайн зүүн тал, Дундговь аймаг, Өмнөговь аймгийн зүүн тал, Дорноговь аймгийн өмнө талын нутаг багтаж байна. Түшээт хан аймгийн нутагт орших сүм дугануудын архитектурын хэв маяг ерөнхийдөө ижил бөгөөд Гол дуганыг Г.Занабазарын үндэслэсэн тэг дөрвөлжин байгуулалттай төлөвлөсөн байдаг. Тухайлбал, одоогийн Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай сумын Угтаал Сангийн далай хийдийн Гол дуган болон Үнстийн хийдийн Гол дуган, Өмнөговь аймгийн Номгон сумын Сангийн далай хийдийн дуган үлдсэн байна.

Үнстийн хийдийн лам нарын суурингийн онцлог. Ерөнхийдөө монголын хүрээ хийд нь хурал ном, мөргөлийн болон аж ахуйн зориулалтын байшин барилга, лам нарын орон сууцаас бүрдэж байдаг. Түүний орчин тойронд гол төлөв уг хийдийн лам нарын оршин суух гэр бүхий хэдэн арван хашаа байшин хүрээлж, эдгээр хашаа нь бие биетэйгээ хамарлаж үргэлжилсээр хороолол мэт болдог байжээ. Дунд зэргийн хийд нь 10-аад сүмтэй, 200-1000-гаад ламтай байсан ба Үнстийн хийд нь дунд зэргийн хийд байжээ.

Уг хийдийн хамгийн сонирхолтой төлөвлөлтийн хэсэг бол лам нарын орон сууцны суурин барилгын хороолол юм. Сууцны бүхэл бүтэн ийм хороололтой хүрээ хийд маш ховор байсан бөгөөд энэ нь Монголын суурин болон орон сууцны төлөвлөлтийг хадгалж чадсанаараа бусад орон нутгийн хийдээс онцлог бөгөөд судалгааны үнэт материал болж байна.

Сүм хийд байгуулах нь түүний ойролцоо лам нараас гадна гар урчууд болон энгийн ардын суурьших сонирхлыг ихээхэн бий болгодог. Монголын хийд нь эд аж ахуйн талаар бие даасан жастай байсан бөгөөд хүрээ хийдэд тогтмол сууж ном хурж буй лам нарт өглөө, өдрийн цай, хоолыг жасаас гаргаж өгдөг байжээ. Лам нар хоол хүнсний бусад асуудлаа өөрсдөө шийддэг байсан тул тэд хийдийнхээ орчинд хувийн сууц барьж, түүндээ бурхан бүтээх, ном барлах, хувцас оёх зэрэг ажил хийж аж амьдралаа залгуулдаг байснаас лам нарын бүхэл бүтэн суурин үүсдэг байжээ.

Говийн хийдийн лам нарын сууринд(зарим газрын түүхий шавран хэрмийг эс нэрлэвэл) хашаа байгаагүй учраас байшингуудаа гудамлан зэрэгцүүлж нөмөрт нь гэрээ барьдаг байсан нь ахуй амьдралаас урган гарсан төлөвлөлтийн зайлшгүй шаардлага байсан бөгөөд энэ зүй тогтол нь говийн суурингуудын нийтлэг төрх байжээ.

Үнстийн хийдийн сууцны барилгын төлөвлөлт, хэмжээ, байрлал, гадна дотор засал, хийц түүний орчин зэрэг нь тухайн сууцны эзэн ламын зэрэг дэв, хийдэд эзлэх байр суурь, хөрөнгө чинээгээс хамаарч байсан нь харагддаг байна. Том, жижиг чинээлэг лам нар өвлийн цагт гэрт, дулааны улиралд

байшинд амьдардаг байжээ. Зэрэг дэвтэй лам нарын сууц нь хийдийн ойр байсан бөгөөд гадуураа хашаатай байжээ. Сууц нь нэг, хоёр, гурван өрөөтэй зарим нь зэрэгцээ аж ахуйн зориулалттай барилгыг залгаж барьсан, уг барилга руу орох хаалга нь гадна гудмаасаа болон орон сууцнаасаа ордог байхаас гадна дотор талын хонгилоор дамжин ордгоор хийсэн байжээ. Зарим сууц нь морь оруулах зориулалттай жижиг байртай байсан байна. Тухайн нөхцөлд тохируулан өвлийн сууцаа шавар пийшин, ханз, ханын пийшин зэргээр халаадаг байсан аж.

Ихэнх эгнээний сууцны орох хаалга өмнө зүг рүү харсан байх бөгөөд зарим байшин нь хойноосоо хаалгатай, хоёр талдаа хаалгатай ч байшин байжээ. Түүнчлэн гудамжнаас гудамж руу нэвт гардаг хонгилтой, тэр нь хоёр талдаа хаалгатай байсан байна.

Лам нарын орон сууцны хороолол. 1981 он⁸⁹

Сууцны жижиг барилга. 1981 он

Үнстийн хийдийн лам нарын сууцны барилга нь монголын өмнөд нутгийн тал хээрийн бүсийн барилга барих арга барил, барилгын ажлын түвшин, барилгын материал зэргийг харуулж байжээ. Эдгээр барилгууд нь шавардлагатай түүхий тоосгон ханатай, томоохон барилга нь хөх тоосгон ханатай, модон араг ястай, сараалжин модон цонхтой байжээ. Сүмийн нэгдсэн агуулах, дархчуудын байшин тусдаа байжээ. Том лам нарын сууц нь чулуун суурьтай, шатаасан хөх тоосгоор өнгөлсөн, хоёр талдаа налуу дээвэртэй, сийлбэр, хээ угалзан чимэглэлтэй, ус зайлуулагчтай, илүү үзэмжтэй байсан байна. Жижиг сууцны барилгууд нь хавтгай дээвэртэй байжээ.

Ихэнх сууцуудыг эгнүүлж барьсан, сууцуудын нүүр тал нэг шугаман дээр байрлах ба олон сууцны хана нь хөрш сууцныхаа хананы үүргийг давхар гүйцэтгэнэ. Хэрвээ тус тусдаа ханатай бол хананууд нь бараг нийлэх шахсан байжээ. Тоосгоор барьсан эгнээ сууцнаас гадна цөөн тооны модон сууцууд байсан байна. Модон байшин нь илүү ур хийцтэй, гоёл чимэглэлтэй, дулаалгагүй байсан бөгөөд өөр газар зөөж угсрахад хялбар байжээ.

Говийн суурин тул лам нарын сууцны ихэнх барилгыг түүхий тоосгоор барьсан нь хийцлэл нь хэврэг, эдэлгээ муутай учраас одоо үгүй болжээ.

⁸⁹ Л.Лапкина, М.Туяа нарын 1981 оны Үнстийн хийдийн хэмжилт судалгааны материалаас авсан гэрэл зургийг тэмдэглэв.

Үнстийн хийдийн сууцны суурингийн туурь, 2016 он

2.3. Үнстийн хийдийн түүхэн тойм

Үнстийн хийд нь Түшээт хан аймгийн Говь Түшээ гүний хушуу буюу одоогийн Дундговь аймгийн Эрдэнэдалай сумын төвөөс 35км-т орших Цагаан овоо багийн нутагт хойд өргөрөгийн 450 46'190", зүүн уртрагийн 105014'045" -д оршино.

Үнстийн хийдийг гавж Цэвэг гэгч хүн Баруун Зууд сууж байгаад 1808 онд эргэж ирэхдээ Гомбо бурханыг явганаар үүрч ирээд түүнээ өөрөө тэргүүлэн Харганы хонхор хэмээх газар Маналын дагжид хэмээх хурлыг найман ламаар эхлүүлэн хуруулж байгаад, лам нарын цайны ус үл хүрэлцэх болсон учир урд зүг нүүж буусан газраа хоёр жангийн хэмжээний модон сүм нэг, гурван жангийн модон дуган нэгийг 120 лангаар бариулж, хөлсөнд нь 40 лан өгсөн байна. Түүнийг өргөжүүлэн Жигжид дооромбо 1916-1918 онд Цогчин дуганыг бариулсан байна.

Үнстийн хийд нь тантарын шүтлэгтэй(өөрөөр хэлбэл тарины ёсны хийд), Дэмчигийн болон Дүйнхэрийн дацантай, Цогчин дугантай, Ламрим, Майдар, Дарь эх, Манал, Жүд, Чойр, Дордовын дугантай, Цогчин дуганы ард Маанийн хоёр хүрд, зүүн талд нь нэг эгнээ зургаан суваргатай, Гонгор сахиусын сүмтэй, Майдар эргэх ёслол хийдэг байжээ.

Майдар бурхан нь Буддагийн ирээдүйн дүр бөгөөд энэ орчлонд Буддагийн үе дуусмагц Майдар бурханы үе ирнэ хэмээн үздэг байна. “Майдар эргэх ёслол” гэдэг нь Майдар бурхан залран ирж эх болсон зургаан зүйл хамаг амьтны тусын тулд тэдний амар амгалан оршихыг бэлгэдэн ач ивээлээ хайрлаж буйг харуулсан шашны зан үйл юм. Майдар эргэх горооны зам дээр дөрвөн талд нь “Майдарын овоо” хэмээн нэрлэсэн тус бүр жижиг суваргатай газар байсан ба Майдар эргэх үед тэнд лам нар ном уншиж, цай ууж үдэлдэг байсан байна.

Хийд нь хэрэм, ёслолын хаалгагүй, Цогчин дуганаас урагш задгай, барилгагүй байсан бөгөөд бусад сүм дуганыг Цогчин дуганы баруун зүүн талаар талаар эгнүүлэн урагшаа харуулж барьсан, хийдийн баруун зүүн талаар лам нарын сууц, хувийн шүтээний барилгыг эгнүүлэн барьсан байжээ.

Үнстийн хийд нь Эрдэнэдалай сумын Угтаал Сангийн далай хийд, Өмнөговь аймгийн Номгон сумын Сангийн далай хийдтэй харилцаатай, лам нараа солилцон суулгадаг байсан гэдэг. Хийд нь “Гандангунгаалин” нэртэй боловч олонд “Үнстийн”, “Үнэстэй” хэмээн нэрлэгдэж байсан бөгөөд хутагт хувилгаан тодруулж, цол зэрэг олгож байгаагүй, дунд зэргийн хийд байсан байна. Үнстийн хийд нь Манжийн үед 290 ламтай, Автономитын үед 300 ламтай, 1937 онд 158 ламтай байжээ.

Хийдийг барилгын бүх материалыг орон нутгаас олборлож байсан ба хийдийн урд талд барилгад хэрэглэх тоосго, ваар шатаах бааюу байсан байна.

Үнстийн хийд хаагдсанаас хойш үлдсэн барилгыг 1932 онд байгуулагдсан Цагаан овоо сум ашиглаж байсан ба зарим сүмийн барилгын материалыг ашиглаж байшин барьсан байжээ. Тухайлбал, Цогчин дуганд ноос, арьс шир хураадаг агуулах, Гонгорын сүмд сумын Мал эмнэлэг, Майдарын сүмд дэлгүүр байсан бол сум дуганы яс модыг ашиглан Сумын захиргаа, бага сургуулийн барилгыг барьсан байж. 1958 онд Нүүрс олборлох уурхай нээгдсэний дараа 1962 онд Цагаан овоо сум нь татан буугдаж сумын захиргаа Эрдэнэдалай сум руу шилжсэн байна. Хийдийн туурин дээр Цагаан овоо сумын ашиглаж байсан сүм дуганы барилгууд, лам нарын сууц болон иргэдийн байшин, хөгшидтэй ганц хоёр айл буурийг сахиж үлджээ. Сумын захиргааны барилга болон Бага сургуулийн барилгыг нурааж Эрдэнэдалай сум руу зөөж аваачсан ба байшингийн шал, дээврийн банзыг уурхай рүү нүүлгэж амбаар барьснаар уг суурин нь эзэнгүй болжээ.

Үнстийн хийдийн бүтэн шахуу үлдсэн Цогчин дуганыг Засгийн газрын 1994 оны 233 дугаар тогтоолоор улсын хамгаалалтад авсан боловч өнөөдрийг хүртэл улсаас хөрөнгө гарган сэргээн засварлах ажил хийгдээгүй бөгөөд улам муудсаар эвдэрхий Цогчин дуган, Майдарын сүм хоёр л үлджээ.

Архитектор, доктор М.Туяа, ЗХУ-ын мэргэжилтэн архитектор Л.Лапкина нар анх удаа 1981 онд Үнстийн хийдээс үлдсэн барилга болох Цогчин дуган, Майдарын сүм, Гонгорын сүм болон бүтэн үлдсэн лам нарын суурингаас үлдсэн хэдэн сууцны байшинд хэмжилт судалгаа хийсэн байна. Уг судалгаагаар дээрх гурван сүмийн тухайн үеийн нөхцөл байдал, эвдрэл гэмтлийг тодорхойлж, лам нарын үлдсэн сууцны барилгын зураглал болон хэмжилт хийж, гэрэл зургийг авч тайлбар бичсэн байна. Уг судалгааны материал нь М.Туяагийн ах доктор, профессор, архитектор М.Оргилын хувийн архивт хадгалагдаж байна.

Түүнээс хойш 1998 онд Дундговь аймгийн Цагаан овоо сумын уугуул иргэн архитектор Б.Адъяа Үнстийн хийдийн талаар бага зэрэг судалгаа хийж, өөрийн аман судалгааг үндэслэн хийдийн төлөвлөлтийн тойм зургийг үйлдсэн байна. Түүний нагац ах Жигжид дооромбо Үнстийн хийдийн Цогчин дуганыг бариулсан ловон лам байжээ.

Миний бие Б.Адъяагаас аман судалгаа авсан юм.

Б.Адъяа: “1932 онд Дундговь аймгийг байгуулахад Цагаан овоо сум байгуулагдсан бөгөөд 1962 онд татан буугдаж Эрдэнэдалай сумын баг болсон. 1960 оны үед Нүүрсний уурхай нээгдсэнээр шинэ суурин үүссэн ба Цагаан овоо сум нь баг болсноор сумын захиргаа Эрдэнэдалай сум руу шилжиж эмнэлэг, сургуулийн барилга, иргэдийн байшин үлдсэн. Байшингийн шал, дээврийн банзыг уурхай руу нүүлгэж амбаар барьсан ба хийдийн буурин дээр настай хүмүүс ганц хоёр айл үлдсэн байсан. Цагаан овоо сум байх үед Цогчин дуганыг ноос, арьс шир хураадаг агуулах болгон ашигладаг байсан.

1962 оны хавар буюу 5-р сарын 9-нд аюул болж гэнэт их цас орсон. Тэр үед Цогчин дуганы урд талыг битүү цас дарж, саравчинд цас чихсэн байсан тул хаалгыг онгойлгох зорилгоор уурхайгаас трактор авчирч цасыг түрч зайлуулах үед саравчны баганы чулуун суурийг хөдөлгөсөн байна. Түүнээс болж саравч хэмхэрч нурсан гэдэг. Үнстийн хийд эзгүйрсэн байхад 1980 оны үед Бухын Шар гэдэг айл Цогчин дуганы өмнө гэрээ барьж суурьшин, малаа дуган дотор хийдэг байсан. Уг айл 1996-97 оны үед нүүснээс хойш дуган эзэнгүй болсон. Цогчин дуган нь цоож цуургагүй байсан тул замын жолооч нар дээврийн нимгэн банз болон баруун талын ханын хөх тоосгыг буулгаж авсан. Түүнээс хойш борооны ус гоождог болжээ. 2009 онд Цогчин дуганы гадуур хашаа барьж, урд нь танилцуулга самбартай болгосон.

Төлөвлөлтийн хувьд Цогчин дуганаас урагшаа задгай, Цогчин дуганаас урагш 700-800м орчимд “хийдийн хөл” хэмээх тойромтой, Цогчин дуганы

баруун урд талд Зулын байшин түүний баруун талд зүүн тийш харсан хаалгатай Гонгор сахиусын сүм, Цогчин дуганы баруун хойд талд Майдарын сүм, зүүн хойд талд Дарь эхийн дуган, түүний урд талд суварга байсан гэдэг. Хийдийн хоёр талаар лам нарын сууц, гэрүүд гудамлан барьсан байсан. Анх лам нар сууж байсан ба дараа нь тэдний хойч үе болох ардууд сууж байсан. Цогчин дуганыг Эрдэнэдалай сумын Угтаал сангийн далай хийдийн Цогчин дуганы загвараар барьсан гэдэг. Гэхдээ Угтаал сангийн далай хийдийн баганын хоорондох хэмжээгээр нь барьсан учраас баганын хэмжээ хасагдсанаас дуган ерөнхийдөө багассан гэдэг яриа байдаг. Манай дээд удмын Жигжид дооромбо 1916-1918 онд Цогчин дуганыг бариулсан. Үнстийн хийд нь 1937 онд хаагдсан. Би Үнстийн хийдэд 5 настайгаасаа шавилан сууж байсан гэвш Лувсанхайдав гуайтай 1982 онд уулзаж хийдийн ерөнхий байдлыг яриулан тойм зургийг зурж авсан юм. Лувсанхайдав гуай 1991 оноос хойш Улаанбаатар хотод Сүсэгтний холбооны Ламрим хийдэд суудаг байсан.

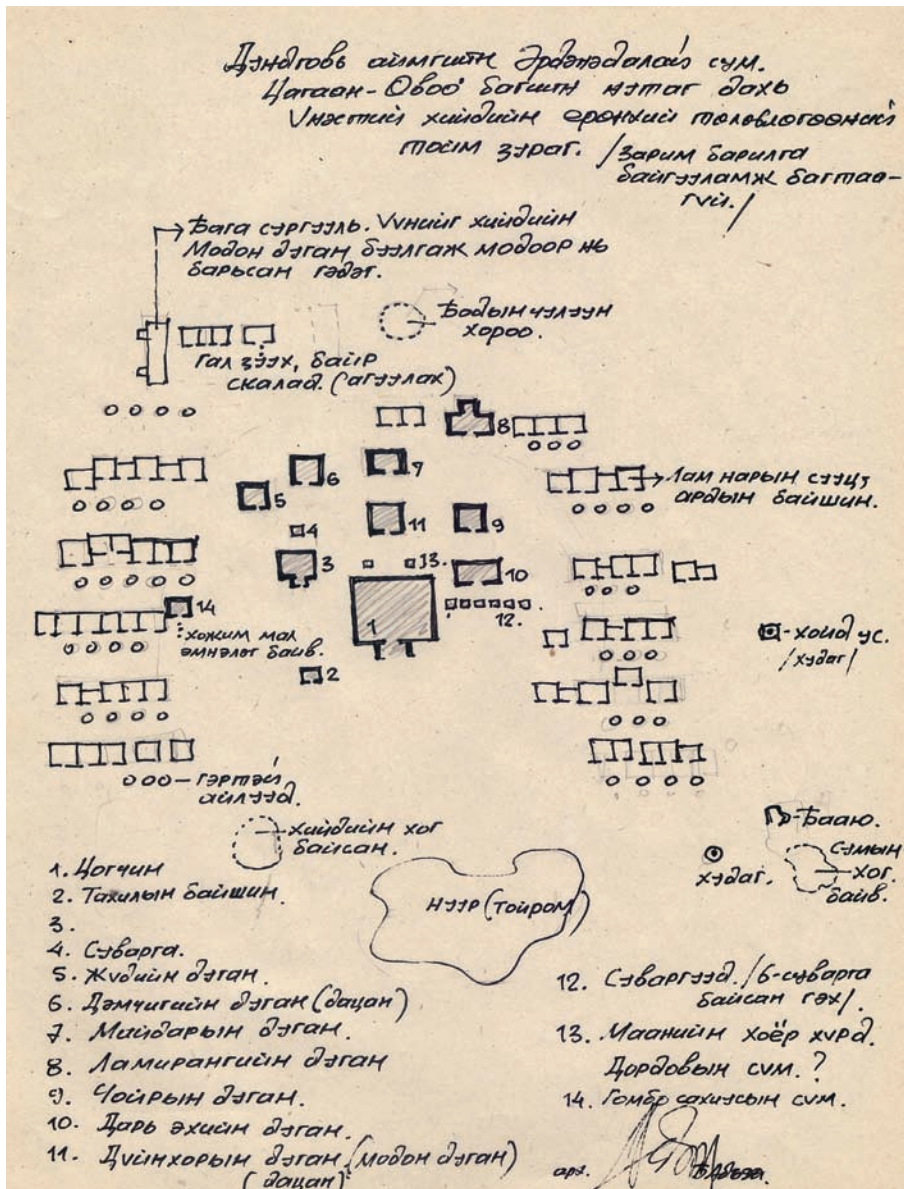
Майдарын сүм ба Цогчин дуган, 1998 он(Б.Адъяагийн авсан зураг)

Баруун хойд талд дуганы яс модыг ашиглаж барьсан таван тасалгаатай сумын бага сургууль болон мөн дуганы модоор барьсан сумын захиргааны барилга байсныг буулгаж Эрдэнэдалай сум руу авч явсан. 1958-59 оны үед “Олон овоот” гэдэг газраас чулуу кублэн авчирч сумын захиргааны байшин шинээр барьж байгаад гүйцээгээгүй. Одоо чулуун хана үлдсэн байгаа. Түүнээс нэлээд урагш “хийдийн хог” хэмээх гүвгэр байдаг. 1960-д оны Соёлын довтолгооны үер сумын дарга нар ардуудын байшингаар явж бурхан шүтээнийг нь хурааж булсан гэдэг. Хийдээс нэлээд урагш нэг худаг байдаг. 1995 онд тэр худагт луу ичсэн гэдэг. “Луу ичнэ” гэж худаг өвөл хөлдөөгүйг хэлдэг. Луу ичсэн үед уг

худгаас мал услахгүй, дээгүүр нь бүтээдэг. Хаврын анхны тэнгэрийн дуугаар луу нь тэнгэрт гарч түүнээс хойш мал усалдаг учиртай юм.

Үнстийн хийдээс нэлээд урагш байдаг Цагаан овоог дээр үеэс тахидаг байсан бөгөөд тахилд 5 хонь, 1 үхэр өргөж, дараа нь түгээдэг заншилтай байсан. Мөн сэтэрлэсэн мал байсан бөгөөд тахилын үед авчирч уяад буцаагаад тавьдаг байжээ. 1991 оноос тахиж эхэлсэн бөгөөд жил бүрийн зуны адаг сарын шинийн таванд тахидаг. Би нутгийнхнаа цуглуулж 2002 онд Цагаан овооны баруун доод талд суварга бариулсан.” хэмээн ярьсан юм.

Хамгийн сүүлд 2010 онд ШУТИС-ийн Барилга архитектурын сургуулийн багш доктор, профессор М.Оргилын удирдлага дор Үнстийн хийдийн Цогчин дуганд хэмжилт судалгаа хийсэн байна.

Үнстийн хийдийн гэвш Лувсанхайдаваар яриулж, Б.Адъяагийн зурсан зураг.1982 он

III. Барилга тус бүрийн судалгаа

3.1. Үнстийн хийдийн ерөнхий төлөвлөлт

Хүрээ хийд байгуулах газрыг сонгохоос түүний төлөвлөлтийн асуудал эхэлдэг. Хийд байгуулах газрыг сонгохдоо уул, ус нь тэгширсэн байгалийн үзэсгэлэнт газрыг чухалчлахаас гадна уг хийдийг барьж босгоход шаардагдах мод, чулуу, шавар, элс шороо зэрэг барилгын материалын олдоц, нөөц, баялаг, салхины урсгал, нарны тусгал, алсаас харагдах байдал зэргийг хүртэл судалдаг байжээ. Түүнчлэн байгалийн унаган төрхийг эвдэж өөрчлөхгүй, байгаль, газар усны цэвэр ариуныг сахих, малын бэлчээрийг сүйтгэхгүй байхаас гадна тухайн нутаг орны бэлгэ зүйг ч анхаардаг байна. Хийд байгуулах газрыг сайтар шинждэг “газар шинжээч” нар бүх зүйл нь тэгширсэн газрыг сонгодог байжээ. Хүрээ, хийдийг байгуулсан газрыг сонгосон талаар төрөл бүрийн домог яриа байдаг.

Үнстийн хийдийг байгуулсан нутгийг хэрхэн сонгосон талаар бичихдээ: “Уг хийд говийн бяцхан толгод дунд байрлах агаад, хийдээс зүүн урагш орших Баян-Улаан хэмээх орчиндоо өндөрлөг, хадтай уулыг лууны толгой

Баян-Улаан уул

Цагаан овоо

гэх, баруун суганаас нь урсах жижиг булгийг лууны шилнээс гарсан рашаан хэмээн дээдэлдэг. Үүнээс баруунтай орших цав цагаан чулуун овоо буюу сахиус гэж эрт цагаас шүтэж тахиж иржээ. Эндээс баруун гар тийш үргэлжлэх хадан дэлний дунд цуварч тогтсон хоёр улаан цохиог лууны бөх, хадан дэлний төгсгөлд орших Сайн цохио нэртэй элбэг устай худгийг лууны сүүл хэмээн хэлцдэг. Энэ нь хурмастын их луу хөлөглөж наран ургах зүгт довтолгож буй догшин сахиус эзэгнэсэн шинжтэй эл газрыг олж уг хийдийг байгуулсан явдал нь газар, тэнгэр хийгээд гаднын ямар ч тэрсүүд халдах зайгүй догшин байхын бэлгэдэл билээ.”⁹⁰ хэмээжээ.

Уг хийдийг байгуулах газрыг сонгосон талаар нэгэн домог байдаг. “Түвдэд их ном үзсэн Цэвэг ламтан тэр нутгаас буцахдаа өөрийн багшдаа бараалхаж ар халх буюу нутагтаа очиж хийд байгуулах санаагаа хэлж сахиус хариулахыг хүссэн байна. Гэтэл багш нь чиний энэ их сайн хэрэг байна. Тэр байгуулах хийдийн шүтээнийг нь одоо биш хожим чамд өгүүлнэ гэж багш нь хэлжээ. Цэвэг ламтан тэндээс явж нутгийн дээс алхаад нэгэн хадан цохионы өвөрт хавчиг үүргээ задлан цайгаа чанаж суутал ямар нэгэн юм тор хийх чимээгээр дээшээ хартал хадан цохионы оройд өлгөгдсөн дэлгэмэл бурхан салхинд хийсэж байгааг авч үзтэл Гомбо сахиус байсан гэдэг. Лам ихэд бэлгэшээн энэ багшийн минь илгээсэн сахиус мөн хэмээн адислан эвхэж үүргэвчиндээ залж явсаар одоогийн Үнстийн хийд байгаа газар ирвэл хэдэн ямаатай нэгэн ядмагхан чавганцынх байжээ. Цэвэг ламтан тэр айлд орж мэнд усаа мэдэлцэж хэрэг зоригоо хэлтэл чавганц энүүхэн зүүнтээ хэдэн чулуун дээр хэрээ их цугладаг юм. Ламтан болгоовол тэр газрыг очиж үзэхгүй юу гэснээр очиж хартал үнэхээр хэл үгтэй хэрээ цугладаг энэ газар хурал номын хийд байгуулахад зохимжтой хэмээн шинжиж уг орон хийдээ байгуулсан түүхтэй. Үүнээс хойш энэ домгоос үүдэн сүсэгтэн олонд Хэрээ үнэстий, Үнэстий Цагаан овоогийн хийд гэж газар нутгийнхаа нэрээр алдаршсан юм.”⁹¹ хэмээн тэмдэглэн үлдээжээ.

“Үнстийн” гэж нэрлэсэн хоёр дахь домог бол энэ суурингийн ойролцоо эртний булш хиргисүүр олноор байдгаас гадна тус хийдийг үнс нурам болсон ор суурин дээр байгуулан түүнээ ийнхүү нэрийг өгсөн гэдэг.

Үнстийн хийдийг монголын өмнөд нутгийн тал хээрийн сүм хийдийн зохион байгуулалтаар

Үнстийн хийдийн өмнө орших тойром, наана нь Цагаан овооны “хадан цагаан” хэмээх чулуу

⁹⁰ Б.Адъяа “Монгол архитектурын чимэг” 1998, тал 7

⁹¹ Володя, Н.Өлзийхутаг “Өгөөмөр баян Эрдэнэдалай” 2003, тал 239-240

гол төвд нь Цогчин дуганыг төлөвлөж, түүний хойд, баруун, зүүн талаар бусад сүм дуганыг хаалгыг нь урагш харуулсан төлөвлөсөн ба Цогчин дуганаас урагш барилга төлөвлөөгүй задгай, хийдийн гадуур лам нарын сууцыг эгнүүлэн төлөвлөсөн байжээ. Өөрөөр хэлбэл монголын уламжлалт “хүрээ” төлөвлөлтийн зарчмын баримтлан төлөвлөсөн байна.

Үнстийн хийдийн урд талд буюу зүүн талын лууны толгой хэмээгдэх Баянхайрхан уул, баруун талын нутгийн шүтээн Цагаан овоо хоёрын дундуур жижиг тойром харагдаж байдаг. Уг тойромыг тухайн орон хийдийг байгуулахдаа шинжээчид түүнийг зориуд оруулан төлөвлөж өгсөн байна. Энэ нь хүрээ хийдийн өмнө талд гол устай газрыг сонгодог монголын уламжлалт төлөвлөлтийн дагуу байгуулсныг илтгэнэ. Тухайлбал, Бэрээвэн хийдийн өмнө хөл нуур байх бөгөөд Эрдэнэ зуу хийдийн Цогчин дуган, Манзуширийн хийдийн Цогчин дуганы өмнө хиймэл нуур хийсэн байдаг билээ.

Энэхүү төлөвлөлтийн талаар бичихдээ: “Зарим хүрээ хийдийн хөл буюу Цогчин дуганаас урагш хараавчлах зайд нуур ташааруулах эсвэл усыг татаалаар зориуд урсгаж ариун рашаан хэмээх тогтоол буй болгосон нь үзэмж төгөлдөр бүрдэл болохын зэрэгцээ манай өвөг дээдэс гэрийнхээ үүдний эсгий хаалгыг усан долгион ширээсээр гоёдог уламжлалыг Б.Ринчен гуайн тайлснаар эргэцүүлэн бодож харьцуулбаас, орон хийдийн босгыг муу санаатан бүү алхаасай, хэрэв хэн нэгэн хар санаа өвөрлөн ирвээс үүднээ

Цогчин дуган ба Майдарын сүм. 2016 он

орших хөлгүй далайд унан цэвэршиг гэх, нөгөө утгаар түмэн бужигнаж, далай баян олонтой явахыг бэлгэдлүүдийг багтаасан нь эртний хот төлөвлөлтийн үндэсний онцлог юм.”⁹² хэмээн бичсэн байна.

Монголын суурин хэлбэрээр хөгжиж байсан хүрээ хийдийн төлөвлөлт нь говь хээр, хангайн бүс болон тухайн орон нутгаараа хоорондоо ялгаатай, харилцан адилгүй байжээ. Тухайлбал, Үнстийн хийдийн суурин, сууцны барилга, тэдгээрийн зохион байгуулалт, төлөвлөлт нь бусад хүрээ хийдийн төлөвлөлтөөс ихээхэн онцлог бөгөөд ялгаатай юм. Энэ нь говьд байгуулагдсан хүрээ хийдийн төлөвлөлтийг хадгалж үлдсэн цорын ганц туурь байсан бөгөөд харамсалтай нь өнөөдөр Цогчин дуган, Майдарын сүмээс бусад нь бүтэн үлдсэнгүй, зөвхөн сүм дуган болон лам нарын байшингийн буурь л үлджээ.

Уламжлалт дэг журмын дагуу хийдийн мөргөл шүтлэгийн дугануудыг гол цөм болгож, түүний гурван талаар суурин суугчдын байшин, гэр хороолол, уран дархны газар зэргийг өмнө зүг харуулан байгуулсан байдаг. Үнстийн хийдийн оршин суугчдын хороолол нь орчин үеийн хот төлөвлөлт шиг гэр, байшин хоёр нь салангид ялгарч байсангүй, харилцан шүтэлцээтэй бие биеийгээ гүйцэлдүүлж байснаараа онцлогтой.

Лам нарын суурингийн төлөвлөлтийг үзэхэд лам нарын бурхан тахилын байшин сууц, аж ахуй, энгийн ардын барааны агуулах зэрэг зориулалтаар баригдсан байшингууд нь хоёр хацар ханаар нийлүүлэн урт гудам болгон барьж, нөмөр талд гэрээ барихад тохиромжтойгоор төлөвлөсөн байжээ. Өөрөөр хэлбэл говийн суурингууд(зарим газрын түүхий тоосгон шавар хэрмийг эс нэрлэвэл) хашаа байгаагүй учраас байшингаа гудамлан зэрэгцүүлж нөмөрт нь гэрээ барьдаг байсан нь ахуй амьдралаас урган гарсан төлөвлөлтийн зайлшгүй шаардлага байсан бөгөөд энэ нь говийн суурингуудын нийтлэг төрх байжээ.

Үнстийн хийдийн ерөнхий байдал. 1981 он

⁹² Б.Адъяа “Монгол архитектурын чимэг” 1998, тал 8

3.2. Цогчин дуган

3.2.1. Архитектурын хэв маяг

Монголын зарим жижиг хийдүүд нь орон нутагтаа нэр нөлөө бүхий том хүрээний жишгээр хөгжсөн байсны жишээ бол Ламын гэгээний хүрээний нөлөөн дор Вангийн хүрээ, Хошуу хийдийн загвараар Сангийн далай, Үнстийн хийдүүдийн гол хурлын дуган баригдсан гэдэг.

Үнстийн хийдийн төвд Цогчин дуган нь байрлах бөгөөд дуганы хаалгыг уламжлалын дагуу урд зүг рүү харуулсан байна. Цогчин дуганы архитектурын хэв маяг нь монгол хэв маягтай бөгөөд төлөвлөлтийн хувьд тэг дөрвөлжин байгуулалттай, үүдэндээ амьтны дүрс, хээ угалз бүхий сийлбэртэй задгай саравч буюу гонхон⁹³ -той, дуганыг гаднаас нь харахад хоёр давхар харагдах боловч дотроо хий орон зай буюу огторгуйтай барилга юм. Цогчин дуганыг байгуулахдаа хушууныхаа баруун хийдийн Гол дуганаас буюу Угтаал Сангийн далай хийдийн Цогчин дуганаас загвар авч хийжээ.

Ер нь аливаа хийдийн Гол сүмийн барилгыг хоёр давхар хийвээс 1-р давхарт хурал ном хуруулах, 2-р давхарт бурхан тахил, хөлгөн их судар номуудыг залдаг байжээ.

Цогчин дуганы үндсэн хийц нь шугаман чулуун суурьтай, суурийн нүүр болон дээд хэсгийг занар чулуугаар хийсэн, модон араг ястай, хөх тоосгоор өнгөлсөн түүхий тоосгон ханатай, хөх вааран дээвэртэй хоёр давхар барилга бөгөөд хоёрдугаар давхар нь эргэн тойрон галерейтай болно.

Цогчин дуганы нүүр тал. 1981он болон 2016 оны харьцуулсан байдал

Цогчин дуганы ерөнхий байдал. 2010 он болон 2016 оны харьцуулсан байдал

⁹³ Гонхон- сүм дуганы дотор, гадар талд ямар нэг газарт өрөө тасалгаа маягтайгаар барьсан сав. бурханы гонхон, үүдний гонхон г.м

Дуганы нэгдүгээр давхрын байгуулалтыг харахад голын дөрвөн баганын диаметр бусад баганын диаметрээс арай том бөгөөд шалнаасаа дээврийн дам нуруу хүртэл үргэлжилж нэг том орон зайг үүсгэсэн байх ба голын дөрвөн баганын огтлолцсон жигүүр нь мөн бусад жигүүрээс өргөн байна. Голын огтлолцсон өргөн жигүүрээс хоёр тийш гурав гурван жигүүртэй ба дөрвөн талд нь 9, 9 баганыг төлөвлөсөн байгаа нь Үнстийн хийдийн Гол дуганы төлөвлөлтийн онцлог юм.

Цогчин дуганы нэгдүгээр давхрын нүүрэн талын гол хаалганы хоёр талд хоёр, хоёр бүгд дөрөв, баруун, зүүн талдаа тав таван цонхтой, хойд талдаа цонхгүй, хоёрдугаар давхрын нүүрэн талд хаалгатай, баруун, зүүн талдаа хоёр, хоёр цонхтой, хойд талдаа цонхгүй болно. Хойд талд цонх гаргадаггүй учир нь: нэгдүгээрт, Монгол орны уур амьсгалын онцлог, салхины чиглэл, хоёрдугаарт, хоймор буюу хойд талдаа бурхан тахилаа залдагтай холбоотой юм. Цонхнууд нь хятад маягийн модон сараалжин цонх байсан бөгөөд гол хаалга нь товруун чимэглэлтэй, хоёр хавтастай банзан хаалга байсан байна.

Сүм дуганы барилгын өнгө будгийг хийхдээ модон багана, дам нуруунд эхлээд уламжлалт аргаар будгийн дэвсгэр хийж түүн дээрээ хээ угалз, зураг, дүрсийг зурж өнгө будгийг нь тавьсны дараа зүмбэрдэж дараа нь алтаар чимдэг дараалалтай байдаг. Цогчин дуганы өнгө будгийг монгол маягаар чимж, шороон будгаар буджээ. Дотор талын өнгө будгийн хувьд голын дөрвөн баганыг луу ороолгон будаж зүмбэрдсэн ба тэдгээрийн холбосон дээд дам нуруунд хан төрийн долоон эрдэнэ, өлзийт найман тахил болон бусад бэлгэдэлт хээ угалз, цэцэг навчаар чимж ханын дээд хүрээг эргэн тойрон шамба маяг гарган гоёж будсан байна.

Монголын үндэсний тэг дөрвөлжин барилгын хамгийн чухал ач холбогдолтой голын дөрвөн тулгуур багана нь бусад баганаас диаметрийн хувьд том, илүү гоё өнгө будагтай(ихэвчлэн луугаар чимж, зүмбэрддэг) байх бөгөөд бусад баганыг цул өнгөөр буддагаараа онцлог юм.

Төрийн долоон эрдэнээр чимсэн дам нуруу

Найман тахилаар чимсэн дам нуруу

Дотор талын ханын дээд хэсэгт шамба гарган чимсэн байдал

Цогчин дуганы дотор талын зүүн өмнөд хэсгийн баганууд дунд байнгын модон шатыг хөндлөн дам нурууны доод түвшнээс хоёрдугаар давхрын шал хүртэл хийж өгсөн байгааг харахад нэгдүгээр давхрын шалнаас шат хүртэл хэрэгцээтэй үед зөөврийн түр шат хэрэглэж байсан бололтой.

Хоёрдугаар давхар нь хөх тоосгон хана, цонхтой, урд талдаа хаалгатай, эргэн тойрон галерейтай,⁹⁴ хөх вааран дээвэртэй, дээврийн гол дэл дээр ганжиртай байжээ.

Цогчин дуганы үүдний Гонхон нь 12 баганатай, гурван тал явган хайстай, бөгтөр вааран дээвэртэй байсан бөгөөд 1962 оны хавар гэнэт их цас орж Цогчин дуганы хаалга цасанд дарагдсаныг цэвэрлэх үед баганын суурь чулууг хөдөлгөснөөс болж аажимдаа нурсан байна. Цогчин дуганы нүүрэн талын ханын гуравны хоёр нь, баруун урд өнцгийн ханын өрлөг нурж байхгүй болжээ. Дээврийн ваар бараг бүгд байхгүй болсон байна.

Цогчин дуганы дотор талын шат

Цогчин дуганы дээд давхар. 1981 он

3.2.2. Хэмжилт судалгааны агуулга

А. Барилгын ерөнхий байдал

Цогчин дуган нь Үнстийн хийдийн гол барилга бөгөөд хятад-монгол маягийн давхар барилга юм. Барилга нь зүүн өмнө зүгт 15°-ын чиглэлд байрлажээ. Гол бүтэц нь модон бүтцээс бүрдэх бөгөөд доод давхрын гадна хана, дээд давхрын дотор ханыг тоосго хэрэглэн барьж, дээврийг нь ваараар хучжээ. Эдүгээ барилгын өнөөгийн байдал нь урд тал болон баруун

⁹⁴ Галерей (францаар galerie, италаар-galleria) гэдэг нь нэг талын дагуу хана нь олон багана, чимэглэлт хашлага эсвэл урт тагт бүхий саравчин дээвэртэй, гэрэл гэгээтэй, урт нарийвтар тасалгааг хэлнэ. //“ПопулПопулярная художественная энциклопедия. Архитектура, живопись, скульптура, графика, декоративноеискусство” Книга 1, Москва., 1986. стр153

хажуу талын хана нуран унаж, дотор талын багана нь ил гарсан байдалтай агаад зарим хэсгийн хувьд дотор талын багана нь хүртэл унасан ажээ. Доод давхрын унь нь маш ихээр эвдэрч гэмтсэн бөгөөд хойт талын хувьд өнөөгийн байдал нь хамгийн сайн байна. Дээврийн ваарын өрлөг ч бас ихэд эмх замбараагүй болсон бөгөөд нүүр ваарын хувьд угийн хэлбэр төрхөөрөө үлдэж хоцорсон зүйл байсангүй.

1998 онд авсан фото зурагтай харьцуулж үзвэл Цогчин дуганы барилга нь угаасаа урд талын голын өрөөнөөс дуган руу ордог хаалгатай байсан агаад түүний зүүн, баруун хоёр талд цонхтой байсан бололтой. Эдүгээ урд талд нь хамгийн баруун талын ганцхан цонх л үлдэж, бусад нь цөм нурж эвдэрчээ. Мөн тухайн үеийн фото зурагт Цогчин дуганы эргэн тойронд хашаа байгаагүй атал эдүгээ модон материалыг хэрэглэн хашаа бариад, дуганы дотор тал руу орохоос сэргийлсэн хэдий ч төдий л үр дүнгүй учраас эвдэрч гэмтсээр л байна.

Цогчин дуганы ерөнхий байдал(1998 он)

Цогчин дуганы ерөнхий байдал(2016 он)

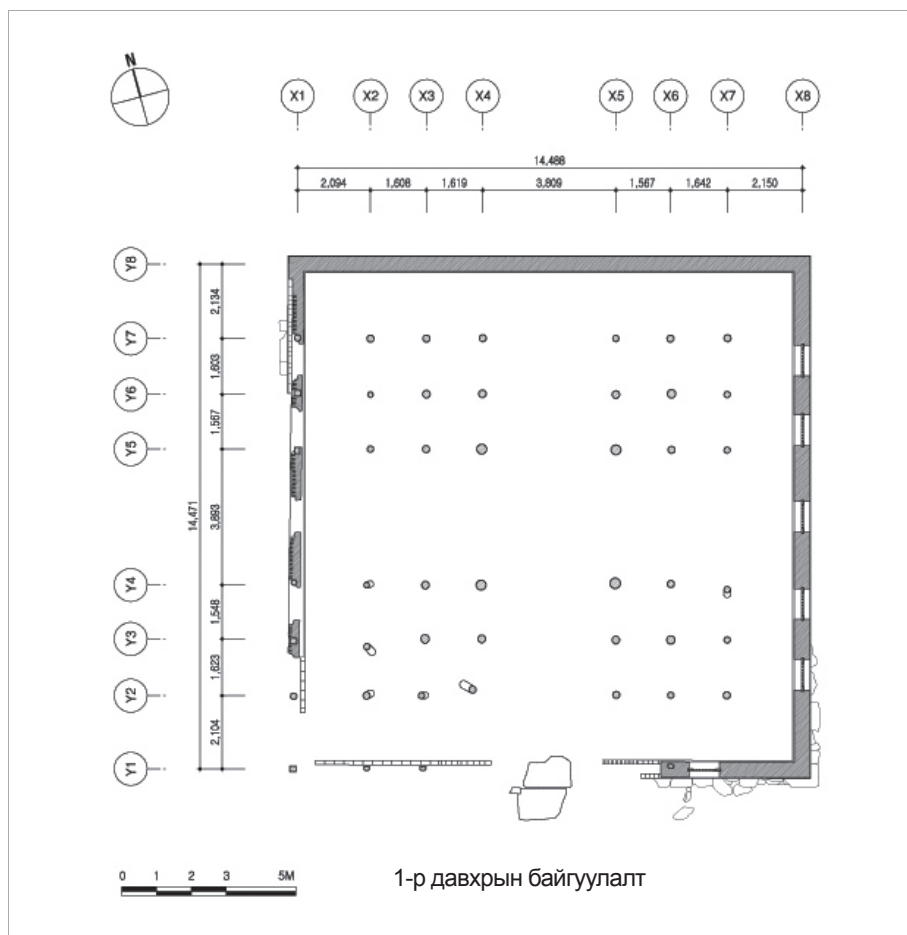
Б. Байгуулалтын төлөвлөлт

Барилгын байгуулалт нь бараг тэг дөрвөлжин бөгөөд доод давхар нь урд нүүрэн тал 7 жигүүр, хажуу тал нь мөн 7 жигүүр, дээд давхрын нүүрэн тал 3 жигүүр, хажуу тал нь мөн 3 жигүүр бүхий давхар асарласан оройтой дээвэртэй барилга юм. Байгуулалтыг доод давхар, дээд давхраар нь хуваан тайлбарлая.

1) Доод давхар

Доод давхар нь байгуулалтын хувьд урд нүүрэн тал нь 7 жигүүр, хажуу тал нь 7 жигүүртэй агаад ханын дотор талыг гол болгон урдаас хойш 14.066 м, зүүнээс баруун тийш 14.068 м хэмжээтэй тэг дөрвөлжин байгуулалттай ажээ. Баганын байрлал нь дотор эгнээний өндөр баганын эгнээ ба гадна эгнээний

1-р эгнээ, гадна эгнээний 2-р эгнээ, бас хамгийн гадна талын хананаас бүрэлдсэн төгсгөлийн өрөөний эгнээнээс бүрэлдэж байна. Баганаас багана хоорондын[жигүүрийн] хувьд, хамгийн уужим тасалгаа нь дотор эгнээний өндөр баганын хоорондох голын жигүүр бөгөөд өргөн нь 3,900 мм орчим ажээ. Түүний дараа гадна эгнээний 2-р эгнээ ~ төгсгөлийн өрөө бөгөөд 2,100 мм орчим, гадна эгнээний 2-р эгнээ ~ гадна эгнээний 1-р эгнээ, гадна эгнээний 1-р эгнээ ~ дотор эгнээний өндөр багана бүхий тасалгааны өргөн нь 1,600мм орчим байна. Голын өрөөний өргөн нь гадна эгнээний баганын хоорондох зайнаас 2 дахин илүү өргөнтэйгөөр байрласан агаад ийм баганын байрлал нь дотор талд зайтай болгох зорилгоос үүдэлтэй бололтой.

1-р давхрын байгуулалт

Дотор талын шал нь удаан хугацааны турш ил гарч, шороонд дарагдсан учраас угтаа ямар шалтай байсныг тогтоож чадсангүй. Тиймээс шал тавьсан хэлбэрийг тогтоохын тулд дотор талд овоорсон шороог зайлуулж урьд шал байсан төвшинг гарч иртэл нь малтаж үзэв. Ийнхүү шалгасны үр дүнд тусгай модон шал буюу ямар нэгэн шал байсан ул мөр олдолгүй, суурь чулуу л ил

гарав. Суурь чулуу нь байгалийн чулууг засаж янзалалгүй, бөөрөнхий болон хавтгай чулууг хэрэглэсэн бөгөөд суурь чулууны хэлбэр төрх нь дөрвөлжин хавтгай ажээ. Ил гарсан суурь чулууны дотроос нэгийг сонгож түүний доод хэсгийн тулгуур буюу суурь хөрсийг зассан эсэхийг тогтоохын тулд сорилын малтлага судалгаа явуулав.(Х5Ү2) судалгааны үр дүнд доод хэсэгт том чулуу тавьснаас бус, тусгай суурь зассан нь тогтоогдоогүй юм.

Ил гаргасан баганын суурь

Х5Ү2 суурь чулууны сорилын малтлага судалгаа

Барилгын довжоог хийхдээ засаж янзалсан дөрвөлжин хавтгай чулууг хэрэглэж булангийн багана болон тулгуур баганагүй, гагцхүү хайрга чулуугаар довжоог үйлдсэн ажээ. Тоосго чулуугаар үйлдсэн гадна ханын дагуу доод хэсэгт нь довжоо хийсэн бөгөөд засаж янзалсан дөрвөлжин хавтгай чулуугаар төгсгөсөн “довжоо”-ны дотор талыг жижиг чулуу ба шороогоор дагтаршуулан дүүргэжээ. Довжооны хэлбэр нь гагцхүү хайрга чулуу ба хавтгай чулуу бүхий довжоо бөгөөд ханын гадна ханан дахь довжооны хэсгийн гадагш илүү гарсан урт нь 280 мм орчим байна. Урд тал болон зүүн талын зарим хэсгээс бусад хажуу тал дахь довжооны хэсэг нь эргэн тойрны газрын төвшин дээшилсний улмаас булагджээ. Нүүрэн талын голын жигүүрийн байрлалд урт нь 1,375 мм, өргөн нь 885 мм хэмжээтэй дөрвөлжин хавтгай чулуу үлдэж хоцорсон агаад энэ нь урьд өмнө нь төв хэсгийн гол жигүүрт байсан хаалгатай холбоотой хэрэгсэл хэмээн үзэж байна.

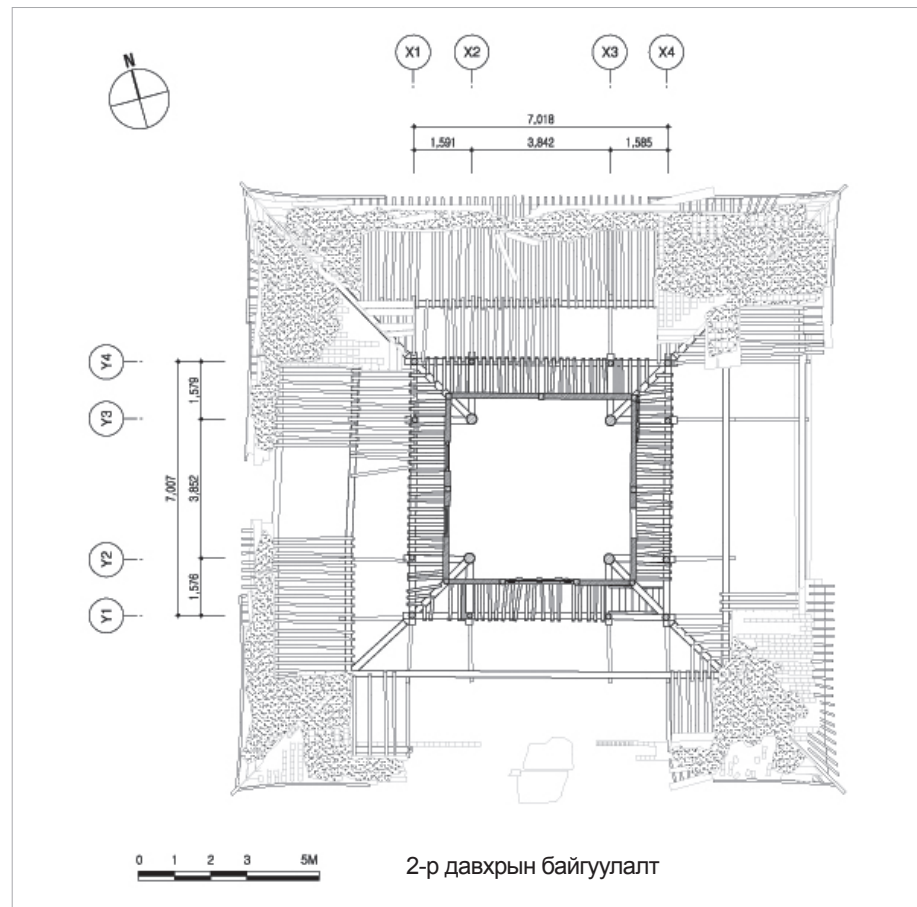

Эдүгээ үлдэж хоцорсон суурь

Гол хаалганы шатны хэсэг

2) Дээд давхар

2-р давхрын байгуулалт

Дээд давхрын байгуулалт нь нийт 16 ширхэг дугуй баганаар 3×3 жигүүр байгуулалтаар гол болгон, гадна эгнээний болон дотор эгнээний өндөр баганын хооронд 9 ширхэг дөрвөлжин багана босгож ханыг бүрдүүлсэн ажээ. Дээд давхрын гадна эгнээ нь доод давхрын гадна эгнээний 1-р эгнээтэй ижил шугаман дээр байрлах бөгөөд доод давхрын гадна эгнээний 1-р эгнээний дээд хэсэгт зангидан холбосон дам нурууны дээд хэсгээр хөндлөвч мод тойруулж дээд давхрын гадна захын баганыг босгожээ. Дээд давхрын байгуулалтын нэг талын өргөн нь 7,000мм дотор гадна тал нь тэг дөрвөлжин байгуулалттай байна.

Гадна эгнээ болон дотор талын ханын дээр унины мод суулгасны дараа дээд хэсэгт нь 30 мм зузаантай банз дэвссэн боловч ханын дотор талд нь тусгай шал хийгээгүй ажээ.

В. Хийц бүтээцийн төлөвлөлт

Цогчин дуган нь байгалын чулуугаар тулгуур болгон дээр нь хавтгай чулууг тавьсан суурь дээр босгосон, давхар асарласан оройтой дээвэр бүхий барилга

агаад доод давхрын нүүрэн тал 7 жигүүр, хажуу тал нь 7 жигүүр, дээд давхрын гонхны нүүрэн тал 3 жигүүр, хажуу тал нь 3 жигүүрээс тус тус бүрдэх ажээ. Доод давхрын багана нь дотор эгнээний өндөр багана, гадна эгнээний 1-р эгнээ, гадна эгнээний 2-р эгнээ, төгсгөлийн жигүүрийн эгнээний гадна талын багануудаас бүрдэх бөгөөд төгсгөлийн жигүүрийн эгнээний багана нь ханан завсар суулгасан багана юм. Дотор талын [гадаад] баганын өндөр нь дотор эгнээнээс гадна эгнээ рүү болох тусам намсах агаад дотор эгнээний өндөр баганыг дээд давхрын дунд нурууг тулсан тууш үргэлжилсэн багана болгон босгож, дээд давхрын гадна талын баганыг гадна эгнээний 1-р эгнээний шугаман дээр босгожээ.

Жигүүрийг бүрэлдүүлж буй баганын хувьд, дотор талын багана нь бүгд дугуй огтлолтой, хананд суулгаж оруулсан багана нь ихэнхдээ дөрвөлжин огтлолтой ажээ. Баганын диаметрийн хувьд, дотор эгнээний өндөр баганын диаметр хамгийн том, харин түүний дараа гадна эгнээний 1-р эгнээний багана, гадна эгнээний 2-р эгнээний багана гэсэн дарааллаар диаметр нь багасах ажээ. Дотор эгнээний өндөр баганын диаметр нь 290~307 мм бөгөөд ерөнхийдөө 300 мм диаметртэй баганыг хэрэглэсэн бололтой агаад гадна эгнээний 1-р эгнээний багана нь 207~246 мм, дунджаар 230 мм-ийн диаметртэй, гадна эгнээний 2-р эгнээ нь 173~222 мм, дунджаар 200 мм диаметртэй баганыг хэрэглэсэн учраас дотор эгнээний өндөр баганаас гадна эгнээ рүү явах тусам хэрэглэсэн баганын диаметр нь багасч байна. Дотор талын багана нь бүгд дугуй бөгөөд дээшлэх тусам диаметр нь нарийсах аргаар хийгдсэн нь тогтоогдсон агаад Х6Ү3 баганын хувьд баганын доод хэсгийн диаметр 260 мм боловч, дээд хэсгийн диаметр 228 мм бөгөөд Х6Ү4 багана нь суурь чулууны дээд талд байх баганын доод үзүүрийн диаметр 230 мм, дээд хэсгийн диаметр 191 мм бөгөөд 0.83~0.86 мм-ийн зөрөөтэй байна.

<Хүснэгт 2> Цогчин дуганы доод давхрын баганын диаметр * (нэгж:мм)

Баганын байрлал	Ү ₂	Ү ₃	Ү ₄	Ү ₅	Ү ₆	Ү ₇
Х ₂	218	191	180	190	173	217
Х ₃	190	243	229	213	240	222
Х ₄	213	224	302	290	235	202
Х ₅	215	229	307	292	230	193
Х ₆	195	246	218	207	243	211
Х ₇	213	189	193	190	188	216

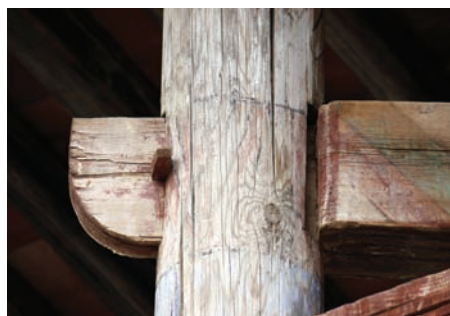
* Баганын диаметр нь сууринаас ойролцоогоор 1,200 мм-ийн өндөрт хэмжсэн хэмжээс юм.

Багана тус бүр нь баганын толгойноос баганын далбааны дээд талын банз ба дам нуруу, дээврийн нуруутай зангидагдсан агаад баганын далбааны дээд талын банз нь хоёр тийш [үзүүр лүүгээ томссон] углуургаар баганын толгой

дээр дам нуруу лугаа хамт зангидагдаж, түүний дээд хэсэгт дөрвөлжин дээврийн нурууг баганын толгойн дээд хэсэгт [үзүүр лүүгээ томссон] углуургаар зангидан холбожээ. Дам нурууны гадна хэсгийг баганын толгойд зангидан холбосон боловч дотор хэсгийн хувьд тэрхүү зангидан холбох арга нь харилцан адилгүй байсан ажээ. Булангийн хэсгээс бусад ердийн “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу маягийн” зангидан холболтын хувьд гадна талын баганын толгойгоос ам зөрүүлсэн углуургаар холбосон агаад дотор талын баганын эх биед “малтууран углуурга” буюу [үзүүрлүүгээ томссон] хос углуургаар холбожээ. Хамгийн гадна талын хэсгийн төгсгөлийн өрөөний дам нуруу нь “малтууран углуурга”-аас бүрэлдэх бөгөөд гадна эгнээний 2-р эгнээ болон гадна эгнээний 1-р эгнээний хоорондох “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу”-ны дотор хэсэг нь [үзүүр лүүгээ томссон] хос углуурга хэлбэртэй болохыг тогтоов. Булангийн хэсгийн хувьд гадна хэсэг нь ам зөрүүлсэн углуургаараа ижил хэлбэртэй боловч дотор хэсгийн хувьд углуурганы үзүүр “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу”-ны [өргөний] тал дундуур засаж янзалсан байдалтайгаар, хоорондоо ам зөрүүлсэн углуурга хэлбэрээр нэвт гарсан байна. Энэхүү нэвт илүү гарсан углуурга нь хийц бүрдлийг сугарч унахаас сэргийлэн хадаасаар тогтоосон ажээ. Булангийн дам нурууны хувьд төгсгөлийн өрөөний дам нуруутай хамт зангидах аргаар биш, төгсгөлийн өрөөний дам нурууны дээд хэсэгт “царцаа углуурга”⁹⁵ -аар зангидсан агаад углуургыг мултарч унахаас сэргийлж хэвтээ чиглэлд бэхэлгээний хадаас (шаантаг)-аар бэхэлжээ.

Гадна эгнээний өндөр багана ба төгсгөлийн жигүүрийн дам нурууны хоорондох ам зөрүүлсэн углуурга

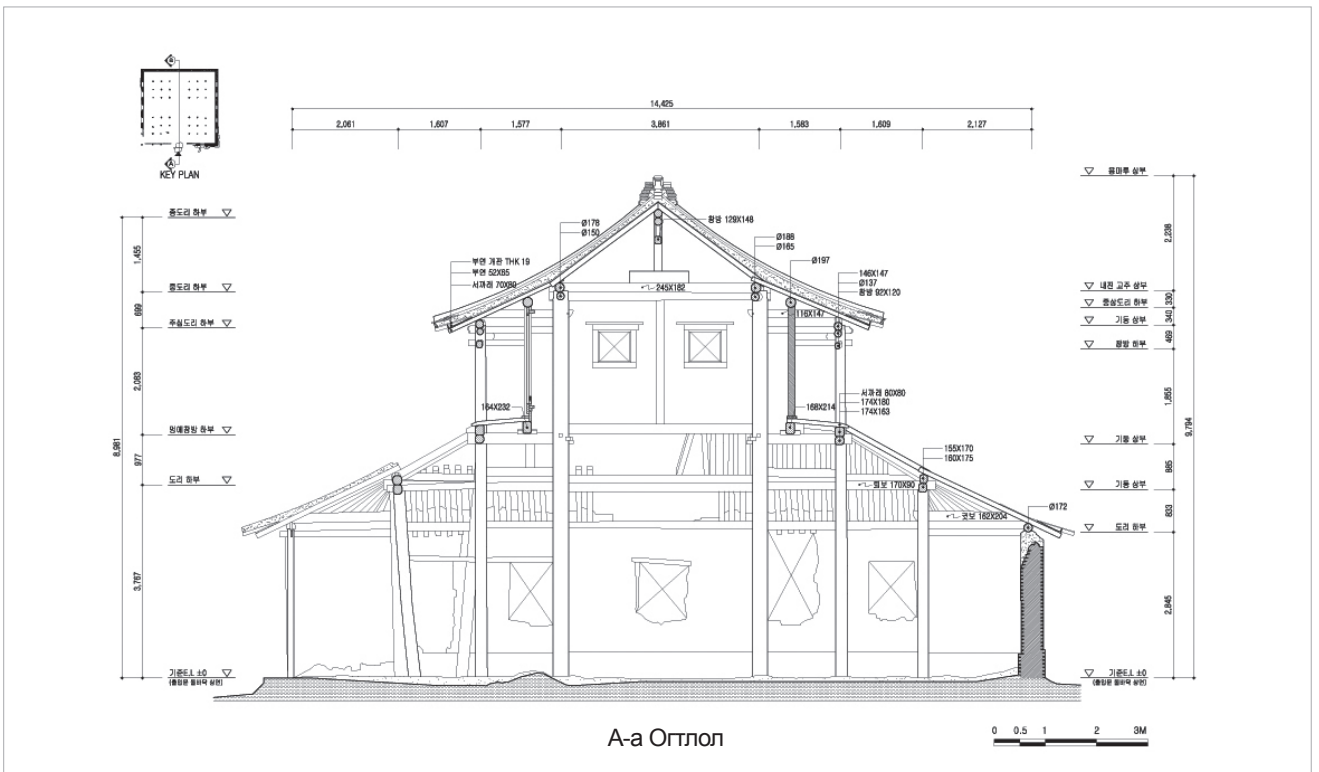

Гадна эгнээний өндөр багана ба булангийн дам нурууны хоорондох “царцаа углуурга”

Бас өөр зангидан холбох аргын хувьд, дотор эгнээний өндөр багана ба гадна эгнээний 1-р эгнээний баганын хооронд булангийн хэсэгт гурван тийш чиглэсэн дам нуруу хоорондоо “3-ны 1-ийг нь ухаж углуургадах” хэлбэрээр зангидагдсан агаад эдгээр углуурганы илүү гарсан үзүүрийг [баганаас] нэлээд урт нэвт гарган хадаас хадаж бэхэлжээ.

⁹⁵ Урт углуурга бөгөөд үзүүр лүүгээ нарийн, дотор талдаа өргөн углуургыг ингэж нэрлэдэг.

Дээд давхрын гадна талын баганыг, доод давхрын гадна эгнээний 1-р эгнээний багана ба дотор эгнээний өндөр баганыг тогтоож буй “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу”-ны дээд хэсэгт дөрвөлжин хэлбэртэй “буулга хэлбэрийн” баганын далбааны дээд талын банзыг тойрон түүний дээд хэсэгт нь “үзүүрт нь углуурга гаргах” аргаар босгожээ. Доод үзүүрийн “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу”-ны хувьд 90 мм орчим өргөнтэй хийц бүрдлийг хэрэглэсэн боловч гадна эгнээний 1-р эгнээ ба дотор эгнээний өндөр баганын хоорондох “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу” нь 190 мм орчим өргөнтэй бөгөөд өргөн нь ихсэх тусам гадна эгнээний 1-р эгнээний баганын толгойд олон зөрсөн углуурга гаргалгүй, үзүүрт нь углуурга гаргах аргаар холбогдсон бололтой. Дээд давхрын хийц бүтээц нь 2 өндөр багана 7 лянгийн (7 дам нуруу бүхий) байшингийн хийц бүтээцтэй бөгөөд өндөр баганын дээд хэсэгт дам нурууг хөндөлсүүлэн тавьж, хоёр гадна талын багана руу өөд өөдөөсөө харсан дам нурууны хэлбэр бүхий “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу”-г тавьсан агаад дам нурууны дээд талд “богино багана” маягийн алхан шон босгож туслах нурууг тулж буй байдалтай байна. Дотор эгнээний өндөр багана ба гадна талын баганын хооронд тоосго өрж, хана тойруулж босгоод, энэхүү хананд хаалга, цонх гаргасан агаад үнэндээ дээд давхрын дотор талын зайг тусгайлан хэрэглээгүйгээс үзэхэд гадаад заслын зориулалттай байсан байх магадлал өндөр байна.

A-a Отглол

Г. Цонх, хана

Доод давхрын ханын урд нүүрэн тал ихэд эвдэрч гэмтсэн хэдий ч сүмийн хажуу тал болон ар тал, дээд давхрын хана нь үлдэж хоцорсон агаад хадгалалтын байдал сайн ажээ. Барилгын цонх болон хаалганы төлөвлөлт нь нүүрэн талын хувьд нэлээд их хэмжээгээр эвдэрч гэмтсэн учир хэмжээ, төлөвлөлт нь тодорхой бус боловч, 1998 онд авсан фото зургаас үзвэл доод давхарт төлөвлөгдсөн цонх нь 2 төрөл бөгөөд нүүрэн талын голын өрөөнд хаалга байсныг мэдэж болно. Дээд давхарт мөн адил нүүрэн талын голын өрөөнд хаалга, түүний хоёр хажууд цонхны хүрээ үлджээ.

Цогчин дуган(1998он)

1) Доод давхар

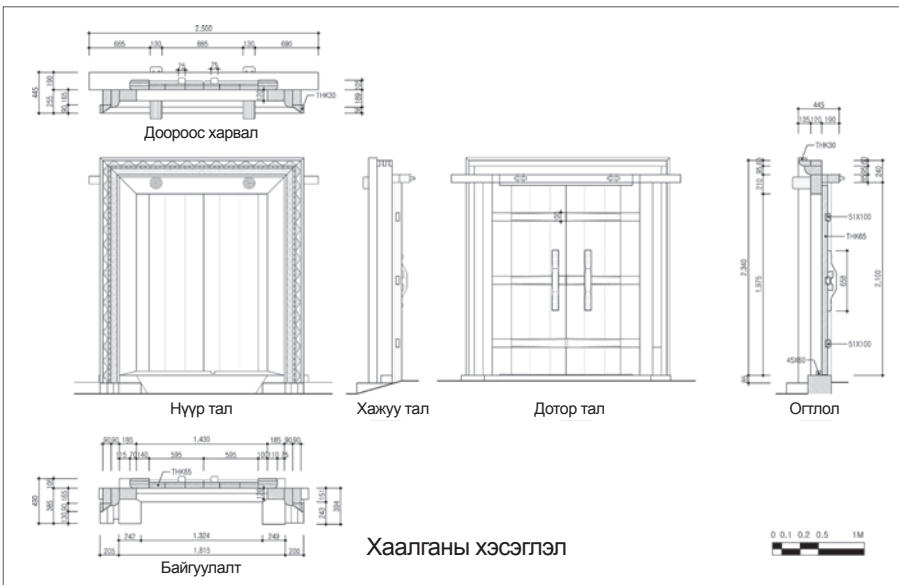
1998 онд авсан фото зурагт харагдаж буй урд талын голын өрөөний хаалга болон хоёрын хажуугийн цонх нь бүгд эвдэрч гэмтэн, эдүгээ үлдэж хоцроогүй тул тухайн үеийн фото зургийг лавлан үзэж анхны дүр төрхийг нь таамаглаж болно.

Тухайн үеийн хаалга нь хавтгай модоор үйлдсэн банзан хаалга байсан гэж таамаглаж байна. Х4У1, Х5У1 баганын хооронд дээд, доод хөндлөвчийг зангидан холбож, түүний хооронд хаалганы баганыг хоёр талд нь суурлилуулж, хаалганы хавтсыг суулгасан бололтой. Хаалганы хавтсыг суулгасан аргыг нарийвчлан тодруулж чадахгүй боловч, голын өрөөний өргөн нь ойролцоогоор 3,850 мм бөгөөд хаалганы баганын өргөнийг хасаад ч хоёр хавтастай биш ганц хавтастай хаалганы хавтсыг нь суулгахад бэрхшээлтэй байсан бололтой. Мөн дээд хөндлөвчинд товойж гарсан 2

ширхэг чимэглэлийн бүрдэл нь Өөлд бэйсийн хүрээний Жүд дацангийнхтай ижил хэлбэртэй хаалгаар нь төсөөлөн бодвоос, хаалганы хавтсыг суулгахад барилгын дотор талын ханын хэсэгт дээд, доод углуурга(хаалганы нугас) суулгаад, хоёр хавтастай банзан хаалгыг суулгасан хэмээн таамаглаж болно.

Өөлд бэйсийн хүрээний Жүд дацангийн хаалганы ерөнхий байдал

Өөлд бэйсийн хүрээний Жүд дацангийн хаалганы хэсэглэл

Цонхны хэмжээний хувьд, нээлхийн хэсгийн хэмжээ нь хөндлөн тийш ойролцоогоор 650 мм, босоогоор 640 мм бөгөөд бараг тэг дөрвөлжин хэмжээтэй ажээ. Эдүгээ үлдэж хоцорсон цонхны хүрээг хасвал бүх цонх нь онгорхой байдалтай байна. Харин судалгааны үр дүнд, үлдэж хоцорсон бүх цонхны хүрээнд ромбо хэлбэрийн углуурганы ор байгаа нь тогтоогдсон агаад

зарим цонхны хүрээнд углуурга, харин зүүн талын голын өрөөний цонхны хүрээнд сараалжны зарим хэсэг үлдэж хоцорсон болохыг тогтоов. Үүндээ тулгуурлан урьд байсан цонхны хүрээнд самнаа хэлбэрийн хээ угалз бүхий цонхны сараалж байсан агаад ханын дотор талд зүүн, баруун талд хос “хоёр хавтастай цонх” байсан хэмээн таамаглаж байна.

Углуурга нь үлдэж хоцорсон цонх (дотор тал)

Үлдэж хоцорсон цонхны сараалж

Барилгын ханыг тоосго өрж босгосон бөгөөд гадна талын хувьд хөх тоосго өрсний дараа нимгэн шавраар шавардсан ажээ. Дотор талдаа хар тоосго өрсний дараа шохойдож янзалжээ. Гадна ханын тоосго нь доод хэсгийн довжооны хавтгай чулуунаас дээш 9 үе өрсний дараа дотогш нь оруулж өрөх аргаар дахин дээд хэсэгт 10 дахь үеийг тоосгоны урт талаар өрөөд, 11 дэх үеийг тоосгоны богино талаар өрж, дахин урт талаар нь нийт 34 үе

Ханын гадна хэсэг

Ханын дотор хэсэг

өрсний дараа хамгийн эцсийн хийц бүрдлийг нь 25 мм нааш илүү гарган өржээ. Дотор ханын хувьд, хамгийн доод үеийг өрөхдөө тоосгыг хажуугаар нь босгож өрсний дараа 5 үеийг тоосгоны урт талаар өрж, гадна ханын тоосготой ижил төрлийн тоосго хэрэглэсэн бөгөөд түүний дээд талд 40 мм орчим дотогш нь оруулж хар тоосго өрсний дараа шохойджээ. Эдүгээ энэ нь ховхрон унаж дотор талын нь тоосго ил гарчээ. Үлдэж хоцорсон ханан дээр будаг заслын ул мөр байх агаад хөх, улаан, хар өнгөөр хуниастай хөшиг маягийн хээ угалзыг дүрсэлсэн байна.

2) Дээд давхар

Цогчин дуганы дээд давхарг доод давхартай адилаар, нүүрэн талын голын өрөөнд хаалга, түүний хоёр хажууд цонх байрлах ажээ. Гол хаалганы хэмжээ нь 1,885 мм өргөн, 1,930 мм өндөр бөгөөд эдүгээ зөвхөн хаалганы хүрээ үлдэж, хаалганы хавтас нь үлдэж хоцроогүй боловч, хаалганы углуурганы (нугасны) хийц бүрдэл үлдсэнээс үзэхэд анхны дүр төрх нь дотор талдаа зүүн баруун талдаа 1 хос “хоёр хавтастай хаалга” байсан хэмээн таамаглаж байна. Эдүгээ дотор талд нь хааж тавьсан 1 ширхэг хавтгай банз үлдэж хоцорсон агаад хаалганы хавтсыг салгаж хавтгай банзаар хаасан бололтой. Хачирхалтай зүйл бол уг хаалганы зориулалт юм. Эдүгээ дээд давхрын орон зай нь тусгай шал хийгээгүй, дотор тал нь дээд давхрын дээврийн орон зай хүртэл үргэлжилсэн бүтэцтэй ажээ. Ийм бүтцэд дээд давхрын нүүрэн талын голын өрөөнд хаалга гаргасан нь энэ хаалга нь орж гарах зориулалттай бус, өөр зориулалттай байхаар төлөвлөж байсан гэж үзэхэд хүргэж байна.

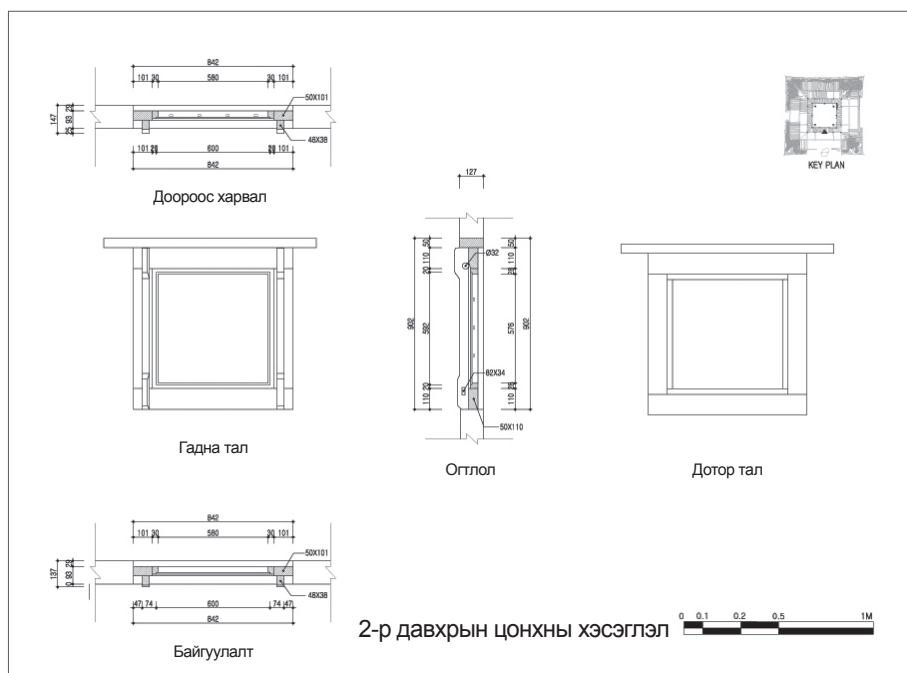
Дээд давхрын гол хаалганы гадна талын ерөнхий байдал

Дээд давхрын гол хаалганы дотор талын байдал

Эдүгээ барилгын хоёр хажуу талд 3 цонх үлдэж хоцорчээ. Баруун хажууд нь харьцангуй сайн хадгалалттай цонх 2 ширхэг байх агаад зүүн хажууд нь цонх байсны ул мөр(нээлхий) үлдэж хоцорсон цонх 1 ширхэг байна. Анхандаа баруун хажуу талтай яг адилаар зүүн хажуу талд нь 2 цонх байхаар

төлөвлөсөн бололтой хэдий ч, зүүн хажуу талын хувьд хана нь нурж, цонхны хийц бүрдэл унаж, нурж унасан зайг нь хавтгай банзаар таглан түр зуур тогтоосон бололтой. Хамгийн сайн хадгалагдаж үлдсэн баруун хажуугийн цонхыг хэмжин судалсны үр дүнд цонхны нээлхийн хэсгийн хэмжээ нь 580 мм өргөн, 583 мм өндөр бөгөөд тэг дөрвөлжин хэлбэртэй, доод давхрын цонхтой харьцуулахад хэмжээгээр арай бага болох нь тогтоогджээ. Хаалганы хүрээний дотор талд ромбо хэлбэртэй ховил байх агаад доод давхрынхтай адил самнаа хэлбэртэй хаалганы сараалжтай байсан гэж таамаглаж болно. Сонирхолтой нь, цонхны углуурга(нугас) барилгын гадна талд, дээр доор нь биш, харин зүүн баруун талд нь байсан явдал юм. Углуурга(нугас)-ны дээд хэсэгт 33 мм диаметртэй нүх гарсан агаад доод хэсэгт нь 24 × 40 мм хэмжээтэй дөрвөлжин нүх гаргасан байгаагаас үзэхэд доод давхар дахь хоёр тийш нээгдэж хаагддагаас өөр аргаар хаалганы хавтсыг суулгасан бололтой.

2-р давхрын цонхны хэсэглэл

Д. Дээвэр

Дээвэр нь давхар асарласан маягийн дээвэр бөгөөд дээврийн ваараар хучжээ. Доод давхрын дээвэр нь саравчны дөрвөн булан нийлэх хэсгээс бусад дээврийн гадаргуугийн материал унасны улмаас эвдэрч гэмтсэн талбай нь маш өргөн бөгөөд дээд давхрын дээвэр ч бас эмх замбараагүй болж, их хэмжээгээр унасан байдалтай байв. Доод давхрын дээвэр нь унины дээд хэсэгт хучилтын банз модоор хучсаны дараа түүний дээр нимгэн шавар

шороо, дээврийн ваараар хучсан бөгөөд дээд давхрыг ч бас үүнтэй адил хэлбэрээр барьжээ. Саравч нь дээд, доод давхар бүгд загасан унийг тавьсан давхар саравчны хэлбэртэй ажээ. Саравчны үзүүрийн хэсгийн дээврийн ваар нь бүгд унасан агаад зарим “унины үмхүүр мод” ил гарсан байна.

Цогчин дуганы дээвэр

Унь, богино унь нь бүгд дөрвөлжин огтлол бүхий материалыг хэрэглэсэн бөгөөд унины огтлол 80×75 мм, загасан унины огтлол 52×65 мм байна. Унины дээр тавигдсан хучилтын банзны хувьд, зузаан нь 20 мм, өргөн нь 220~235 мм орчимтой хавтгай банзыг хөндлөн чиглэлд тавьжээ. Бөөрөнхий унины доод үзүүрийн дээгүүр тавьсан нарийн мод ба загасан унины үзүүр дээгүүр тавьсан нарийн мод нь тус бүр 55×30 мм, 50×30 мм-ийн хөндлөн огтлолтой материалыг хэрэглэсэн бөгөөд загасан унин дээрх “унины үмхүүр модны” хувьд доод талын өргөн 50 мм, өндөр нь 90 мм хэмжээтэй хийц бүрдлийг хэрэглэжээ.

Эдүгээ дээвэрт хэрэглэсэн ваар нь цайвар саарал өнгийн дээврийн ваар бөгөөд тосгуур дээврийн ваар, нөмрөг дээврийн ваар, бүх нүүр ваар нь илэрч олдоогүй боловч, Цогчин дуганы эргэн тойрноос нөмрөг нүүр ваар, тосгуур нүүр ваарны хагархайг олж түүвэрлэв. Нөмрөг нүүр ваар, тосгуур нүүр ваар нь “чөтгөрийн нүүрэн хээ”,⁹⁶ “цэцгэн хээ” гэсэн үндсэн хоёр төрлийн хээ угалз хэрэглэсэн бөгөөд нөмрөг нүүр ваарны хувьд бас өөр өөр “чөтгөрийн нүүрэн” хээтэйг түүвэрлэсэн бөгөөд тосгуур нүүр ваар нь бүтэн биш, хагархай боловч,

⁹⁶ Ийм хээтэй ваарыг уг нь Солонгост ‘чөтгөрийн нүүрэн хээ(鬼面紋)’ хэмээн ангилдаг агаад сүүлийн үед ‘лууны нүүр(龍面)’ хэмээн үздэг судлаач ч бий болжээ.

“чөтгөрийн нүүрэн” хээ, “цэцгэн хээ” гэсэн үндсэн хоёр төрөл хэлбэрийн хээ угалз бүхий хагархайнууд олдов. Нөмрөг нүүр ваарны диаметр 1-р хэлбэрийн хувьд 98 мм, 2-р хэлбэрийнх нь 93 мм болохыг тогтоосон агаад тосгуур нүүр ваарны хувьд, нүүр ваарны үзүүрийн зарим хагархай олдсон агаад “чөтгөрийн нүүрэн” хээ нь гол төв хэсгээс үзүүр хүртэлх урт нь ойролцоогоор 70 мм, нийт дээврийн ваарны өргөн нь 140 мм хэмээн таамаглаж байна. Харин “цэцгэн хээ”-ний хувьд гол төвөөс үзүүр хүртэлх урт нь ойролцоогоор 90 мм бөгөөд нийт дээврийн ваарны өргөн нь 180 мм байсан хэмээн үзэж байна. Эдгээр дээврийн ваар нь бүгд Цогчин дуганы барилгад хэрэглэгдсэн хэмээн үзвээс дор хаяж 2 удаа ваар шатаан, засвар хийснийг таамаглаж болно.

Цогчин дуганы орчмоос түүвэрлэсэн нүүр ваар.
1-р хэлбэр

Цогчин дуганы орчмоос түүвэрлэсэн нүүр ваар.
2-р хэлбэр

Цогчин дуганы орчмоос түүвэрлэсэн нүүр ваар.
1-р хэлбэр

Цогчин дуганы орчмоос түүвэрлэсэн нүүр ваар.
2-р хэлбэр

Е. Бусад зүйлс

Дуганы гадна талд ил гарсан хийц бүрдэлтэй харьцуулахад, дотор талын хийц бүрдэлд будаг засал нь харьцангуй сайн үлдэж хоцорчээ. Дотор талын дээврийн нуруу, баганын далбааны дээд талын банз, дээврийн нурууны тулгуур, дам нуруу, багана зэрэг гол бүтцэд дээд талаас нь бусад гурван талд нь будаг засал хийж, багана төдийгүй шохойдож ассан хананд ч бас өнгө будаг үлдсэнээс үзэхэд тус дуган маш сүрлэг сайхан байжээ.

Тус барилгад үлдэж хоцорсон будаг заслын хээ угалз нь маш олон янз, түүний өнгө будаг гоёмсог сайхнаар үлдэж хоцорсон агаад тус судалгааг явуулах хугацаа хязгаарлагдмал байсны улмаас зөвхөн фото зургийн судалгаа явуулсан юм. Цаашид Үнстийн хийдийг сэргээн засварлахад шаардлагатай бүрэн дүүрэн эх хэрэглэгдэхүүнийг олж авахын тулд будаг засал, хээ угалзыг хуулбарлаж зурах, будаг засалд хэрэглэсэн материалын дээжийг авах зэрэг нэмэлт судалгаа хийх шаардлагатай байна.

Ё. Товч дүгнэлт

Ерөнхийд нь авч үзвэл, барилгын эвдрэл гэмтлийн байдал маш ноцтой учраас одоо үлдэж хоцорсон хэсгийн талаарх нарийвчилсан баримтжуулалт хийх, үлдэж хоцорсон олдворыг хадгалах, судлах ажил чухал хэмээн үзэж байна. Ихээхэн хэмжээгээр эвдэрч хэмхэрсэн боловч бүтэц нь өөрчлөгдөж хувирсан гэмээр хэсэг үгүй тул энэ удаагийн судалгаагаар өнөөгийн байдлыг баримтжуулсан явдал нь цаашид Үнстийн хийдийг сэргээн засварлахад шаардлагатай баримт материал болохын хувьд чухал ач холбогдолтой хэмээн үзэж болно. Харин тус судалгааны ажлын физик шинжтэй болон цаг хугацааны хязгаарлагдмал байдлаас шалтгаалан будаг засал, хээ угалзын судалгаа гэх мэт илүү нарийвчилсан баримтжуулах ажлыг явуулж чадаагүй нь харамсалтай. Цаашид засварлах, сэргээн засварлах ажил явагдах тохиолдолд, түүнээс өмнө ийм хэсгийн талаарх нэмэлт судалгаа явуулна хэмээн найдаж байна.

3.3. Майдарын сүм

3.3.1. Архитектурын хэв маяг

Майдарын сүм нь Цогчин дуганы баруун хойд талд, Дарь эхийн сүмийн баруун талд зэрэгцэн оршино. Сүмийн хаалгыг өмнө зүг харуулсан ба тэг

Майдарын сүмийн дээврийн хашлага. 1981 он

дөрвөлжин байгуулалттай, модон араг ястай, голдоо дөрвөн баганатай, гадна талаар хөх тоосгоор өнгөлсөн түүхий тоосгон ханатай, хөх тоосгон хана нь дээшлэх тутам бага зэрэг нарийссан, хоёр давхар түвд-хятад хэв маягийн сүм байсан байна. Хоёрдугаар давхар нь хөх ваараар дээвэрлэсэн цац хэлбэртэй жижиг гонхон байжээ.

Майдарын сүмийн нүүр тал. 1981 он

Хажуу тал. 1981 он

Майдарын сүмийн нүүрэн талд түвд маягийн ур хийцтэй хаалга, түүний хоёр талд цонхтой, баруун, зүүн талдаа мөн хоёр, хоёр цонхтой, цонх нь түвд хийцийн бөгөөд дээд талдаа дөрвөлжин уньтай байжээ.

Барилгын дээврийн хашлагын тоосгыг толь, соёмбо үсэг, очир, бадам цэцгээр хээлж гоёсон хөх тоосгоор өрж чимэглэсэн. Хашлагын эдгээр чимэгтэй тоосгоны дэвсгэрийг улаан зос, хар өнгөөр ялган будаж хээг нь тодруулж өгсөн байжээ. Майдарын сүмийн дээврийн хашлагын соёмботой тоосгоны өндөр нь 28см, өргөн нь 14см, зузаан нь 4,5см; түүний дээр байрлах тольтой тоосго, доор нь байрлах бадам цэцэгтэй тоосго болон очиртой тоосгоны өндөр нь 14см, өргөн нь 28см, зузаан нь 4,5см байсан байна. Өөрөөр хэлбэл чимэг дүрстэй тоосго бүгд ижил хэмжээтэй байжээ.

Одоогийн байдлаар Майдар сүмийн нэгдүгээр давхрын дээвэр нь үлдсэн, хоёрдугаар давхар нь устаж үгүй болсон, үүдний саравчны нэг талын хана үлдсэн, хананы хөх тоосгон өнгөлгөө болон цагаан шохойн шавардлага нь бараг байхгүй болж түүхий тоосгон өрөг нь гарсан байна.

Майдарын сүмийн нүүр тал. 2016 он

Майдарын сүмийн ерөнхий байдал. 2016 он

3.3.2. Хэмжилт судалгааны агуулга

А. Барилгын ерөнхий байдал

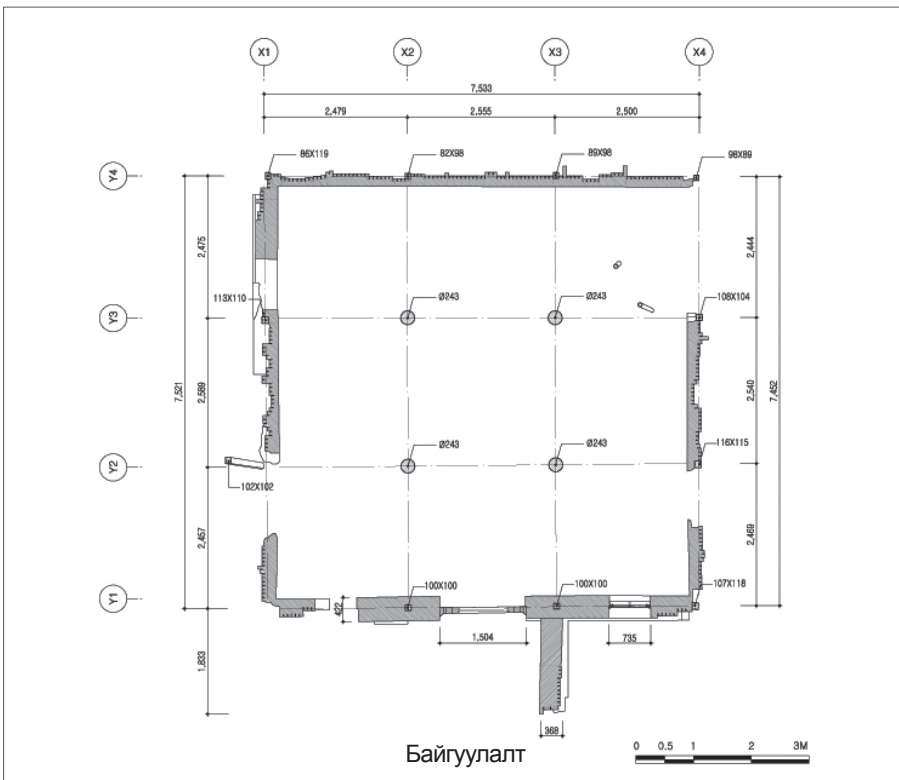
Майдарын сүм нь Үнстийн хийдийн дагуул барилга бөгөөд Цогчин дуганы барилгын баруун хойт талд байрлана. Модон материалаар багана босгож, тоосго чулуун хана өрж, гадна ханыг нь шохойдсон агаад эргэн тойронд нь байх олон дагуул барилгын дотроос хадгалалт нь хамгийн сайн боловч, эдүгээ Майдарын сүмийн барилга ч бас дээвэр болон хана зэрэг нь нэлээд ихээр эвдэрч гэмтсэн учраас яаралтай хамгаалж, сэргээн засварлах шаардлагатай байна.

Майдарын сүмийн ерөнхий байдал(1981)

Майдарын сүмийн ерөнхий байдал(2016)

Б. Байгуулалтын төлөвлөлт

Майдарын сүмийн байгуулалт

Барилга нь урд нүүрэн талдаа 3 жигүүр, хажуу талдаа 3 жигүүр бүхий тэг дөрвөлжин байгуулалттай агаад урд нүүрэн талын голын жигүүрийн урд талд солонгосоор “урд тасалгаа” гэж нэрлэдэг саравч(тамбур) залгасан ажээ. Барилгын нийт өргөн нь 7,533 х 7,521 мм хэмжээтэй тэг дөрвөлжин байгуулалттай агаад 1,833 мм хэмжээтэй “урд тасалгаа” залгасан хэлбэртэй. Голын жижүүрийн хувьд, 2,555 мм х 2,589 мм буюу хэмжээгээр хамгийн том бөгөөд хоёр “дэс өрөө” нь 2,480 мм орчим өргөнтэй ажээ. “Урд саравч”-ны хувьд, хоёр талын ханыг тоосго чулуугаар босгосон боловч эдүгээ баруун хажуугийн хана нурж эвдэрч гэмтсэн бөгөөд зүүн хажуугийн хана ч бас зарим хэсгээрээ нурж унажээ. Гол хэсэг нь гадна хананд багана босгож, тоосго өрсөн хананаас бүрэлдсэн бөгөөд дотор тал нь нэг том өрөөнөөс бүрдэх ажээ.

Барилгын довжооны хэсэг нь байгалийн чулуугаар эмх замбараагүй өрсөн боловч ихэнх нь шороонд булагдсан байдалтай, баганын доод хэсэгт дөрвөлжин хавтгай чулууг суурь чулуу болгон хэрэглэжээ. Барилгын дотор тал нь шавар тоосгон юм уу, эсвэл модон шал байсан ул мөр мэдэгдэхгүй, шороогоор хучигдсан байна.

Дотор талын багана нь 240 мм орчим диаметртэй дугуй багана бөгөөд гадна талдаа ханын дотор хэсэгт призм хэлбэртэй баганыг хэрэглэжээ. Багана тус бүрд барилгын дотор гадна тал руу ховил гарсан агаад энэхүү ховил яг ямар үүрэг зориулалттай байсныг тогтоохын тулд цаашид нөхвөрлөх судалгаа хийх шаардлагатай байна. Багана тус бүрд бүгд “зөрүүлэн холбох углуурга” хэрэглэсэн нь тогтоогдсон агаад холбоосын(углуургын) байрлал нь багана бүрд ялимгүй зөрөөтэй боловч ерөнхийдөө баганын тэг дундаас дээхнэ хэсэгт байрласан нь тогтоогдов. Ийм “зөрүүлэн холбох углуурга” нь анх барилгыг барих үеэс эхлэн хэрэглэгдсэн үү, эсвэл хожим аль нэгэн цаг үед засварлах үед өөрчлөгдсөн үү гэдгийг тогтоохын тулд цаашдын нөхвөрлөх судалгаа шаардлагатай.

“Зөрүүлэн холбох углуурга”

Ил гарсан ханан дахь багана

В. Хийц бүтээцийн төлөвлөлт

Эдүгээ Майдарын сүм нь дан барилга бөгөөд гадна тал нь тоосго чулуун ханатай, дотор талдаа ханагүй, нэг том өрөөнөөс бүрдэх ажээ.

Тоосго өрж босгосон ханын дотор талд 12 ширхэг призм хэлбэртэй багана босгож, дотор талд нь дугуй өндөр багана 4 ширхгийг босгосон агаад өндөр баганын дээд үзүүр нь [ердийн] унинаас бүрэлдсэн таазны дээд хэсгээр ил гарчээ. Эдүгээ өндөр баганын үлдэж хоцорсон өндөр нь харилцан адилгүй байна. Энэ нь сүмийг анх байгуулах үед дээврийн хийц бүтээцийг тулах үүрэгтэй байсан гэж таамаглаж байгаа агаад анх байгуулагдсан үеэс өндөр баганын өндрийг харилцан адилгүй засаж янзалсан уу, эсвэл хожим нь хувирч өөрчлөгдсөн хэсэг үү гэдгийг тогтоож чадсангүй.

Хийц бүтээцийг бүрдүүлсэн аргын хувьд, дам нурууны гадна хэсгийн үзүүрийг доугунгүйгээр баганын дээд хэсэгт зоож, дам нуруутай нь “үзүүрт нь углуурга гаргах” аргаар зангидан холбосон агаад дотор хэсгийг нь тус бүр 3 ширхэг өндөр баганад зангидан холбожээ. Үзүүрийг нь илүү гаргалгүйгээр өндөр баганын дотор талд оруулсан хэлбэртэй ажээ. Булангийн дам нуруунаас бусад дам нурууны гадна талын толгой нь ам зөрүүлсэн углуургын доод хэсгээр төгсөх бөгөөд углуургын дээр ирэх хэсгийн хийц бүрдэл нь алга болсны улмаас анхны хэлбэр нь ямар байсныг тогтоох боломжгүй байна.

Өндөр баганаас бүрдсэн голын өрөө нь дам нуруу биш, хөндлөвч модыг

Майдарын сүмийн дам нуруу баганын хэсэглэл

Майдарын сүмийн дотор талын байдал

2 үе хэвтүүлэн тавьж зангидсан агаад хамгийн дээд талд бас нэг хөндлөвч модтой ажээ. Энэхүү хамгийн дээд талын хөндлөвч мод нь “төгсгөлийн өрөө”-ний таазыг бүрдүүлж буй [ердийн] унины дотор хэсгийн дээд хэсгийг дарж өгөх үүрэгтэй ажээ. Тааз нь гол төв хэсгийн өндөр баганатай тасалгааг эс тооцвол [ердийн] унь тавьж, түүний дээд хэсэгт банз тавьсан ил тааз бөгөөд голын өрөөний хувьд эдүгээ чагт хэлбэртэй банзан хүрээ л үлдэж хоцорсон агаад дээд хэсгийн тааз болон дээврийн хэсэг бүгд үгүй болж, онгойрхой байдалтай болжээ. Энэ банзан хүрээ нь голын өрөөний гурав хуваасны нэг хавьцаа хоорондоо ам зөрүүлсэн углуургаар холбогджээ.

Г. Цонх, хана

Урд талын голын өрөөнд сүмийн гол хаалгыг гаргаж, урд болон зүүн, баруун хажуу талд тус бүр 2 цонх гаргасан боловч эдүгээ урд талын баруун цонх л үлдэж хоцорсон бөгөөд үлдсэн цонх нь бүгд үгүй болжээ.

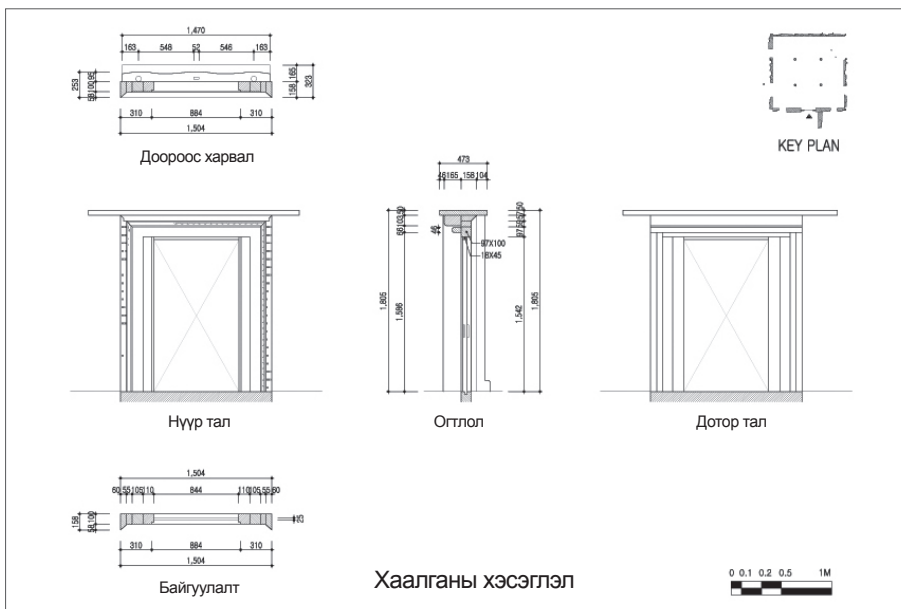
Майдарын сүмийн хаалга

Майдарын сүмийн цонх

Сүмийн хаалганы өргөн нь 1,500 мм орчим, өндөр нь 1,800 мм орчим бөгөөд нээлхийн хэсгийн хэмжээ нь 884 мм өргөн, 1,542 мм өндөр байна. Эдүгээ хаалганы хавтас нь үгүй болсон боловч дотор талын дээд хэсэгт хаалганы раам үлдэж хоцорсон тул хоёр тийш онгойж хаагддаг хавтас

суурилуулсан байсныг таамаглан мэдэж болно. Эдүгээ хаалганы хүрээ нь 4 давхар агаад хамгийн дотор талын хаалганы хүрээ нь анхны хэлбэрээрээ биш, хожим өөрчлөгдсөн бололтой байна. Өөрөөр хэлбэл, анх байсан хаалгыг 3 давхар хүрээтэй хийж, хаалганы хавтсыг дотор талд нь нэмж суурилуулан, хоёр тийш онгойж хаагддаг хаалга хийсэн боловч, хожим хэзээ нэгэн цагт анх байсан хоёр тийш онгойж хаагддаг хаалганы хавтсыг авснаас хойш урьдны хаалганы хэсэгт(нээлхийн хэсэг) хаалганы хүрээг нэмж хийн, нугас хэрэглэсэн хаалганы хавтсыг шинээр нөхөн тавьж хэрэглэж байсан бололтой. Эдүгээ хожим өөрчлөгдсөн хаалганы хавтас нь хүртэл үгүй болсон гэж таамаглаж байна. Үүнийг харгалзан үзвээс анх байсан хаалганы нээлхийн хэсгийн өргөн нь 1,064 мм орчим байжээ хэмээн таамаглаж байна.

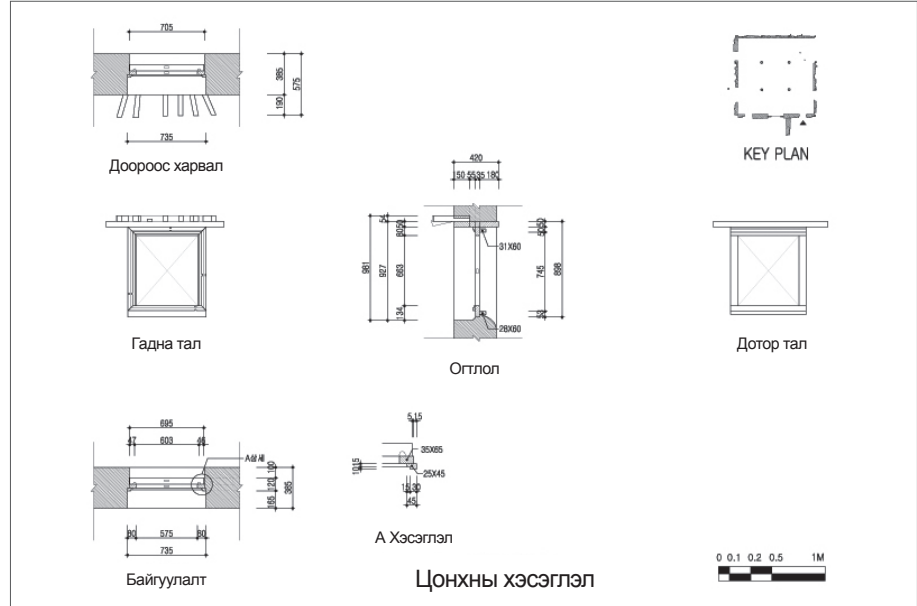

Майдарын сүмийн хаалганы хэсэглэл

Хаалганы зүүн баруун этгээдэд тус бүр 1 цонх байсныг тогтоосон боловч тэдгээрийн хадгалалтын байдал маш тааруухан ажээ. Гэвч харьцангуй сайн хадгалалттай зүүн талын цонхоор баримжаа болгон хэмжилт судалгаа явуулав. Майдарын сүмийн цонхны хамгийн өвөрмөц тал нь цонхны гадна талын дээд үзүүрт яг барилгын дээврийн саравчийг санагдуулам, дэвүүр унины аргаар хийсэн чимэглэлийн хийц бүрдэл болно.

Цонх нь 735 мм өргөн, 981 мм өндөр бөгөөд цонхны нээлхийн хэсэг нь 575 мм өргөн, 663 мм өндөр, өөрөөр хэлбэл өндөр нь бараг 100 мм-ээр илүү, зууван дөрвөлжин хэлбэртэй ажээ. Гадна талын чимэглэлийн хийц бүрдлийн хувьд гэвэл, 22 мм орчим өргөнтэй материалыг ойролцоогоор 200 мм орчим илүү гаргаж ам зөрүүлэн углуургадсан агаад эдүгээ цонх нь үлдэж хоцроогүй

боловч, дотор талд нь дээр, доор цонхны раам үлдэж хоцорсон агаад хоёр тийш онгойдог цонхтой байсан боловч уу хэмээн таамаглаж байна.

Майдарын сүмийн цонхны хэсгэлэл

Барилгын хана нь модон араг ястай, тоосго чулуун бүтэцтэй бөгөөд, гадна талыг нь ил гаргаж, харин дотор талыг нь нь шохойджээ. Эдүгээ үлдэж хоцорсон ханын зузаан ойролцоогоор 370 мм бөгөөд гадна хананд ил гарсан тоосгоны хувьд боловсруулсан, жигд хэмжээтэй тоосго хэрэглэж ханыг эгцлэн янзалсан боловч дотор талын хананд энгийн шавар тоосго өрөх аргаар хана босгож, ханын доод үзүүр, булангийн хэсгийг 45 мм орчим хэмжээтэйгээр илүү гарган өржээ. Хаалганы зүүн баруун хоёр талд хана өрж, “урд тасалгаа” гэгчийг гаргасан хэсгийн хувьд ханын дотор, гадна талыг бүгдийг нь шохойдож янзалсан агаад дээд хэсгийг нь цэцгийн навч хэлбэртэй хээтэй тоосгоор чимэглэжээ.

Нүүрэн талын хана

“Урд тасалгаа”-ны баруун талын хана

Д. Дээвэр

Эдүгээ Майдарын сүмийн голын өрөө нь тусгай дээвэргүй, тааз нь ил гарсан байдалтай байна. 1981 онд авсан фото зургаас үзэхэд, ганц дан, хавтгай дээврийн дээд хэсэгт тоосгоор хээ угалз гарган чимэглэсэн байдалтай(хэлбэртэй) хавтгай дээвэртэй байсныг тогтоосон хэдий ч эдүгээ бүгд эвдэрч гэмтэн үгүй болжээ.

Майдарын сүмийн дээврийн өнөөгийн байдал

Сүмийн таазыг хийхдээ [ердийн] унийг дам нурууны дээд хэсэгт өлгөж, 30 мм зузаантай хучилтын банз модоор хучсан агаад хучилтын банз модны дээд хэсэгт шавар шороо дэвсэж, шохойджээ. Ил гарсан голын өрөөний дотор эгнээний өндөр баганын дээд хэсэг нь гадна талын хананаас өндөр боловч, дотор эгнээ тус бүрийн өндөр баганын өндөр нь бас харилцан адилгүй байна. Ил гарсан баганын өндөр нь тусгай дээвэр, таазны бүтцийг тулах зориулалттай байсан болов уу хэмээн таамаглаж буй боловч, чухам ямар зориулалттай байсныг тогтоох боломжгүй байна.

Е. Бусад зүйлс

Сүмийн дотор талыг бүгдийг нь улаан өнгөөр чийдсэн бөгөөд өндөр баганын дээд хэсэгт зарим нэг будаг засал, хээ угалз үлдэж хоцорчээ. Будаг засалд хэрэглэсэн өнгө нь хөх болон ногоон өнгө бөгөөд хар өнгөөр хүрээлжээ. Хээ угалз нь дээд хэсэгтээ 2 үе хөх өнгө, ногоон өнгөөр бүслүүр мэт зурж, түүний доод захад хөх өнгө, ногоон өнгийн навчин хээгээр чимэглэжээ.

Баганын дээд хэсгийн өнгө будаг 1

Баганын дээд хэсгийн өнгө будаг 2

Ё. Товч дүгнэлт

Майдарын сүм нь Үнстийн хийдийн дагуул барилга бөгөөд 3×3 тасалгаа бүхий тоосго чулуугаар үйлдсэн дан барилга юм. Сүмийн барилгын хана, дээвэр, хаалга, цонх бүгд ихэд эвдэрч гэмтсэн байдалтай агаад өнөөгийн байдлыг нь баримтжуулах ажлыг яаралтай хийх хэрэгтэй байна. Тиймээс энэ удаагийн судалгаагаар эвдэрч гэмтсэн байдлыг нь баримтжуулж, үлдэж хоцорсон хаалга, цонх зэргийг нь хэмжин судалснаар цаашдын судалгаанд шаардлагатай хэмжилтийн эх хэрэглэгдэхүүнийг үлдээсэнд гол ач холбогдол нь оршино хэмээн хэлж болно.

Энэ удаагийн судалгааны хувьд, гадна хэлбэр төрхийг нь баримтжуулах судалгааг голлон явуулсан агаад эдүгээ эвдэрч гэмтсэн дээд хэсгийн дээврийн бүтцийн хувьд Монголын бусад сүм хийдийн барилгатай харьцуулан нягтлах гэх мэт нэмэлт болон нөхвөр судалгаа шаардлагатай хэмээн үзэж байна. Ялангуяа дотор талын баганад үлдэж хоцорсон будаг засал, “урд тасалгаа”-ны ханын дээд хэсэгт хэрэглэсэн хээ угалзтай тоосгоны хувьд эдүгээ үлдэж хоцорсон хэсгээс бусад нь бүгд алга болсон байдалтай байгаа тул хээ угалзыг нь хуулбарлан зурах гэх мэт нөхвөрлөх судалгаа хийх шаардлагатай байна.

IV. Дүгнэлт

Энэ удаагийн судалгааны үр дүнгийн тайлан бол 2016 оны Монгол-Солонгосын хамтарсан баримтжуулах төслийн үр дүнд тулгуурлан гарч буй хоёр дахь тайлан юм. Баримтжуулах ажлын объект болох Үнстийн хийдийн судалгааг 2016 оны 8-р сарын 8-наас 18-ны өдөр хүртэл явуулсан агаад судалгааны үр дүнг 3D план зураг болон хэмжилтийн зураг, фото зураг гэх мэт аргаар нэгтгэн цэгцлэв.

Үнстийн хийд бол Монгол Улсын Дундговь аймгийн(өргөрөг 45° 46', уртраг 105° 14') нутагт орших хийд юм. Эдүгээ үлдэж хоцорсон барилга нь гол дуган хийгээд дагуул барилга гэсэн 2 барилга агаад тэдгээрийн эргэн тойронд олон барилгын туурь үлдэж хоцорсон байдалтай ажээ. Үлдэж хоцорсон барилгын өнөөгийн байдлыг хэлэх юм бол, маш их хэмжээгээр эвдэрч гэмтсэний улмаас нэн даруй баримтжуулах ажил явуулах шаардлагатай байна. Гол барилга болох Цогчин дуганы хувьд доод давхрын дээврийн хэсгийн хувьд, үлдэж хоцорсон дээврийн ваарны эгнээний ихэнх хэсэг нь эмх замбараагүй болсон агаад дээд давхрын хувьд бас ваарны эгнээ нэлээд эмх замбараагүй, дээврийн гол дэл, хажуу дэл зэрэг чимэглэлийн зориулалттай ваар нь ч бас бүгд эвдэрч гэмтсэн байв. Дотор талын хийц бүтээцийн хувьд багана нь байрнаасаа хөдөлж, дээд хэсгийн бүтэц суларсны улмаас нийт бүтцэд өөрчлөлт орох байдалтай байна. Дагуул барилга болох Майдарын сүмийн хувьд дээврийн хэсэг ба хана нь бүгд нэлээд их хэмжээгээр эвдэрч, ерөнхий хэлбэр нь л үлдэж хоцорсон учраас яаралтай баримтжуулж авах шаардлагатай байна.

Тиймээс Монгол-Солонгосын судалгааны баг 3D скайн судалгаа хийснээр одоогийн хийдийн ерөнхий байдал хийгээд барилга тус бүрийн өнөөгийн байдлыг баримтжуулж, 3D скайн хийх үед тогтоогдоогүй зарим хэсэгт нь гар хэмжилтийг зэрэгцүүлэн хийх аргаар судалгааг явуулав. Мөн Үнстийн хийдийн эргэн тойронд барилгын туурь маш өргөн талбайд үлдэж хоцорсон болохыг тогтоосон агаад дрон хэрэглэн агаарын зураг авч, хийдийн нийт талбайг тогтоов.

Гол барилга болох Цогчин дуганы барилга нь 2 давхар, модон барилга бөгөөд доод давхрын гадна ханыг тоосго чулуун хана өрж босгосон агаад дотор талын

орон зайн хувьд голын өндөр багана нь дээд давхар хүртлээ үргэлжилсэн [тууш үргэлжилсэн] багана маягтай бүтээцийн аргаар барьсан ажээ. Зарим хэсэг нь суларч байрнаасаа унасныг эс тооцвол ерөнхий бүтэц нь сайтар үлдэж хоцорсон байна. Ерөнхий бүтцийн хувьд, гадна талын багана ба дотор талын баганын хооронд “төгсгөлийн өрөөний дам нурууг” хэрэглэсэн бөгөөд баганын хоорондох холбоос нь дээврийн нуруу болон баганын далбааны дээд талын банзаар дамжуулан холбох аргаар бүтээжээ. Дотор талын баганын эх биед “төгсгөлийн өрөөний дам нуруу”-ны дотор талыг зангидан холбосон агаад холбосон аргын хувьд, [үзүүлүүтээ томссон] хос углуурга, “малтууран углуурга”, ам зөрүүлсэн углуурга гэх мэт янз бүрийн аргыг хэрэглэжээ.

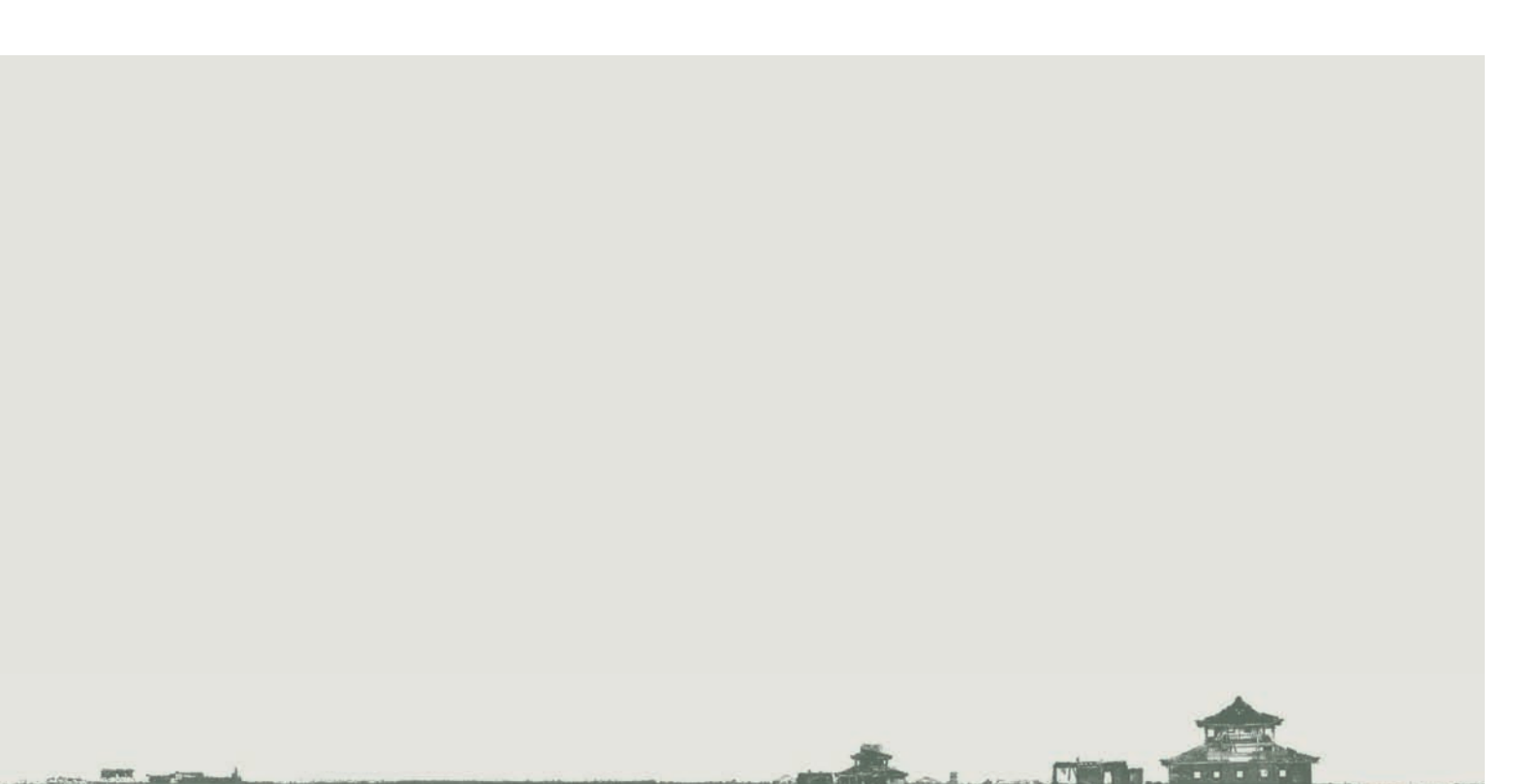
Тус судалгаагаар тогтоох боломжтой хэсгийн хувьд, бүтцийг зангидан холбосон хэсгийн талаарх судалгааг боломжийн хэрээр явуулж баримтжуулан тэмдэглэж үлдээв. Барилга архитектурын соёлын өвийг баримтжуулах төсөл нь соёлын өвийн уугуул хэлбэрийг баримтжуулж, хамгаалах хамгийн үндсэн арга төдийгүй тухайн судалгааны объект болох барилгын агуулж буй түүхэн архитектурын арга барилын талаарх судалгааг хийх боломж олгодог. Цаашид хэрэгжүүлэх Монгол-Солонгосын хамтарсан баримтжуулах ажлаар дамжуулан илүү олон дурсгал дахь Монголын модон барилгын зангидан холбох арга ухааныг судалж, уран барилгыг барих арга ухаан, технологийн судалгаанд улам их ахиц гарна хэмээн найдаж байна.

Барилга барих арга ухааныг судлахаас гадна эдүгээ үлдэж хоцорсон барилгын судалгаа ч бас ихээхэн ач холбогдолтой. Хэдийгээр эдүгээ урьдын дүр төрх нь өөрчлөгдөн, нурж унан, нэлээд их хэмжээгээр эвдэрч гэмтсэн боловч, уугуул төрхийг нь сэргээхэд судалгааны чухал баримт болохуйц хэсэг ч бас үлдэж хоцорчээ. Гол барилга болох Цогчин дуган болон түүний дагуул барилга нь, өнгөө алдаж гандаж цайсан гадна талтай нь харьцуулахад дотор талд нь тухайн үед ганган гоёмсог, сүрлэг сайхан байсан өнгө будаг болон эдүгээ хүртэл үлдсэн хээтэй тоосгоны олдвороос тухайн үед тус хийд нэлээд сүрлэг сайхан байсныг олж мэдэв. Мөн эргэн тойрноос нь дээврийн ваар, хээтэй тоосго, төмөрлөгөөр хийсэн эд зүйл зэрэг олдворыг олж түүвэрлэв. Ялангуяа Цогчин дуганы хувьд анхны байрандаа үлдэж хоцорсон нүүр ваар үгүй боловч барилгын туурийн эргэн тойрноос хээ угалз үлдэж хоцорсон нүүр ваар, нөмрөг ваарыг түүвэрлэв. Ийм түүвэр олдворын талаарх баримтжуулалт тэмдэглэл нь цаашид Үнстийн хийдийг хадгалж хамгаалах үйлсэд ихээхэн хувь нэмэр болно хэмээн найдаж байна.

Mongolian national architecture | 02

Temple of Unstiin khiid

- I Details of Investigation
- II History of Mongolian Buddhism and Unstiin Khiid Temple
- III Investigation of Each Building
- IV Conclusion

I. Details of Investigation

1.1. Promoting the Korea-Mongolia Joint Documentation Project

1.1.1. Background

The National Research Institute of Cultural Heritage(NRICH) of Korea has been conducting a comparative study on the wooden cultural area in East Asia since the early 2000s. Specialists in the field of cultural heritage in the Asian region have been selected for training since 2005 to share conservation technology and experience through the Asia Cooperation Program on Conservation Science(ACPCS). The Program consists in building a foundation for exchanges of technology and experience in preserving Asia's cultural heritage between professionals working in various areas of cultural heritage conservation, including conservation science, archaeology, and ancient art and architecture. The Korea-Mongolia Joint Documentation Project on the Architectural Cultural Heritage was launched on the basis of such exchanges.

Many Mongolian professionals have been participating in the ACPCS and, in particular, those belonging to the Mongolia Cultural Heritage Center have actively proposed their opinions on the joint project. The first discussions between the two countries on the project for the joint documentation of the architectural cultural heritage began in 2014 with the focus on how the working-level personnel of South Korea and Mongolia should proceed with the project efficiently. As a result, in the second half of the year they met in Mongolia to discuss the possibility of concluding a memorandum of understanding(MOU) on the project. Choi Byung-sun(Director of Architectural Heritage Research of NRICH) and Ji Sung-jin(Art and Science Researcher of NRICH) visited the Mongolian Cultural Heritage Center from November 17 – 21, 2014 to discuss the basic terms and conditions of

the MOU, and surveyed UULD BEISIIN KHUREE Abbey, which was considered the first object of investigation in establishing the outline of the 2015 joint investigation plan. After determining the targets and methods of investigation, the heads of the relevant authorities of the two countries executed the MOU and agreement on the promotion of the joint project in 2015.

1.1.2. Memorandum of Understanding(MOU) for the Joint Documentation Project

South Korea and Mongolia signed the Project agreement in June 2015 after discussing its details at a number of working-level meetings. The main contents of the agreement were to promote coordination between the National Research Institute of Cultural Heritage(NRICH) of Korea and the Mongolian Cultural Heritage Center on the process of joint documentation, which would constitute the basic work of preserving and managing the architectural cultural heritage of Mongolia. The Project was initially set to run for five years, during which time the two organizations would select the objects of investigation and conduct a joint investigation. A site survey of the objects for the first year of the project was conducted in June 2015 upon executing the agreement, while the business for the following year was to be decided through continuous coordination between the two organizations. The said agreement can be summarized as follows:

<Summary>

▶ Title:

Memorandum of Understanding on the Survey of the Ancient Architectural Heritage and the Preparation of the Survey Drawings in 3D between the National Research Institute of Cultural Heritage(NRICH) of the Republic of Korea and the Cultural Heritage Center of the Ministry of Education, Culture and Science of the Mongolian People's Republic

▶ Date of execution: 9 June(Tue.) 2015

▶ Executing Agencies:

South Korea: National Research Institute of Cultural Heritage(NRICH)

Mongolia: Cultural Heritage Center of the Ministry of Education, Culture and Science

▶ Representatives responsible for executing the agreement:

South Korea: Kang Soon-hyung(Director General)

Mongolia: Galbadrakh Enkhbat(Director)

▶ Description of main contents:

Activities, rights and obligations, and budgets of the two organizations related to the documentation of Mongolia's cultural heritage during the period of the agreement(2015 – 2020).

1.2. Site investigation at Unstiin Khiid

1.2.1. Introduction

A. Agreement

The Korea National Research Institute of Cultural Heritage and the Cultural Heritage Center of Mongolia's Ministry of Education, Culture, Science, and Sports completed the First Investigation of Uuld Beisin Khuree Abbey and Second Unstiin Khiid Temple during 2015 and 2016 according to the Memorandum of Understanding(MOU) for the Joint Documentation Project executed in 2015 by and between the two state organizations.

The target of the second investigation for the Mongolian Cultural Heritage Documentation Project implemented in 2016 was Dundgovi at 45° 46' latitude and 105° 14' longitude near Gobi Desert south of Mongolia. The existing buildings in the area are one main Buddhist building and one auxiliary building, with only the building sites found near the two buildings.

The investigation in 2016 performed 3D scanning of the Uuld Beis in Hurree Abbey for second time and Unstiin Khiid Temple according to the agreement between the two countries.

<Summary of the MOU>

- ▶ Site survey and 3D scanning of Unstiin Khiid Temple at Mongolia's Dundgovi aimag Erdenedalai
- ▶ Representative:
 - Kim Duk-moon/Manager, Office of Architectural Cultural Heritage Research, Korea National Research Institute of Cultural Heritage
 - D, Narantuya/Head, Dept. of Tangible Cultural Heritage, Mongolian Cultural Heritage Center

▶ Description:

Period of investigating Unstiin Khiid Temple(from 8 Aug. 2016 to 18 Aug. 2016), rights and obligations of the investigating team, actions to be taken in case of emergency, researchers of the project for the year

B. Investigating team

The site investigation team consisted of professionals in the architectural area from the Korean side and documentation experts and supporting personnel from the Mongolian side as in the case of 2015. Those who participated in the 2016 site investigation are as follows:

■ 2016

■ Korea National Research Institute of Cultural Heritage: 6

Kim Duk-moon / Supervisor

Kang Hyun / Site survey manager

Park Sung-ho / Investigator

Jung Choon-hwa / Investigator

Kim Sun-mi / Investigator

Tumendelger Erdenetsogt / Investigator

■ Cultural Heritage Center of Mongolia: 7

Dalkhaa Narantuya / Supervisor

Badam Altansukh / Investigator

Ganbold Burentugs / Investigator

Jargalsaikhan Davaatseren / Investigator

Ganbaatar khaliunaa / Investigator

Purevsuren Chinbat / Investigator

※ MUST Consulting architect : Zundui Oyunbileg(Ph.D)

■ MUST

Consulting architect : Zundui Oyunbileg(Ph.D)

C. Investigation schedule

Date	Description	Remarks
8 Aug. (Mon.)	Collecting data and materials Mongolian Investigation Team left for Dundgovi	
9 Aug. (Tue.)	Left Ulaanbaatar at 10:00 a.m. and arrived in Dundgovi at 7:00 p.m. Cleaned up surroundings of Unstiin Khiid	317km (9 hrs.)
10 Aug. (Wed.)	3D Scanning Team: Scanned the external outlines of Tsogchin on its four sides Measuring Team: Measured the inside of Tsogchin and its main structural parts and took photos of them	
11 Aug. (Thu.)	3D Scanning Team: Wideband 3D scanning of the outside of Tsogchin was supplemented Measuring Team: Measured the inside of Tsogchin and its main structures, overall arrangement and investigated the surrounding building	
12 Aug. (Fri.)	3D Scanning Team: 3D scanning of outside of Tsogchin in the South, Southeast, and East was supplemented; 3D scanning of its inside started Measuring team: Measured the windows and doors of the surrounding building, aerial photography taken with a drone	
13 Aug. (Sat.)	3D Scanning team: 3D scanning of the inside of Tsogchin Measuring team: Investigated the lower member structures of Tsogchin and took photos of the surrounding building	
14 Aug. (Sun.)	3D Scanning team: 3D scanning of the surrounding building Measuring team: Aerial photography with a drone	
15 Aug. (Mon.)	3D Scanning Team: Wideband 3D scanning of the surrounding arrangement Sangiindalai inside Erdenedalai Sum was investigated (for reference data)	Consulting architect joined (Z. Oyunbileg for interpretation)
16 Aug. (Tue.)	3D Scanning Team: Wideband 3D scanning of the surrounding arrangement Measuring Team: Supplementary measuring and photo taking, aerial photography with a drone UNSTIIN KHIID-related meeting Kang Hyun (office of Architectural Cultural Heritage), Prof. Z. Oyunbileg (Univ. of Mongolia)	
17 Aug. (Wed.)	Left Dundgovi at 9:00 a.m., arrived in Ulaanbaatar at 6:00 p.m.	317km (9 hrs.)
18 Aug. (Thu.)	Investigated Gandan Tegchenling Monastery (for reference data) Data and materials were collected	

1.2.2. Description and method of investigation

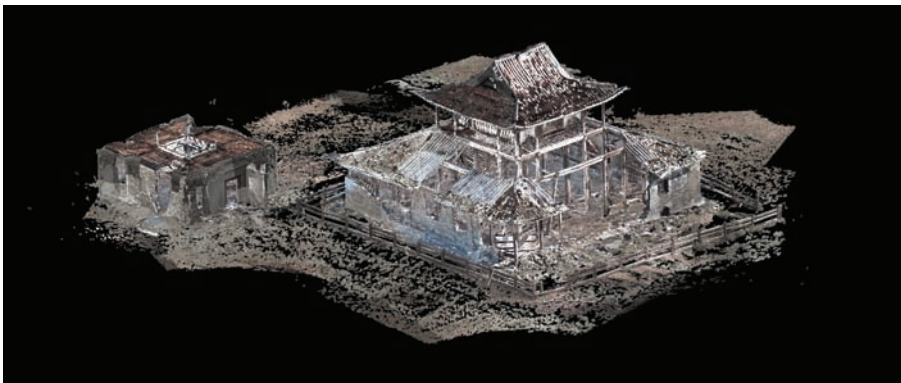
A. 3D scanning measurement

Site investigation of Unstiin Khiid was performed with 3D scanning equipment along with actual measuring during a short period of 8 days from 9 Aug. to 16 Aug. 2016.

Scanning was done in two ways: wideband and precise scanning. Wideband scanning was applied to the Tsogchin Dugan and Maitreya temple(both in and outside of the buildings including the site and arrangement). Precise scanning was applied to the trench at the bottom of the foundation of the Tsogchin Dugan.

The equipment used for the work was Leica C10 and Mantis vision f5. Leica C10 was used for the wideband scanning of the inside and outside of the building with its arrangement, whereas Mantis vision f5 was utilized for precise scanning works such as the trenches at the bottom of the foundation.

The Tsogchin Dugan was first scanned from the outside, starting from its south side while avoiding counter light to its internal parts. A hand scanner was used for precise scanning to investigate the trenches at the bottom of the internal columns. Wideband scanning of the inside and outside of the Maitreya temple could be completed in a day, since it is smaller than the central building. After the wideband scanning of each individual building was completed, the surrounding site and arrangement were also scanned.

3D scan aerial view of temple of Unstiin khiid

3D Scanning Measurement 1

3D Scanning Measurement 2

B. Manual measurement investigation

Manual measurement was implemented along with 3D scanning. Simple manual measurement was applied to areas that need supplementation by 3D scanning data instead of precise manual measurement since correct information on areas such as a joining part of the upper part of a roof or a structure could hardly be expected from 3D scanning. Scanning can be done after working space of a certain height is secured to perform scanning of the upper part of a roof; for the case of Unstiin Khiid, however, such working space with the required height was not available. Accordingly, inspection of the area was supplemented by manual measurement and photography. For the joining parts of the structure, correct information thereon could not be obtained by 3D scanning. Thus, information such as joint or assembling method was measured manually to be recorded in a field book.

For the Tsogchin Dugan as a central building of Unstiin Khiid, its central structure is made of timber, and the wall is made of masonry structure to make a composite triangle gable roof -- called Paljak Roof -- of a middle story. The walls of the building were found to have collapsed considerably in the west and south, exposing its inner columns. Its main dimensions such as main span, width, and column height were measured manually.

Measuring the lower cross beam and members connecting columns

Measuring the upper windows

C. Aerial photography with a drone

Two buildings in Unstiin Khiid Temple currently remain, but we can find many building sites around it, and they need overall investigation. More precise investigation such as layout survey is required to prepare a layout of the entire buildings, but we employed aerial photography of Unstiin Khiid as a means of understanding the outline of its layout in order to complete investigation within the limited time. In particular, aerial photography was done with a drone, enabling us to understand the overall layout of the buildings.

The equipment used was DJI Inspire 1 pro model. It was raised up to the maximum altitude to take photos, since there were no dangerous elements like utility poles or hills.

The buildings of one bay are arranged in a row from east to west in the longitudinal direction inside the existing building site of Unstiin Khiid, whereas a large building site is found in the east to north direction of the Tsogchin Dugan.

The inspection on the layout of the building site found that the sanctuary occupied a much bigger area than the one for the existing two buildings.

Photographing with a drone

Aerial photography of Unstiin Khiid taken by drone 1

Aerial photography of Unstiin Khiid taken by drone 2

II. History of Mongolian Buddhism and Unstiin Khiid

2.1. OVERVIEW of the HISTORY of BUDDHISM of MONGOLIA

Lots of scholars have left many studies on the history of Mongolian Buddhism for eras. Darmadalaа approached the history in three ways: laying the foundation of Buddhism in the country according to the prophecy of Buddha, main subject about how Buddhism was spread, and disclosing his will in brief. He discussed the history of spreading Mongolian Buddhism in four directions: first, how the icons leading Buddhism came to Mongolia; second, translating the Buddhist scriptures into Mongolian language; third, building Buddhist temples in the country, and; finally, how did the Mongolian Buddhists look like.¹

This paper intends to discuss when Buddhism was introduced to Mongolia and how it was spread in the country.

2.1.1. Introduction of Buddhism to Ancient Mongolia

A. Period of Xoingnu

The Xoingnu offered sacrifice to the heavens and Shanyu² bowed down to the sun in the morning and to the moon in the evening. Note, however, that scholars have different opinions as to whether Buddhism was spread to the Xoingnu or not. For example, an issue was raised about the 3m high golden statue seized by General Huo Qubing of Han Dynasty in China at King Xiutu's palace, which was occupied and ruled by the Xoingnu in A.D. 121, i.e., whether it was a Buddha statue or not. Duke Gombojav, a historian of Mongolia said, "Wu-ti, 5th Emperor

¹ Darmadalaа. Buddhist Rosary of White Lotus describing how Buddhism was spread to the Great Mongolia (Mongolian History of Buddhism), Note by S. Gombojav. Ulaanbaatar, 1995. PP.82, 89.

² Shanyu is Tengri's son, which means "Son of Heaven."

of the Han Dynasty, took one golden Buddha statue as one of the booties after victory and placed it at the inner room of his palace to worship and offer sacrifice at all times. Out of the three most important things, the first one³ for worship was the statue.” Meanwhile, Sumbe hamba Ishbaljir wrote in his book, “One Buddha statue was taken during the fighting against the Mongolians and was placed at a warehouse; it was the first object⁴ of worship in China.” Sh. Damdin, a historian said, “Wu-ti, 5th Emperor got one tall golden Buddha statue from the Hor Mongol stuff seized as loot and placed it at the inner room of the palace to worship and offer sacrifice at all times, and it was the beginning⁵ of object worship in China.” G. Sukhbaatar, historian of modern Mongolia said thus: “It seems that Buddhism was spread only in the border area of the Xoingnu. I could not find any historical record that Buddhism was influential among Shanyu and his assistants.”⁶ Nonetheless, he had a different opinion on the issue in his other writings, i.e., Buddhism was already spread to Mongolia during the Xoingnu era, and it carried a nature of syncretism mixed with the inherent shamanism of Mongolia. As a result, it became part of the Mongolian spiritual culture.⁷ Accordingly, we can say that it was around B.C. 2–1 Century when Buddhism was introduced to some nobles living in the borders during the time of the Xoingnu. Meanwhile, according to another study, the object of worship described above was not related to Buddhism but was the object of practicing shamanism or stuff to worship the heaven.⁸ It indicated that Buddhism was introduced to Ancient Mongolia after the era of the Xoingnu.

According to the authentic history of Mongolia titled “History of Mongolian State,” “Buddhism seems to have been introduced to the palace of King Xiutu who ruled several tribes of Tangut and Tibet and spread the Kushan culture, Hotan. Therefore, the area was not the main land of the Xoingnu, and there was no reason for Buddhism to be spread in Mongolia during the era of the Xoingnu, as if Buddhism were introduced to the main land of the Xoingnu, taking into account only the case wherein the Buddha statue was used for worship of the heaven at the palace of the king who ruled the area and by the few Xoingnu who lived there.”⁹ In this regard, if we compare the aforementioned opinions, Buddhism was introduced through the silk road connecting Mongolia with India, Iran, and other cultural regions during the era of the Xoingnu, and further background of spreading the religion was established.

B. Period of Xianbei Tuoba Wei

The Xianbei tribes who established Tuoba Wei worshiped the sun like the Xoingnu, and Buddhism was introduced during the era of Tuoba wei. As the

3 Duke Gombojav. How Buddhism was Spread to Great China. Note by D. Tsedev. Ulaanbaatar, 1996. P.20.

4 Ishbaljir, History of Buddhism. Tsengel, Bao Zhu et al. Note. Hohhot(呼和浩特), 1993. P.663.

5 Zava Damdin, Luvsandayan. History of Introducing Buddhism to the Great Mongolian State “Altan Deber(金册).” Translated by S. Gantumur, Ulaanbaatar, 2014. P.37.

6 G. Sukhbaatar. Ancestors of Rouran Khaganate. Ulaanbaatar, 2011. P.98.

7 G. Sukhbaatar. Mongolian Rouran Khaganate(330-555). Ulaanbaatar, 1992. P.152.

8 Ishbaljir, Buddhism History. Tsengel, Bao Zhu, et al. Note Hohhot(呼和浩特), 1993. P.852; Choji. History of Mongolian State. Era of Great Mongolian State(1206-1271). Hohhot(呼和浩特). 1998. PP.88-89.

9 History of Mongolian State. Vol. 1. Ulaanbaatar, 2003. P.238.

founder of the dynasty, Tuoba Gui(拓跋珪) was crowned emperor in 386; he made Pyongsong(currently around city of Datong) the capital city of Tuoba Wei, causing many Han officials to be involved in the authentic history. Afterward, many Chinese-style Buddhist temples were built by the Han officials, and the Buddha statues painted in the stone cave murals at Dunhuang and Yungang indicate the religious status at that time.

When the founder king was engaged in a battle with the Buddhists in the West Sea(海西) area in 438, he suppressed the Buddhists and drafted the Buddhist monks to the war. The monks expanded their influence across the country and contended with the king for power. King Wén Chéng Dì(文成帝, reigned 452-466), who succeeded the founder, handed over the farmers who committed crimes and the government slaves to the Buddhist temples to work there. His successor, King Xiào Wén Dì(孝文帝, reigned 471-499) moved the capital city to Luoyang in 493, where about 100 Buddhist temples were located and 2,000 monks lived; there were 6,478 Buddhist temples and 77,258 monks across the country. In the year 510 when King Xuān Wǔ Dì(宣武帝, reigned 499-515) was in power, the number of temples reached as many as 13,000 with millions of monks.¹⁰ Furthermore, the Indian High Priest Ratnamanti stayed at the temple in Luoyang at the time of Tuoba Wei.¹¹ The “History of Mongolian State” reads, “The Tuoba Wei people seemed to have introduced Buddhism from China. Afterward, however, Buddhism was introduced directly from Kushan, Buddhist nation, and Hotan ruled by Kushan, Tohar, Sogd as well as India itself. The state religion of Tuoba Wei was Buddhism. The reason the Chinese-style Buddhist temples of Tuoba Wei and the monks were influential was that the Tuoba Wei people regarded bringing Buddha statues, monks, and Buddhist scriptures from many countries in Western regions and directly from India as important in studying Buddhism.”¹² They wanted to protect themselves from making political mistakes owing to the influence of China through religion. Keeping their inherent faith by Xianbei and exchanging with other countries according to the geological location became a factor in spreading Buddhism. Accordingly, Buddhism could lay the foundation in some parts of Mongolia during such period, and the process of its spread influenced the religion and culture of the regions concerned.

C. Rouran(柔然) Period

The religion of Rouran was shamanism, but Buddhism was introduced afterward. Kagan of Rouran appointed Dharmapriya, a monk having profound knowledge of Buddhism, as a state teacher and bestowed 3,000 houses upon him and 3,000 cattle

¹⁰ History of Mongolian People's Republic. Vol. 1, Ulaanbaatar, 1966. P.105.

¹¹ G. Sukhbaatar. Mongolian Rouran Khaganate (330-555). Ulaanbaatar, 1992. P.133

¹² History of Mongolian State, Vol. 1. Ulaanbaatar, 2003. P.283.

upon the husband of ShidoukhuniDivan(是豆渾地萬), the female shaman. It is a valuable historical record¹³ showing that a Buddhist monk became a state teacher of a nomadism country and had his own subjects.

In 475, Southern Qi monk Faxian(法顯, 424-498) arrived in Hotan via the land of Rouran and got the molar and sacred remains of Buddha along with the Buddhist scriptures and golden Buddha statue in Umi state in the west when he returned. In September 511, Kagan Chunu of Rouran(reigned 508–520) presented a pearl-made Buddha statue to the emperor of Tuoba Wei through monk Hong Xuan. In the 550s, Narondrayashas, Nalyantilieshe(489-589), a North Indian monk, and his five colleagues were known to have traveled to the land of Rouran.¹⁴ Mongolian historian G. Sukhbaatar said that there were cases of shamanism ritual carried out when a female shaman, ShidoukhuniDivan of Rouran, performed purification for seven days, and Rouran, a shaman who went to Luoyang, was highly regarded by Indian monk Ratnamanti for the shaman's profound knowledge of Buddhism; thus indicating that Buddhism influenced shamanism in the era of Rouran. On the other hand, the syncretism of Buddhism and shamanism started to be formed at that time.¹⁵

According to the “History of Mongolian State,” “Some scholars assert that using the name of an era and posthumous name was influenced by Buddhism. . . . Buddhism was spread by the royal families and government officials of Rouran, and it also influenced the state theory to some extent and got incorporated into their mindset and culture.”¹⁶ As the foundation of Buddhism was laid during the Rouran era and was spread among the royal families, introduction of Indian science and learning to the country not only promoted exchange of neighboring countries including Tuoba Wei where Buddhism was spread but also played a role in deciding and implementing a state policy.

D. Period of Köktürks

Köktürks was a shamanism country. The “History of Mongolian State” also reads, “People of Köktürks practiced shamanism in their religion and faith. According to the ancient Köktürks tomb stone, main objects of their worship were Tenger or heaven, father, Umai or mother, womb and Iyer-Sub, god of the earth. The people of Köktürks regarded the east where the sun rises as important and respected their forefathers by offering sacrifices to the heaven and earth.”¹⁷

Tobo succeeded his brother Kigin Kagan of Köktürks and ruled the country from 572 to 581, supporting shamanism and Buddhism at the same time by erecting Buddhist temples and bringing Buddhist scriptures. In the year 630, Kagan of Köktürks was captured by Tang soldiers; thus ending the First Kagan State of

¹³ G. Sukhbaatar. *Mongolian Rouran Khaganate(330-555)*. Ulaanbaatar, 1992. PP.27,96.

¹⁴ *History of Mongolian State. Vol. 1.* Ulaanbaatar, 2003. P.331.

¹⁵ G. Sukhbaatar. *Mongolian Rouran Khaganate(330-555)*. Ulaanbaatar, 1992. P.154.

¹⁶ *History of Mongolian State. Vol.1.* Ulaanbaatar, 2003. PP.311-312.

¹⁷ *History of Mongolian State Vol. 1.* Ulaanbaatar, 2003. PP.332-333.

Köktürks. Considering the fact that records on Buddhism were found only in the era of Toba Kagan, however, Buddhism seemed to have been spread only among the nobles at that time. Mixed body burying custom reflecting foreign countries' influence is found at the tomb relics of the nobles of Köktürks and Uighur, which corresponds to the latter half of the 7th century in the area of Tuv aimag Zaamar sum of Mongolia. It seems to have been related to the political influence of a foreign country and introduction of a new religion to the country.¹⁸

The Second Kagan State of Köktürks started crowning Kutlug as Elteres Kagan, extricating itself from the Tang Dynasty rule and gaining independence led by Kutlug and his premier Tonyukuk. When Kutlug died in 693, his brother Mojo(691-716 in reign) succeeded him. They started to support Buddhism and its believers during the reign of Kutlug(682~693), but it did not last long. As discussed above, the spread of Buddhism among some nobles only during the Köktürks Kagan era was related to the domestic situation of the country at the time.

E. Period of Uighur

The Uighur people revolted against Köktürks and succeeded in 744, and Peilo was crowned Kagan to establish the Uighur Empire. Bashgan, which is Ordubalik, Khara balgas castle, was built at the Orkhon River basin during the reign of Moyunchur Kagan(745-759) to make it a capital city, and its power gradually became stronger to influence the neighboring country, going as far as sending troops to Tang Dynasty in China in 755 to suppress the Anroksan rebel forces.

Ramstedt asserted, "The people of Sogd from the region of Ili Tarvagatai ran their business and at the same time spread two new religions. One of them was the religion of Sakyamuni -- which is Buddhism from India -- and the other one was Manichaeism from the place where the sun sets. The two religions were spread to the Bayan castle at the basin of Selangae River, Uighur, Mongolia and Oirad. Manichaeism did not survive, but worshipping the mountains originated from the religion. Uighur, Mongolia, and Köktürks were the countries that practiced shamanism, hitting drums and using no books and notebooks.

During the reign of Bogochor Kagan, however, Sogd teachers visited the Kagan's palace to build a temple and spread the religion. They taught Sogd characters to the young people of Uighur. They abandoned the old characters written on the tombstones when they learned Sogd characters, and the Buddhist scriptures were translated into Sogd characters and Uighur language."¹⁹ Meanwhile, Zava Damdin explained, "The lessons of Buddha were spread to the land of Mongolia from when Boguchor Kagan was crowned, and prominent monks of Sogtag taught

¹⁸ A. Ochir, S.V. Danilov, L. Erdenebold, Ts. Tserendorj. Exploration and Investigation of the Ancient Nomad Tombs. Ulaanbaatar, 2013. P.130.

¹⁹ Ramstedt. Brief History of Uighur State. Ulaanbaatar, 1929.

their language to the people of Uighur and Mongolia. The characters and religion as well as most of the Buddhism terminologies were mixed with the language of Uighur, Sogtag, and Azaryn Khel, so the Mongolians could learn unique and excellent knowledge from Uighur.”²⁰

Manichaeism was developed into a state religion in Uighur until the mid-760s. For example, Idigan Kagan invited lots of Manichaeism monks of Sogd to the capital city, Ordubalik Castle. By the 780s, when the relations between Uighur Empire and East Turkestan in the land of Mongolia were strained, a rebellion broke out to protest against the people of Sogd and Manichaeism in the capital city of Uighur, Ordubalik. Making Manichaeism a state religion in the Uighur Empire became one of the reasons for the conflict with its neighboring countries.

The people of Uighur practiced various religions in the 10th century, but most of them practiced shamanism. The monks of Manichaeism and Buddhism from Sogd lived mostly in Baibalik and Ordubalik and practiced their religion, and it was one of the religious politics of Uighur Kagans, which was related to the situation outside of the Uighur Empire.

F. Period of Qitan

The people of Qitan worshiped the heaven and earth when they buried their ancestors and in the spring and fall seasons. Buddhism, Confucianism, and Taoism were introduced to the nobles of Qitan, and they had many Buddhist monks and temples around the country, but Confucianism influenced the politics to some extent. According to the “liáoguóshǐmòchuán(遼國始末傳),” the Qitan tribe printed 5,000 books of the Great Buddhist scriptures in “Ganjur”(Dk'a' in Tibetan language)²¹ during 1031-1055. The nobles of Qitan built Buddhist and Taoist temples and bestowed land and subordinates upon the monks. Accordingly, the land owned by the temples played many roles in the economy during the Qitan Empire, and the number of Buddhist monks at 50,000 in 946 increased to as many as 360,000 in the year 1078. The Buddhism introduced to Qitan was influenced by China. One of the diplomatic patterns of the Qitan Empire is cultural exchange, and Buddhist scriptures were sent abroad and collected from other countries as well.

The history of spreading Buddhism in the ancient Mongolian state is characterized by a repeating process of introduction, spread, decline, and extinction. For example, the Buddhism introduced in the era of the Xoingnu and Xianbei states was spread to Xianbei Tuoba wei and Rouran to be their main religion; on the other hand, Buddhism was introduced only and nothing more. In the Uighur Empire, it was spread mixed with other religion.

Inherent shamanism was rooted firmly in the Ancient Mongolian State; when

²⁰ Zava Damdin and Luvsandayan. History of Spreading Buddhism in the Great Mongolian State. “Translated by Altan Debter(金册)” S. Gantumur, Ulaanbaatar, 2014. PP.31-32.

²¹ S. Shuger. Woodblock Printing of Mongolian Books. Ulaanbaatar, 1991. P.62.

the development of the country reached a certain stage, however, it carried a dual nature owing to the influence of the settled civilization. The appointment of a Buddhist monk as state teacher in Rouran and support for the monks by a country during the Uighur Empire and Qitan reign indicated that the Ancient Mongolian States related Buddhism to the state policy. Furthermore, the ruling circles of the country used the religion for national unity and political purposes, confronting neighboring countries that practiced Buddhism and other religion.

In other words, the Buddhism introduced from Central Asia to the Ancient Mongolian States took on roles of resisting religious influence from powerful neighboring countries, influencing the national unity, stability, and cultural tradition of each.

In the period of the ancient Silk Road, foreign culture was introduced to the Xiongnu and Xianbei tribe through Central Asia; afterward, during Tuoba Wei and Rouran, the aforementioned religion, culture, and relationship with the surrounding countries in the south influenced them. When Islam was spread, however, the political situation in the south and Buddhism influenced Köktürks for a short time, and Manicheism of Sogd and Buddhism were practiced in the Uighur Empire. Afterward, in the transition period, southern Buddhism seems to have influenced Kitin. Sometimes, the cultural region of Mongolia and Köktürks was connected with the cultural regions of India and Iran and was revived in the era of the Mongolian Empire, with the Great Khans of Mongolia implementing the policy of supporting Buddhism.

2.1.2. History of 13th ~ 14th-Century Mongolian Buddhism

Shamanism was the main faith of the Mongolians before the Mongolian Empire was established; in tribe nations such as Naiman, Khareid, and Uighur, however, Christianity, Nestorianism, Manichaeism, Islam, and Buddhism were spread to influence the people in the regions.

The word “Saint” as mentioned in the “Secret History of the Mongols” carries a symbolical meaning, indicating a non-aggressive privilege of the families of Genghis Khan, and it was admitted by his good friends and major rivals Gur Khan, Jamukha, and Khorch. The words “Blessed Buddhist saint monarch(sutu bodisadu-a ezen),” “the saints and the blessed(bogdas khutugtan),” and “Blessing (buyan khutug)” as described in the Tsavchaal tombstone(boomtyn) in 1345 indicate the meaning of Buddhism literature in addition to their original meaning.

After chief monk Godan of the Mongolian royal family and Gungaajaltsan, chief

monk of Shaka(薩迦) Temple of Tibet met in 1247, Tibet became a subject state of Mongolia. Note, however, that it became the background for introducing Tibetan Buddhism to the Mongolian royal families. The Buddhist temple began to be built in Karakorum from the period of Ogedei Khan, and it was completed in 1256 during Mongke Khan's reign. In the year of temple completion, Mongke Khan invited Tibetan monk Choiji lama or Garma bagshi to pay respects to it.

The “Buddha Stone(釋迦院碑, 1257)” found in the area of Khuvsgul aimag Arbulag sum gives us a clue in verifying the religious status of Mongolian Buddhism at the time. The epitaph was written in both Chinese and Mongolian characters, which incorporated the traditional faith ideology of that time and Buddhism ideology together. Moreover, it recorded that Mongke Khan’s son-in-law, Bars Tuge, supported the building of the Buddhist temple. “Thanks to the grace of the great Khan and the water and soil under the heaven and on earth, this temple was built to repay the grace.”²² This inscribed expression on the epitaph reflected the traditional faith ideology, and lines 7, 8, 11, and 12 read, “We pray for the long life of Mongke Khan/We pray for blessings to be given/to the generations to come. This stone was erected by Bars Tuge who was praying for such blessing.”²³ Such record incorporates their religious ideology of Buddhism. Choiji, scholar of Inner Mongolia, said that the epitaph might have been written by the Buddhist monks of the Zen sect who were spreading Buddhism by force to the Great Mongolian State²⁴ at the time, but we should reevaluate and reconsider such assertion. In any event, it is an interesting example of how the nomad nobles at the time built a settled temple.

“The Journey of William of Rubruk to the Eastern Parts,” written by William Rubruck read, “All the priests cut their hair and shaved, wearing yellow garments. After their hair was cut, they formed a community of one hundred or two hundred monks. When entering a temple, they placed two long benches and sat down looking at the altar of the Buddha statue. They held Buddhist scriptures in their hands or put them on the long bench and said nothing while staying inside a temple. I tried to speak to the monks while I was in Kharakorum but they did not say one word.”²⁵ Reviewing such record, we presume that most of the monks in the temple were Uighur monks.

The history of Mongolian Buddhism was evident in the whereabouts of Khubilai Kan in many cases. We try to verify the history of Mongolian Buddhism by finding the whereabouts of Khubilai Khan as described in the following books:

Choiji, a scholar of Inner Mongolia, studied the writing of “Biography of Tathagata(Buddha), Pakpa Lama who Obtained the Faith of Humankind” carried in the “Biography of the Former Life of the High Priest and Tathagata(Buddha).”

²² O. Namnandorj. About Finding the Mongke Khan Epitaph and His Palace. Ulaanbaatar, 1956. PP.24-28.

²³ Sh, Yonhor. Re-deciphering of the Mongke Khan Epitaph Written in Mongolian Characters //Students' Journal of Manchuria-Mongolian Language Dept. of Mongolia National University. Ulaanbaatar, 1962. PP.64-65.

²⁴ Choiji). History of Mongolian Buddhism. Period of Great Mongolian State(1206-1271). Hohhot(呼和浩特). 1998. P.303.

²⁵ Giovanni Plano de Carpini. History of Mongolians. William Rubruck. Travels to the East. Ulaanbaatar, 1988. P.147.

Jangjia Lalidabazar geegen “Who Overcomes Suffering – A Treasure to Make Wishes Come True” is the translation of the biography of Pakpa Lama and his father Sodnomjalsan in the “Sakya dunrab”(1629), which recorded the history of the high monks of Sakya sect courtesy of the high monk of Sakya sect named Agvaangungaasodnom.²⁶

According to Chapter 4 of the book, Khubilai tried to send Pakpa Lama to Tangut(Tibet, note by the author) to draft the soldiers and collect military supplies. Pakpa said, “Such military affairs cannot be observed because Tangut in the border area is important even though the land is small,” but Khan would not hear of it. So Pakpa Lama, worried, said, “The works could not be completed as I wished. I have no reason to stay here. I will return to my own country.” Khan allowed it, saying, “Do as you said.”²⁷

Choiiji believed that Khubilai tried to get help from Pakpa Lama to draft the soldiers and collect military supplies from Tibet in the summer of 1253.²⁸ The author also agrees with such opinion. The Tibetan Sakya temple that was substantially influential at the time expanded its influence with the help of Mongolia, at the same time influencing the Mongolian administration through Pakpa Lama.

Another record found²⁹ is the letter of Sakya bandida Gungajaltsan(1182~1251). Sakya Bandida wrote a letter in three copies describing the names of the nobles, number of their men, and quantity of offerings in detail and distributed them to the lamas and nobles of Tibet. He urged them to surrender to Mongolia in said letter. Areas that did not surrender were marked on the map, and local nobles should obey Mongolian laws through the agreement with the Sakya sect who carried a gold plaque. Such order indicates the influence of Pakpa Lama who lived in the palace of the Mongolian royal families for five to six years. According to another record of said biography, the queen of Khubilai said, “This lama(Pakpa Lama, note by the author) is important to the Emperor, because the lamas led by Tsalba Lama cannot be compared at all with Pakpa Lama in their learning. So do not send Pakpa Lama to Tangut, but it would be good for the Emperor to discuss Buddhism with the lama.” The Emperor relented and had many talks with him; since the lama was too proud, however, the Emperor asked, “Why are you now so full of conceit?” Pakpa replied, “I have no reason. But maybe my words are full of conceit because I was a lama of the monarch of Minag, India, Mun, and Tangut for a long time.”³⁰

We can glean from this incident how the queen influenced and changed the opinion of the Khubilai emperor about the Tsal Guntan temple and Sakya temple supported by the descendants of Ogedei Khan. The aforementioned reply of Pakpa Lama, saying that he would not return to his own country but expressed his will to

26 Biography of Pakpa Lama. Choiiji. Compared note. Hohhot(呼和浩特), 1999. P.9.

27 Biography of Pakpa Lama. Choiiji. Compared note. Hohhot(呼和浩特), 1999. P.14.

28 Choiiji. History of Mongolian Buddhism. In the Era of Great Mongolian State(1206-1271). Hohhot(呼和浩特), 1998. PP.209-210.

29 Zava Damdin and Luvsandayan. History of Introducing Buddhism to the Great Mongolian State, “Altan Debter (金册)”. Translated by S. Gantumur, Ulaanbaatar, 2014. PP.102-103.

30 Biography of Pakpa Lama. Choiiji. Compared note. Hohhot(呼和浩特), 1999. P.14.

be a lama of Khubilai, explains the political situation at the time. The title of State Teacher was given to the lama called Nangmo by Mongke Khan to represent the descendants of Tolui, and Tibetan lamas were interested in such political influence.

Khubilai allowed a Royal message to be sent to his teacher, Pakpa Lama, after getting permission from Mongke Khan in the year 1254 for the Buddhist monks to be exempted from military service and tax.³¹ It means that Khubilai would continue controlling the lamas of Tibet and allow entrusting the Sakya temple to them. At the same time, controlling the nobles of Tibet through the high monks was a political move on the part of Mongke Khan. Drafting of soldiers from Tibet was carried out in some areas³² and Khubilai regarded Tibet as an important military base during the war from 1253 until 1257. Khubilai Khan, in the year 1260, bestowed the title “Emperor’s Teacher(帝師, Dishri)” upon Pakpa Lama along with a Great Treasure(大寶, which means a seal) as well as cloth, valuable articles, camel, mule, golden saddle, and strings. Likewise, as Pakpa Lama requested to the Khan, envoys carrying a golden plaque were not allowed to stay at the house of the lamas, and monks were given the privilege of being drafted and exempted from paying a tribute.³³ Furthermore, an order was released to the Sakya sect to deal with the lamas on the west as they wish, and the Khan declared in 1264 the appointment of Pakpa Lama as a religious leader of Tibet through the so-called “Suvdan zarlig or Pearl Order” written in Shangdu.³⁴

The administration of Tibetan religion and politics by Pakpa Lama of the Sakya sect was related to the policy of Khubilai Khan. For example, Khubilai Khan established the “Total Control Institute(總制院),” which administers the Buddhist monks across the country and military affairs of Tibet; its full authority was entrusted to Pakpa in 1264. Chagnaadorj, brother of Pakpa Lama, was nominated as “Leader of the Whole Tibet,” but he died in 1267. As the monks of the bringing bka sect, the arch-rival of the Sakya sect, staged a revolt, the military was dispatched to restore Mongolian rule in 1268 when Khubilai Khan strengthened Mongolian rule over Tibet. He established a government post called Bonchen to govern Tibet.³⁵ The “Great Official,” the government official who controlled military and civilian affairs, set his office next to the Sakya monks, and Pakpa Lama returned to Tibet and stayed during the period 1264~1265 and went back to Khubilai Khan in 1268 and lived in the Khan’s palace for seven years.³⁶ In 1276, Pakpa Lama returned to Tibet to be a leader of Central Tibet and 13 provinces in Kam. The Sakya monks including Pakpa Lama administered not only the religion but also the governance of Tibet. The payment of a tribute and provision of horses by the Tibetan nobles suggest that the purpose of Khubilai Khan was achieved.

31 Choji. History of Mongolian Buddhism. Period of the Great Mongolian State(1206-1271). Hohhot(呼和浩特). 1998. P.174.

32 S. Kuchera, Conquest of Tibet by Mongolia // The Mongolian-Tatar in Asia and Europe. Ulaanbaatar, 1984. P.312.

33 Zava Damdin Luvsandayan. History of Introducing Buddhism to the Great Mongolian State “Altan Debter (金册)” translated by S. Gantumur, Ulaanbaatar, 2014. PP.106-107.

34 History of Mongolian State. Vol.2. Ulaanbaatar, 2003. P.324.

35 Morris Rossabi, Khubilai Khan: His Life and Times. Translated by Kh. Purevtogtokh, B. Chinzorig. Ulaanbaatar, 2011 PP.178-179.

36 Yu. N. Roerich. Relationship Between Mongolia and Tibet in 13th-14th Centuries translated by D. Burnee // BULLETIN. The IAMS News Information on Mongol Studies. 2001. №1(27,28). Ulaanbaatar. P.11.

Darmadalaа described Khubilai Khan as follows: “He reigned for 20 years according to the Mongolian custom and 15 years according to the Chinese custom -- 35 years in all in his position.”³⁷ It seems to be related to the political change implemented in Tibet during the period of Pakpa Lama and the succeeding times.

According to Pakpa Lama, even though Genghis Khan could not be a Chakravartin, he was no different from Chakravartin, for he subjugated many countries by force. He supported his grandson Khubilai Khan to be successful. In his poems and books, Pakpa Lama described Khubilai Khan as “Similar to Chakravartin,” but we should pay attention to his new definition, saying “Now, Khubilai Khan is like Chakravartin.” In this regard, Sh. Bira came to the conclusion that “This book laid a new model representing the three big powers of Buddhism: India, Tibet, and Mongolia. The Mongolian historians have followed the model so far.”³⁸

To conclude, both Khubilai Khan and Pakpa Lama accomplished their purpose considering their relationship in the political aspect, and the historians of the later generations interpreted the grounds of the purpose of Pakpa Lama and the power given to him by Khubilai Khan to be related to the Buddhism ritual. The records on administering national affairs and the books justifying the reign by the Mongolian khans seem to have been associated closely.

Mongolian khans including Khubilai built or expanded Buddhist temples in many places, and lots of Buddhist scriptures were translated into Mongolian language during the 13th ~ 14th centuries. For example, Choji-Odsar translated “Bodhicaryavatara(入菩提行論)” in 1305 and “Pancha ragsha” in 1308, whereas Sharavsengge translated the “Diamond Sutra” and “Praise of the Twelve Deeds of Buddha(佛陀十二行誼讚).”³⁹ Choji, the Inner Mongolian historian, carefully reviewed the issues that teachers of the Yuan Dynasty Emperors were Buddhist monks, Buddha statue and pagoda, temples, and translation of Buddhist scriptures and spread the edited scriptures.⁴⁰ Buddhism was spread among the royal families of Mongolia, but its ordinary people still practiced traditional shamanism.

³⁷ Darmadalaа. Buddhist Rosary of White Lotus describing how Buddhism was spread to the Great Mongolia (Mongolian History of Buddhism), Note by S. Gombojav. Ulaanbaatar, 1995. P.47.

³⁸ Sh. Bira. Khubilai Khan and Pakpa Lama // Studies in Mongolian History, Culture, and Historiography: Selected Papers. Ulaanbaatar, 2001. P.161.

³⁹ S. Purevjav. Brief History of Mongolian Yellow Hat Order Ulaanbaatar, 1978. P.21.

⁴⁰ Choji. History of Mongolian Buddhism, Era of Yuen Dynasty(1271-1368). Hohhot(呼和浩特). 2003.

2.1.3. History of Mongolian Buddhism in the 16th ~ 18th Centuries

In some parts of Mongolia, shamanism was replaced by Buddhism when the latter was introduced to the country in the latter half of the 16th century. In 1578, Tumed Altan Khan invited Tibetan high monk Sodnomjamts to Mongolia; following his visit, many Mongolian royal families began to accept Buddhism. Altan Khan appointed Sodnomjamts as the head of Yellow Hat Order(黃帽派) and

bestowed upon him the title of Dalai lama; Sodnomjamts allowed Altan Khan to use the title Khubilai Khan. The Great Khan of the entire Mongolia including Tumen Zasagt Khaan, Buyan Setsen Khaan, and Lindan Khutugt Khaan supported the spread of Buddhism. For example, Lindan Khutugt Khaan appointed a high monk of Tibet, Sharav khutugt,⁴¹ as State Teacher, and he translated the Great Buddhist scriptures into Mongolian language.

According to the “Biography of Altan Khan,” the title Manzushiri khutugt was bestowed upon Donkhor Khuvilgaan lama, but this author believes that the nobles of the golden seed of Genghis Khan bestowed a title in Mongolian language, called “khutugt,” upon Manzushiri khutugt and Maidar khutugt for the first time.

Common people of shavi emerged in Qalq-a between the late 16th century and early 17th century, which seems to have been way before the shavi were offered to Undur gegeen in 1639 and 1640. Accordingly, it is necessary to examine the period⁴² of emergence of the shavi group of people again in North Mongolia (Ar Mongol, currently Mongolia State). The author presumes that shavi emerged in the Qalq-a area around the end of the 16th century or early 17th century, and that they were expanded to be those of Undur gegeen in 1630s. The code enacted in 1685 at the Qinghai (Blue Sea) Covenant (Khokhe nuurny chulgan) recorded them as “common people of shavi.”⁴³ In addition, the codes in the later era read: “Any common shavi and private slaves belonging to a monk who stole something shall be subjugated to olog and sum,” “Group of shavi of a monk living at a temple,” “shavi of a warehouse (sangiin/khuvragiin/ shavi nar),” and “shavi of a monk (khuvragiin shavi nar).”⁴⁴ Such record indicates that offering shavi was not limited to khutugtu and incarnation only. Generally, during the 17th and 18th centuries, the shavi belonged not only to Jubzundamba khutugtu but also to other khutugtu, incarnation, and temples as well. Thus, the name “shavi nar” recorded as a tiny group in the code as a result of the social relationship of Mongolia changed into the name of a class and government administration unit related to all levels of society, after 100 years or so elapsed. The increased number of shavi nar in Mongolia in the 17th century seems to be related to the position of the nobles, which expanded the participation by lamas in the relationships between politics and religion. In addition, the Khuree khoshuu of South Mongolia (currently Inner Mongolia) and Tsagaan nomon khany khoshuu of Qinghai carried a unique form in terms of their establishment and composition. For example, after Ashin lama Sharav died in 1636, Emperor Tiancong bestowed upon his brother Nangsu the title “Shireet darkhan tsorj” and made the lamas and common people his subjects.⁴⁵ Lodoijamts, the incarnation of the chief monk of the Agir bodi temple of Tibet, was believed to have been reincarnated at the house

⁴¹ khutugtu – It is written in “呼圖克圖” in Chinese, which means “Living Buddha.”

⁴² History of Mongolian State. Vol. 4. Ulaanbaatar, 2003. PP.181,206.

⁴³ Qinghai (which means blue sea) Covenant Code. Kh. Tserenbal, Kh. Tsengel compared note. Beijing, 2009. P.86.

⁴⁴ Qalq-a jirum. Law Monument of 17th-century Mongolian Feudalism. J. Jamsarano translated note. Moscow, 1965. PP.196,202,207,229.

⁴⁵ Jirim 盟 (哲里木盟) temple. Khurelsha Part. Ulaan khad. 1993. P.116.

of Mongolian Tumed Kholuchi in 1610, and a temple was built for him during Emperor Shunzhi's reign(1644~1661); he offered 1,000 houses of the nomad to the temple as its subjects at Tumed aimag.⁴⁶ On the other hand, most of the khutugtu of Khalkha were the golden seeds of Genghis Khan. The reason a seal or tamga was given to some of khutugtu of Khalkha was related to the already established government offices to control the shavi nar. Then, we need to review the reason the toin⁴⁷ needed to keep the shavi nar handed over to the generations to come.

According to the biography of Zaya bandida Namkhajamts, along with the introduction of Buddhism to Oirad(West Mongolia) in the 17th century, there were other subjects of lamas and the shavi nar who were the subjects of khuree and temples.

Generally, the custom of offering shavito a high Buddhist monk was related to the features of the nomad society, and the events occurring in the 17th ~ 18th centuries were related to the aimag⁴⁸ and khoshuu.⁴⁹

The expanded Ribo gejai gandan shaduvlin temple, which was built under the guidance of Undur geegen Zanabazar, became the center of not only religion but also the economy, administration, and culture⁵⁰ and some of the religious rituals held by Undur geegen for the first time were spread mainly from Ikh khuree. The background of spreading some rituals created by Undur geegen in Khalkha Mongol was the lama worshiped by the Khalkha 4 part(aimag) and holy statue (bogd deedes) managing Buddhism. Given the historical grounds of importance in the religion, culture, and traditional custom of Mongolia, his rituals and renovation took root in the traditional custom of Mongolia.

Furthermore, Darmadala mentioned in his book the renowned khutugtu and incarnation who used be a shaviof Undur geegen and said, "There were many high monks and nobles of Mongolia, ordinary monks and people in Dotood zasag (内札薩克, which generally indicates Inner Mongolia, author note) 49 khoshuu and Gadaad zasag(外札薩克, which generally indicates Mongolia now, author note) Khalkha.⁵¹ And if we would consider Tibet, Qinghai(Blue Sea) Mongolia, Oirad and khutugtu, and incarnation of China, ordinary monks, and many common shavithere,⁵² we will realize that the nomad's religion and culture were reformed in a wide range. Emperor Kangxi of the Qing Dynasty approved the title "khutugtu" of some high monks of Khalkha and did not intervene in the standing of shavinar. Emperor Kangxi of the Qing Dynasty released his special decree on the appointment of Under geegen as a Great Lama(ikh lama) and respected him as a special lama teacher. When the lama came, the emperor himself visited where the khutugtu stayed, read a poem -- "A holy monk who got the faith of the people

⁴⁶ Brief History of Qinghai Mongolian, Mi Yehi Part. Ulaan khad. 1996.

⁴⁷ When a boy from a noble family gets married, he is called a toin.

⁴⁸ Aimag is the biggest administration unit of Mongolia. It was written in 部 in Chinese character, according to the literature during the Qing Dynasty rule.

⁴⁹ Khoshuu is an administration unit below aimag, which was written in 旗 in Chinese character.

⁵⁰ Mongolian Culture History. Vol. 1. Ulaanbaatar, 1999. P.304.

⁵¹ Darmadala. of White Lotus describing how Buddhism was spread to the Great Mongolia(Mongolian History of Buddhism), Note by S. Gombojav. Ulaanbaatar, 1995. P.194.

⁵² Lhamsurengiin Khurelbaatar. Bogd I. Ulaanbaatar, 2001. P.235.

in the North” -- and made him chief of Yellow Hat Order(黃帽派) and allowed the Khalkha people to revere him.⁵³ The reason he did not intervene in the control of the shavi of Jibzundamba khutugtu and other khutugtu for nearly half a century from 1691 until 1737 was related to the prevailing situation of Khalkha at the time and the influence that Tibetan Buddhism leaders still had. The shavi nar who made significant contributions and who belonged to Jibzundamba khutugtu were exempted from tax; such custom indicated that they lived a comparatively independent life at the time.

2.1.4. History of Some Temples of Khalkha

From the 17th to the early 20th century, the nobles, khutugtu, and high monks of Mongolia built many Buddhist temples. For Khalkha’s Jibzundamba khutugtu, Ikh khuree(beginning of Ulaanbaatar) establishment, and moving and study on the settlement process, books⁵⁴ written by Mongolian scholars L. Dugersuren, S. Purevjav, Sh. Natsagdorj, O. Purev, and S. Idshinnorov are noteworthy.

In the year 1639, the people of Khalkha put Zanabazar, son of Gombodor, Tusheet Khan in the position of Khutugtu of the area of Shireet Tsagaan nuur (Uvurkhangai aimag, Burd sum of current Mongolia), gave him the title geegen (which means a wise man), and offered him a tent made of golden cloth(Shar busiin khot) to respect and worship him.⁵⁵ Khuree of Jibzundamba khutugtu moved a total of 28 times during the period 1640~1855, according to L. Dugersuren. He said that the Ikh khuree moved along the way where the nomads move because they supplied not only the daily necessities for the khuree but also played the important role of spreading religion.⁵⁶ On the other hand, S. Purevjav asserted that one of the objective reasons the Ikh khuree moved like other Mongolian temples was the traditional nomad life of the Mongolians.⁵⁷

S. Purevjav noted that there were two different stances among the nobles at the time with regard to the movement of Ikh khuree in the 1720s. One of them was to have Ikh khuree settle near the road where trade and economic relations between China and Russia were carried out. The other one was to have Ikh khuree settle near the hometown of their ancestors, revering them. Such two different positions of the nobles seemed to clash.⁵⁸ According to S. Idshinnorov, Qing Dynasty tried to prevent Russia from influencing Mongolia and set up Ikh khuree far away from the borders between Mongolia and Russia, influencing the movement of Ikh khuree, which became an important trade area. He added, “The expansion of Ikh khuree was suitable for moving, but the considerable increase in Buddhist temples and

⁵³ National Central Archive of Mongolia. font M85. Contents №2. Preservation unit №926. No.1.

⁵⁴ L. Dugersuren. History of Ulaanbaatar City. Ulaanbaatar, 1956; S. Purevjav. Ikh khuree before(People’s) Revolution. Ulaanbaatar, 1961; Sh. Natsagdorj. History of Khalkha(Khalkha). (1691-1911). Ulaanbaatar, 1963; O. Purev. Political Center of Mongolia. Ulaanbaatar, 1994; S. Idshinnorov. Brief History of Ulaanbaatar City. Ulaanbaatar, 1994.

⁵⁵ Galdan. Erdeniin Erikh. Ts. Nasanbaljir part). Ulaanbaatar. 1960. P.91.

⁵⁶ L. Dugersuren. History of Ulaanbaatar City. Ulaanbaatar, 1956. P.15; S. Idshinnorov. Brief History of Ulaanbaatar City. Ulaanbaatar, 1994. P.14; L. Dugersuren. History of Ulaanbaatar City. Ulaanbaatar, 1999. P.27.

⁵⁷ S. Purevjav. Ikh khuree Before(People’s) Revolution. Ulaanbaatar,1961. P.21.

⁵⁸ O. Purev. Political Center of Mongolia. Ulaanbaatar, 1994. P.29.

Ger eventually increased the number of immigrants and residents, such as monks, common people, craftsmen, women living on needlework, clerks and officials working at government offices, stokers and attendants, shavi of the nobles and high monks, subjects of the nobles, and those who help the merchants living in khuree. Thus, Ikh khuree could not move frequently as before.⁵⁹

From 1719 until 1723, they moved to Daagandel in the Yeruu river basin, Usanseer river basin joining on the right of Orkhon River, Tamir river valley, and Jargalant at the foot of Mt. Buural, whose traveling distance was shorter than the one between the years 1640 and 1690, but was still broad enough compared with the one made between 1723 and 1778. Because Jibzundamba khutugtu was the lama worshiped by all four aimag, his shavi was allowed to move and reside anywhere within the territory of the four aimag of Khalkha.⁶⁰ Since Sain noyon aimag was separated from Tusheet Khan aimag in 1725, however, the travel of the Ikh khuree of Jibzundamba khutugtu was usually carried out in the Tusheet Khan aimag. Moreover, after they settled in the Selbe river basin, their traveling distance was shortened, and they did not go further beyond the Altan tevsh Valley behind Mt. Bogd where Ulaanbaatar, today's capital city of Mongolia, is located.

Shavi nar of Jibzundamba khutugtu had their registered land in the territory of Tusheet Khan aimag around 1750, and the old rules about the living area of the shavi nar of the previous Jibzundamba khutugtu in 1773 were related to the movement of the Ikh khuree of Jibzundamba khutugtu. On the other hand, several khoshuu of Tusheet Khan aimag stayed together, so the boundary of the khoshuu was not set even around 1750. In the year 1773, the boundary between the four aimag of Khalkha was decided after several discussions among them; it was not a new decision, but the territory border that was actually fixed was approved as it was.⁶¹ Accordingly, the era after Ikh khuree's settlement in Selbe in 1778 seemed to have been classified into the times of Ikh khuree khot(1778~1911). Thus, the death of Jibzundamba khutugtu I in 1723 who was Undur Gegeen Zanabazar caused a change in the stance and attitude of the Khalkha nobles about Jibzundamba khutugtu II who reincarnated from the family of Darkhan chin wang of the Tusheet Khan aimag and the movement of Ikh Khuree.

Notwithstanding the old rules of Undur Gegeen, recording the land of the shavi nar of Jibzundamba khutugtu in 1750 was related to the movement of Ikh khuree. The establishment of Sain noyon aimag in 1725 was due to the change in the border of khoshuu of Khalkha, which influenced the movement of Ikh khuree of Jibzundamba khutugtu to some extent. For example, they did not move anymore after Ikh khuree of Jibzundamba khutugtu moved from Khangai after 1723. It also

⁵⁹ S. Idshinnorov. Brief History of Ulaanbaatar City. Ulaanbaatar, 1994. Pp.14,19.

⁶⁰ National Central Archive of Mongolia. Font M85. Contents №1. Preservation unit №6.

⁶¹ L. Altanzaya. Border Issue Between the Aimag of Khalkha and Khoshuu // Acta Historica. Ulaanbaatar, 2003. P.91.

changed the building style of the temples in Khalkha.

Otog of the Jibzundamba khutugtu shavi stayed mostly in the area of khoshuu of Tusheet Khan aimag, and one of the reasons was the favorable condition in paying the expenses for the movement of Ikh khuree. Accordingly, movement of the Ikh khuree of Jibzundamba khutugtu was made during the period 1719~1725 in the old territory of the Tusheet Khan aimag, during the period 1725~1747 in its new territory, and during the period 1747~1778 within the limited territory of khoshuu of the Tusheet Khan aimag. Such limitation indicates that the settlement of Ikh khuree was related to fixing the land by the aimag of Khalkha and khoshuu to some extent.

The massive spread of Buddhism in Mongolia formed a social class of lamas. According to Iakinf, the population of Mongolia reached three million in the 1840s, whereas the information from the U.K. pegged it at 2.6 million. R.E. Huc said that one-third of the South Mongolian population was lamas, and A.M. Pozdnyeyev asserted that 5/8 of the North Mongolian men were lamas.⁶² Nonetheless, we need to compare the aforesaid information with others. Mongolians are known to have translated and printed all the Buddhist scriptures into Mongolian language in the early 18th century.⁶³

The author wishes to express her own opinion on the history of the Unstiin Khiid temple, which was at Tusheet Khan aimag Tusheet wang khoshuu.

According to the research concerned,⁶⁴ Unstiin Khiid Temple was established in 1915 or 1808, and Tsogchin Dugan Sanctuary, between 1816 and 1818. If we describe it in more detail, Gavj(degree of a Buddhist monk) Tseveg returned to Mongolia from Tibet in 1898 after studying there and built one wooden temple with two bays and one Buddhist altar with three bays for 120 silvers and paid 40 out of it as construction cost. According to the information in 1937, 69 years had passed since the Buddhist temple was established, and 82 years had passed since the Buddhist altar was completed. Thus, the temple was built in 1855, and the altar, in 1868. The Tsogchin sum in the temple was built in bricks in 1894, and the Lamrim jas building, in 1897. The Dara ekhiin jas building was built in 1902 by Chimeddavaa using his own money.⁶⁵ In this regard, we need to examine the years 1808 and 1816 ~ 1818. In reviewing the history of Unstiin Khiid Temple, the years of building khural(Buddhist service), sanctuary, and sum were different from each other, and khid was expanded in the early 20th century.

Examining the aforementioned information, the Buddhism introduced for the first time to the Ancient Mongolian State was spread only in a limited range like the royal families and nobles. During the 13th and 14th centuries, Buddhism was introduced again, with the emperor and royal families practicing and supporting

⁶² M.I. Bogolepov & M.I. Sobolev. Outline of the Trade Between Russia and Mongolia. Ulaanbaatar, 2011. PP.139, 168.

⁶³ Baradin Bazar. Temples, Hometown of Learning, translated by Ts. Tseren-Ochir. Ulaanbaatar, 2008. P.15.

⁶⁴ Brief History of Mongolian Buddhist Temple. Ulaanbaatar, 2009.т.471; J. Ulzii. History of Mongolian Architecture. Ulaanbaatar, 1992. P.150.

⁶⁵ Brief History of Mongolian Temples. Ulaanbaatar, 2012. PP.79-80.

Buddhism from generation to generation. After the 16th and 17th centuries, Buddhism permeated all societies of Mongolia, with the movable felt Buddhist sanctuary, wood sanctuary, and shape and application of Khuree changing, which caused the temples to take root in the country.

Buddhism in Mongolia was influenced by shamanism and was called “Mongolian Buddhism” to form its unique characteristics. Religious leader Bodg(Jibzundamba khutugtu), khutugtu, and its incarnation were created, and a unified system featuring Mongolian Buddhist scriptures, hundreds of Buddhist temples and offerings, and lots of religious writings were established. Buddhism in Mongolia rose and fell repeatedly. They keep on studying khutugtu and the incarnation of Mongolian Buddhism, writings of the monks, temple, and believers to find out how Mongolian society was influenced by them. Likewise, the study and promotion of Buddhist tradition and legacy, which have almost vanished in the process of reform during the first half of the 20th century, still continue.

2.2. Regional features of the Buddhist temple buildings of Mongolia

Mongolians not only left behind a holy city and a royal palace showing the unique features of nomads and their religion and architectural heritage but also developed their national buildings according to the oriental architectural theory.

In the 17th century, Mongolians translated the Ganjur Great Collection of the Sacred Writings of Buddhism⁶⁶(Dk’a’gyur in Tibetan) into Mongolian language. They came to know about the architectural theory and learning of Ancient India and Orient in depth while translating Volume 96 of said Collection. The great Mongolian intellectuals and scholars of the 17th ~ 20th centuries left behind not a few writings about architectural theory and architecture in Mongolian language and Tibetan. For example, Bicheech Tsorj Agvaantseren

wrote “Construction and Repair Method of a Sanctuary,” a 5-chapter book describing the construction and repair method of a Buddhist sanctuary.

He also wrote a book titled “Aakhar Shaakhar,” which provides a guide to using and repairing a building. We can see in his works how to select a construction site, how to perform foundation work, how to select construction materials, how to install columns, walls, doors, windows, and stairs, and how to maintain them.

Sumbe hamba Ishbaljir wrote a book titled “Foundation and Notes of Patterns

⁶⁶ The Ganjur Great Collection of the Sacred Writings of Buddhism in 108 volumes was translated into Mongolian language during the rule of Rikdan Khan, the Final Khan. The danjur (bstan) in 220 volumes was translated by 35 translators led by Gungaa-odser from 1741 to 1749.

and Magnitude of Objects for Worship in Heart and Body and Lessons” (Biye zarlig shuteenii tig khemjeenii undsen ba tailbar zuult tsetsgiin uzesgelent erikh), which made interesting suggestions about the ratio between a building and the size of a human body.

Another author was Jadaryn hamba Agvaankhaidav, who wrote a book titled “Contents of Maitreya” (Maidaryn garchig zendmen erdeniin toli khemeegch orshivoi” to explain how to build a Maitreya Buddhist temple.)

Reviewing the aforementioned books and studying the architectural remains of Mongolia, we can see that the Mongolians understood the architectural theory, technique, and basic principles such as the spatial structure of a building and its solid plan, shape, and composition and selected the axle and center, scale, rhythm, aesthetic ratio, and module (basic unit for deciding the building magnitude) accordingly.

Buddhism seems to have influenced the intellectual life of Mongolian society in all areas including history, literature, linguistics, architecture, arts, math, and medicine. Owing to such influence, comparatively large-scale Buddhist temples could study making a statue of the Buddha and worshiping devices of Buddhism as well as how to build a temple and create unique Buddhism decorations. They provided many learning courses such as Tsanid datsan⁶⁷ for studying the philosophy of Buddhism, Emchiin or Mamba datsan for studying medicine, Jud datsan for studying Nilakantha dharani (The Great Compassion Mantra of Buddhism), and Duinkhor datsan and Zurkhain datsan for studying the calendar and astronomy. Later, they operated separate “Datsan” in Ikh khuree (now known as Ulaanbaatar), Zayayin khuree, and Bereeven khiid to foster architectural engineers and artists.

Mongolians started to develop religious architectural engineering in the 16th century, with the influential Lamaism Buddhist monks and nobles erecting timber, masonry, earth, or stone buildings and enabling religious architectural engineering to take root. Moreover, several few earth and stone buildings used by the Chinese Han merchants and rulers of the Manchuria Qing dynasty were found in many parts of the country. The basic features of Mongolian Buddhist Temple buildings are: first, selecting a place suitable for the climate and natural environment; second, solid and plane (space) plan around the center; third, selecting a frame structure and the joining parts connecting the adjacent areas, and; fourth, selecting the ornaments and color suitable for tradition, practice, and symbol.

Selecting a location for building a temple in a place with excellent natural

⁶⁷ Datsan (дацан) was an educational organization, a school where they teach the philosophy of Lamaism. Datsan means a school where they taught the philosophy of Lamaism. Datsan provided the Buddhist ceremony, produced Buddha statues, and managed the printing of books written in Mongolian and Tibetan languages. A Buddhist datsan admitted 5-year-old boys; they reached the level of respected Lamaism monk after 25 years study at the age of 30. They continued studying afterward by adhering to their religious precepts to get a religious degree.

environment and favorable geological conditions -- in other words, a “perfect place” -- is one of the features of the nomads moving here and there. One of the common aspects of the overall arrangement of the Mongolian Buddhist temples is that the main sanctuary for worship is located in the middle of a site, with houses for the believers or residents lined up on three sides like east, west, and north from the center of the site. No buildings were allowed in the south of the main sanctuary, which is called “Tsogchin Dugan.”

The space plan and structures of most of the Mongolian temples followed the plane plan of traditional “khuree.” In other words, the most important main sanctuary was in the center, and other buildings surrounded it together with the Ger where the Lamaism monks lived and private houses.⁶⁸

Tugsbayagalant nomyn ikh khuree built by G.Zanabazar(Г.Занабазар) in 1654 established 7 “aimag,” unlike the then existing khuree; thus changing the temple structure for the first time. The “aimag” was established to manage the monks as the number of Lamaism monks who cultivated themselves religiously increased gradually. The monks of each “aimag” were managed by a senior monk called “gesgui,” and a chief monk called “tsogchin gesgui” was authorized to manage all the monks in a temple.

The title “aimag” was bestowed by the “datsan” and school, which was deemed important by the teacher of the monks; it was also decided considering the roles of the works managed by the temple concerned. For example, about 4 ~ 6 “aimag” made a temple, and 6 ~ 12 of them made 1 khuree. Bogdyn ikh khuree(now known as Ulaanbaatar) consists of 30 “aimag.”

Usually, the prosperity and honor of a temple were decided by the number of believers belonging to a temple. Residential areas for noblemen, aimag⁶⁹ or khoshuu⁷⁰ with intensive population inside or near a temple served as a favorable condition for the Lamaism monks.

Therefore, noblemen, incarnation, and living Buddha⁷¹ built a palace near a temple. Markets and blacksmith workshops were also built near temples. The housing areas near a temple made the size of the temple bigger, and they went further to make a temple village. Some of such villages were expanded to form a city.

The plane plan of a temple was developed differentially depending on the size of a temple, range of land, geological location, features of the area, and influential persons(like incarnation and living Buddha). The geological location to get building materials and traditional building structure according to the available materials were already established. The traditional basic frame of Mongolian

⁶⁸ Selecting a temple site and a plane plan was discussed in para 2.1 of the report on the “Ancient Architecture of Mongolia 1- Uuld Beisin Khuree.”

⁶⁹ Aimag was the biggest administration unit of Mongolia during the Qing dynasty. The historical literatures of Qing dynasty expressed it as “部” in Chinese.

⁷⁰ Khoshuu was an administration unit below aimag.

⁷¹ Living Buddha means the chief of Lamaism. It means a monk of high virtue to be able to be Buddha.

architecture was timber. The structure of a building erected inside a temple was self-assembly wood, and the building principle was to estimate and withstand the load of the entire building.

One of the aspects distinguishing Mongolian Buddhist temples from those of Tibet or China was the column rows, which spanned the lower floor to the top. For example, the four columns in the middle of Jangraisig sum of Gandan khiid Temple are supporting a square girder that forms a roof from its foundation to the full height of a building. The column section is either round or square. Traditionally, Mongolian temples do not have a ceiling. Like the country's traditional house of Ger and Ger type without a ceiling, the space inside a roof can be used to place a Buddha statue.

Plane of the temple sanctuary is either round or square and a plane or a wood Ger type sanctuary with “gonkhon” on top of a single story building having a square plan was widely used. Timber, stone or bricks were used for the walls. Cross wood is placed at the top of an opening at the building entrance and the eaves are provided outside of a building. The “Gongpo”(a wooden member to support load of the eave end on top of a column) was with or without patterns and the roof was made of a steel plate or bronze that resembles a roof tile.

The “Dancheong”(traditional painting work on a wooden building) of a traditional Mongolian building shows remarkable decoration that is second to none. It is a civilian symbolic element showing the devotion of the Mongolians. Brilliant decoration and patterns are made of the “zumber” technique(to draw an object popping out slightly with water paint), “Dancheong,” sculpture, “shuupal” (model plastered and made in a frame), casting, or sewing to make a piece of art. Architectural structural members and “Gongpo” used “Dancheong” containing civilian arts to evoke neat, lyrical, magnificent, and peaceful feeling through aesthetic composition, traditional practice, and correlation of arts.

Mongolian craftsmen were well aware of the ingredients of dyes for coloring and their names to discern all the colors. According to the ancient book of Mongolia, they mixed basic colors in 64 ways. They used green, red, yellow, white, black, and blue -- which were regarded as the best ones -- with gold and five colors for “Dancheong.” They applied all kinds of traditional painting technique to paint “Dancheong” such as single color(tsullakh) or rainbow color(solongoruulakh), shade(suuderlekh), combing(samnakh), embroidery(shaglakh), and paint(chiidekh). The lines of single color(dagnaas) to paint the patterns in diverse colors like a rainbow are divided into khalzan, khuree(edge), tuurgan), belevsen,

Section of Buddhism Sanctuary,
Jangraisig sum, Ulaanbaatar

and ikh dagnaas in various patterns.

According to the tradition of Buddhism, when a temple is painted with “Dancheong”, the Four Devas of Buddhism are placed to guard a gate, and their upper parts are decorated with various lucky sacrifices. Front gates are decorated with strong animals and beautiful patterns.

Semchin of the Zayayin Khuree Temple, Dancheong in the front, Khangai province

Decoration and Dancheong in the front of Gachin Lama Temple, Bayankhongor province

The symbolism of a pattern was considered when a building was decorated and was usually decided according to the application of the decorated parts. The exact estimation and incorporation of its aesthetic features and the reflection of light were some of their artistic techniques developed for centuries. The walls, columns, and doors were decorated using the “zumber” technique, which was developed from the end of the 16th century in Mongolia and applied to most of the Buddhist temples in the country. Since the “zumber” technique used locally produced materials, its mixing method and types became highly diversified according to the

Ceiling (round) decorated in zumber technique at Amarbaysgalant khiid Tsogchin Dugan, Selenge province

areas such as stone, pottery, ash, earth, aggregate, khagan, glass, lime, baituu, and sand zumber. “Zumber” was suitable for the dry weather of Mongolia.

The architectural technique for building Mongolian temples was unique and different from other countries; it also varied within the country depending on the area.

The technique was significantly influenced by the transportation conditions at the time, work force, and construction period. Many different aspects are found in the temples built in the areas of Gobi Desert and Khangai⁷² depending on the features of the buildings and plans in the area.

For example, the temples in the Khangai area were usually made of big timber structures that make use of abundant building materials and work force available in the area, whereas those in the Gobi Desert area were made of felt or unbaked bricks or stones, which required less manpower because there were fewer monks in the area and the believers were scattered in a wide area; as such, the temples in the desert area, which were called “jalgyn,”⁷³ were usually smaller in number and size.

In the Khangai area, the doors, beams, columns, and windows were carved in round or relief. On the other hand, the foundation, wall, tie, stair and stylobate were decorated with well-trimmed or non-trimmed granite. The reason they used the Zumber technique, Dancheong, and laying of decorated bricks was the availability of basic building materials, not insufficient technique.

In reviewing the development of decoration and painting of Buddhist temples in Mongolia in the past, they applied golden plating with delicate patterns in some areas but arranged the patterns freely and used an overall technique in others.

They usually built a square-type temple with a flat roof in the Gobi area and used bricks dried under the sun or unbaked bricks called “tuukhii toosgo” in an area with little precipitation. After the unbaked bricks were laid, mud was plastered on the wall to prevent rain but was easily worn out by unfavorable natural conditions. Note, however, that such kind of buildings could maintain their quality for a long time if proper humidity inside was properly maintained. The unbaked bricks were laid at the buildings of wooden frames, and lime was plastered to prevent rain from penetrating.

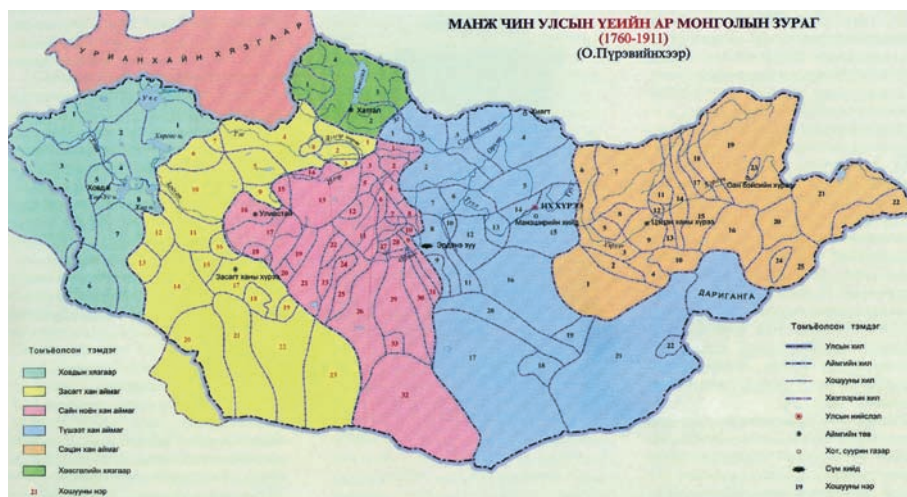
The Mongolians hired Chinese companies involved in construction works from the end of the 18th century to build the temples, paying in money or by barter. The Mongolians learned how to bake a brick from the Chinese technicians; thus, they were able to start using baked bricks to build temples.

The square temple with the so-called “Expanded Beam(teluur nuruu)” invented by Undur Gegeen without any decoration but using pure geometry was widely proliferated in the territory of Tusheet khan. “Expanded Beam” means a Ger-shaped

⁷² Khangai means a land of abundant hills, water, and fertility, which is good for living.

⁷³ Jalga means a valley, and jalgyn means “of valley, near valley.” It indicates something that is common like the valleys in a Mongolian meadow. A small Buddhist temple includes jalgyn khural(Buddhist religious service), jalgyn sum(Buddhist altar), jalgyn datsan (Buddhist worship hall), jalgyn jas (property warehouse of a temple), and jalgyn Dugan(Buddhist worship hall).

building wherein the columns were erected at each square-shaped corner with rings (edges) of several layers that could be expanded like wave(in a bent shape). Page 38 of the “Bogdyn namtar” biography explained that the grand sanctuary of “Ribogejai Gandan Shadublin” Temple was made of such technique: “The sanctuary has 108 columns at the moment, but when the number of my disciples(monks) increases, the location and shape of the sanctuary would not be lost by adding ‘Expanded Beams’ to it.” He said that they should not hit the four columns of the Tsogchin Dugan with a cane(beree, or rod). Then one of the disciples asked, “Which column are you referring to?” He replied, “Two in front of me and another two behind Hambo Lama (chief monk). Other columns except those four can be adjusted with a cane.” This Tsogchin Dugan is also known to the world as Battsagaan.⁷⁴

Mongolian map under the rule of the Qing Dynasty of China. The territory of Tusheet khan aimag is in blue.

The “Expanded Beam(teluur nuruu)” was applied to many buildings in Mongolia and was developed in many shapes and was spread in the country widely. Its plane was simple and of the spacious square type, and it became the basic building type of Mongolian Buddhist temples. For example, the aimag and Gandan khiid of Bogdyn Ikh Khuree, Tsogchin Dugan, and other temples and datsan building adopted such plan.

The Tusheet khan aimag territory covers all the aimag areas of Bulgan, Orkhon, Darkhan-Uul, Selenge, and Tuv, east end of Arkhangai aimag and east of Uvurkhangai, Dundgovi aimag, east of Umnugobi, and south of Dornogovi aimag. The temples found in the Tusheet khan aimag territory carried similar architectural patterns, and the main sanctuary was built in a square plane invented by Undur geegen and(G.Zanabazar)Г.Занабазар.

For example, the main sanctuary(gol Dugan) of Ugtaal Sangiin Dalai Khiid

⁷⁴ ДВ.Даажав, “History of Mongolian Architecture,” Vol. 3, Ulaanbaatar, 2006, P. 25.

Temple at Dundgobi Erdenedalai Sum, that of Ugtaal Sangiin Dalai Khiid Temple, and that of Sangiin Dalai Khiid Temple at Umnugobi aimag Nomgon Sum applied said shape.

Tsogchin Dugan of Kherlengiin Zuun Khuree Temple at Tuv province Mungunmorit soum

Philosophy datsan of Zuugiin Sum at Uvurkhangai province Kharkhorin soum

Features of the Lamas Village at Unstiin Khiid

Generally, the Buddhist temples in Mongolia consist of a building for the monks and believers, an office building, and some residential areas for the lamas. Dozens of Ger where the lamas lived near a temple and the walls surrounding the Ger made up one zone. Medium-sized temples had about ten sanctuaries, and 200 ~ 1,000 lamas lived there. Unstiin Khiid Temple was a medium-sized temple at that time.

The most interesting part of Unstiin khiid Temple is the residential area for the lamas. There were very few temples accommodating a residential area, but Unstiin Khiid Temple has maintained the Mongolian villages and housing plan as a valuable object for study, unlike the temples in other regions.

Construction of the temples attracted the ordinary people and craftsmen -- apart from the lamas -- to settle there. The Mongolian temples had their own property warehouses that served breakfast and lunch to the monks. Since the lamas prepared the provisions themselves, they built houses near the temple for them and earned a living by making Buddhist statues, printing Buddhist scriptures, or repairing clothes; thus forming a village of lamas.

Except the very rare case of the earthen fortress of the lamas in the Gobi region, the houses were built in a row since there was no wall among them, and the Ger was erected in the space between them. Such arrangement was common in the villages in the area because it was favorable for their living environment.

The plane plan, size, location, both internal and external Dancheong, structural members, and environment of a residential building in Unstiin Khiid Temple were dependent on the position and asset of its owner, the lama. Wealthy monks lived in Ger in winter and in a house during summer. The houses of monks having a certain position in a temple were located near the temple and surrounded by walls. Their house had 1 ~ 3 rooms, and they sometimes built an office beside the house. It had

two exits, one of which was connected with an alley and the other with a corridor between the walls. Some of the houses even had a stable. Sometimes, the houses were equipped with a heating device such as a stove made of clay or bricks.

The doors faced south in most cases but were sometimes on both north and south. A corridor was also provided to connect an alley with another alley, where the entrance was erected at both ends.

Residential areas for lamas(1981)⁷⁵

Small house(1981)

The houses for lamas inside Unstiiin Khiid Temple show the construction method and its quality and materials in the grassy plain of the southern part of Mongolia. The walls there were erected with unbaked clay bricks, and the large-scale building used blue bricks. Their main frames were made of wood, and the windows had thin stays in them.

Most of the houses were arranged in a row, with the walls shared with adjacent houses. The independent walls, if any, were located next to each other very closely. In addition to the houses made of bricks, there were a few wooden buildings that are more beautiful and decorated; they were assembled buildings that could be moved to another place.

Unstiiin Khiid Village Site(2016)

⁷⁵ The photos described in the survey of Unstiiin Khiid Temple by L. Lapkina and M. Tuya in 1981.

Most of the houses for the lamas inside Unstiin Khiid Temple were made of unbaked bricks in accordance with the features of the residential buildings in the Gobi region; since they were not durable and were of poor quality, we can hardly find them in perfect shape, with only their traces remaining.

2.3. Brief History of Unstiin Khiid Temple

Unstiin Khiid is located 45°46'190" north latitude and 105°14'45" longitude, the area of Tsagaan ovoo bagh 35km away from the current Dundgovi aimag Erdenedalai sum, which is Khoshuu of Tusheet khan aimag gobi Tushe.

A Buddhist monk called Gavj(title given to a Buddhist monk) Tseveg returned to Mongolia in 1808 from Tibet after studying with one Buddha statue called Gombo on his back and asked 8 lamas to hold a Buddhist service called Manalyn dagjid at Kharganyn Khonkhor. When they did not have water to drink there, they moved southward. Tseveg gave them 120 silvers to build two wooden sanctuaries, one with two bays and the other with three bays; he gave another 40 silvers for construction. Later, a monk named Jigjid doorombo built Tsogchin Dugan from 1916 to 1918.

Unstiin Khiid Temple belonged to the Tantra sect(Dharani religion) and had Demchig datsan and Duinkher datsan sanctuaries in addition to those of Tsogchin Dugan, Lamrim, Maidar, Dara ekh, Manal, Jud, Choir, and Dordov. Two bookshelves were located behind the Tsogchin Dugan, and six Buddhist towers stood in a row. There was also a Buddhist altar called Gongor sakhuis, where they performed the Maitreya Buddha ritual(Maidar ergekh, which means "Turn around Maitreya Buddha").

Maitreya Buddha is regarded as the future Buddha, and believers say that Maitreya Buddha will appear in this world when the era of Buddha is completed. The Maidar ergekh is a religious ritual wherein Maitreya Buddha appears to wish all the people to live in peace and grants them grace. A small Buddhist tower called "Maidaryn ovoo" was built here and there on the road where the ritual was carried out, and the lamas recited Buddhist scriptures, had tea, and ate lunch during said ritual.

No wall or courtesy gate was provided in this temple; neither was a building built in the southern part of the Tsogchin Dugan to create open areas. Other Buddhist altars lined the left and right sides of the sanctuary facing south. On the left and right sides of the temple were houses for the lamas and other buildings for personal gods.

Unstiin Khiid was known to have exchanged lamas with Ugtaal Sangiin Dalai

Khiid Temple of Dundgovi aimag Erdenedalai sum and Sangiin Dalai Khiid Temple of Umnugobi aimag Nomgon sum. The official name of the temple was Gandan gungaalin, but ordinary people called it “Unstiin” or “Unstei.” It was a medium-sized temple that was not authorized to let an incarnation or a living Buddha appear or bestow a title on the monks. Unstiin Khiid Temple had 290 lamas during the Qing Dynasty’s rule, with about 300 of them residing in the temple during the era of Bogd Khaan state. In 1937, there were 158 of them.

All the materials for building the temple were collected locally, and a kiln to bake the bricks and roof tiles was found in the southern part of the temple.

After most of the Unstiin Khiid Temple buildings were ruined, the remaining buildings were occupied in 1932 by a government authority called Tsagaan ovoo sum, and some houses were built using the remaining materials of the sanctuary. For example, the Tsogchin Dugan was converted into a warehouse to keep wool and skins, the Gongor numen sanctuary, into a veterinary hospital of sum, and the Maitreya Buddha sanctuary(Maidaryn sum), into a shop. The sanctuary’s frames were recycled to build an elementary school and a government building of sum. In 1958, after the coal mine was developed, the Tsagaan ovoo sum was closed in 1962 and was moved to the Erdenedalai sum. Today, the sanctuary buildings occupied by sum government office, some houses for the lamas, and two very old private houses remain at the temple site. The sum government office building and elementary school were moved to where Erdenedalai sum was located. The village was abandoned when the wooden planks on the floor and roof were moved to a coal mine to build a warehouse.

The Tsogchin Dugan, which remains in almost complete form at the Unstiin Khiid Temple site, is protected by Mongolian Government Decree No. 233 announced in 1994. Since the government did not carry out preservation treatment with its budget, however, its condition worsened. So what we can see now is the destroyed Tsogchin Dugan and Maitreya Buddha sanctuary site only.

In 1981, Architect Dr. M. Tuya and Soviet Architect L. Lapkina surveyed the Tsogchin Dugan, Maitreya Buddha sanctuary, and Gongor numen sanctuary in the Unstiin Khiid Temple site for the first time; several buildings of the Lama village remained in complete form at the time. They examined the status of the three sanctuaries at the time and took photos of the houses for the monks and prepared the drawings for research. The collected data and information are now kept by Architect Dr. M. Orgil, brother of M. Tuya.

In 1998, Architect B. Adiya from Dundgovi aimag Tsagaan ovoo surveyed the Unstiin Khiid Temple site and prepared overall plans of the entire temple based

on the survey. Jigjid doorombo, his uncle, was in fact a lovon lama who was responsible for building the Tsogchin Dugan of Unstiin Khiid Temple.

The following is an excerpt of the author's interview with B. Adiya:

“In 1932 when the Dundgovi aimag was established, Tsagaan ovoo sum was also set up but was closed in 1962 to become one bagh under Erdenedalai sum. New villages were established thanks to the development of the coal mine in 1960; as Tsagaan ovoo sum became bagh, the sum government office moved to Erdenedalai sum, with the hospital, elementary school building, and private houses remaining in the area. A warehouse for the coal mine was erected using the wooden planks at the floor and roof of the sanctuary building; thus, only two old private houses remained. When the Tsagaan ovoo sum office was still there, the Tsogchin Dugan was used as a warehouse to keep wool and skin.

On May 9, 1962, a spring day, heavy snow suddenly fell in the area. The Tsogchin Dugan was completely covered in snow. Thus, they brought a tractor from the coal mine to remove the snow. It hit the foundation below the column of the sanctuary by mistake, which they say caused the eaves to collapse. After Unstiin Khiid Temple site was abandoned, a guy named Bukhyn Shar built a Ger in front of the sanctuary with his family in 1980 and put his cattle inside the sanctuary. Since they moved to another place around 1996 or 1967, the sanctuary was abandoned. Because the Tsogchin Dugan was not locked, truck drivers passing near the sanctuary tore off the planks and blue bricks from the wall in the west. Since then, its roof had leaked. In 2009, they erected fences surrounding the sanctuary and put a signboard in front of it.

According to the plan, there was no building in the southern part of the Tsogchin Dugan. There was a small lake called Khiidiin Khul 700~800 meters away in the southern part of the sanctuary. A Buddhist lantern building called Zulyn Baishin was in the western part of the sanctuary. In the western part was Gongor Numen Hall with a gate facing east, Maitreya Buddha Hall in the northwestern part of the sanctuary, and Dara Ekh Hall in the northeastern part, with a Buddhist tower in its south.

On both sides of the temple were the houses for the lamas. They lived there first, and then their descendants occupied the houses. According to them, they referred to Ugtaal Sangiin dalai khiid at Erdenedalai sum when they built the Tsogchin Dugan. Note, however, that the latter was reduced slightly because it was built according to the column dimension of the former. One of our ancestors, Jigjid Doorombo, managed the construction works of the Tsogchin Dugan from 1916 to 1918. Unstiin Khiid Temple was closed in 1937. In 1982, I met with Gevsh Luvsankhaidav, who entered Unstiin Khiid Temple when he was five years old

to study, to hear about the overall appearance of the temple and drew a floor plan according to his explanation. He has stayed in Lamrim Temple belonging to the Buddhist Association since 1991 in Ulaanbaatar.

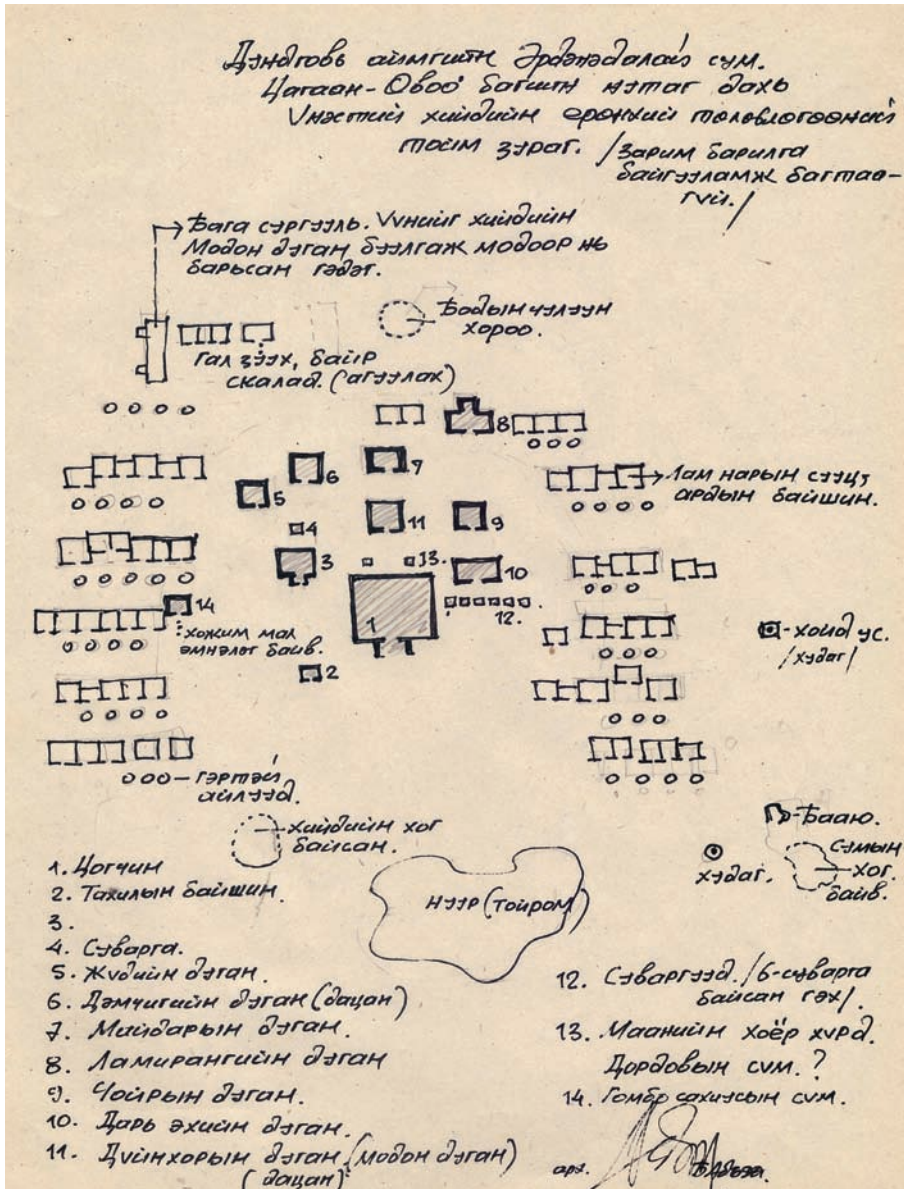
Maitreya Temple and Tsogchin Dugan(1998, photography by B. Adiya)

In the northwestern part of the temple was an elementary school with five rooms built with the timber of the temple; the sum government building was destroyed and moved to Erdenedalai sum. From 1958 to 1959, the stones were brought from Olon ovoot to build the sum government building, but it was not completed. What remains today is its wall made of the stones. A little further to the south is a hill called khiidiin khog, which means ‘rubbish of a temple’; the sum government officials investigated the private houses in the area in the 1960s during the so-called ‘Cultural Movement’ to collect Buddha statues to bury them in the hill. There is a well south of the temple site. In 1995, they said that a dragon hibernated in the well during winter. A dragon hibernating in the well during winter means that it was not frozen during the cold season. When a dragon hibernated during winter, they covered the well and did not water the cattle using the water from the well. The dragon ascended to the sky at the first thunder during spring according to the residents in the area, and only then did they start to water the cattle.

They worshiped at Tsagaan ovoo(meaning a white hill), which is far away from Unstiin Khiid Temple. They sacrificed five sheep and one cow there, which were distributed to the people after the worship service. On the other hand, they neither killed nor rode some of the cattle, which were considered to be sacred. They brought and tied the cattle for worship service but untied them after the service.

They started to perform ancestral rites again in 1991 every 5th of June in the lunar calendar. I gathered the people in 2002 to build a Buddhist tower in the west of Tsagaan ovoo.”

Finally in 2010, the Tsogchin Dugan of Unstiiin Khiid Temple was surveyed under the guidance of Prof. M. Orgil of the College of Architectural Engineering at Mongolian National University of Science and Technology.

Plan drawn by B. Adiya based on the interview with Gevsh Luvsankhaidav of Unstiiin Khiid(1982)

III. Investigation of Each Building

3.1. Plan of the Unstiin Khiid Temple

The planning of a temple starts with deciding the place where a temple will be built. When selecting the place, they reviewed not only the natural landscape of hills and rivers but also the geological conditions to collect construction materials such as timber, stone, clay, and sand, resources, wind stream, amount of sunshine, and remote view. Aside from maintaining the cleanliness of nature without destroying the natural environment and pasture, the local symbolism was also taken into account. A geomancer who studied the place for building a temple selected the most suitable place having all the required things. Various tales are told on how to select the place for building a temple.

Regarding the selection of Unstiin⁷⁶ Khiid as the place, B.Adiya said, “This temple is located between the small hills of the Gobi region, and the comparatively high rocky mountain called Bayan-Ulaan in the southeastern part of the temple is regarded as the Dragon’s Head; a small spring flowing from the stream on the west

Bayan-Ulaan mountain

Tsagaan ovoo

⁷⁶ “Uns” means “ash” and “unstiin” means “There’s ash”

of the mountain is called ‘Neck of a Dragon,’ and they regarded the water from the spring as medicinal water. ‘Ovoo,’ the pile of white stones on the west of the mountain, was regarded as numen, and they worshiped it and performed ancestral rites there. The two protruding rocks in the rocky area stretching to the right from there are called ‘Peak of a Dragon,’ whereas the well called Sain tsokhio with abundant water is regarded as the ‘Tail of a Dragon.’ They thought that the Unstiin Khiid Temple site was where a great dragon ran toward the place where the sun rises and a numen lived. It suggests that the place can protect them from enemy intrusion or attack.”⁷⁷

They have a tale about how the temple construction site was selected.

Tseveg, a lama, studied Buddhism for a long time in Tibet; one day he went to his teacher before he returned to his home country, Northern Khalkha which is Mongolia now and told him that he would like to build a Buddhist temple in his home town and asked him to give a numen to protect the temple. The teacher said, “This is good. The numen you asked will be given to you later, not now.”

Tseveg came back to the land of Mongolia from Tibet and took a rest under a rock while boiling tea. He looked up and found a “Spread Buddha Statue(altar portrait of Buddha)” hanging at the top of a protruding rock, flying in the wind. Thus, he climbed the rock to get it, which was a numen called Gombo sakhuis. The lama believed it to be auspicious and said, “This must be the numen sent by my teacher in Tibet,” kept it in his pocket, and went to Unstiin Khiid. There a poor old woman lived, raising several goats. Tseveg approached her and told her about his wish. She said, “In the east side from here, there are several rocks where ravens always gather. Why don’t you go there and look?” So the monk went there to find the ravens gathering and thought it would be the best place to build a temple. Since then, the place had been known to Buddhist believers as Kheree unestii, Unestii tsagaan ovoogiin khiid Temple.⁷⁸

They have another tale about the name of Unstiin. There were many ancient tombs in the village, and the temple was built at the place covered by ashes. So they named the place Unstiin Khiid.

Unstiin Khiid Temple was planned to have the Tsogchin Dugan in the middle and other Buddha statue halls on the three sides such as west, north, and east -- according to the rules of building a temple -- in the grassland of the southern part of Mongolia. No building was planned in the south of the Tsogchin Dugan, and the houses for the lamas were arranged on the left and right of the temple buildings. It followed the principle of a traditional Mongolian khuree plan.

A small lake is seen between Mt. Bayankhairkhan, which means “Dragon’s

⁷⁷ B. Adiya, “Decoration of Mongolian Architecture,” 1998, P. 7.

⁷⁸ Ts. Volodya, N. Ulziikhutag, “The Fertile Erdenedalai” 2003, P. 239-240.

Head,” in the southeast of Unstiin Khiid Temple and Tsagaan ovoo in the west of the mountain. When the temple was built, the geomancers planned to make the lake visible from the temple.

This suggests that the temple was built according to the traditional Mongolian plan for selecting a temple construction site, where a river flows in front of the temple. For example, a small lake is in front of the Tsogchin Dugan of Bereeven Khiid Temple, with an artificial lake located each in front of the Tsogchin Dugan of Erdene zuu and the Tsogchin Dugan of Manzushiriin Khiid Temple.

A small lake south of Unstiin Khiid and Khadan tsagaan rock at the upper area of Tsagaan ovoo

Dr. B. Rinchen, a well-known scholar of Mongolian history, said about such plan, “A lake was pointing at the place, which they could see in the south of the Tsogchin Dugan of a certain temple, or an artificial lake was dug to flow water at such point to get ‘Sacred Water.’ Such plan harmonized with the scenery beautifully, and the wave-like pattern was engraved in the Ger felt doors.” Considering his explanation, anybody with evil intentions was prevented from crossing the threshold of a temple. “If such person would try to enter the temple, he would fall into the deep water in front of the gate to be cleansed. Another implication of such plan is to make a temple where many people would crowd like sea water. It is a national feature of planning an ancient Mongolian city,”⁷⁹ he added.

The temple plan, which was developed as a form of Mongolian settlement, varied depending on the features of Gobi, khangai, and other related region. For example, the villages, residential buildings and their structure, and plan of Unstiin Khiid Temple were very different from those of other temples. This temple site was the only one maintaining the original plan of a temple located in the Gobi region; unfortunately, only the sites of Tsogchin Dugan and Maitreya temple remain, with the sites of the Buddhist hall and houses for the lamas remaining as they are now.

⁷⁹ B. Adiya, “Decoration of Mongolian Architecture,” 1998, P. 8.

Tsogchin Dugan and Maitreya temple(2016)

According to traditional rules, the housing area for the residents and Ger area were arranged around the prayer hall of a temple on its three sides, and the blacksmith workshops were arranged facing south. The housing area of Unstiin Khiid did not separate the Ger from other buildings as in modern urban planning, and they went well with and supplemented each other.

In reviewing the lama village plan, buildings of various applications such as the one for installing a Buddha statue for the lamas, commercial building, and warehouse for the residents were lined up on both sides to make a long alley. A Ger was arranged at the shelters inside the buildings. Since there was no wall except a few earthen ramparts made of unbaked bricks at the Gobi region villages, the houses were arranged in a row to provide Ger at the shelters. This is based on the requirements arising from their living conditions, which was a common aspect of the Gobi region villages.

Overall view of Unstiin Khiid Temple(1981)

3.2. Tsogchin Dugan

3.2.1. Architectural style

Some of the small Mongolian temples were developed based on the influence of relatively big temples in the region. For example, Wangiin Khuree Temple was influenced by Lamyn Gegeenii Khuree Temple, whereas Sangiin Dalai Khiid Temple resembled Khoshuu Khiid Temple, with the main hall of Unstiin Khiid Temple built in that way.

The Tsogchin Dugan is located in the middle of Unstiin Khiid Temple, with the doors of the sanctuary facing south according to the tradition. The sanctuary has a single story in a square plan. Either an eave or a Gonkhon⁸⁰ is engraved with animal picture or patterns at the entrance; it looks like a two-story building from the outside, but its inside consists of one straight bay. Its Tsogchin Dugan was built like that of the main hall of Baruun khiid of Gobi Tushee gunii Khoshuu and Ugtaal Sangiin Dalai Temple.

If the main hall of a temple is built to be two stories high, worship service was held on the lower story; the Buddha statue, offerings, and Buddhist Scriptures were placed on the upper story.

The foundation of the basic overall structural members of the Tsogchin Dugan was stone; its front and top parts were made of schist, and its basic structure was made of timber. The walls were built with unbaked bricks, and the roof tile using blue bricks formed a two-story building. The second floor had a girth surrounding

Front of the Tsogchin Dugan(1981)

Front of the Tsogchin Dugan (2016)

Overall view of the Tsogchin Dugan sanctuary (2010)

Overall view of the Tsogchin Dugan (2016)

⁸⁰ Gonkhon- a structure erected in or out of a Buddhist worship hall. There is a Buddha statue gonkhon or entrance gonkhon

the center of a building.

The first floor plan of the sanctuary indicates that the four columns in the middle have bigger diameter than the others, creating one large space from the bottom to the beams. The width between the four columns in the middle is bigger than the distance between other columns. The columns in three rows are erected respectively around the internal columns, with nine columns making up one group to make a plan, which is the characteristic of the main hall of Unstiin Khiid Temple.

Fourteen windows were installed in such a way that there were two each at the main entrance of the ground floor at the front of the sanctuary, five each on both sides of the east and west, but no window at the north. One entrance to the second floor in the front and two windows were built on both sides of the east and west, with no window at the north as well. The absence of window on the north side was, first, due to the climate characteristics of Mongolia, and second, the placement of the Buddha statue at the north. The windows were built with lattice, and the main entrance had a hinged door engraved with bell ornaments.

The “Dancheong” of the temple buildings was painted in the columns and crossbeams first, and then patterns and pictures were added in “zumber”; its final stage was golden plating(or painting in golden color). The “Dancheong” of the Tsogchin Dugan was decorated splendidly in Mongolian style and colored with pigment. For the “Dancheong” inside the building, the four columns in the middle were decorated with dragon pictures in “zumber,” and the cross beams connecting the columns were decorated with the seven national treasures(khaan turiin doloon erdene), eight auspicious offerings(ulziit naiman takhil), and other symbolic patterns and flowers. The top of the walls was colored in a decorative pattern called “shamba.”

Cross beam decorated with the seven national treasures

Cross beam decorated with eight auspicious offerings

Decorative patterns called “shamba” on top of the wall inside

In a traditional square-type building of Mongolia, the most important four columns in the middle have a slightly bigger diameter than others as well as more splendid decoration(usually decorated in dragon picture and zumber); other columns are painted in one color, however.

Wooden stairs were installed between the columns in the southeastern part of the Tsogchin Dugan. They were installed from the bottom of the center line girders to the bottom of the second floor. We presume that they used a ladder connecting the two floors when it was necessary.

Blue bricks were laid on the wall of the second floor, with a door provided in the front. A girth surrounded the center. The roof was covered with blue tiles, and golden sculptures stood on the ridge.

The Gonkhon at the entrance to the Tsogchin Dugan had 12 columns, and the roof was covered with tiles.

A low fence was erected around the three sides of the Gonkhon, and the main entrance to the Tsogchin Dugan was covered completely by heavy snow in the spring of 1962. The stone-based foundation below the eaves was hit when the snow was removed, and the eaves collapsed. Two thirds of the front wall of the sanctuary and the wall at the edge in the southeast fell down and got lost. Most of the roof tiles have disappeared.

Stair inside the Tsochin Dugan sanctuary

Upper floor of the Tsogchin Dugan(1981)

3.2.2. Description of the survey

A. Overview of the building

The Tsogchin Dugan is the main building of Unstiin Khiid Temple in both Chinese and Mongolian architectural patterns. The left of the building is positioned at 15° southeast. The major structures of the building were made of timber, and the external walls' lower story and internal walls' upper story were installed with masonry; tiles were placed on the roof. As for the current status of the building, the internal columns are exposed, and the walls on the west side have collapsed; in some areas, even the internal columns are missing. The rafters' lower story is seriously damaged, but the north side of the building remains good. The roof tile rows are seriously damaged as well, and the antefix at the edge of the eaves completely lost their original appearance.

Compared with the photos taken in 1998, there used to be a door leading to the sanctuary at the south bay of the Tsogchin Dugan as well as windows on the left and right. But only one window on the far right survived, and all the others were damaged. The photos taken at that time show no fence around the sanctuary, but a wooden fence now surrounds the sanctuary to control access to it. Nonetheless, the building keeps on being damaged because the fence had no effect whatsoever.

Overall view of the Tsogchin Dugan(2016)

Overall view of the Tsogchin Dugan(1998)

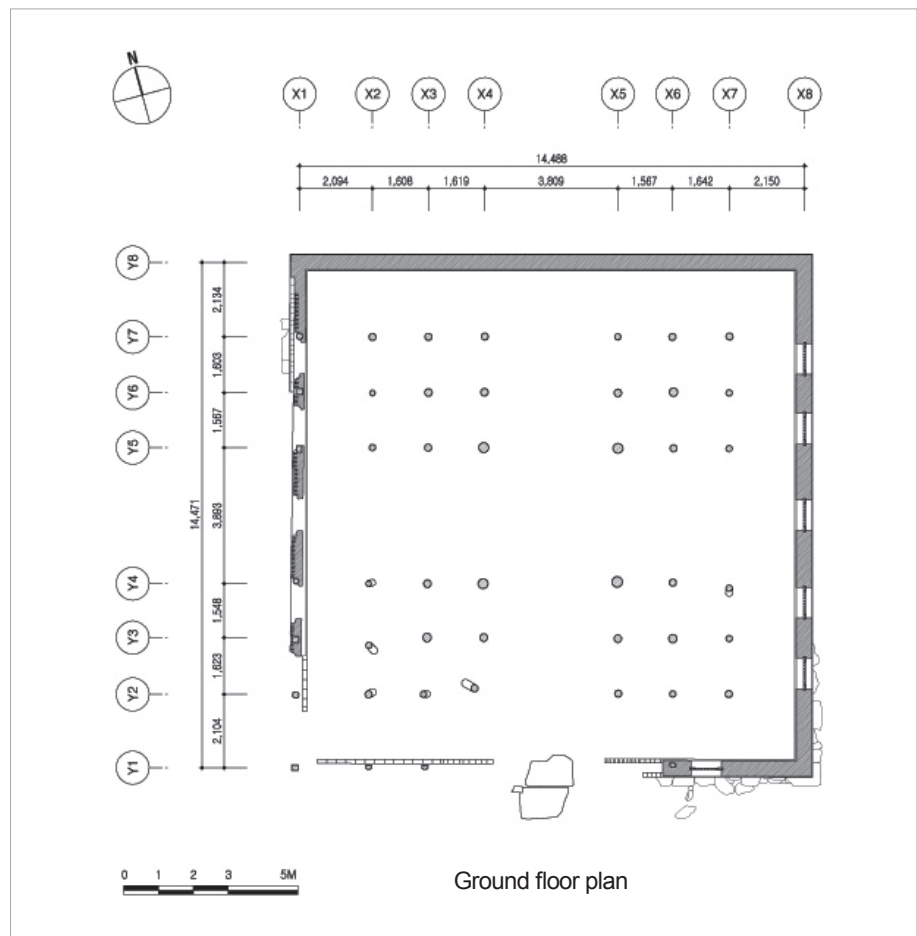
B. Plane Plan

The plan of the building is close to a square type; 7 bays in its front downstairs, 7 bays on the side, 3 bays in the front, and 3 bays in the side upper story are provided to make a composite triangle gable roof. The plane plan will be explained by dividing into lower story and upper story.

1) Downstairs

The plan of the ground floor has 7 bays in the front and another 7 bays on the side, with length of 14.066m from north to south and 14.068m from east to west

to make a square plan. The columns are arranged as internal columns, one row of external column, two rows of external columns, and in the girth surrounding the far outside walls. The widest bay is the bay in the middle of the internal column bay, which is around 3,840mm wide. Next are the external two rows to the girth or about 2,000mm wide. The width of the external column two rows to external column 1 row and external column 1 row to internal column is 1,590mm. The width of the bay in the middle is more than two times bigger than the distance between the external columns. Such column arrangement seems to secure enough space inside.

Ground floor plan

The existing floor could not be identified since it was covered by soil and exposed for a long time. Thus, the soil was removed and exposed to find out how to install the floor until it was identified. The traces of installing the floor and its material were not identified, but the foundation was exposed. The foundation used natural and untrimmed stones, and its type used stones similar to a flagstone. One of the exposed corner stones was investigated with trench to identify the small wooden stick put on top of the mud plaster to give a slope to a roof or foundation

designation. The(X5Y2) inspection revealed that no other foundation designation was found except a large rubble stone at the bottom.

Exposed natural foundation

X5Y2 corner stone trench inspection

The building stylobate used trimmed flagstones and structural members made of only the main stones to support the upper and lower stylobates without the corner column and inner column. A stylobate was installed at the bottom along the external wall of the masonry, and the inside of the stylobate of the structural members finished with trimmed stones was filled with rubble and soil. The type of stylobate is one with the structural members only with supporting main stone and flat stone. The protruding length of the stylobate at the external wall is about 280mm, and the stylobate at the elevation except some parts in the south and east was buried since the surrounding ground level was raised. A flagstone 1,375mm by 885mm wide remains at the location of the central bay in the front, and it seems to be related to the door at the center bay.

Surviving stylobate of structural members

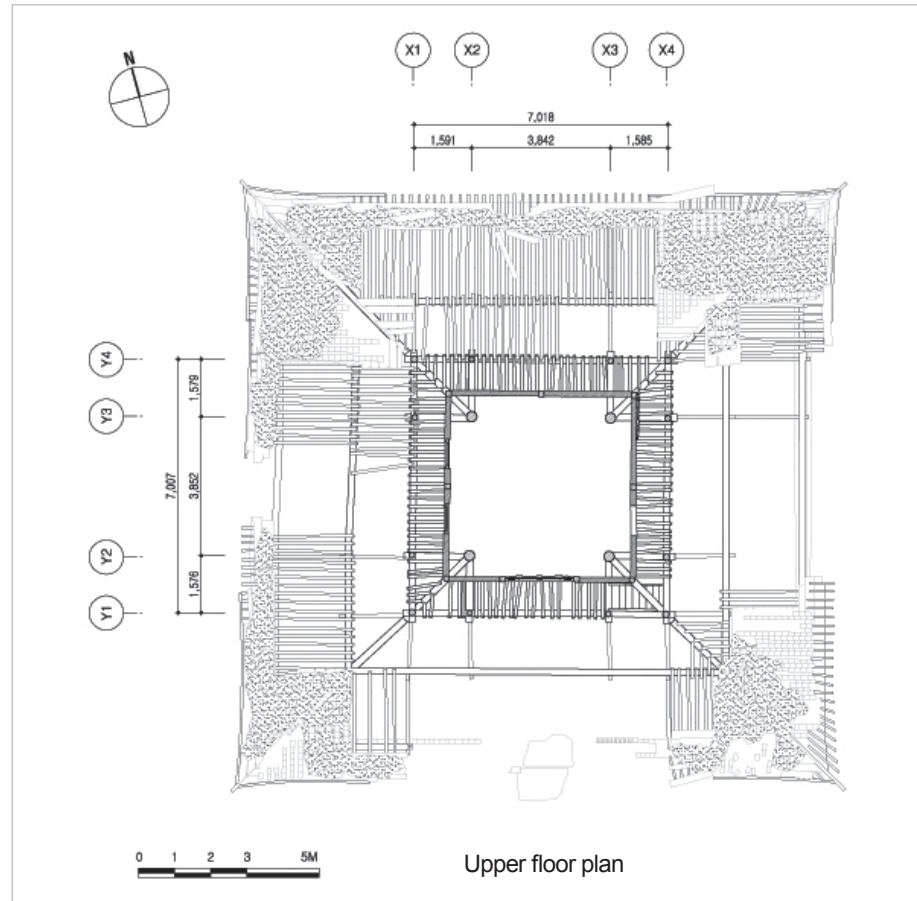

Stylobate members at the center bay in the front

2) Upper story

The upper floor plan consists of 16 round columns in a 3x3 plane as a basic structure, with 9 square columns making a wall between the external and internal columns. The external columns on the upper floor consist of lines like external columns 1 on the lower floor. The edge columns on the upper floor were erected, surrounding the top of the beams joined with the top of external column 1 on the lower floor.

After the rafters of the angle close to a plane were installed between the external columns and inner wall, 30mm thick planks were placed on top, but no floors were installed inside the wall.

Upper floor plan

C. Overall Structural Members

The Tsogchin sanctuary is a double-floor building with a composite triangle gable roof erected on the stylobate of structural members. The lower floor consists of 7 bays in the front, 7 bays on the side, and upper floor of 3 bays in the front and 3 bays on the side.

The columns on the lower floor consist of inner columns, external columns 1 and 2 rows, and plain column at the girth surrounding the center of a building. The columns at the girth are inserted into the walls. The inner plain columns have a low height from the internal

to the external columns, and the inner column was erected with a one-piece column supporting the upper-story purlins; the upper-story plain columns were placed at the line of external column 1 row.

The internal columns making up a bay used a round section column, but those inserted into the walls used a square section column. The diameter of the internal column is the largest, followed by external column 1 row and external column 2 row. The diameter of the internal columns seems to be between 290 and 307mm, and the diameter of external column row 1 is between 207 and 246mm with average of 230mm. On the other hand, the diameter of external column 2 row is between 173 and 222mm, with average of 200mm. This indicates that the diameter of the columns becomes smaller from the internal to the external columns. The inner columns are found to use the “Minheulim” technique(which means “A column whose top-part diameter is made smaller than the diameter of the column root”). For the X6Y3 column, the diameter of the bottom of the column is 260mm, but its top diameter is measured to be 228mm. For the X6Y4 column, however, the diameter of the bottom column of the cornerstone is 230mm and its top diameter is 191mm, giving it a declination level of 0.83-0.86.

<table 2> Diameter of the columns at the lower floor of the Tsogchin Dugan * (unit:MM)

Column location	Y ₂	Y ₃	Y ₄	Y ₅	Y ₆	Y ₇
X ₂	218	191	180	190	173	217
X ₃	190	243	229	213	240	222
X ₄	213	224	302	290	235	202
X ₅	215	229	307	292	230	193
X ₆	195	246	218	207	243	211
X ₇	213	189	193	190	188	216

* The column diameter was measured at about 1,200mm above the foundation.

Each column joins with “Changbang”(a member connecting the columns at the head where a crossbeam is formed), beam, and girder, with the “Changbang” connected with the beam at the column head with a dovetail joint from both directions. On its top, a square girder is connected with the dovetail joint at the top of a column. The external edge is connected with the column head, but the internal edge is connected differently. For the usual structure of a beam hanging at a girth except the angle brace, it is connected with the half-sill joining at the external column head and with the internal column in a rake joining or a double joining.

The beams hanging at a girth consist of a rake joining from the far outside; those at the external column 1 and 2 row were identified to be double joining in their internal part. For the angle brace, the external edge is the same type as the half-sill joining of the timber laid below a half-sill joining; for the internal parts, however, their circumference and height were trimmed by half of the beam hanging at a

girth, and they penetrate each other in a half-sill joining. The penetrating and protruding joining was nailed to prevent the members from falling. For the beam hanging 45 degrees at a corner, it is connected not with the beam hanging at a girth but with the dado joint at the top of the beam. It is fixed with a hairpin-like locking device horizontally to prevent the joining from falling.

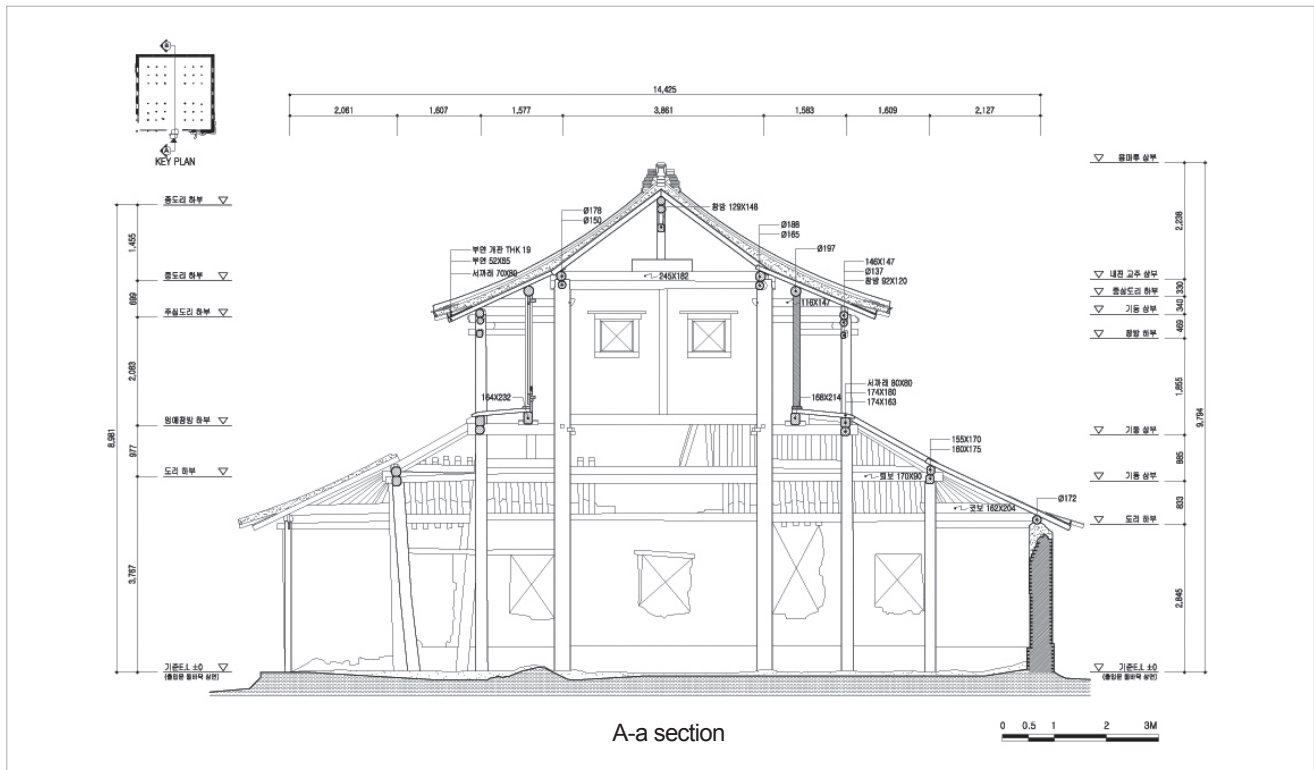

Half-sill joining at the external column and beam hanging at a girth

Dado-joint at the external column and beam hanging 45 degrees at a corner

Another connecting method involves joining the beams in one-third sill joining from three directions at the edge between the columns of the internal column and external column 1 row. The protruding head of the member connecting columns of the one-third sill joining is made long to penetrate a column and fixed with nails.

Drawing of longitudinal section

The upper-story column surrounding the external bay of a building at its perimeter was erected using a tenon joint with a “Changbang” connecting the columns at the top of the beam hanging at a girth holding the internal columns. The width of the beam is 90mm at the bottom, but the width of the beam hanging at a girth of the external column 1 row and internal column is 190mm. While it became wider, it was not fixed in a dovetail joining at the head of the external column 1 row but in another way. The overall structural members at the upper floor are made of 2 internal columns and 7 beams, with a girder crossing on top of the columns. The columns surrounding the external bay of a building at its perimeter cross the beam hanging at a girth of the crossbeam inserted between two beams. On top of the girder, a short column on a girder or a beam is erected to support the ridge beams. Bricks were laid between the internal columns and plain columns surrounding the external bay of a building at its perimeter, and doors and windows were provided in the wall. Considering the fact that the upper-story inner space was rarely used, it seems to have been installed for the external appearance of the building.

D. Window and Wall

The walls on the ground floor were severely damaged in the front, but those on the rear and side of the temple and upper floor remain in good condition. The doors and windows are seriously damaged in the front, so the overall dimension cannot be deduced clearly. Note, however, that the photos taken in 1998 indicate that two

Tsogchin Dugan(1998)

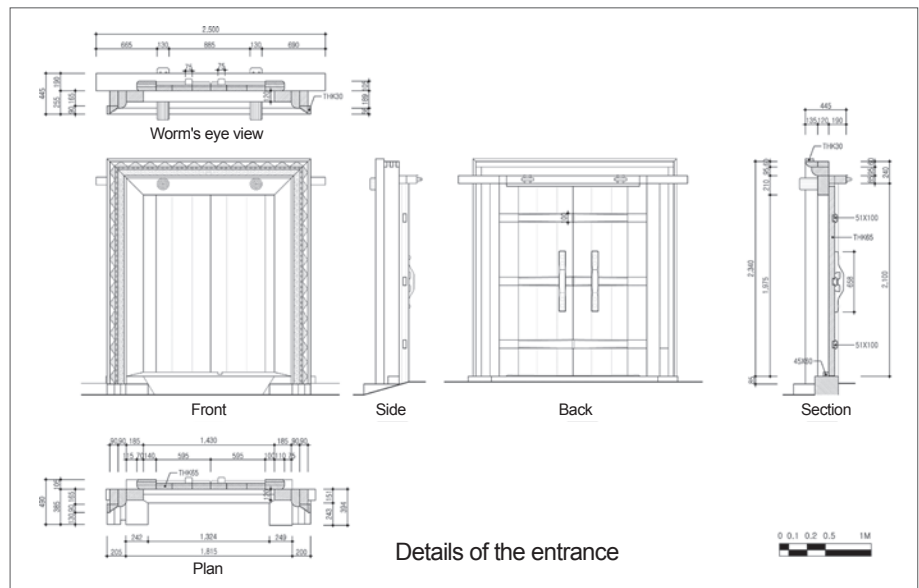
types of windows were installed on the ground floor, and there was a door in the center bay of the building. On the upper floor, too, a door remains in the center bay, with window frames found on the two sides.

1) Ground floor

The door in the center bay on the south and the windows on both sides as seen in the photo taken in 1998 were damaged. Therefore, what we can do now is to presume its original shape by referring to the photo taken that year.

Entrance to Uuld Beisiin khuree Abbey

Details of the entrance to Uuld Beisiin khuree Abbey

The doors are presumed to have been made of wooden planks. Lintels were connected between columns X4Y1 and X5Y1, and jambs were installed in between to fix the door panels. We cannot verify how the door panels were installed; since the center bay is about 3,850mm wide, however, it could be difficult to install a single-hinged door rather than a two-hinged door. Moreover, considering the two decorating members protruding from the upper jamb and the door of the Tsogchin Dugan having the same type as the one in Uuld Beisiin Hurree Abbey, we presume that the hinges were installed at the top and bottom of the internal wall to erect the two-hinged door planks.

The opening of the windows is 650mm wide and 640mm long, which is close to a square. All the windows except the remaining frames were open. Note, however, that a diamond-shaped joining groove was found at all the frames, with a door hinge in some of them; some bars were also found in the window frames of the center bay in the east. Based on such finding, we presume that comb-patterned window bars were installed at the frames, and that one pair of two-way hinged windows on the left and right were installed inside the wall.

Window with a hinge(inside)

Window with a hinge(inside)

The masonry walls were made of bricks in dark grey on the outside and were finished with thin plastering. On the other hand, black bricks were laid inside and finished with plaster. The external wall bricks were raised by 9 steps from the top of the stylobate flat stone, and 9 steps were also raised by stretching. Brick laying on the 11 steps changed by short stretching, and 34 steps were again raised by stretching. The final members were made to protrude by 25mm to finish. For the internal wall, the bottom-most step was laid upright, and then bricks with the same finishing material as the external wall were used in stretching. Black bricks were laid 40mm inward from the top and finished with plaster. Now, however, the bricks inside the building are exposed as no finish is left. The “Dancheong” remains on the plastered wall, and corrugated curtain patterns are expressed in blue, red, and black.

Exterior of the wall

Interior of the wall

2) Upper floor

The entrance is found at the center bay in front, with windows on both sides in the upper story like those in the lower story of a Tsogchin sanctuary. The entrance door in the middle is 1,885mm wide and 1,930mm long, but only its frames survived, and no door leaf was found. Considering the door hinge members left, the original form of the door is presumed to have been one pair of hinged door opening in and out on the left and right. Currently, one wooden plank put over remains, and we presume that the door was taken off and a plank was added instead. One particular thing to note of is the use of the door. There is no upper-story floor now, and the inside of the building is made as one straight structure up to the roof space. The fact that an entrance door was installed in the upper story in the front means that the door was not for entrance and exit but for another application.

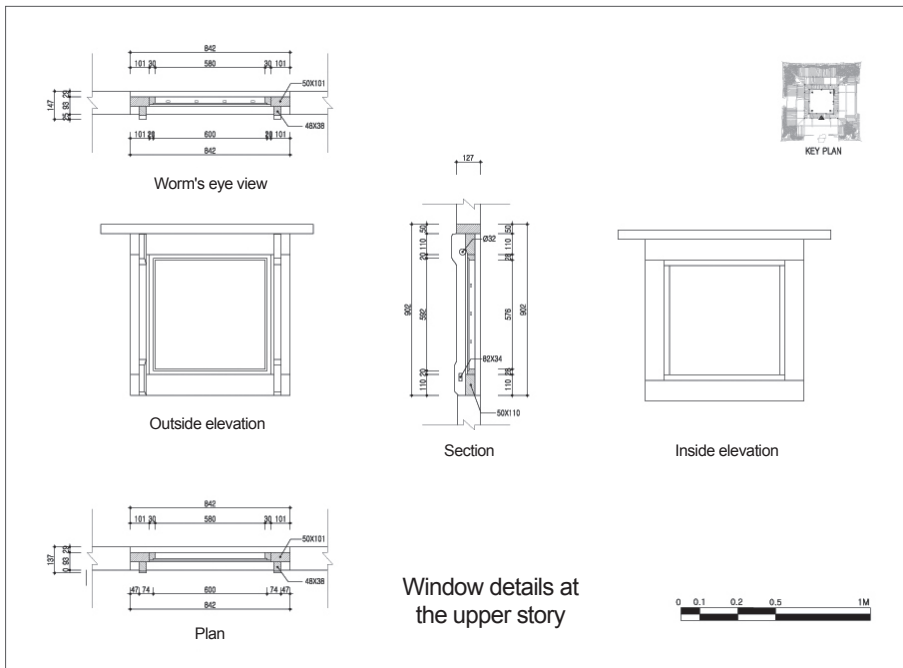

Entrance in the middle of upper story as viewed from the outside

Inner elevation of the entrance in the middle of the upper story

Three windows survived on both sides of the building. Two comparatively good windows are at the west with another one at the east side, but only its opening frame remains. It seems that two windows were planned at the east and west, but the wall on the east side collapsed and the window members fell. The broken area was boarded up with a wooden plank as temporary support. Well-preserved windows on the west side were inspected, revealing the opening area to be a nearly square shape of 580mm wide and 583mm long. They are rather smaller than the one downstairs. A diamond-shaped groove was found inside the door frame, and we presume that muntin in comb-like shape was installed like the one downstairs. One noteworthy thing is that the hinges of a window were hanging on the left and right, not at the top and bottom. A hole 33mm in diameter was drilled at the top of the hinges, and a 24x40mm hole was drilled at the bottom. Considering such holes, we presume that the upper-story door frame was erected using a different method from the hinged doors downstairs.

Window details at the upper story

E. Roof

The roof was finished with the tiles on the composite triangle gable roof in the mid-rise. The materials of the lower story roof fell from the roof surface except the four eaves, and the damaged area is very wide; the upper-story roof also sustained serious damage and fell out. Covers were placed on top of the rafters at the lower-story roof with thin soil layer and finished with roof tiles. The upper story was

installed in the same way. The eaves at both lower and upper stories are double eaves with “Buyeon”(a short square rafter from a double eave to the end of a rafter). All the roof tiles at the end of the eaves fell, and only some debris were exposed.

Current Tsogchin sanctuary roof

The rafters and short rafter connecting the ridge beams used a rectangular timber for the square section, and the header of a rafter measured $80 \times 75 \text{mm}$; the header of the short square rafter from a double eave to the end of a rafter measured $52 \times 65 \text{mm}$. The cover installed on the rafters was 20mm thick, and a $220 \sim 235 \text{mm}$ wide wooden plank was installed in the lateral direction. “Chomaegi”(a thin, long curved member connecting the eaves) and “Uni”(a thin, long curved member connecting the eaves placed on the short square rafter from a double eave to the end of a rafter) used square members whose section measured $55 \times 30 \text{mm}$ and $50 \times 30 \text{mm}$ respectively. The member on the “Buyeon” used a wood member 50mm wide at the bottom and 90mm high.

The roof tiles are light grey; the convex and concave tiles and all the antefixes at the edge of the eaves are missing, but convex and concave antefix debris was collected from around the sanctuary. They used two types of patterns: devil face pattern and flower pattern. The collected convex antefix has a devil face pattern, and the concave antefixes are not complete, but debris of roof tiles and two types, i.e., device face and flowers patterns, was collected. The diameter of type 1 convex tile is 98mm , and that of type 2 is 93mm . Part of the concave antefixes were collected; the tile of the devil face pattern is about 70mm from the center to the edge, and the width of the tile is presumed to be 140mm . The flower pattern tile is presumed to

be about 90mm long and 180mm wide. If we take a guess based on all the roof tiles used for the sanctuary, repair may have been performed more than twice.

Type 1 Convex antefix found around the Tsogchin Dugan

Type 2 Convex antefix found around the Tsogchin Dugan

Type 1 Concave antefix found around the Tsogchin Dugan

Type 2 Concave antefix found around the Tsogchin Dugan

F. Others

Unlike the members exposed outside the sanctuary, those inside the building maintain the “Dancheong” relatively well. “Dancheong” was painted on the three sides of important structural members except on top, such as cross beams, members connecting the columns, and auxiliary member supporting a cross beam, a beam, and a column. Considering the “Dancheong” found on the columns and the walls finished with plaster, we can say that this sanctuary was very magnificent.

Patterns of the “Dancheong” found in this building are diverse and colorful, but we performed the inspection through the photos due to the time constraints of the survey. Further investigation including copying the Dancheong patterns

and collecting samples of its material is required to secure sufficient data and information for restoring Unstiin Khiid Temple.

G. Sub-conclusion

Since the building was seriously damaged as a whole, it is important to record what remains in detail, preserve the surviving relics carefully, and investigate them thoroughly. Even though the range of the building's damage is broad, its basic structures seem unchanged. Recording the current conditions through this investigation will be meaningful in ascertaining the historical facts required to restore Unstiin Khiid Temple. Due to time constraints and physical limits, however, more detailed data and information on the historical relics including the “Dancheong” could not be recorded. When actual repair and restoration are implemented in the future, we hope to carry out a prior supplementary survey of such areas.

3.3. Maitreya Temple

3.3.1. Architectural style

The Maitreya temple is located northwest of the Tsogchin Dugan, standing next to the Dara ekhiin sum Buddhist temple on the west. Its gate faces south, and the temple is made of a square plane with basic timber structure. Four columns stand in the middle of the building; the wall was built with unbaked bricks, with blue bricks laid on its top. The wall becomes a little narrow as it goes up. A two-story building was built in Tibetan and Chinese styles. We presume that there used to be a small gonkhon in the shape of a tower covered with blue roof tiles in the temple.

Front of the Maitreya temple(1981)

Side of the Maitreya temple(1981)

There used to be a Tibetan-style door in front of the Maitreya temple, with one window on its left and right and another two on each side of the east and west

which were also Tibetan-style.

The handrails protecting the roof edge of the building were decorated with blue bricks engraved with mirror patterns, Soyombo script, ochir, and lotus. The background of the bricks was painted in red pigment and black paint to make the pictures and patterns on them clearer. The size of the bricks inscribed with Soyombo Script and used at the roof handrail was 14cm wide, 28cm long, and 4.5cm thick; mirror pattern bricks above and lotus pattern and vajra pattern bricks below had the same dimension. In other words, the bricks with decorative patterns all had the same size.

Today, the ground floor roof of the sanctuary survives, but its top is completely gone. The eaves above the entrance and the wall remain on one side, but the blue bricks and clay plastered on them are practically gone, and the unbaked bricks inside are exposed.

Roof handrail of the Maitreya temple (1981)

Front of the Maitreya temple(2016)

Whole view of the Maitreya temple(2016)

3.3.2. Description of the survey

A. Summary of the Building

The Maitreya temple was annexed to Unstiin Khiid Temple, and it is located northwest of the Tsogchin Dugan. Timber columns were erected in the building, and masonry walls were plastered on the outside. The current condition of the Maitreya temple is better than any other buildings in the area, but its roof and walls are seriously damaged, and proper preservation is urgently required.

B. Plan

The building has 3 bays in its front and another 3 bays on the side to make a square plan, and a front room is attached to the front of the center bay. The overall dimension of the building is 7,845mm wide and 7,946mm long in a square shape, with the front room measuring 1,584mm. Its main bay in the center is 2,555mm wide and

2,540mm long, which is the biggest, and the narrow one on both sides is 2,260mm. The front room had masonry walls, but those on the west side collapsed and got damaged like the wall on the east side. The main hall had the columns erected at the external wall; its walls were built by masonry, and its inside consisted of one full compartment.

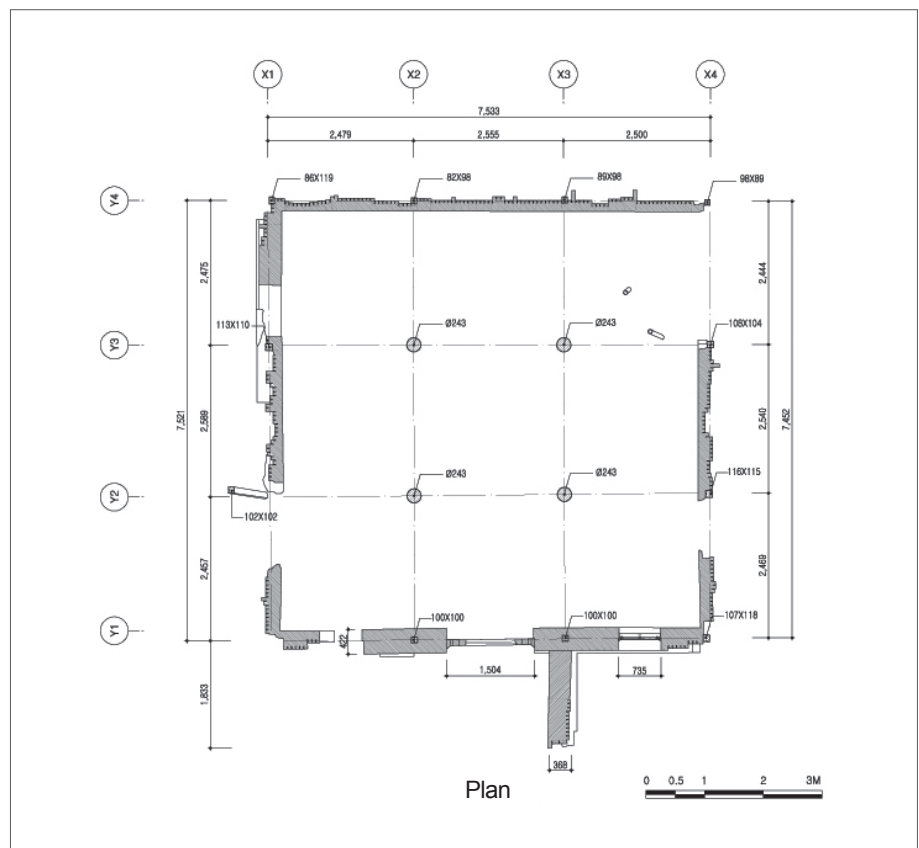
Its stylobate was made of loose bond with irregular stones and vertical joint, but most of them were buried in soil; flagstones were used for the corner stone at the bottom of the columns. We could not find any tiles or floors inside the building, but it was covered in soil.

Whole view of the Maitreya temple(2016)

Whole view of the Maitreya temple(1981)

Plan of the Maitreya temple

The internal columns used a round column 240mm in diameter, and a square column was erected inside a wall. The square column has grooves toward in and out, but their exact function has yet to be known. A crossed point joining is found at the square column, with the joining location slightly differing by column; as a whole, however, it was found at a position higher than the columns. We need further investigation as to whether the crossed point joining was used from when the sanctuary was established or not and when it was modified during repair.

Crossed point joining

Exposed wall interior column

C. Overall Structural Members

At present, the Maitreya temple is a single-story building with the external wall in masonry, and no wall is provided inside with one full compartment.

A total of 12 square columns were erected inside the masonry wall of bricks, including 4 round columns. The top of the columns is exposed toward the ceiling made of plain rafters, and the existing height of each column differs. We presume they supported the roof members when the building was built. Still, we cannot verify whether the height of the columns was made differently from when the building was built or if it was modified afterward or not.

The structural members are as follows: the external parts of a beam are joined by inserting the point joining into the top of a column without a cross beam, and the internal parts are joined with three internal columns each; they are inserted into

the columns without a protruding head of a member connecting the columns. The heads of the external parts, except the beam extruding 45 degrees from the corner, were finished with a wood piece laid below at a half-sill joining; the original shape of the wood piece placed above at a half-sill joining could not be identified since it was missing.

Beam, column detail of the Maitreya temple

Inside of the Maitreya temple

The center bay consisting of the inner columns was joined by a horizontal member crossing columns in two steps, not the beams. There is one more of such member at the top. This member on top of the building plays the role of pressing the top of the internal part of the plain rafters making up the ceiling of the girth surrounding the center of the building. Plain rafters were placed except in the area of the inner column in the middle, with the ceiling exposed by placing wooden planks on its top. Today, a ceiling in 井-shape remains. The roof is open because the ceilings at the top and roof areas were all missing, and the ceiling frames are joined at a half-sill joining at the point that divides the center bay into three parts.

D. Window and Wall

A main entrance was provided at the center bay of the sanctuary on the south side, and two windows were installed on the south and east-west; currently, however, only the window on the south side survives, and all the others are gone.

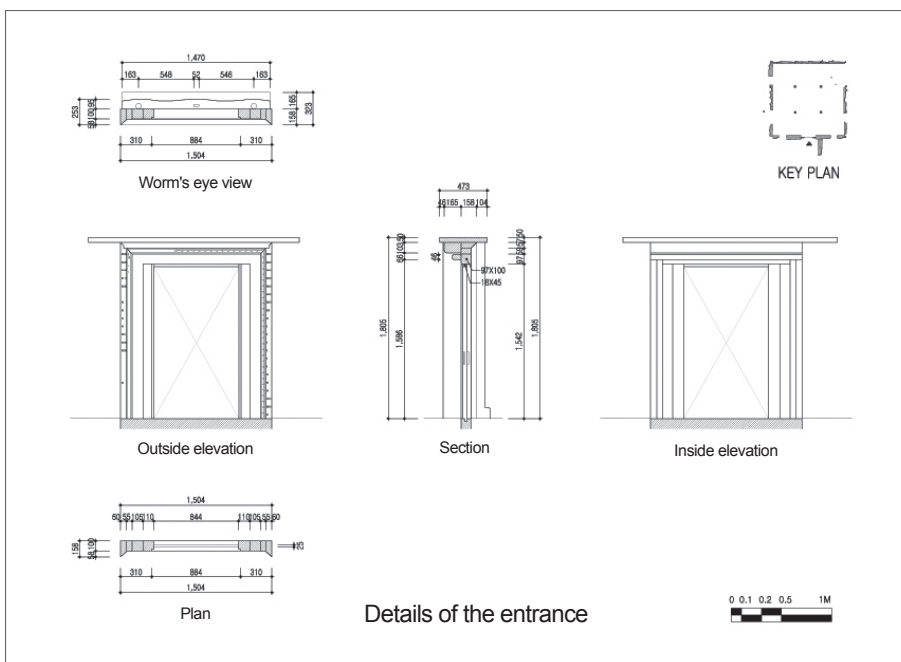

Entrance to the Maitreya temple

Window of the Maitreya temple

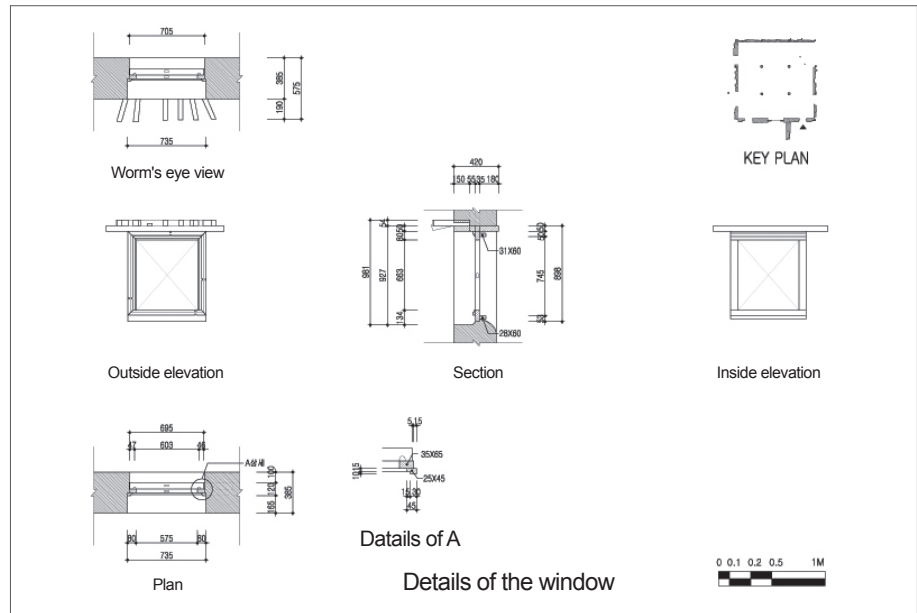
The entrance to the sanctuary is about 1,500mm wide and 1,800mm long, and its opening area is 884mm wide and 1,542mm long. The door leaf was lost, but its hinge panel survives, which indicates that a two-hinged door was installed. The sills are provided in four folds at present. Since the far inner sill is not round, we presume that it was modified afterward. It means that the original doors had the sills in three folds, and that the door leaf was added to make it open both ways. Afterward, however, such door leaf was removed, and a new one with a hinge was added to the opening area; today, even the modified door leaf is gone. Considering such, we presume that the opening area was about 1,064mm.

Details of the entrance to the Maitreya temple

The windows were verified to have been on the left and right, but their current condition is very poor. The window that is better than the other one in the east was examined. The most peculiar point of the windows in the sanctuary is that a decorative member like the rafter in the shape of a fan blade placed on both ends of an eave was installed at the external top of a window.

The window is 735mm wide and 981mm long, and the opening area is 575mm wide and 663mm long. Thus, it is a rectangular shape whose length is bigger by 100mm. The external decorative members extruded a square wood about 22mm wide to the outside by about 200mm, and they are connected with a half-sill joining. No window is currently left; since the hinge panel of a window remains inside the building, however, we presume that the window was of the two-hinged type to open in and out.

Window details of the Maitreya temple

The walls are a masonry structure with wood frame and exposed outside, and the inside was finished with plaster. The wall thickness we can see now is about 370 mm, and the exposed bricks used refined dimension to finish the elevation. Note, however, that the internal wall was made of simple mud bricks. The edges and the bottom of a wall protrude by about 45mm. Walls were erected on the left and right of the entrance, with the area for a front room finished with plaster both in and outside of the wall. Its top was decorated with a pattern of flowers and leaves.

Front wall

Wall on the right of the front room

E. Roof

At present, the sanctuary's ceiling with no roof in the center bay is exposed. The photos taken in 1981 show a flat roof with patterned bricks on the flat roof of a single story, but nothing is left now.

Plain rafters were placed on top of the beams, and 30mm thick covers were placed to finish the ceiling of the sanctuary; earth was filled in to finish with plaster. The exposed top of the internal columns in the center bay was finished higher than the external wall, but the height of each internal column was finished differently. We presume that the exposed column height was to support another roof or ceiling structure members, but its exact application cannot be verified.

Roof status of the Maitreya temple

F. Others

The entire interior of the sanctuary was painted in red pigment, and some “Dancheong” pattern remains at the top of the inner columns. The colors used for the “Dancheong” are blue and green with black rims. The patterns are painted in green and blue band in two steps at the top, and flower and leaf patterns at the bottom were colored blue and green.

Dancheong Pattern at the Top of the Inner Column 1

Dancheong Pattern at the Top of the Inner Column 2

G. Sub-conclusion

The Maitreya temple is annexed to Unstiin Khiid Temple, a single-story building with 3x3 bays built in masonry. Its walls, roof, doors, and windows are seriously damaged, and recording the sanctuary in detail is urgently required. In this regard, this survey conducted measurement of the remaining areas including the doors and windows, recording them along with the current conditions of damage to provide the results of such survey and study for historical research in the future.

This investigation was carried out focusing on the records on the external situation of the buildings. For the damaged roof structures of the building, a supplementary survey is required by comparing them with other Buddhist temples

in Mongolia. In particular, for the “Dancheong” left on the inner columns or the patterns used at the top of a wall in the front room, everything was lost except the one we can find now. Therefore, supplementary study like copying the currently available patterns is necessary.

IV. Conclusion

This report is the second one prepared based on the results of the Korea-Mongolia Joint Documentation Project in 2016. Unstiin Khiid Temple was inspected on Aug. 8-18, 2016, with the results recorded in 3D drawings, surveyed drawings, photos, etc.

Unstiin Khiid Temple is located at 45° 46' latitude and 105° 14' longitude, near Gobi Desert south of Mongolia. The existing buildings in the area are one main Buddhist building and one auxiliary building, whereas only the building sites are found near the two buildings. Since the destruction of the remaining buildings continues, documentation thereof should be done immediately. For the main building of the Tsogchin Dugan, the roof tiles downstairs were almost damaged, and the tiles upstairs were seriously damaged. Decorative roof tiles such as roof ridge and gable ridge were destroyed. For the internal structural members, the columns were dislocated, and the corresponding relaxation of the upper structures is currently causing overall structural deformation. For the annex building of the Maitreya temple, its roof and walls are all damaged, and only the approximate shape of the building remains; thus requiring immediate recording of the current conditions.

The Korea and Mongolia Joint Investigation Team recorded the overall status of the temple with 3D scanning; others that could not be verified by 3D scanning were measured manually. Furthermore, we found that the building sites are scattered broadly around Unstiin Khiid Temple. We could verify its entire area by aerial photography using a drone.

As the main building, the Tsogchin Dugan was built in timber in two stories, and its external walls were made of masonry; the columns inside go all the way to the upper story to make one full compartment structure. Except some parts that were relaxed and dislocated, the overall structure of the building survives. External columns and beams hanging at a girth were used between the internal columns. The columns were connected with cross beams and wood members. The inner

parts of the beams hanging at a girth were connected with the body of the inner columns, and the connecting method applied double joining, rake joining, half-sill joining, etc.

The joining parts of a structure were inspected as much as possible as long as they can be identified, and the outcomes were recorded accordingly. The documentation project of the architectural cultural assets is a basic protection method to record and preserve the original features of the cultural heritage; it will also be a good opportunity to study the historical building method of the buildings selected for inspection. We hope to examine in more detail the joining skill of the traditional wooden buildings of Mongolia through the Korea-Mongolia Joint Documentation Project.

In addition to the technique above, it is very meaningful to inspect the traditional and historical buildings of Mongolia. Even though their original appearance is changed and damaged considerably, historical truths can still be found to some extent from the surviving relics. The external parts of the Tsogchin Dugan and its annex buildings were discolored, but the formerly brilliant and magnificent “Dancheong” still remains in some parts of the building, enabling us to sense the majestic view of the temple. Roof tiles, patterns, and hardware could also be collected around the temple. In particular, no antefix could be found in the Tsogchin Dugan, but the convex and concave antefixes with patterns could be collected around the building. We hope such records on the relic could contribute to preserving Unstiiin Khiid Temple in the future.

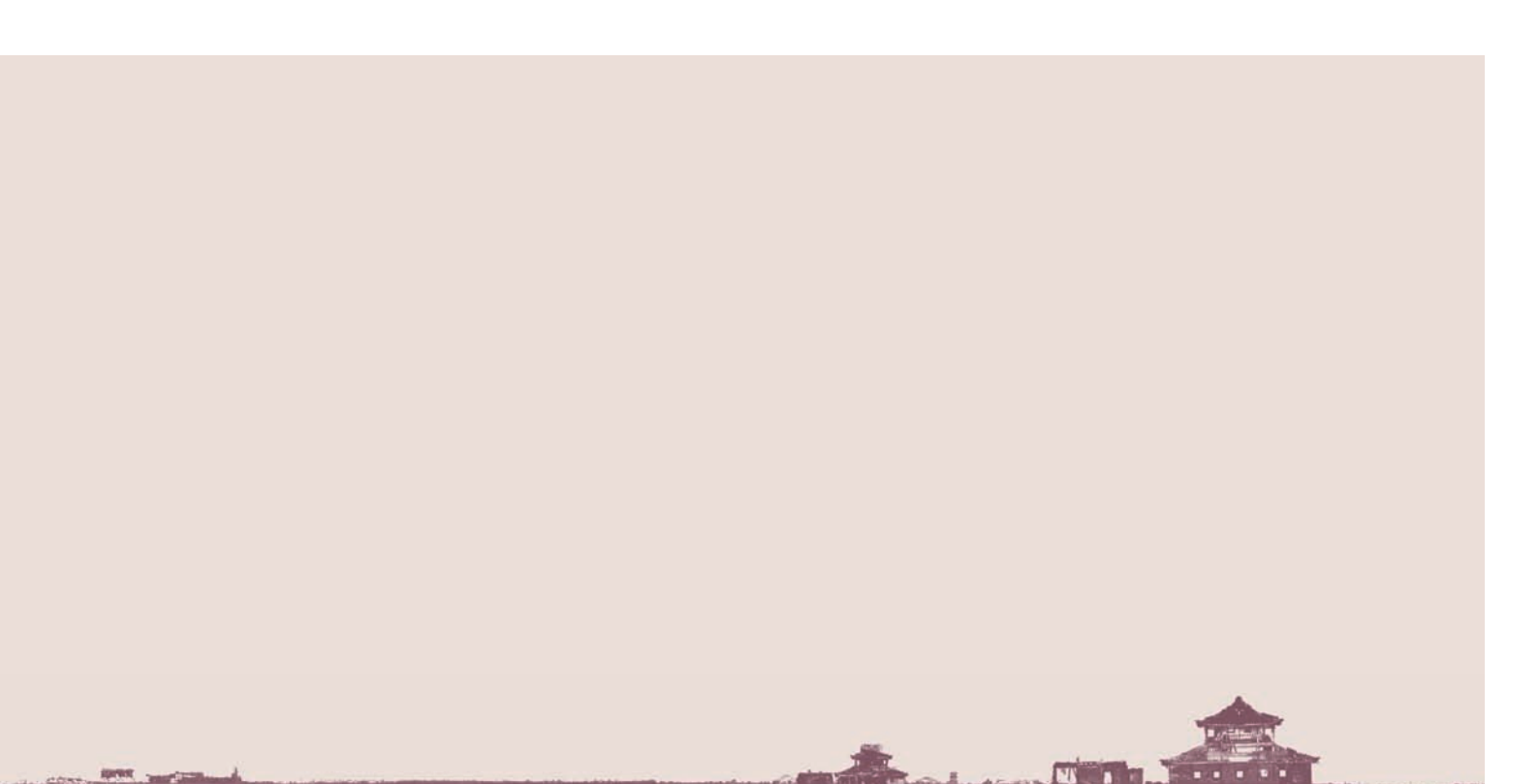
몽골의 고건축 | 02

Монголын уламжлалт архитектур | 02

Mongolian national architecture | 02

부록

Хавсралт

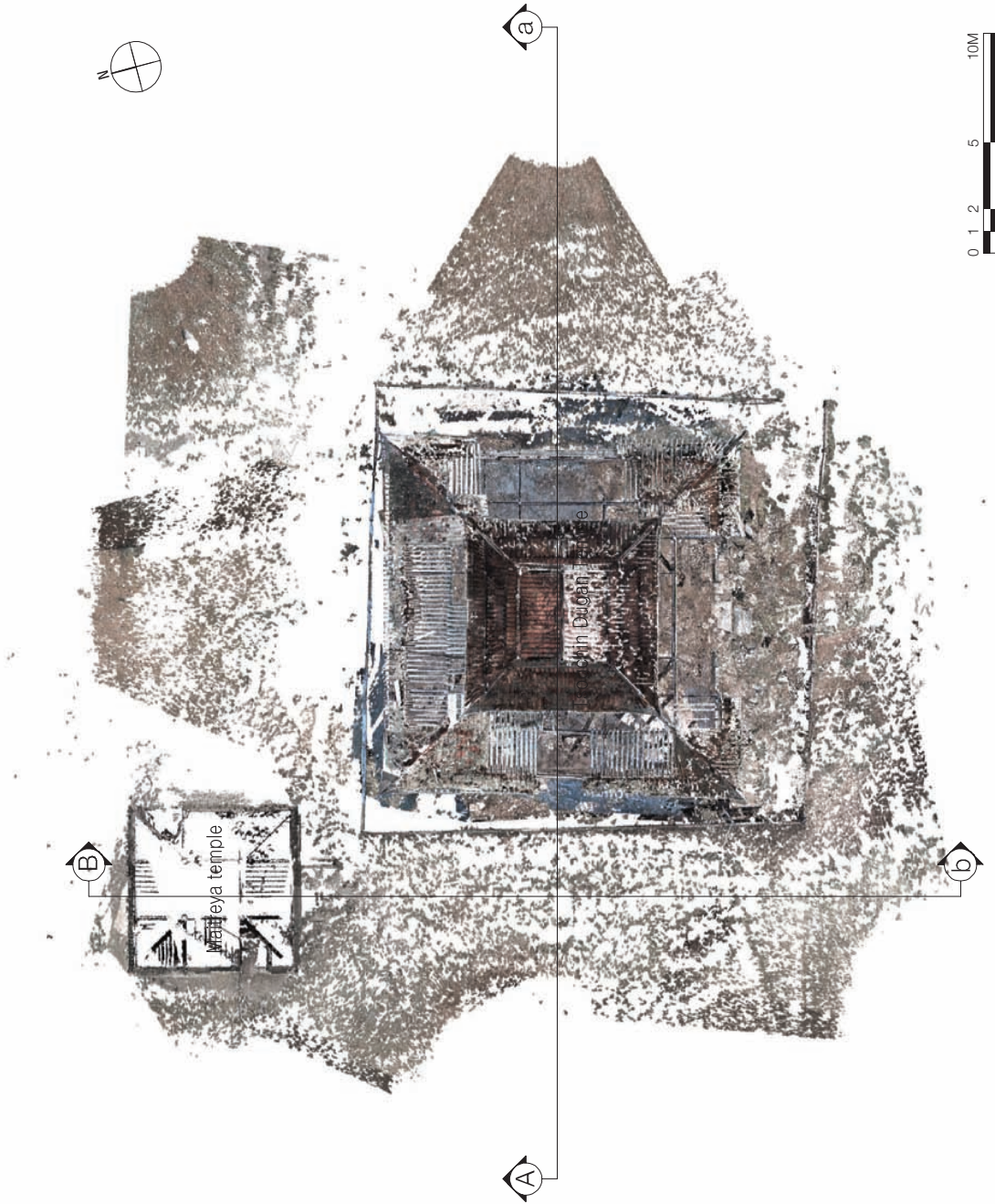
3D스캔 실측도 | 3D хэмжилтийн зураг

실측도 | Хэмжилтийн зураг

사진 | Гэрэл зураг

실무 협약서 | Хамтарсан баримтжуулах төслийн гэрээ

3D스캔 실측도

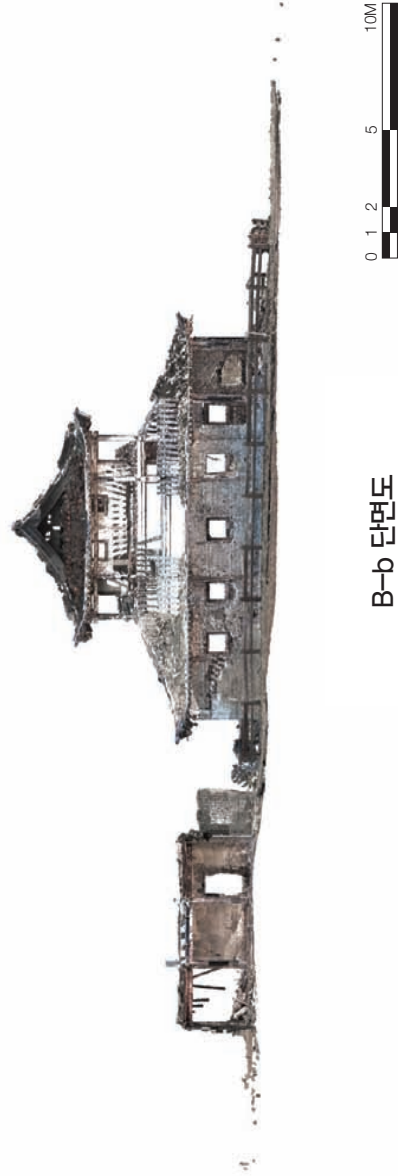
Хийдийн 3 хэмжээст дэвсгэр зураг

사원 배치도

3D хэмжилтийн зураг

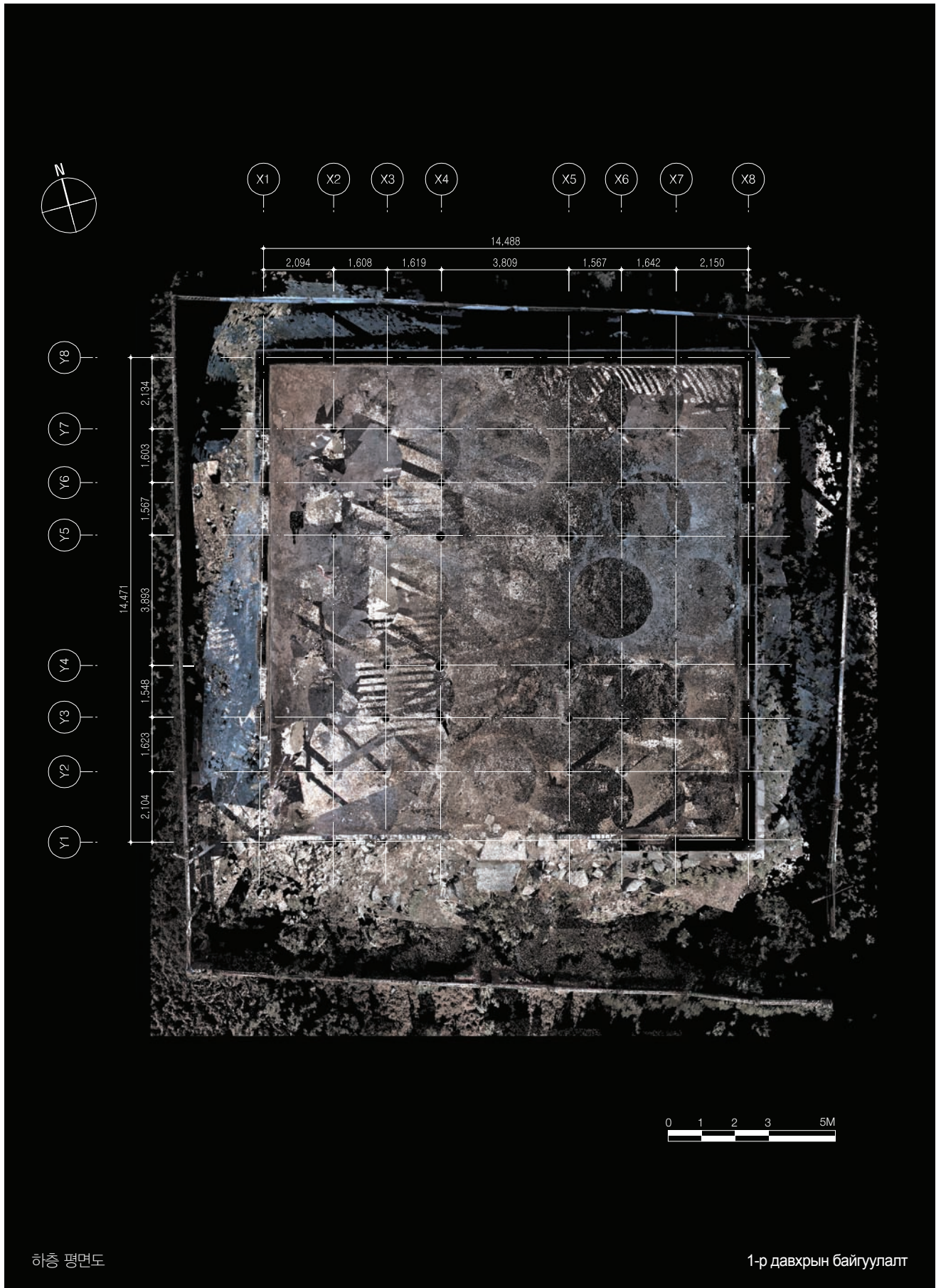

A-a 단면도

B-b 단면도

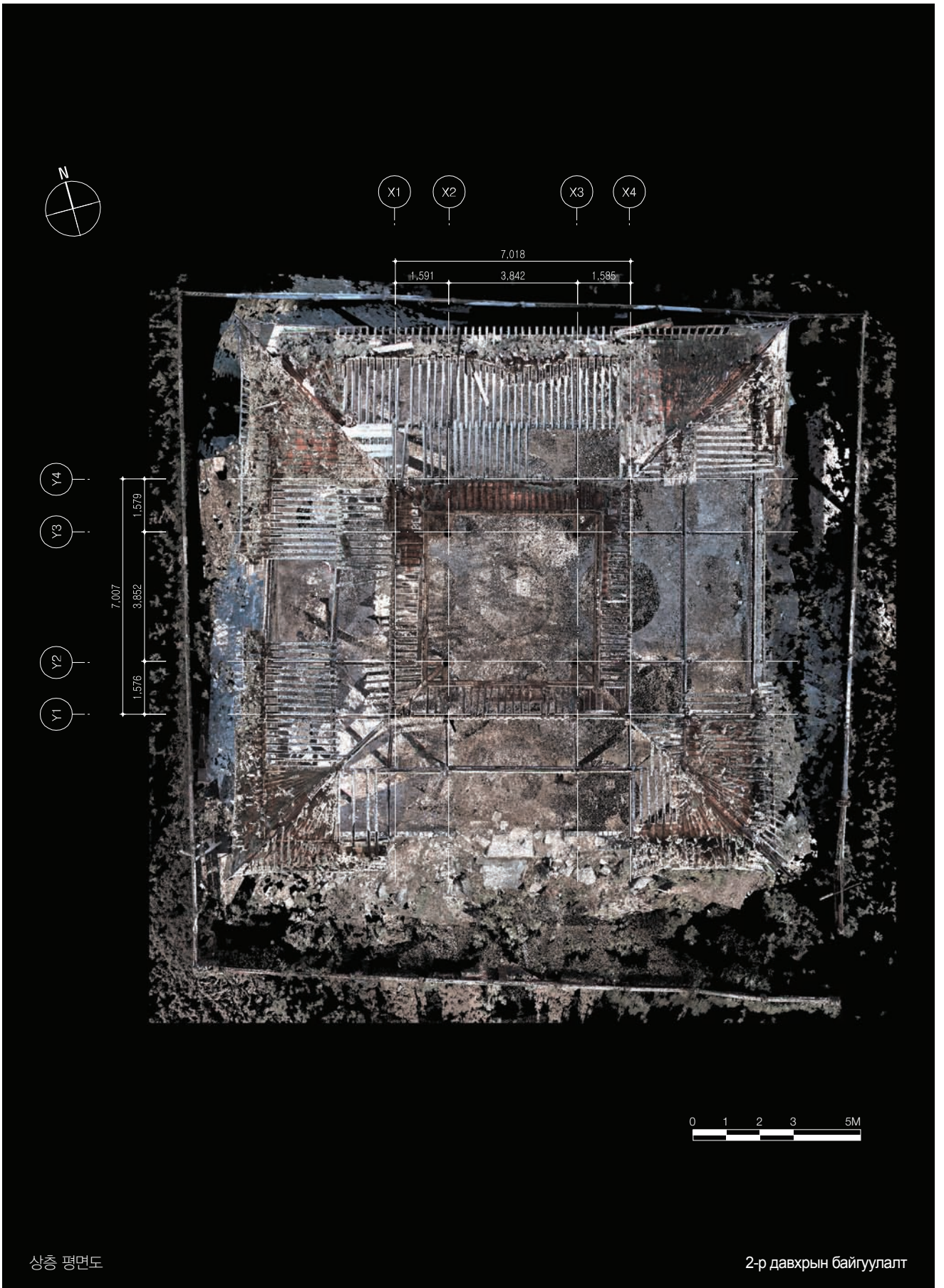
Tsogchin dugan 3D스캔 실측도

하층 평면도

1-р давхрын байгуулалт

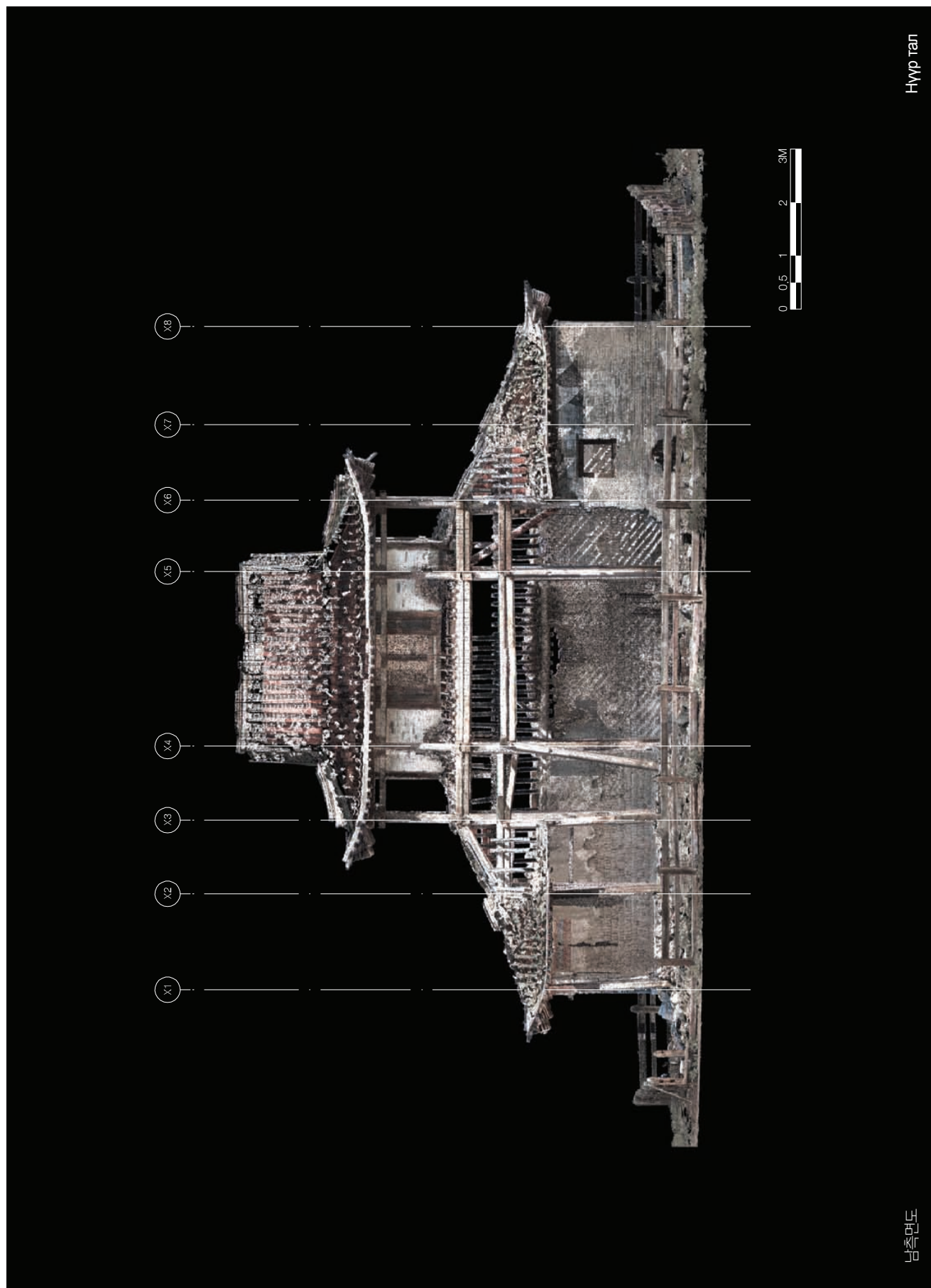
Цогчин дуганы 3D хэмжилтийн зураг

상층 평면도

2-р давхрын байгуулалт

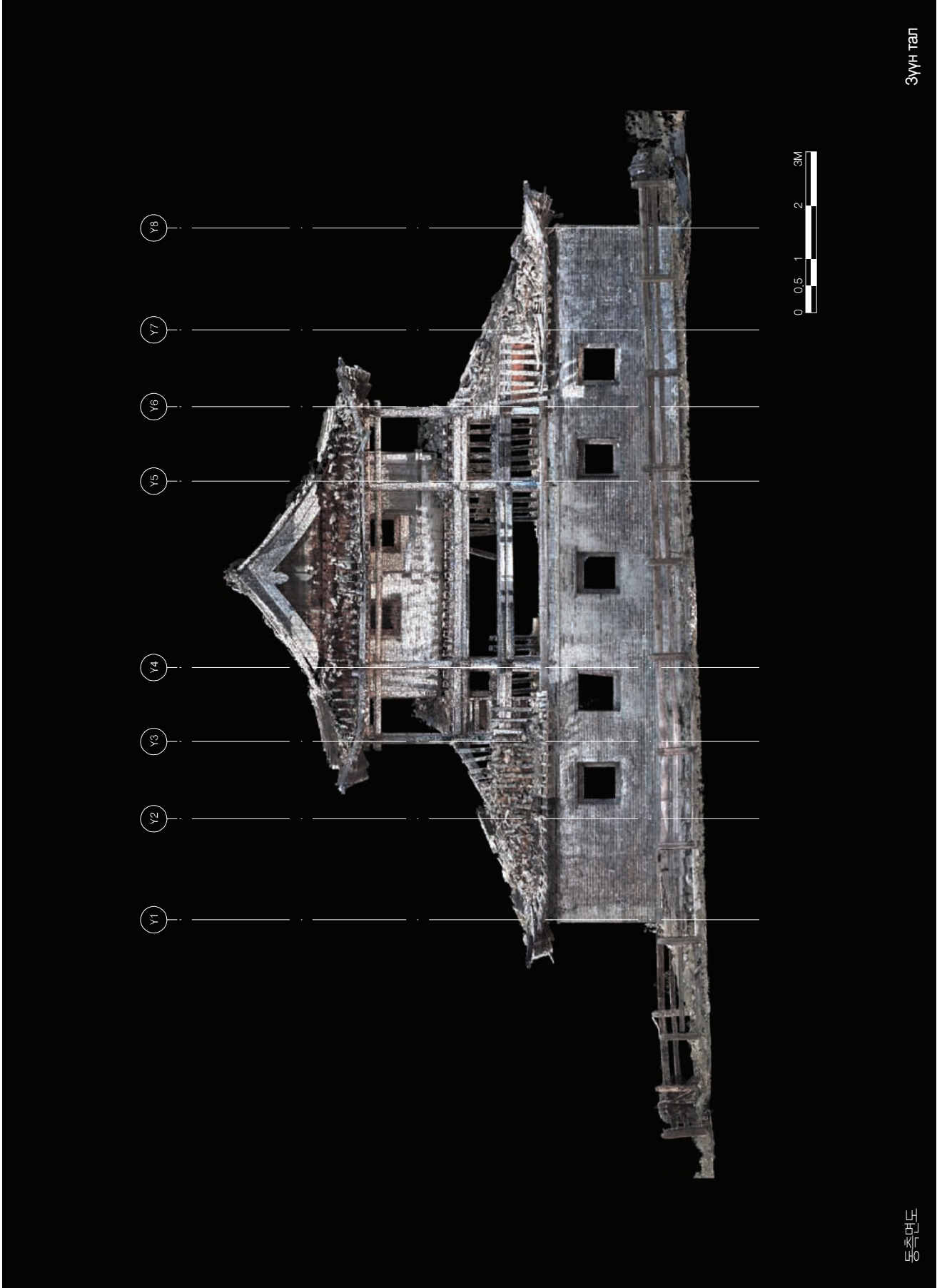
Tsogchin dugan 3D스캔 실측도

Нүүр тал

3D 스캔 실측도

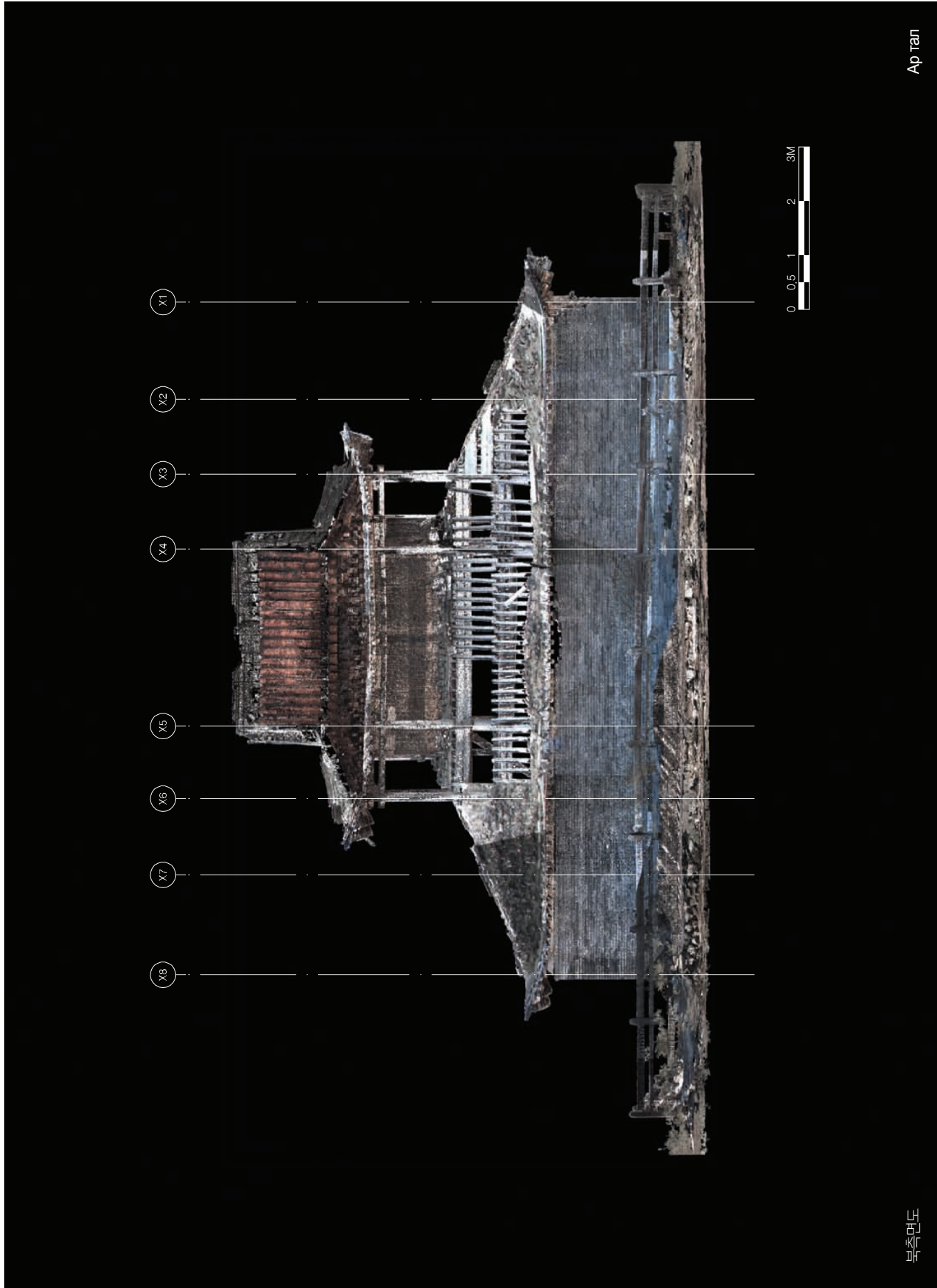
Цогчин дуганы 3D хэмжилтийн зураг

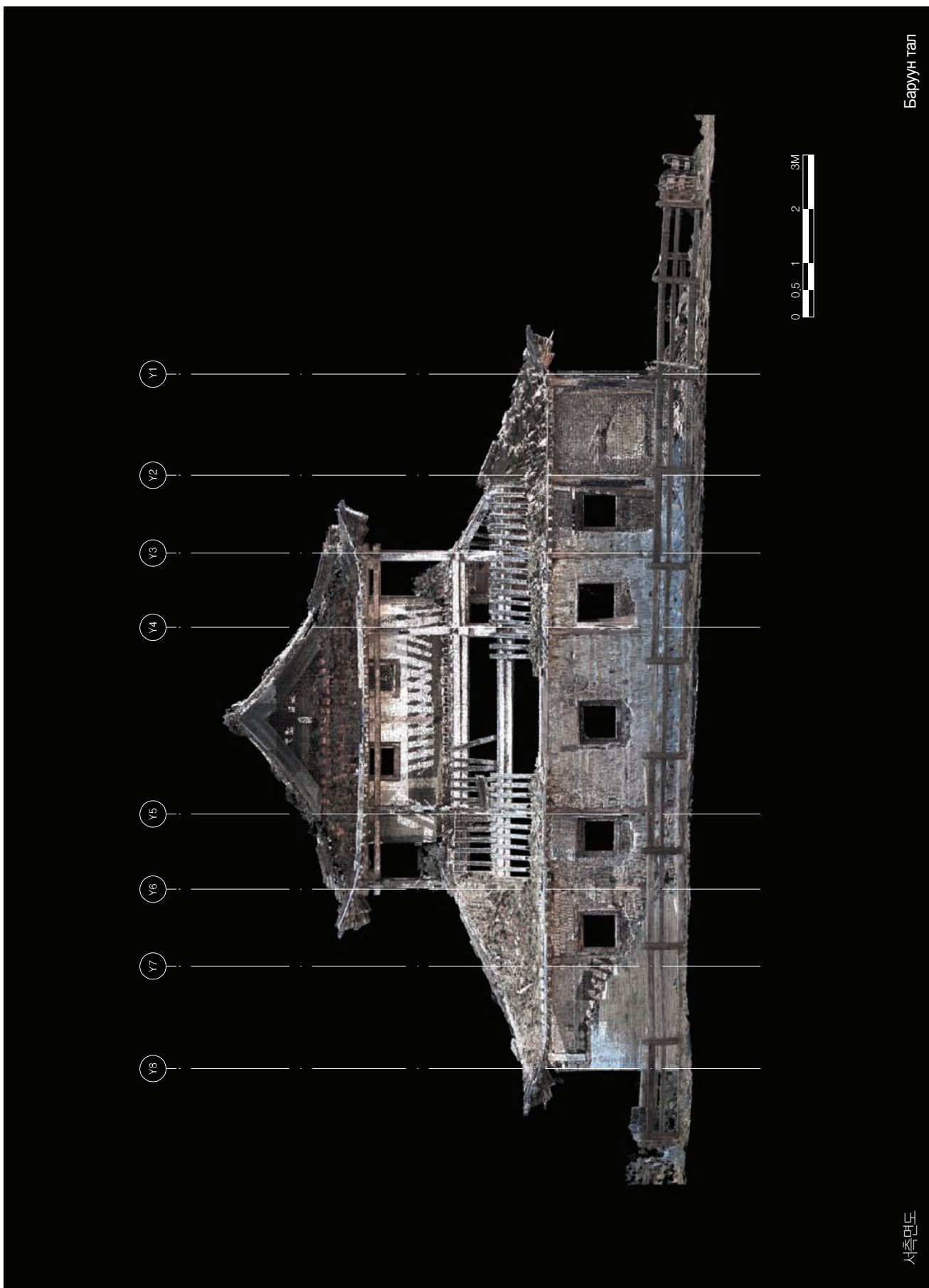
Зүүн тал

ӨГЭЭНИЙ
МОНГОЛ

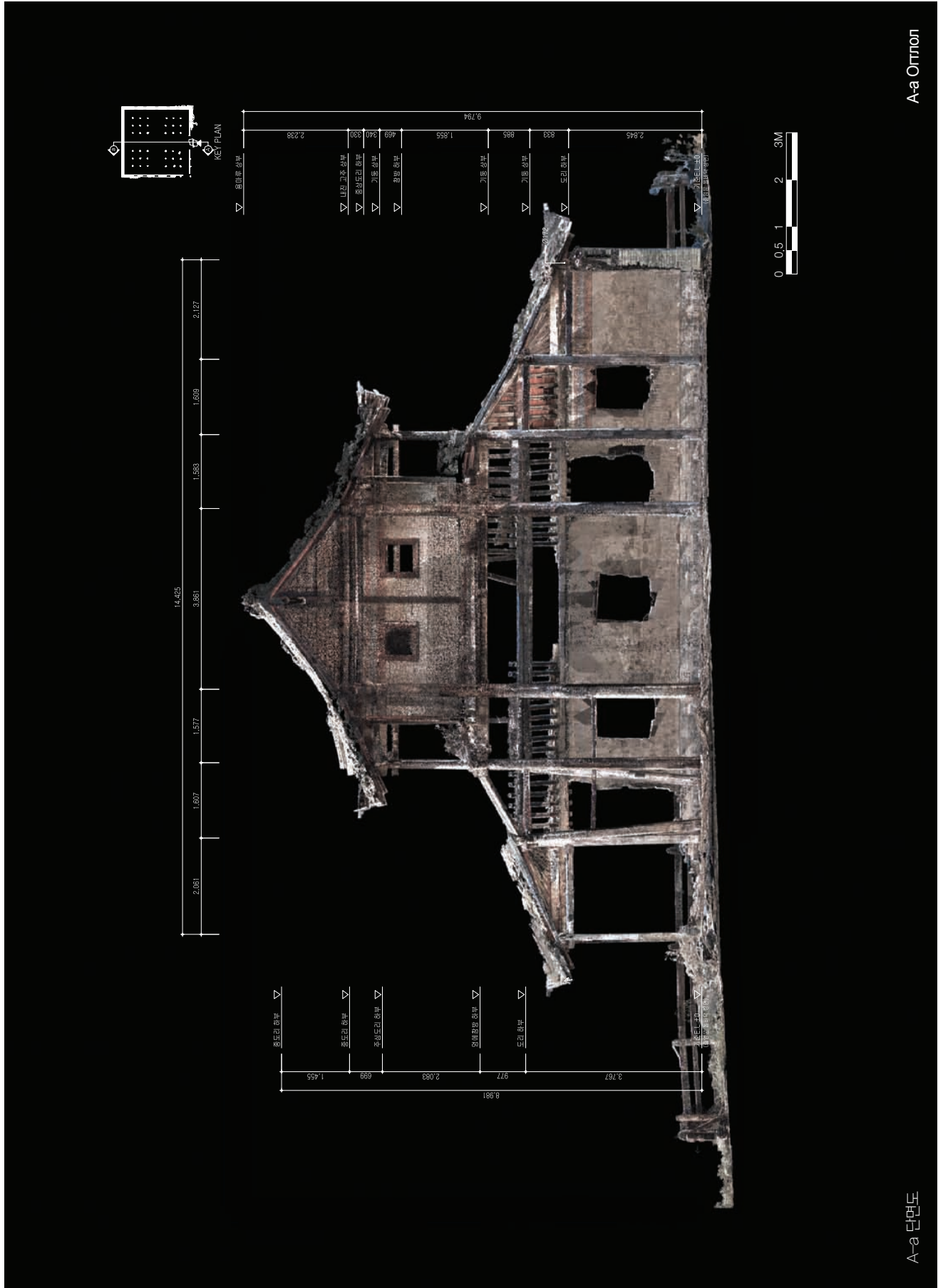
Tsogchin dugan 3D스캔 실측도

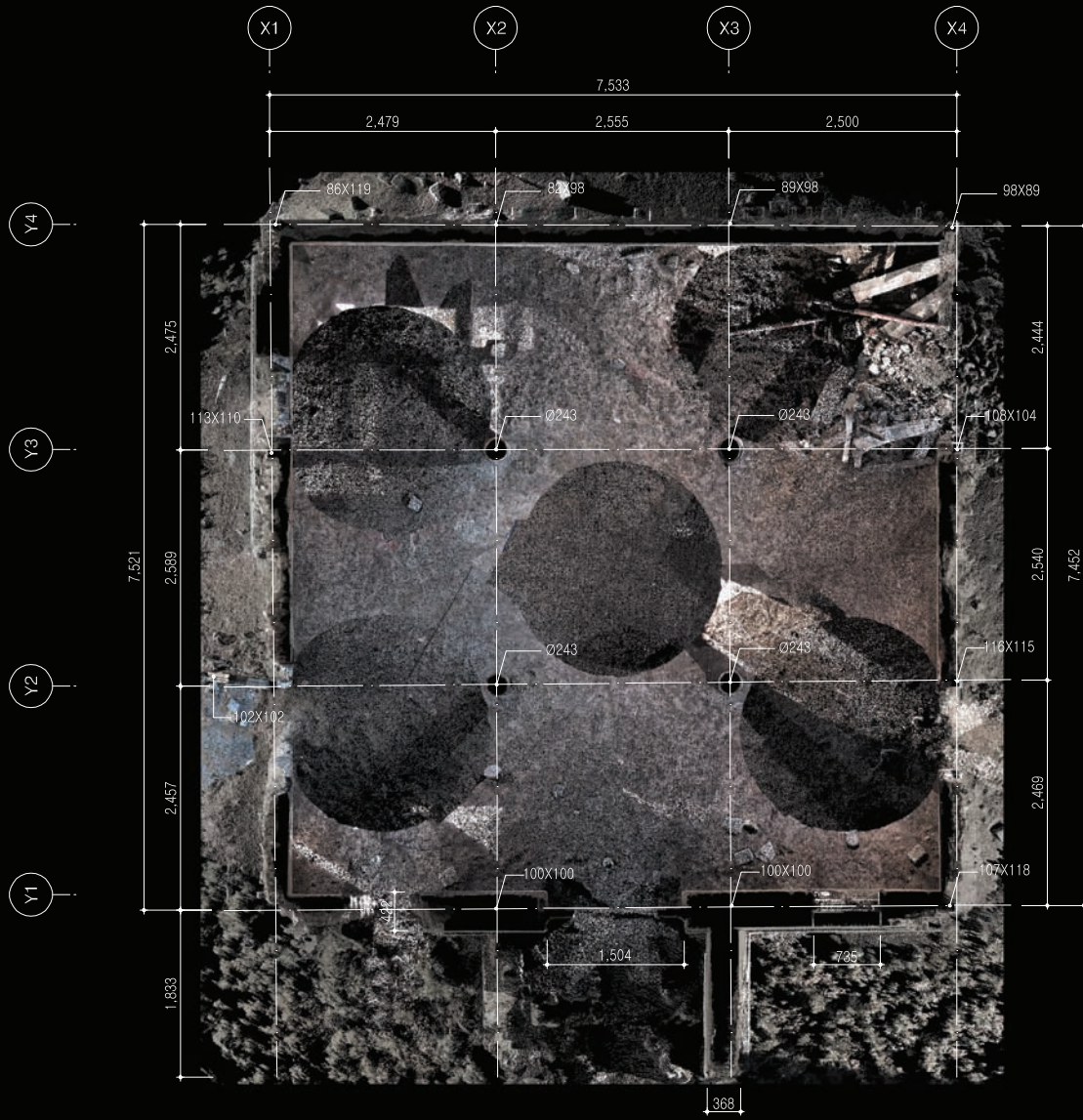
Цогчин дуганы 3D хэмжилтийн зураг

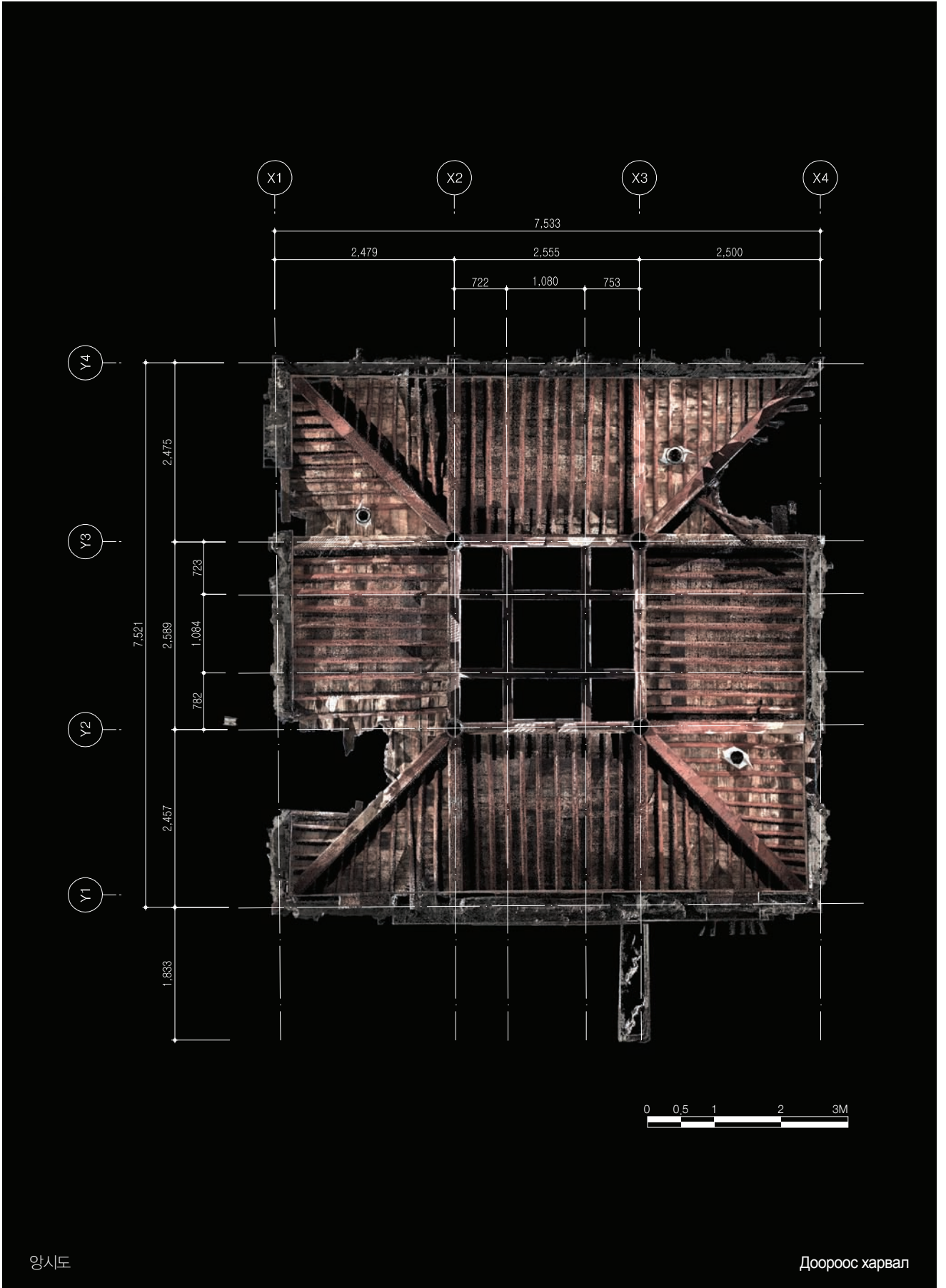
Tsogchin dugan 3D스캔 실측도

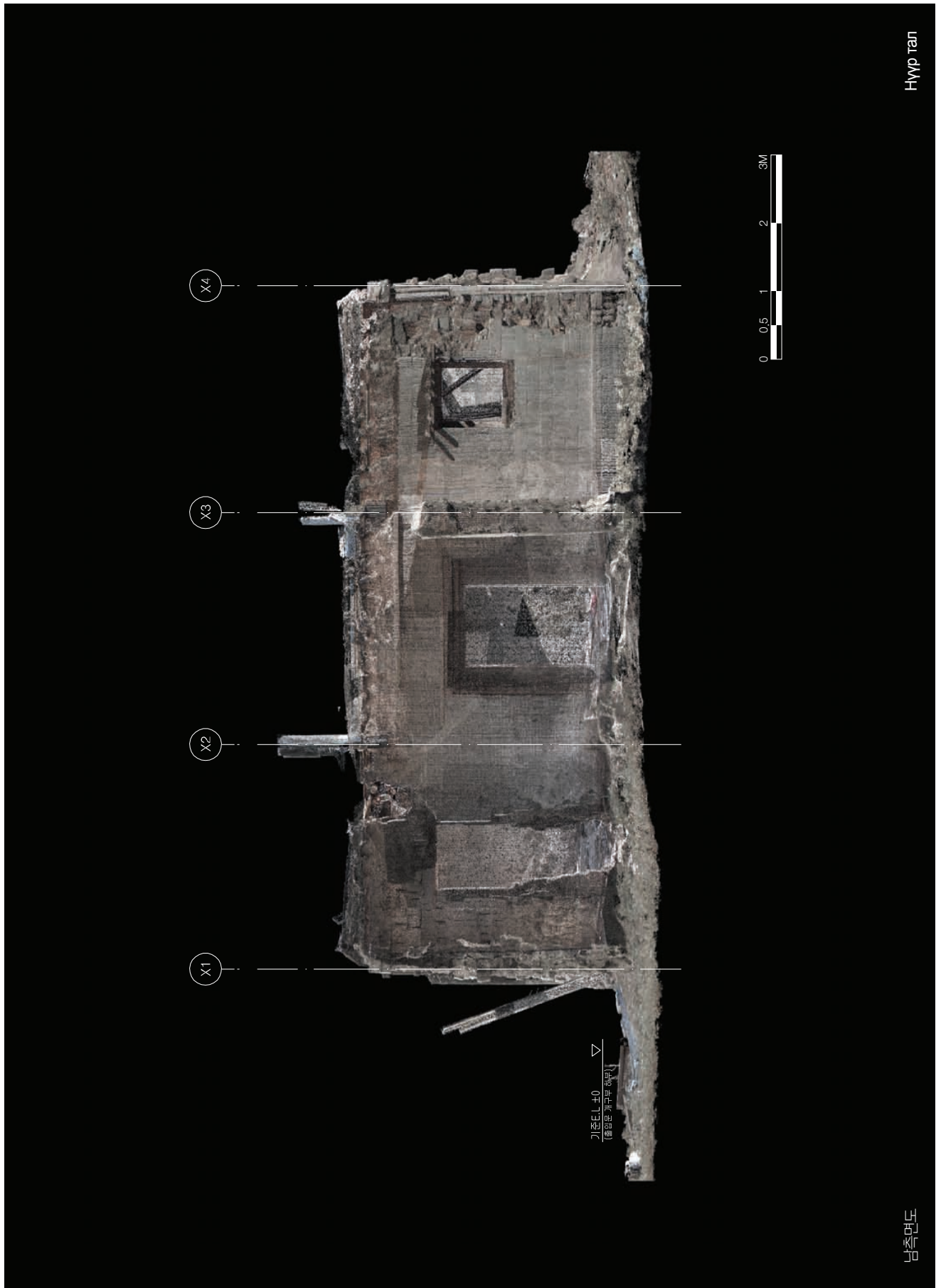
Maitreya temple 3D스캔 실측도

Майдар сүмийн 3D хэмжилтийн зураг

Maitreya temple 3D스캔 실측도

Майдар сүмийн 3D хэмжилтийн зураг

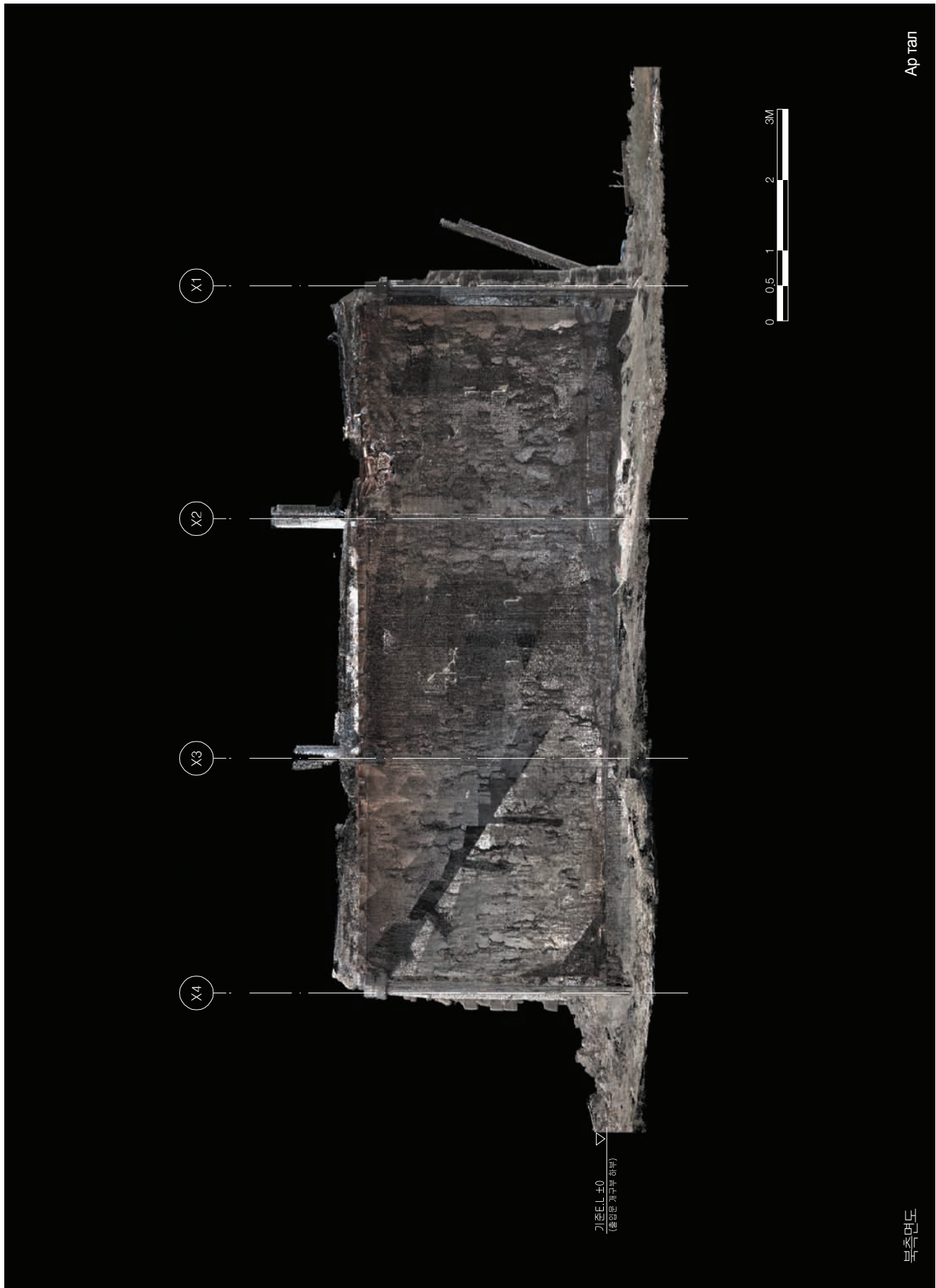

Гэгээнгийн сүм
(Хуучин үлдэгдэл)

Зүүн тал

Дунд тал

Maitreya temple 3D스캔 실측도

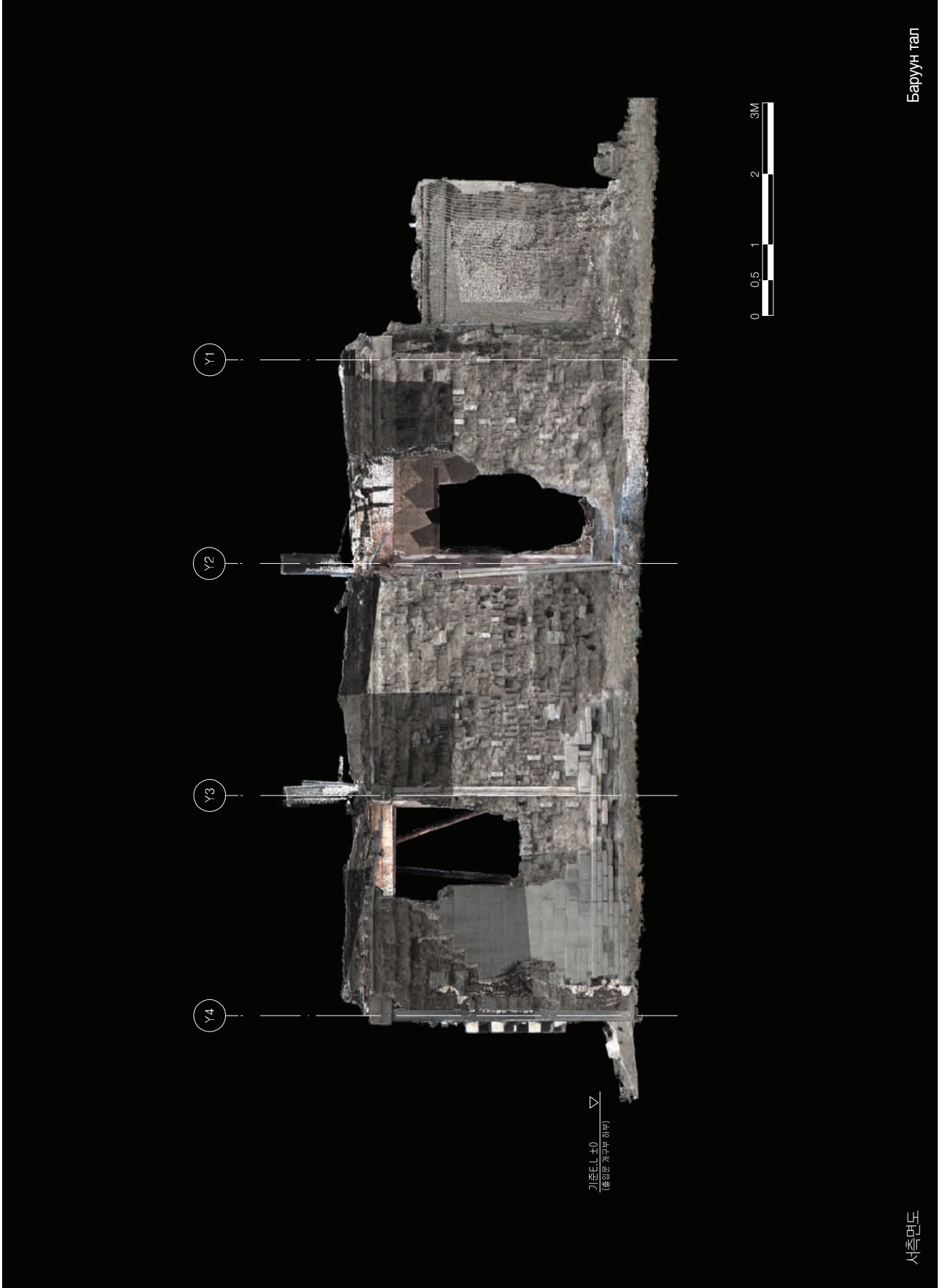

기좌면 ±0
(중앙문 개구부 하부)

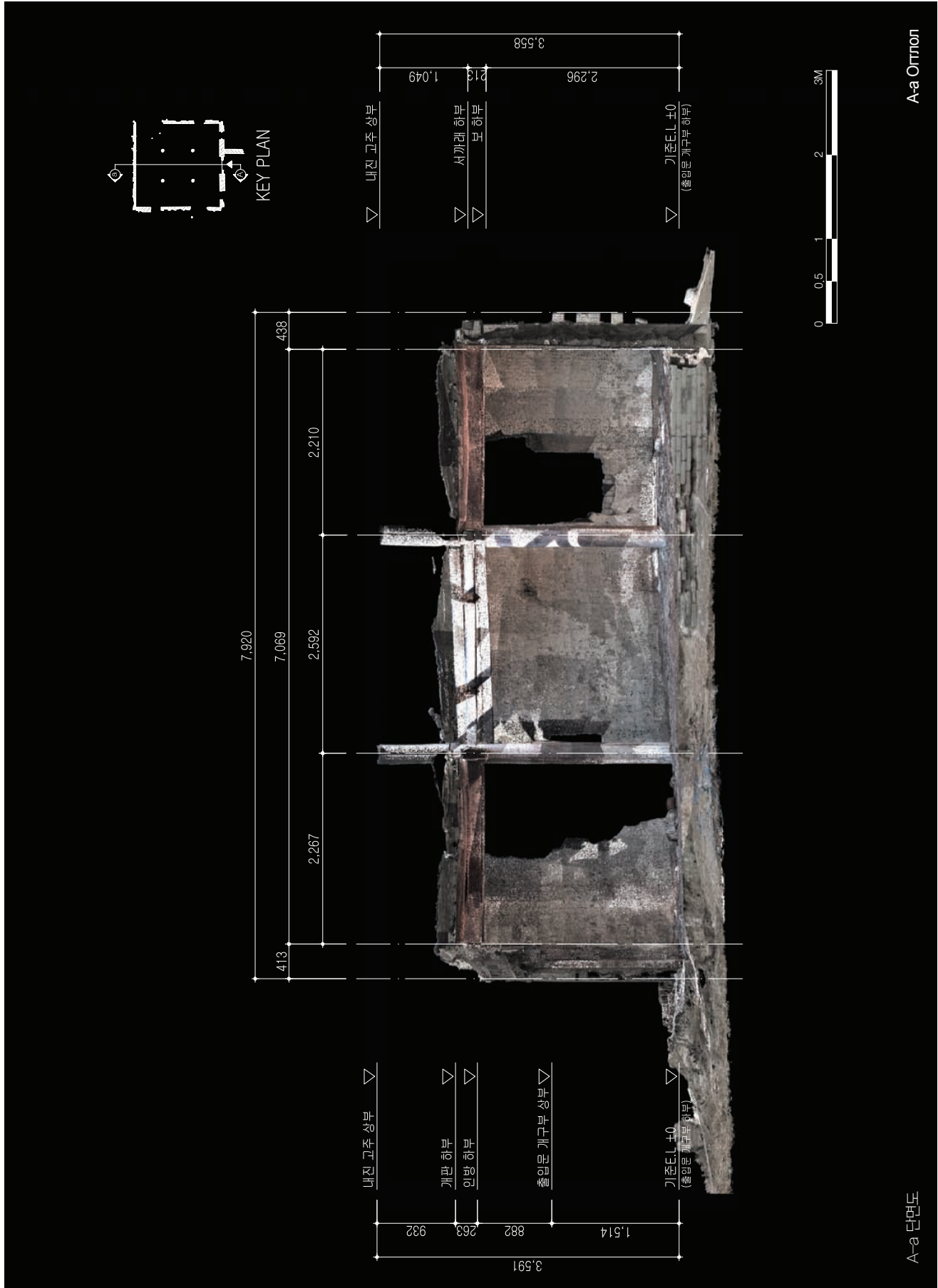
Ар тал

부속면도

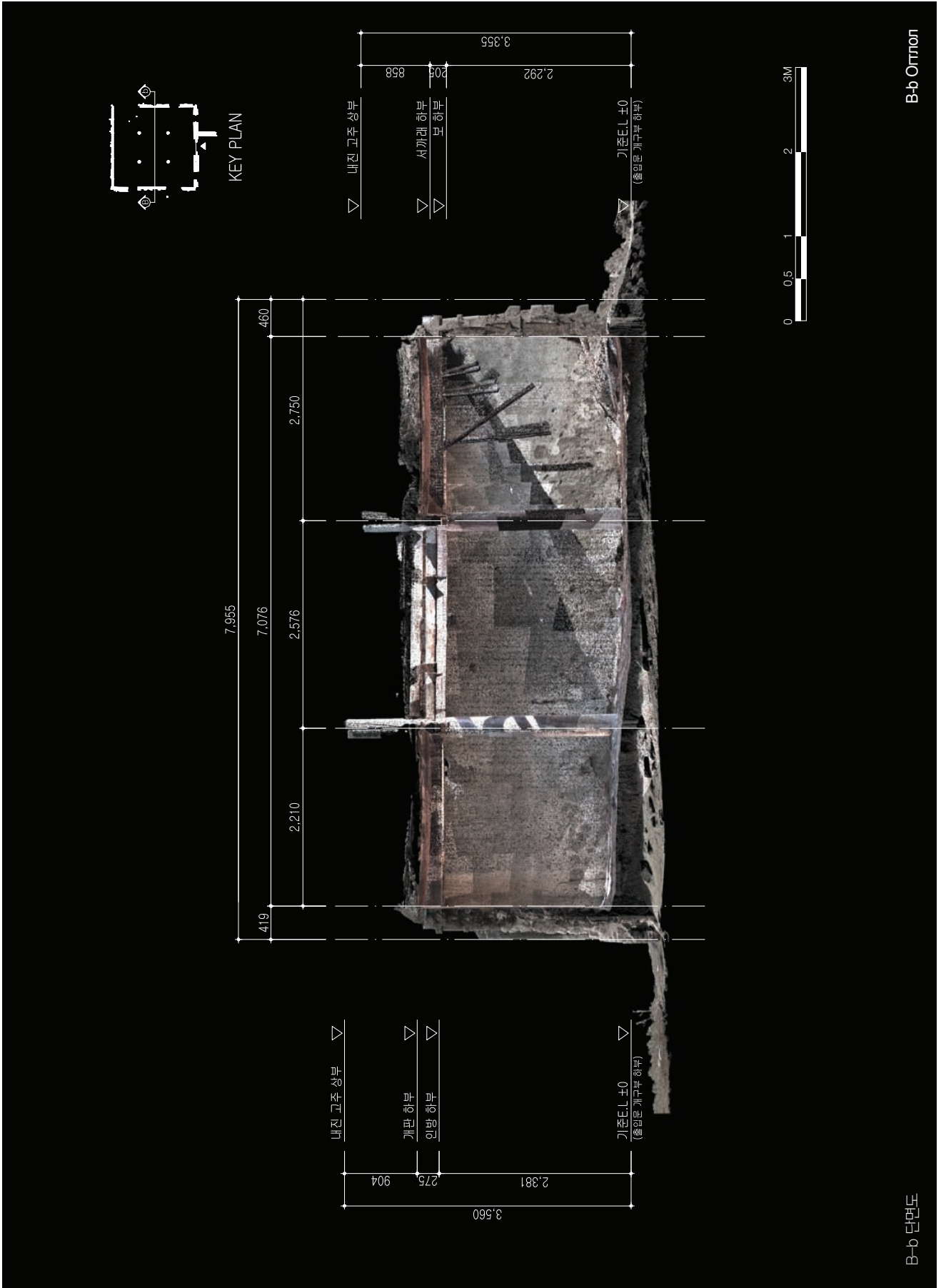
Майдар сүмийн 3D хэмжилтийн зураг

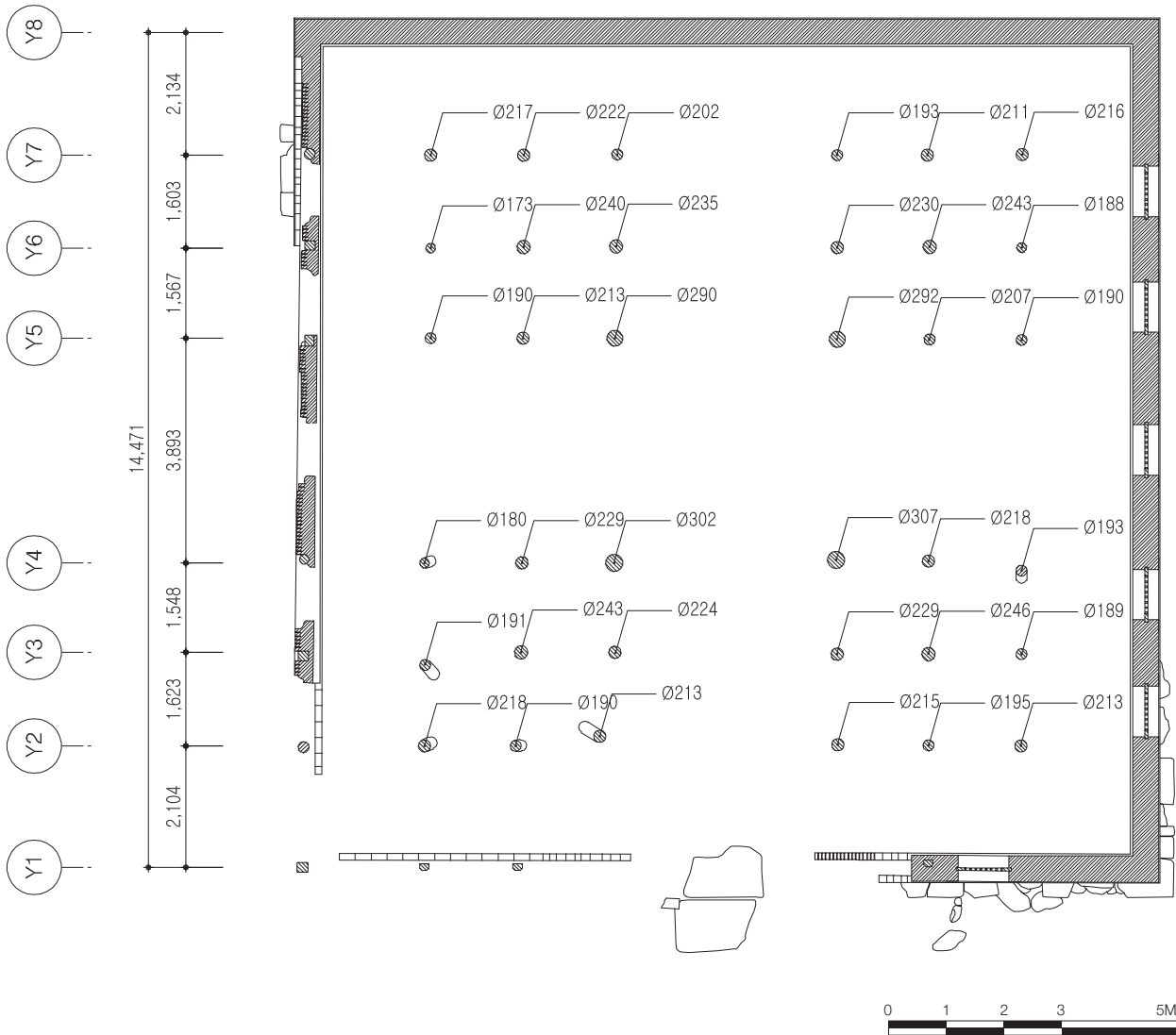
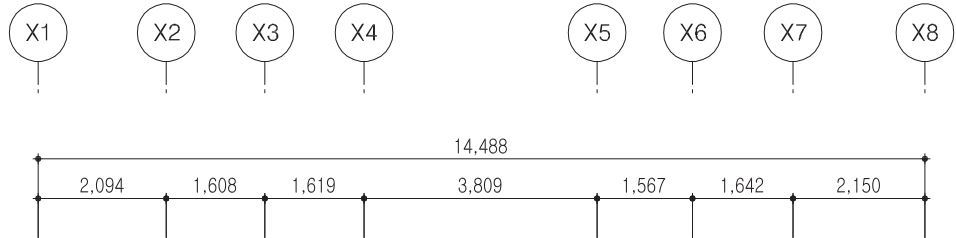
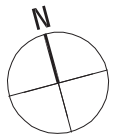
Maitreya temple 3D스캔 실측도

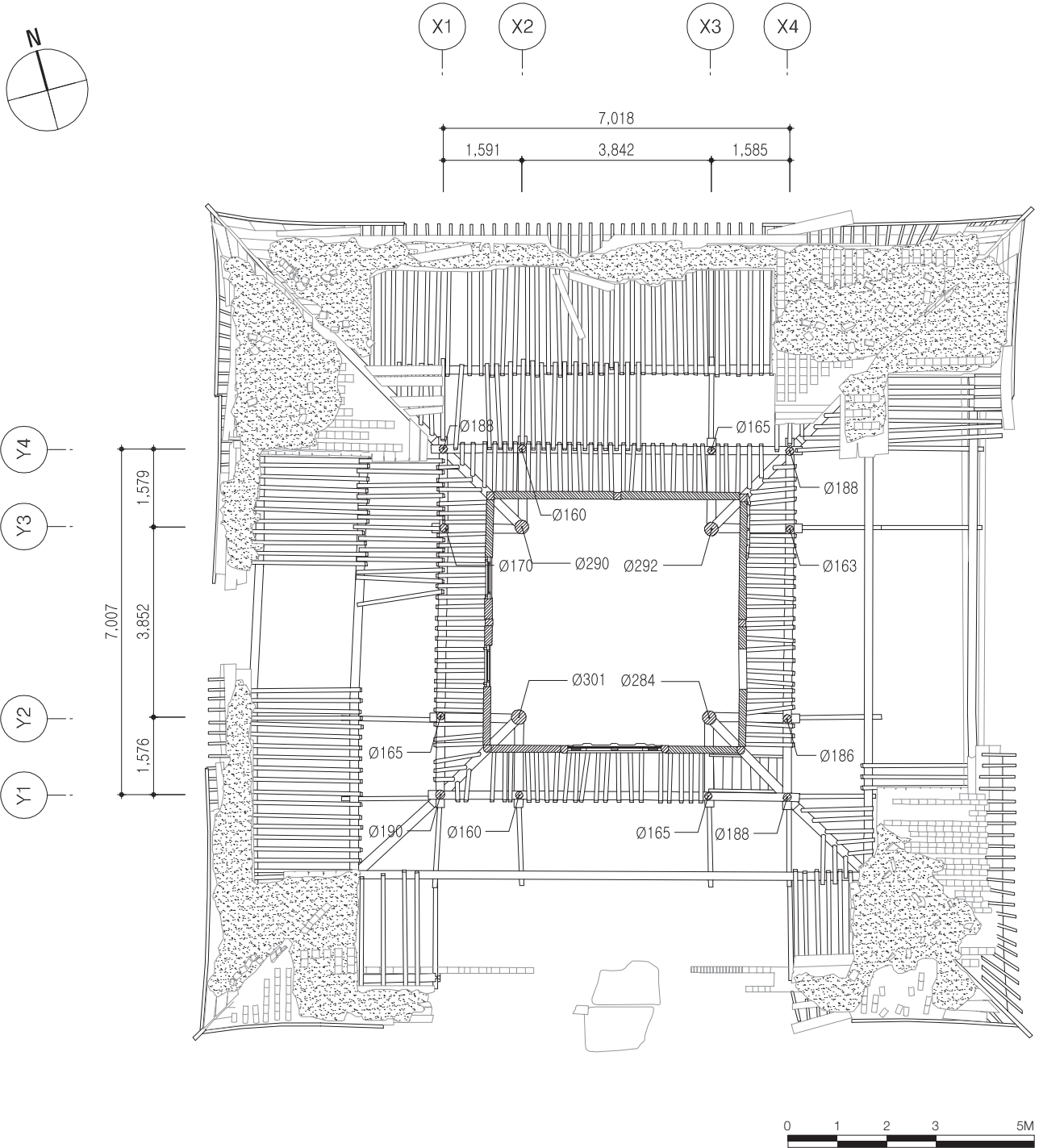
Майдар сүмийн 3D хэмжилтийн зураг

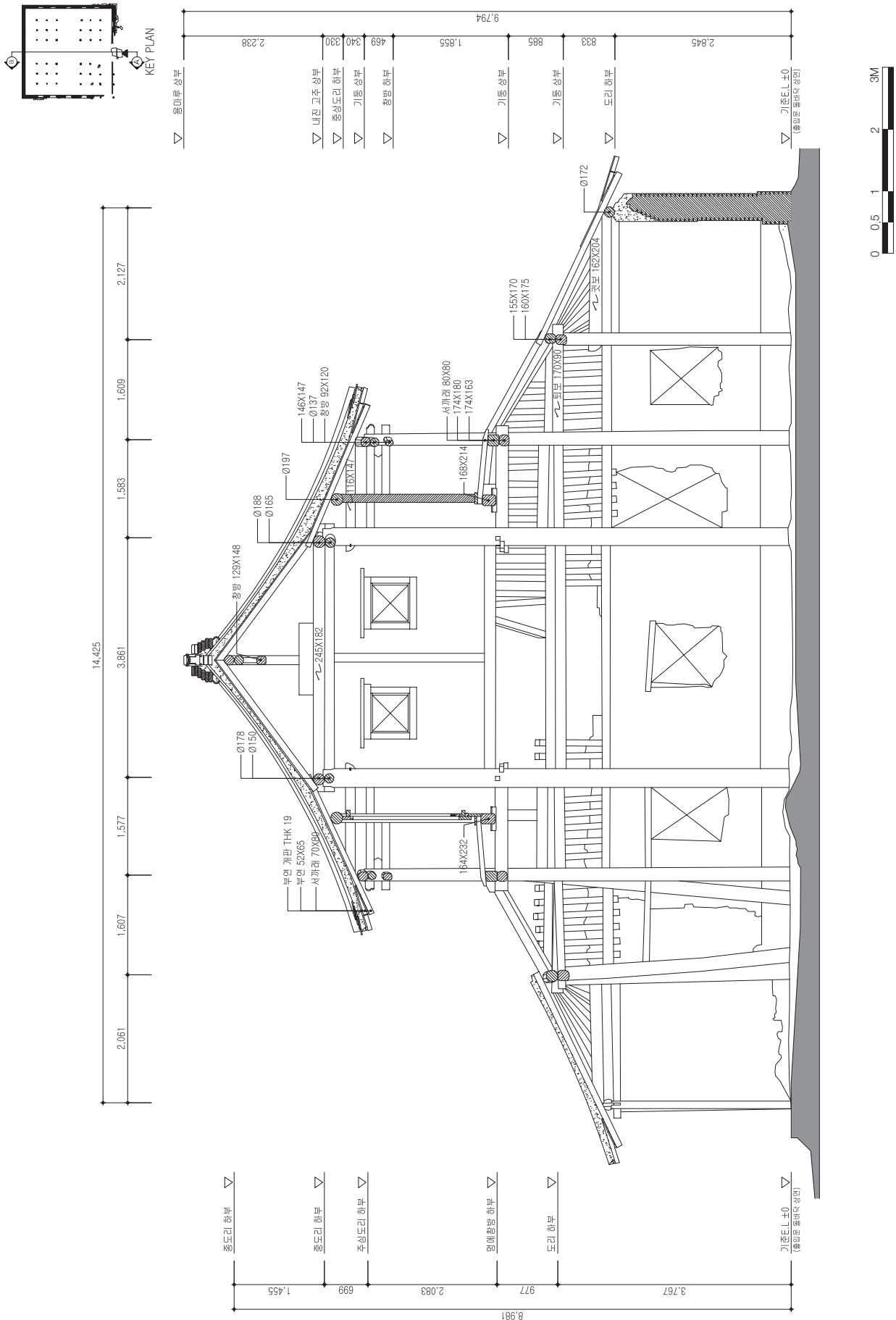
Tsogchin dugan 실측도

Цогчин дуганы хэмжилтийн зураг

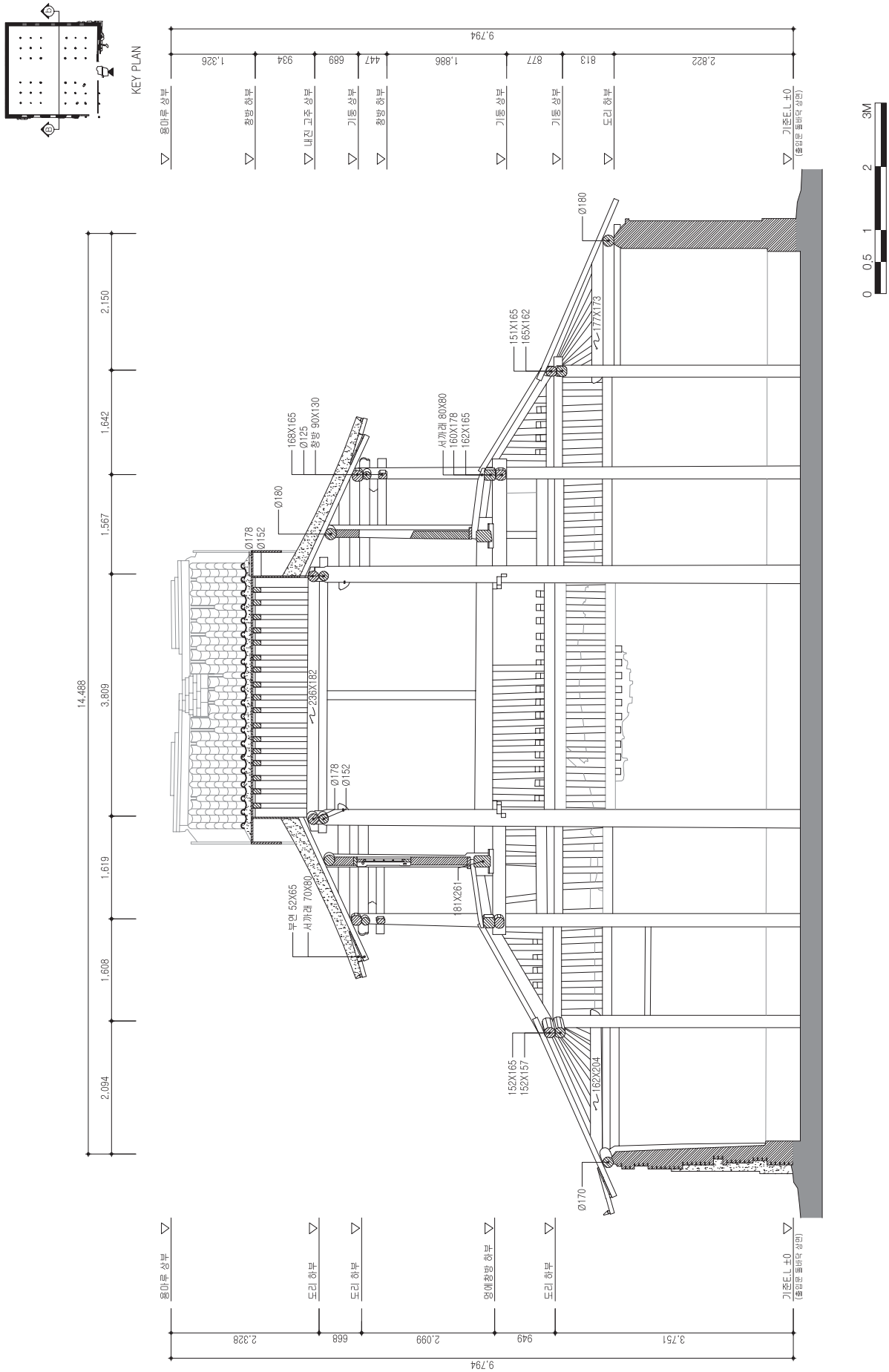
Tsogchin dugan 실측도

A-a 단면도

A-a 단면도

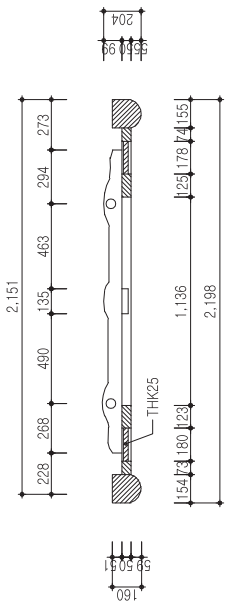
Цогчин дуганы хэмжилтийн зураг

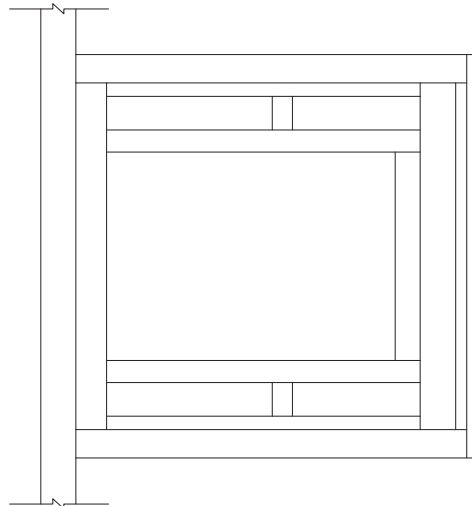
B-b Отгол

B-b Дуганд

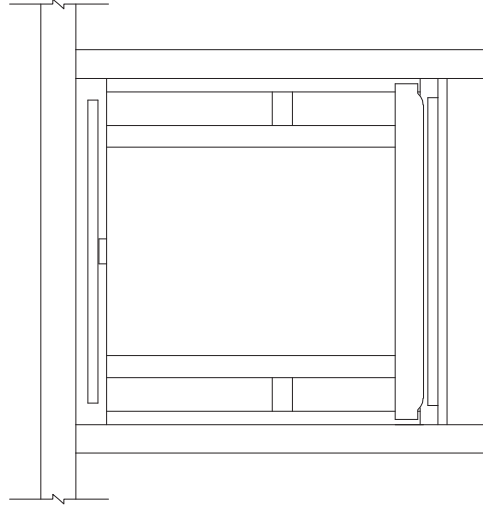
Tsogchin dugan 실측도

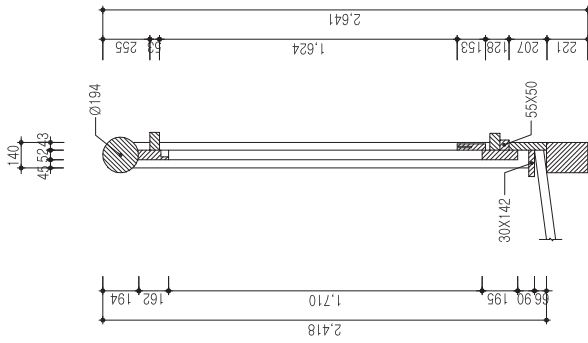
| 양시 |

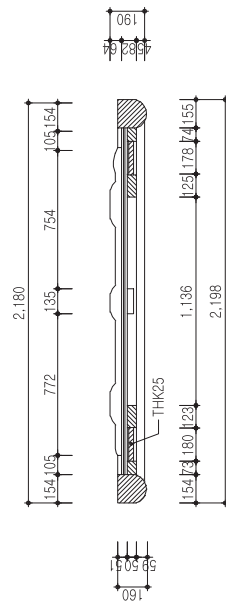
| 외부양면 |

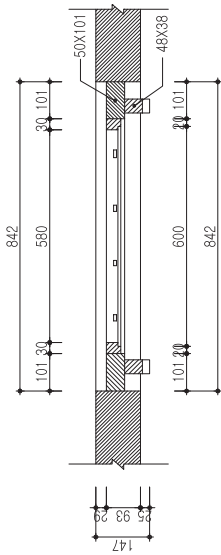
| 내부양면 |

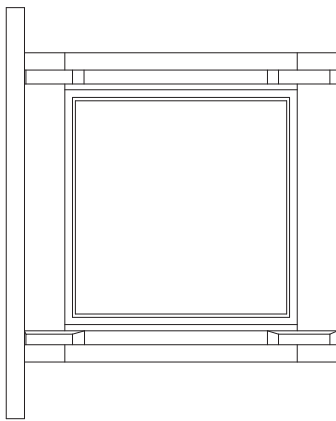
| 평면 |

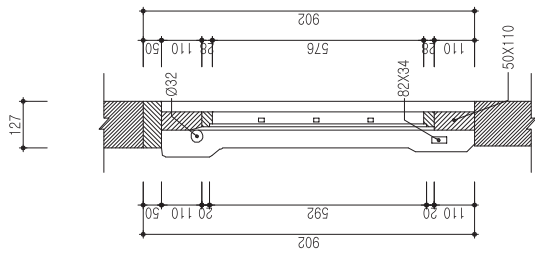
Цогчин дуганы хэмжилтийн зураг

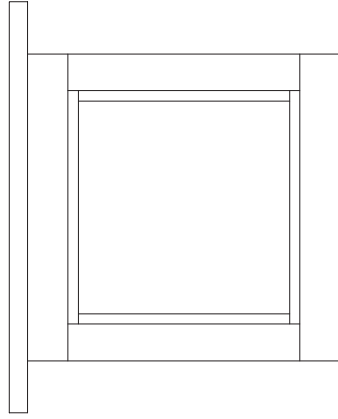
| Илрэл |

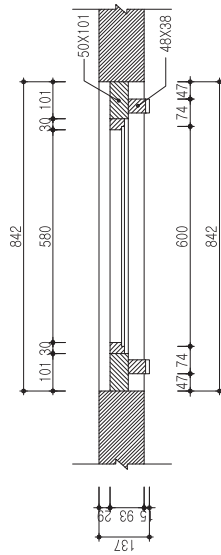
| Өвөрмөц |

| Дунд |

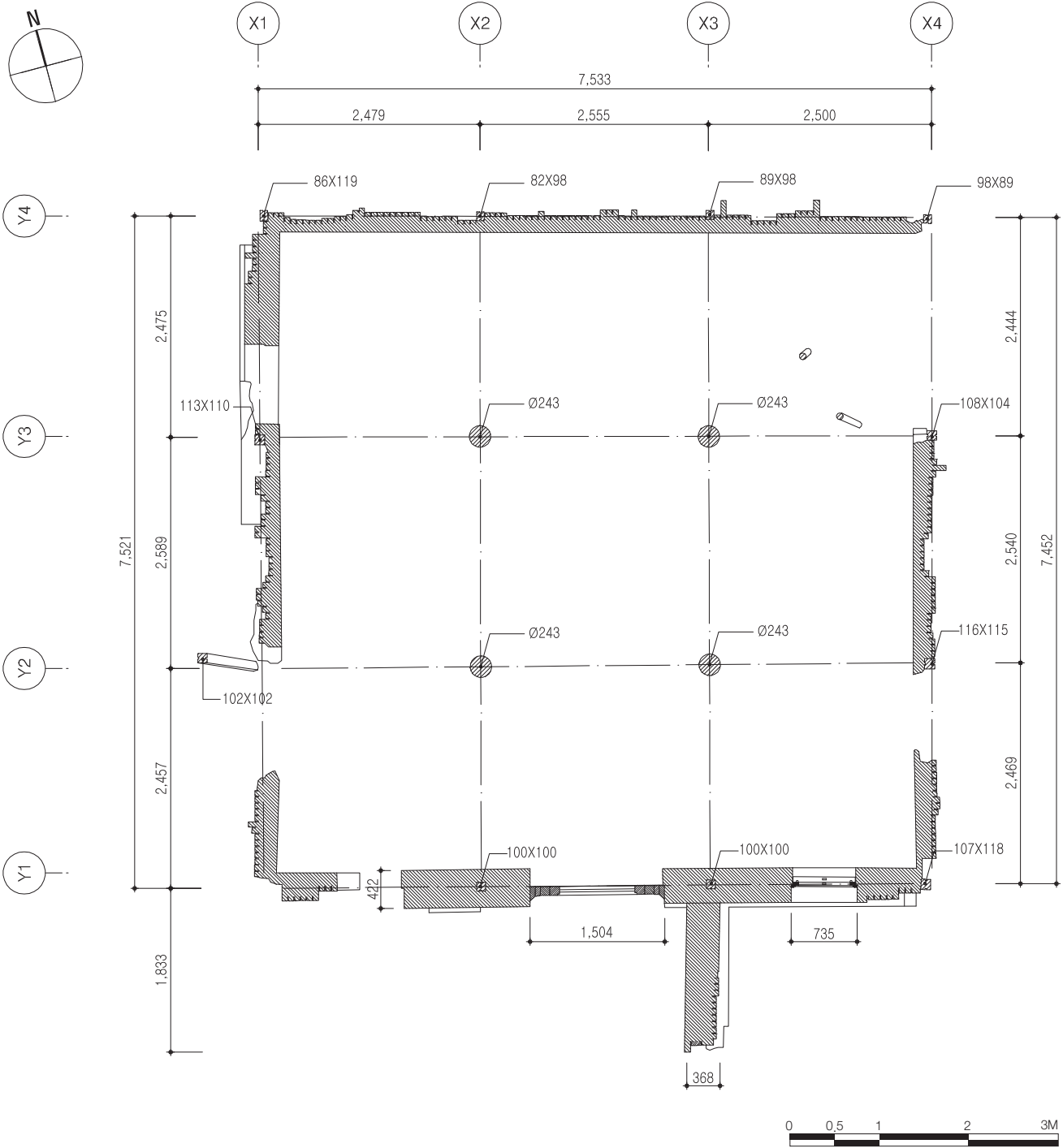
| Нутгийн |

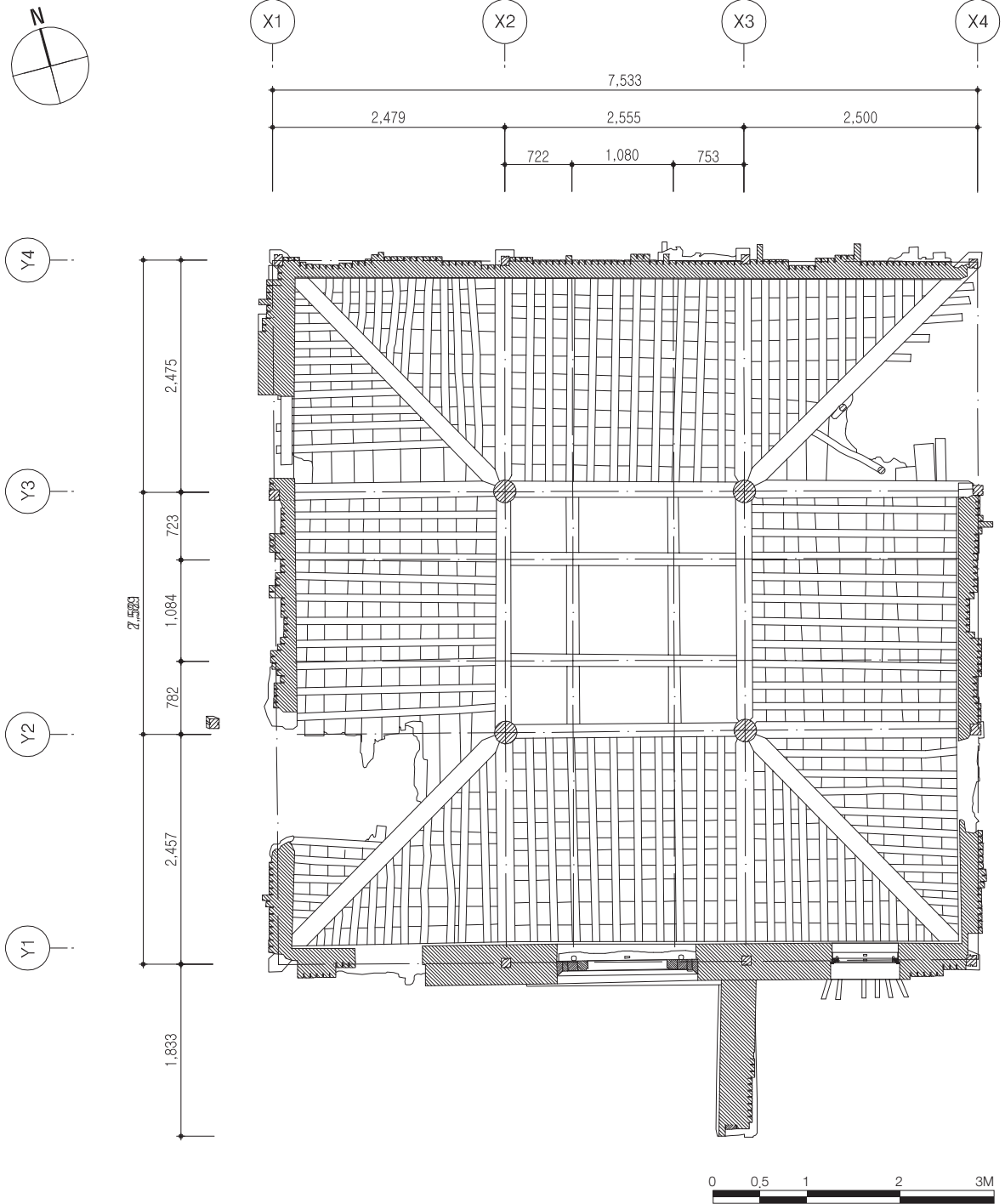
| Өмөр |

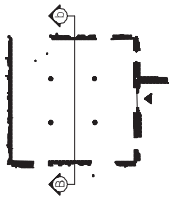
Maitreya temple 실측도

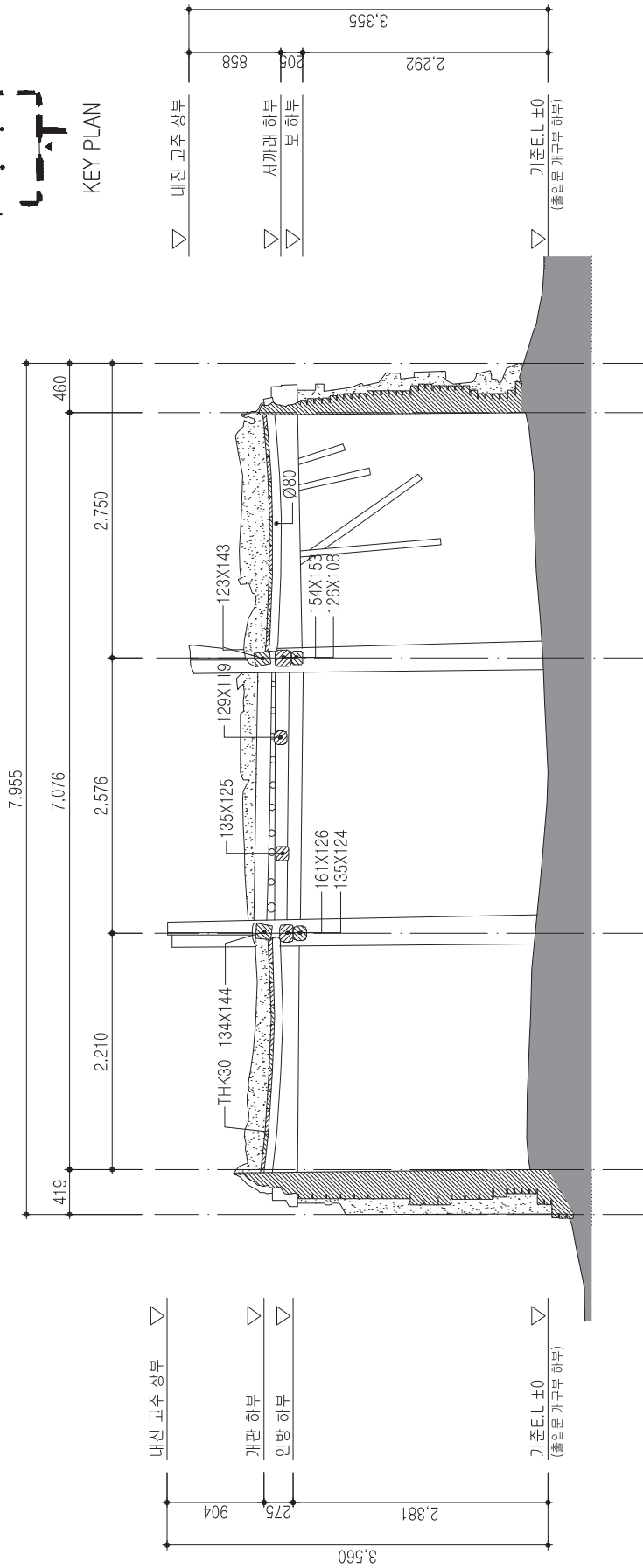
Майдар сүмийн хэмжилтийн зураг

Maitreya temple 실측도

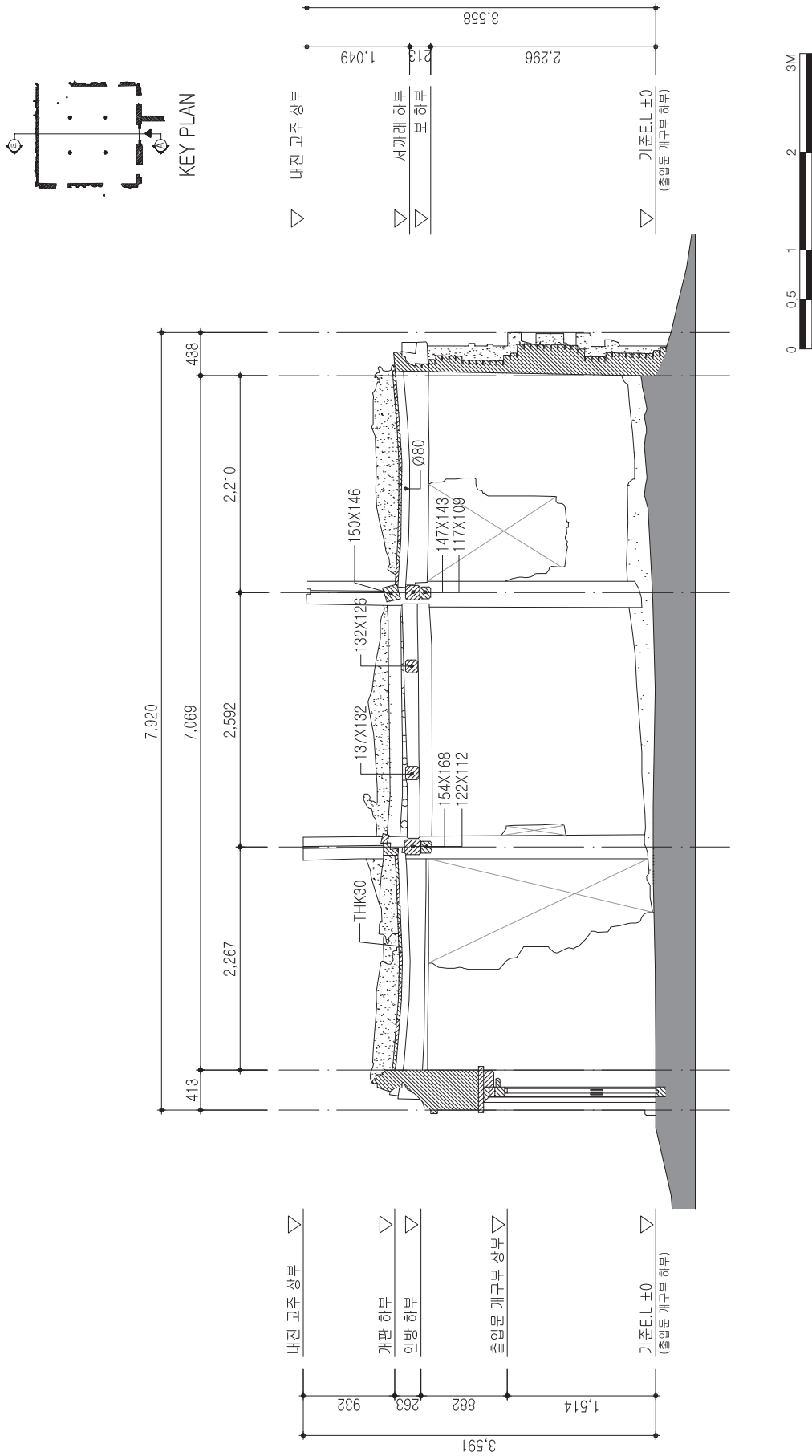
KEY PLAN

A-a 단면도

A-a 단면도

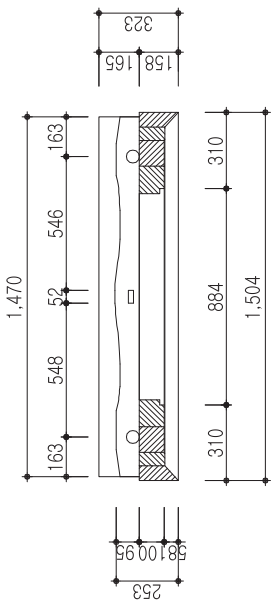
Майдар сүмийн хэмжилтийн зураг

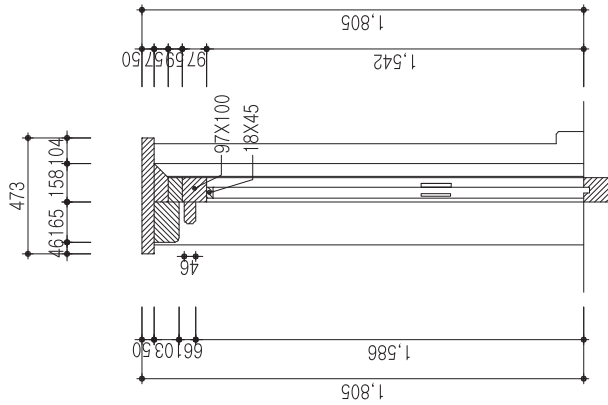
B-b Отглов

B-b 단면도

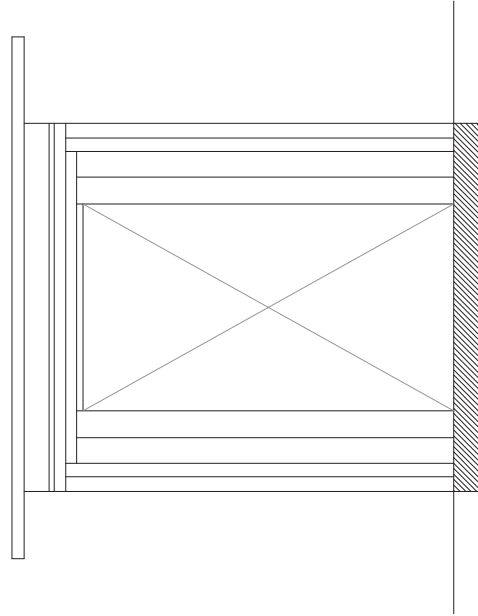
Maitreya temple 실측도

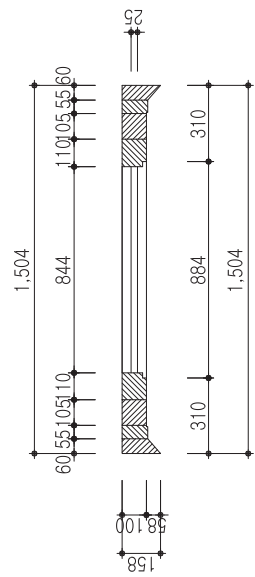
| 양면 |

| 단면 |

| 내부인면 |

| 평면 |

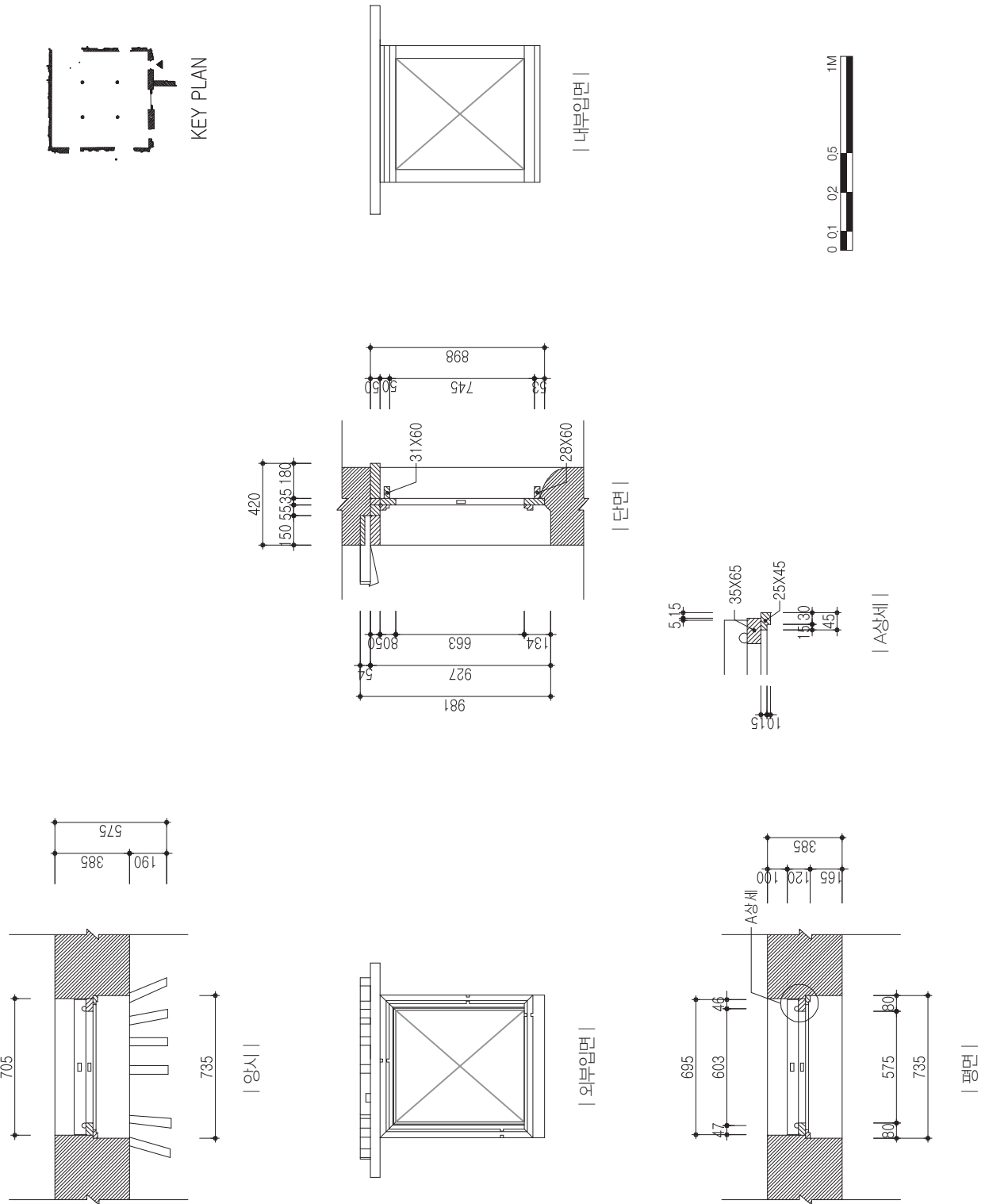
출입문 상세도

Хаалганы хэсэглэл

Майдар сүмийн хэмжилтийн зураг

Цонхны хэсэглэл

창호 상세도

Tsogchin dugan 사진

Унстийн хийдийн агаарын зураг

Унст хийд 전체 배치

Цогчин дуганы гэрэл зураг

Үнстийн хийдийн Цогчин дуган, Майдарын сүмийн агаарын зураг

Tsogchin dugan 사진

Хийдийн үлдсэн хоёр дуганы агаарын зураг

윤스트 히드 중심사역 배치

Цогчин дуганы гэрэл зураг

Цогчин дуганы дээвэр

Tsogchin dugan 사진

남측 입면

Нүүр тал

동측 입면

Зүүн тал

Цогчин дуганы гэрэл зураг

북측 입면

Ар тал

서측 입면

Баруун тал

Tsogchin dugan 사진

남측 입면 상층부

Цогчин дуганы 2-р давхрын нүүр тал

동측 입면 상층부

Цогчин дуганы 2-р давхрын зүүн тал

Цогчин дуганы гэрэл зураг

북측 입면 상층부

Цогчин дуганы 2-р давхрын ар тал

서측 입면 상층부

Цогчин дуганы 2-р давхрын зүүн тал

Tsogchin dugan 사진

Дотор талын гол жигүүр (урдаас→хойш)

내부 중앙간 전경(남→북)

Цогчин дуганы гэрэл зураг

2-р давхрын дээвэр дотор талгаас

(Бул-Дундговь аймаг, Увс сум, Цогчин дуган)

Tsogchin dugan 사진

하층 내부 가구 전경 서측편(남→북)

Дотор талын баруун жигүүр(урдаас→хойш)

Цогчин дуганы гэрэл зураг

하층 내부 가구 전경 동측면(남→북)

Дотор талын зүүн жигүүр (урдаас→хойш)

Tsogchin dugan 사진

2-р давхрын дээврийн бүлэгц (Баруун)

шам зифон гагу 구조(서측)

Цогчин дуганы гэрэл зураг

2-р давхрын дээврийн дам нуруу, дугуй унь эгц доороос

상층 중앙칸 지붕 양시

Tsogchin dugan 사진

교주 상부 가구 결구

Баганын дээд хэсгийн бүтэц

상층 킷보 결구 현황

2-р давхрын өнцгийн дам нуруу

Цогчин дуганы гэрэл зураг

Хачуу гүтбэ гягу хяуу

1-р даухрын өнцгийн дам нуруу

Хачуу бэвэ гыжу гягу хяуу

Гол баганын дээд хэсэг

Tsogchin dugan 사진

남측면 상층 귀부 도리와 창방(서남모서리)

2-р давхрын дам нуруу (баруун урд)

동측면 상층 귀부 도리와 창방(동남모서리)

2-р давхрын дам нуруу (зүүн урд)

Цогчин дуганы гэрэл зураг

화반 유형 1

Сийлбэрийн төрөл 1 Дам нурууны хоорондох үүлэн хээ

화반 유형 2

Сийлбэрийн төрөл 2 Дам нурууны хоорондох үүлэн хээ

Tsogchin dugan 사진

보머리 초각

Нурууны төгсгөл үүлэн хээ

화반

Дам нурууны хоорондох үүлэн хээ

Цогчин дуганы гэрэл зураг

상층 청방 및 보 단청

Дам нурууны өнгө будаг

상층 내벽 단청

Хойд хана, дам нурууны дотор талын өнгө будаг

Tsogchin dugan 사진

상층 외진칸 마루부

2-р давхрын шалны бүтэц

평재로 외진을 둘러 상층 변주 설치

2-р давхрын баганын доод хэсэг

Цогчин дуганы гэрэл зураг

계단

2-р давхарт гарах шат

초석 하부 지정

Баганын чулуун суурийг харуулсан ухалт

Tsogchin dugan 사진

상층 지붕 합각부(서측)

2-р давхрын дээврийн хажуу тал(фронтон), баруун

상층 지붕 합각부 장식(동측)

Дээврийн фронтонны чимэг буюу сүйх (зүүн тал)

Цогчин дуганы гэрэл зураг

Үгмару

Гол дэлний хэсэг

наримару

Бага дэлний хэсэг

Tsogchin dugan 사진

하층 추녀부 양시

Дээврийн өнцгийн үзүүрийн модон хийц

하층 추녀부 지붕

Дээврийн банзан дэвсгэр

Цогчин дуганы гэрэл зураг

장연과 단연

1-р давхрын дээврийн дөрвөлжин унины бүтэц

서까래 엮결이 이음

1-р давхрын дөрвөлжин унины уулзвар

Tsogchin dugan 사진

남측 중앙칸 전면 계단지 1

Гол хаалга руу орох шатны хэсэг 1

남측 중앙칸 전면 계단지 2

Гол хаалга руу орох шатны хэсэг 2

Цогчин дуганы гэрэл зураг

가구식 기단부 1

Ханын чулуун манаас

가구식 기단부 2

Ханын чулуун суурь (цоколь)

Maitreya temple 사진

메이다르 법당 남측 입면

Майдар сүмийн нүүр тал

동측 입면

Зүүн тал

Майдар сүмийн гэрэл зураг

북측 입면

Ар тал

서측 입면

Баруун тал

Maitreya temple 사진

지붕 평면

Дээвэр

내부 전경 (북서→남동)

Дотор тал (баруун хойноос → зүүн урд)

Майдар сүмийн гэрэл зураг

Мосерикан саруу күтбү мит бө

1-р давхрын өнцгийн дам нуруу

Мосерикан саруу тэнчэнгэнгэн

Өнцгийн дам нурууны доод тал

Maitreya temple 사진

전면 중앙 문 외부 입면

Гол хаалга (гадна тал)

전면 중앙 문 내부 입면

Гол хаалга (дотор тал)

Майдар сүмийн гэрэл зураг

중앙 문 초각 상세

Майдарын сүмийн хаалганы сийлбэрийн хэсэг

외벽 입면

Гадна хана

전실 외벽 입면

Үүдний саравчны(тамбур) хана

Maitreya temple 사진

전실 외벽 상부 문양 전돌

Үүдний саравчны дээд чимэглэл буюу бадтай тоосго

전실 외벽 상부 문양 전돌 상세

Бадтай тоосго

Майдар сүмийн гэрэл зураг

전면 우측 창호 입면

Баруун талын цонх

창호 입면 장식 서까래 양시

Цонхны унь

실무 협정서

Agreement on making of 3D measurement for temple of Unstin khiid in Erdene-Dalai of Dundgobi province

05 AUG 2016

ONE. JUSTIFICATION

The purpose of this agreement is to execute 3D documentation for the ruin of ancient temple Unstiin Khiid in Erdene-dalai soum of Dundgobi province in 2016, and to regulate the matter related with finance in accordance with the MOU signed between the Center of Cultural Heritage under the Ministry of Education, Culture and Science, Mongolia and National Research Institute for Cultural Heritage, Korea /hereinafter called as parties/ for collaboration on elaboration of engineering plan and measurement of ancient architectural heritage in Mongolia, to save the related data in state registration and information database of cultural heritage and to train Mongolian experts in this field.

- 1.1. On behalf of the Center of Cultural Heritage, Mongolia, Ms. D.Narantuya *(Signature)* head of the Protection Division for Tangible Cultural Heritage /hereinafter as Mongolia/, on behalf of Korea National Research Institute for Cultural Properties, Mr. KIM/DERKMOON *(Signature)* director of Research division for Architectural Heritage /hereinafter as Korea/ have agreed below mentioned matters and signed in this agreement.
- 1.2. Parties will mutually respect activities of each other and strictly follow the provisions of the agreement.
- 1.3. Budget to be required in this work was approved by Annex 1.

TWO. Duration and work plan

- 2.1 Duration of this agreement will be from 08th to 18th August, 2016 and with termination of this agreement parties rights and obligations will be finished.
- 2.2 In such cases, the agreement shall be cancelled before the termination.
 - 2.2.1 By the mutual consent of parties,
 - 2.2.2 By the request of other party, if either party did not fulfill its obligations under this agreement
- 2.3 Work plan:

No	Schedule	Details	Date
1.	Korea, Incheon - Ulaanbaatar, Mongolia	Departure from Seoul (07:55) Arrival in UB (11:55)	VIII/01
2.	Ulaanbaatar city – Ulziit soum, Arkhangai province	Arrival in Ulziit soum, Arkhangai province	VIII/02

Хамтарсан баримтжуулах төслийн гэрээ

3.	Ulziit soum, Arkhangai province	Discuss the work plan and to start planned activities	VIII/03
4.	Ulziit soum, Arkhangai province	Conduct meeting with Mr.G.Enkhbat, director of CCH, Mrs.D.Narantuya, head of the Protection Division for Tangible Cultural Heritage and Mrs.Z.Oyunbileg at the Uuld Beis	VIII/04-06
5.	Ulziit soum, Arkhangai province – Ulaanbaatar city	Finalize the work at Ulziit Beis	VIII/06
6.	Ulaanbaatar city	Departure of Mr. Kim Duk-Mun back to Seoul	VIII/07
7.	Ulaanbaatar city	Preparation work	VIII/07-08
8.	Ulaanbaatar city – Erdenedalai soum, Dundgobi province	Start work at the Unstiin khiid in Erdenedalai	VIII/08-18
9.	Erdenedalai soum, Dundgobi province – Ulaanbaatar city	Finalize the work at the Unstiin khiid and departure to Ulaanbaatar city	VIII/18
10.	Ulaanbaatar city – Incheon, Korea	Departure (09:45) Arrival (12:50)	VII/20

THREE. Rights and obligations of Mongolia

- 3.1 Provide all conditions to carry out research work in the Unst temple.
- 3.2 Provide logistic of the rent of vehicle UAZ and its petrol for transporting the research equipment during the research work.
- 3.3 To make detail 3D measurement with use of Konica Minolta Vivid 9i scanner.
- 3.4 Equipment and supplies necessary in the research work will be purchased within provided budget.
- 3.5 Make coordination to find qualified interpreter for sign in MOU and Agreement.
- 3.6 Make coordination to find cooker, who experienced in field research.

FOUR. Rights and obligations of Korea

- 4.1 Budget approved for this research work will be spent in accordance with expense schedule.
- 4.2 Provide with equipment and staff necessary in 3D documentation work.
- 4.3 If any difficulties may arise during the research work, it should be solved through discussion together with leader of Mongolian team.

FIVE. Measures to be taken in "Emergency situation"

- 5.1 In case of any accident and injuries which may happen during the research work, contact with medical institution in accordance with the following plans:

실무 협정서 Гэрээ

5.1.1 Uuld Beisiin khuree

5.1.1.1 Hospital of Ulziit soum in Dundgobi province. (Distance from site 200 m -5 minutes)

5.1.1.2 Ulaanbaatar city (Distance from site 400 km – 5 hours)

5.1.2 Unstiin Khiid

5.1.2.1 Unstiin Khiid located 30 km to the south from center of the Erdenedalai soum, Dundgobi province to

5.1.2.2 From Unst Khiid to Mandalgovi soum, Dundgobi province 110 km

SIX. Members of Research Team

6.1 Member from Mongolian side:

Members: B.Altansukh (programmer)

P.Chinbat (Programmer)

J.Davaatseren (programmer)

G.Burentugs (Specialist of historical and cultural immovable heritage)

Yu.Darkhanbold (Driver)

6.2 Members from Korean side:

Team leader: Kang Hyun (researcher)

Members: Park Sung Ho (research 3D scanning)

Jeong Chun Hwa (Research)

T.Erdebetsogt (Research)

Kim Sun Mi (Research)

참고문헌 NOM ЗҮЙ

한국어 / Солонгос хэлээр:

- 국립문화재연구소, 『몽골의 고건축 1_우울드 베이스 후 레』, 2016

몽골어 / Монгол хэлээр:

- Рамстедт. Уйгур улсын хураангуй түүх. Уб., 1929.
- Л. Дүгэрсүрэн. Улаанбаатар хотын түүхээс. Уб., 1956.
- О. Намнандорж. Мөнх хааны гэрэлт хөшөө ба орддыг олж судалсан тухай. Уб., 1956.
- Галдан. Эрдэнийн эрих хэмээх түүх болой. Ц. Насанбалжир хэвлэлд бэлтгэв. Уб., 1960.
- С. Пүрэвжав. Хувьсгалын өмнөх Их Хүрээ. Уб., 1961
- Ш. Ёнхор. Мөнх хааны гэрэлт хөшөөний монгол бичгийг дахин уншсан нь // Улсын их сургуулийн манж-монгол хэлний ангийн оюутнуудын эрдэм шинжилгээний бичиг. Уб., 1962.
- Ш. Нацагдорж. Халхын түүх. (1691-1911). Уб. 1963
- Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын түүх. Тэргүүн боть. Уб., 1966.
- Ц. Насанбалжир. Эрдэнэ бандида хутагтын шавь // Түүхийн судлал. Tomus VIII. Fasc. 9. Уб., 1969.
- Майдар Д., "Монголын архитектур ба хот байгуулалт". Уб., 1972.
- Хөдөөгийн Пэрлээ. Халхын шинэ олдсон цааз-эрхэмжийн дурсгалт бичиг // Монгол ба Төв Азийн орнуудын соёлын түүхэнд холбогдох хоёр ховор сурвалж бичиг. Уб., 1974.
- Монгол ба Төв Азийн орнуудын соёлын түүхэнд холбогдох хоёр ховор сурвалж бичиг. Уб., 1974.
- С. Пүрэвжав. Монгол дахь шарын шашны хураангуй түүх. Уб., 1978.
- Туяа М., Лапкина Л., "Дундговь аймгийн Үнстийн хийдийн 1981 оны 6 дугаар сард хийсэн судалгааны материал"
- Д. (Х). Пэрлээ. Монголын тамга зүйн асуудалд // Түүхийн судлал. Уб., 1983.
- С. Кучера. Монголчууд Түвдийг байлдан дагуулсан нь // Монгол-татаарууд Ази, Европт. Уб., 1984.
- Жиованидиль П. Лано Карпини. Монголчуудын түүх. Гильом де Рубрук. Дорно этгээдэд зорчсон минь. Уб., 1988.
- Хөх хотын түүхэн монгол сурвалж бичиг. (6). Алтан-Оргил голлон эмхтгэж найруулав. Хөх хот. 1989.
- "Монголын уран барилгын материал боловсруулалт, ашиглалтын түүхэн уламжлал". Уб., 1989.
- Ц. Шүгэр. Монгол модон барын ном. Уб., 1991.
- Г. Сүхбаатар. Монгол Нирун улс (330-555). Уб., 1992.
- Ж. Өлзий. Монголын дурсгалт уран барилгын түүхээс. Уб., 1992.
- Ишбалжирын Бурханы шашны түүх. Цэнгэл, М. Боу Жу харгуулан тайлбарлав. Хөх хот., 1993.
- Жирэмийн сүм хийд. Хүрэлша найруулав. Улаанхад. 1993.
- О. Пүрэв. Монголын улс төрийн төв. Уб., 1994.
- С. Идшинноров. Улаанбаатар хотын түүхийн хураангуй. Уб., 1994.
- Дармадалаа. Их Монголын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэн ёсыг тодорхой өгүүлэгч цагаан лянхуанэрхис хэмээх оршвой (Монголын бурхан шашны түүх). Түвд хэлнээс орчуулсан С. Гомбожав. Уб., 1995.
- Зая бандидын Лувсанпрэнлэй. Живзундамб аЛувсандамбижалцанбалсанбогийн ердийн товч намтар. Түвд хэлнээс орчуулж эрдэм шинжилгээний тайлбар бичсэн академич Ш. Бира // Өндөр гэгээний намтрууд оршивой. Улаанбаатар. 1995.
- Өндөр гэгээний намтрууд оршивой. Улаанбаатар. 1995.
- Гүн Гомбожав. Их Хятадын оронд дээдийн ном ямар мэт дэлгэрсэний түүх хэмээх оршвой Түвд хэлнээс орчуулж оршил үг, зүүлт тайлбар хийсэн Долгорын Цэдэв. Уб., 1996.
- Х. Фүтаки. Гомбодорж Түшээт хаан ба Халхын дөрвөн хошуу // Түүхийн судлал. Tomus XXX. Fasc. 3. Уб., 1997.
- Монгол улсын шастир. Зарлигаа тогтоосон Монгол улсын шастирын хураангуй. Дэд боть. Кирилл бичигт буулгаж, хэвлэлд бэлтгэн, тайлбар хийсэн А. Очир, З. Лонжид, Ц. Төрбат. Улаанбаатар. 1997.
- Чойжи. Монголын бурханы шашны түүх. Их Монгол улсын үе (1206-1271). Хөх хот. 1998.
- Жан Бегуйн. Гомбодоржийн Занабазар, түүний тайлагдаагүй нууц // Өндөр гэгээн Занабазар. Эрдэм шинжилгээний бичиг. Эрхэлсэн С. Ичинноров. Уб., 1998.
- Адыяа Б., "Монголын архитектурын чимэг" Эрдэнэт хот., 1998.
- Пагва бламын тууж. Чойжи тулган харьцуулж тайлбарлав. Хөх хот. 1999.
- Ө. Сэрээтэр. Монголын Их хүрээ, Гандан хийдийн түүхэн бүтэц. 1651-1938. Уб., 1999.
- Монголын соёлын түүх. Оршихуйн аймаг. Тэргүүн боть. Уб., 1999.
- "Монгол нутаг дахь түүх, соёлын дурсгал" (Сэдэвчилсэн лавлах). Уб., 1999.
- Ю. Н. Перих. 13-14-р зууны Монгол-Түвдийн харилцаа. Орчуулсан Д. Бурнээ // BULLETIN. The IAMS News Information on Mongol Studies. 2001. №1(27,28). Ulaanbaatar.
- Ш. Бира. Хубилай хаан ба Пагва лам // Монголын түүх, соёл, түүх бичлэгийн судалгаа. Уб., 2001.
- Лхамсүрэнгийн Хүрэлбаатар. I Богд. Уб., 2001.
- Л. Алтанзаяа. Халхын аймаг хошуудын нутгийн захын тухай асуудалд // Түүхийн сэтгүүл. Уб., 2003.
- Монгол улсын түүх. Тэргүүн боть. Уб., 2003.
- Монгол улсын түүх. Дэд боть. Уб., 2003.
- Монгол улсын түүх. Дөтгөөр боть. Уб., 2003.
- Володя Ц., Өлзийхутаг Н., "Өгөөмөр баян Эрдэнэдалай". Уб., 2003.
- Монголын хүрээ хийдийн түүх (эмхтгэл). Эмхтгэсэн Ч. Банзрагч, Б. Сайнхүү. Уб., 2004.
- А. Очир, Н. Хатанбаатар. XVII-XIX зууны үеийн Ар Монгол дахь дархлаа ёс // Монголын түүх, угсаатны судлалын зарим асуудал. Эмхтгэсэн А. Очир, ОкаХироки. Сэндай. 2004.
- Даажав Б., "Монголын уран барилгын түүх" Гутгаар дэвтэр. Уб., 2006.
- Ш. Нацагдорж. Хубилай сэцэн. Уб. 2008.
- Жибзундамба хутагтын намтар дөрвөн зүйл // Л. Хүрэлбаатар. Өндөр гэгээний намтар. Өвөр Монголын ардын хэвлэлийн хороо. Хөх хот. 2009.
- Монголын сүм хийдийн түүхэн товчоон. Уб., 2009.
- М. И. Боголепов, М. И. Соболев. Орос, Монголын худалдааны найруулал. Уб., 2011.
- Г. Сүхбаатар. Монголчуудын эртний өвөг. Уб., 2011.
- Моррис Россаби. Хубилай хаан. Түүний амьдрал цаг үе. Орчуулсан Х. Пүрэвтогтох, Б. Чинзориг. Уб., 2011.
- Фүтаки Хироши. Монгол хэл дээрх "Жавзандамба хутагтын намтар"-ын тухай // Орхоны хөндийн өв. Уб., 2012.
- Монголын сүм хийдийн түүхээс... Уб., 2012.
- А. Очир, С. В. Данилов, Л. Эрдэнэболд, Ц. Цэрэндорж. Эртний нүүдэлчдийн бунхант булшны малтлага, судалгаа. Уб., 2013.
- Зава Дамдин Лувсандаян. Их Монгол оронд бурханы шашин дэлгэрсэн түүх "Алтан дэвтэр. Түвд хэлнээс орчуулсан С. Гантөмөр. Уб., 2014.
- "Монголын сүм хийдийн түүхээс". Уб., 2014.
- Мэдэгдэхүүн машинд тодорхой хэмээх нэрт судар. Ж. Ерөөлтийн орчуулга.

기타언어 / Бусад хэлээр:

- Хөхнуурын монголчуудын товч түүх. МиЕи Хи эрхлэн найруулав. Улаанхад. 1996.
- Халхаджирум. Памятник Монгольского феодальной олопра XVIII в. Сводный текст и перевод Ц. Ж. Жамцарано. Москва. 1965. С
- Life and works of Jibcundampa I. reproduced by Lokesh Chandra from the collection of prof. Raghuvira. New Delhi. 1982.
- James Hevia. Lamas, Emperors, and Rituals: Political Implications in Qing Imperial Ceremonies // Journal of the International Association of Buddhist Studies. Volume 16. Number 2. Winter 1993.

운스트 히드 사원

총괄	국립문화재연구소 건축문화재연구실 배병선 김덕문	몽골 교육문화과학스포츠포드부 소속 국립 문화유산센터 G.Enkhbat
진행	한 옥 탁경백	D.Narantuya
현장조사	김덕문 강 현 박성호 정춘화 김선미 T.Erdenetsogt	D.Narantuya B.Altansukh G.Burentugs J.Davaatseren G.Khaliunaa P.Chinbat
원고집필	김선미 T.Erdenetsogt	L.Altanzaya(Ph.D, Professor)MNUE Z.Oyunbileg(Ph.D)lecturer of the MUST
편집	한 옥 장재혁 홍은기 김선미 T.Erdenetsogt	
번역	한국어 번역 Ts.Tserendorj(Ph.D) 몽골어 번역 T.Erdenetsogt 영 어 번역 (주)팬트랜스넷	

인쇄일 2017년 12월 10일
발행일 2017년 12월 15일
발행 국립문화재연구소
대전광역시 유성구 문지로 132
Tel 042-860-9262 Fax 042-861-4925

제작 지그래픽
Tel 042-256-5055~6 Fax 042-625-6882

발간등록번호 11-1550011-000803-01
ISBN 978-89-299-1126-3 93610

ҮНСТИЙН ХИЙД

Ерөнхий редактор

БНСУ-ын Соёлын өвийн судалгааны
үндэсний хүрээлэн Барилга архитектурын
дурсгалын судалгааны хэлтэс
Бай Бйөнсөн
Ким Догмунъ

МУ-ын БСШУСЯамны харъяа Соёлын
өвийн үндэсний төв
Г.Энхбат

Эрхэлсэн

Хан Үг
Так Кёнбэк

Д.Нарантуяа

Хээрийн шинжилгээний ангийн бүрэлдэхүүн

Ким Догмунъ
Кан Хёнъ
Паг Сонху
Чон Чхүнхва
Ким Сонъми
Т.Эрдэнэцогт

Д.Нарантуяа
Б.Алтансүх
Г.Бүрэнтөгс
Ж.Даваацэрэн
Г.Халиунаа
П.Чинбат

Эх бичвэр

Ким Сонъми
Т.Эрдэнэцогт

Л.Алтанзаяа(Ph.D, Профессор) МУБИС
З.Оюунбилэг(Ph.D)ШУТИС-ийн БАС-ийн багш

Эмхэтгэсэн

Хан Үг
Чан Жэхёг
Хон инъ ги
Ким Сонъми
Т.Эрдэнэцогт

Орчуулга

Ц.Цэрэндорж(Ph.D)
Т.Эрдэнэцогт
Англи хэлээр “Пэнтранснэт”-ххк

Хэвлэлд өгсөн өдөр

2017 оны 12 –р сарын 10

Хэвлэсэн өдөр

2017 оны 12 –р сарын 15

Хэвлэсэн

Соёлын өвийн судалгааны үндэсний хүрээлэн
Дэжон куан ёг ши юү сон гү мүн жи ру 132
Утас 042-860-9262 Фак 042-861-4925

Хэвлэсэн газар

“Жи график” ХХК
Утас 042-256-5055~6 Фак 042-625-6882

Хэвлэлийн

11-1550011-000803-01

бүртгэлийн дугаар

ISBN

978-89-299-1126-3 93610

운스트 히드 사원
Үнстийн хийд
Temple of Unstiin khiid